Ευτοπία
περιοδική έκδοση

Το περιοδικό Ευτοπία εκδίδεται από τον αστικό προμηθευτικό εκδοτικό συνεταιρισμό «Ευτοπία». Όσοι από τους αναγνώστες επιθυμούν να γίνουν συνδρομητές μπορούν να στέλνουν ταχυδρομικά 10 ευρώ για δύο τεύχη (συμπεριλαμβάνονται τα ταχυδρομικά τέλη).

Οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι η παρούσα έκδοση είναι πάντοτε ανοικτή στη δημοσίευση κειμένων που σχετίζονται με τη θεματολογία του περιοδικού.

νέα ταχυδρομική θυρίδα:

Περιοδικό Ευτοπία

Τ.Θ. 3102
Τ.Κ. 10200
Αθήνα

Ηλεκτρονική διεύθυνση
www.eutopia.gr
e-mail: info@eutopia.gr

Eutopia
Journal for libertarian municipalism

ISSN: 1791-0013

προλογικό σημείωμα

«Ο κόσμος μού θυμίζει
γρανάζι που γυρίζει
χωρίς να ξέρει γιατί…
Γρανάζι που γυρίζει
που ξεφυσάει και βρίζει
σε μια τρελή μηχανή…»

Παλιότερα το μέλημά μας ήταν να κυκλοφορούμε την Ευτοπία κάθε τέσσερις μήνες. Ύστερα, κάθε εξάμηνο. Κάποιες φορές αυτό γινόταν εφικτό, κάποιες άλλες πάλι όχι. Τα τελευταία δύο χρόνια καταφέρνουμε να κυκλοφορούμε ένα τεύχος τον χρόνο. Αρκετά αραιά δηλαδή, αλλά με πολύ πιο εμπλουτισμένη ύλη. Αυτό το ετήσιο ραντεβού δεν πρόκειται να το αφήσουμε, αλλά πάντα θα ψάχνουμε ουσιαστικούς τρόπους να το πυκνώσουμε…

Με την έκδοση της Ευτοπίας προσπαθούμε να αντισταθούμε στον καταιγισμό πληροφοριών που δεχόμαστε για τις οξύτατες και ταχύτατες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Όχι γιατί αρνούμαστε ότι αποτελούμε μέρος αυτής της μουδιασμένης κοινωνίας, αλλά γιατί προσπαθούμε να δείξουμε ότι όλα αυτά αποτελούν ένα από τα συμπτώματα μιας κοινωνίας που βάλλεται από το διεθνές κεφάλαιο, τους κρατούντες, τα μμε και την εκκλησία, προκειμένου να αφεθεί στα χέρια της βάρβαρης καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και να ποδοπατηθεί κάτω από χίλια δυο σύνδρομα και κομπλεξικές συμπεριφορές που οδηγούν στις πιο ανελεύθερες καταστάσεις τους ανθρώπους.

Η οικονομική κρίση οδηγεί στη δημιουργία τεράστιων κενών και άστοχων απαντήσεων «αντιγήρανσης» από την πλευρά του συστήματος: κενό στην τσέπη των εργαζομένων, των ανέργων, των αυτοαπασχολούμενων, των μικρομεσαίων, των συνταξιούχων, των νέων. Κενό στη δημόσια υγεία. Κενό στην παιδεία και σε κάθε έννοια μόρφωσης και ζωντανής πολιτιστικής δημιουργίας. Κενά κτίρια και σπίτια.

Και μέσα σε όλα αυτά, υποκριτική και θρασύδειλη μετατόπιση των ευθυνών. Η επίθεση του κράτους και του κεφαλαίου στη ζωή μας περνά σε δεύτερη μοίρα. Πιο «απειλητικοί» φαντάζουν οι φτωχοί –και όχι όλοι οι– ξένοι. Πολλά λόγια για τους μετανάστες που έρχονται, αλλά τίποτα για όλο αυτό το ενεργό από κάθε άποψη ανθρώπινο δυναμικό που ξενιτεύεται γιατί εδώ θα ζούσε αναξιοπρεπώς. Πολλά λόγια για ζητήματα υπαρκτά, τα οποία αποτελούν όμως τις συνέπειες, και τίποτα για τις αιτίες. Οι δρόμοι και τα κτίρια που αδειάζουν, οι κλειστές πόρτες και τα κατεβασμένα μούτρα διαμορφώνουν ένα μουντό κοινωνικό σκηνικό, που κάποιες φορές συμπληρώνεται από τον κυριολεκτικό κανιβαλισμό ντόπιων νεόπτωχων εις βάρος ξένων φτωχών.

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική υπόθεση, δεν είναι φυσικά μια «εθνική» υπόθεση, αλλά ένα κομμάτι του παζλ της παγκόσμιας κρίσης. Από άκρη σε άκρη, οι αγορές βρίσκονται σε «κρίση». Ασφαλώς, αυτή η «κρίση» δεν σημαίνει πως δεν υπάρχει πλούτος αλλά ότι ο πλούτος και η εξουσία συγκεντρώνονται σε όλο και λιγότερα χέρια καθιστώντας τους λαούς, στον τόπο τους ή ξενιτεμένους, όλο και πιο υποτελείς. Αυτό το σύστημα της παγκόσμιας καπιταλιστικής εκμετάλλευσης δεν έχει καμία αναστολή. Δεν φοβάται ούτε θεούς ούτε δαίμονες. Κατατρώει τα πάντα προκειμένου να συνεχίσει να υπάρχει, χρησιμοποιώντας οτιδήποτε ως μέσο αντιγήρανσης προκειμένου να αποφύγει την κατάρρευσή του. Άνθρωποι, μη ανθρώπινα ζώα, νερό, αέρας, γη, άλλοι πλανήτες, όλα αποτελούν αίμα για αυτόν τον βρικόλακα που έχει κατακαθίσει στην ανθρώπινη ιστορία των τελευταίων αιώνων. Με πολεμικές επιχειρήσεις, θρησκευτικούς αλληλοσπαραγμούς, εθνικιστικές σφαγές και μεγάλες επενδύσεις, διαλύει κοινωνίες και αρμέγει δίχως σταματημό ανθρώπους και χώρες.

Αν η αποκορύφωση των πολέμων βρίσκεται εδώ και κάποιες δεκαετίες στην Μέση Ανατολή, ο αδύναμος κρίκος της σημερινής οικονομικής κρίσης είναι η Ευρώπη. Εδώ, σε αυτήν τη γηραιά ήπειρο, επιδιώκουν να εφαρμόσουν στις μπλοκαρισμένες αγορές τους τις άγριες μορφές εκμετάλλευσης της κινεζικής Άπω Ανατολής και της Ινδίας, που αποτελούν εκεί το νέο αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό φρούτο.

Τίποτα δεν θα καταφέρουν. Το τέλος της ιστορίας δεν πρόκειται να έρθει. Το τέλος αυτής της προσπάθειας θα έρθει αργά ή γρήγορα. Ας δούμε με πόση ιλιγγιώδη ταχύτητα τρέχει η ανθρωπότητα τις τελευταίες δεκαετίες. Κι όλο και επιταχύνει. Μόνο τα τελευταία 70-80 χρόνια έγιναν αμέτρητοι πόλεμοι, ασύλληπτα ολοκαυτώματα, ανυπολόγιστη οικολογική καταστροφή, αδιανόητη λεηλασία ανθρώπων, πόρων, πόλεων και χωριών… Όλος αυτός ο ιλιγγιώδης καθημερινός ρυθμός του συστήματος δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε μία πρόσκρουση, κατά πάσα περίπτωση ιδιαίτερα οδυνηρή για όλους μας. Η μηχανή αυτή δουλεύει τόσο γρήγορα που οι φλάντζες της γρήγορα θα καούν. Στην κρίσιμη στιγμή, τα διάφορα μέρη της ανθρωπότητας θα βρεθούν και πάλι σε ένα κρίσιμο δίλημμα: θα φροντίσουν να βάλουν στην άκρη αυτήν τη βίαιη περίοδο της ιστορίας, με το λιγότερο δυνατό αναίμακτο τρόπο μέσα από ριζοσπαστικά επαναστατικά γεγονότα ή θα οδηγηθούν σε μία άνευ προηγουμένου αλληλοσφαγή; Τις περισσότερες φορές, στο παρελθόν, το επίκεντρο ήταν προς τη δεύτερη επιλογή.

Έτσι, λοιπόν, περνώντας τα χρόνια, η ανθρωπότητα γηράσκει (χωρίς να διδάσκεται αενάως) και οι λύσεις που υπάρχουν για να αναφανεί μία νέα πνοή και να αποτιναχτεί όλο αυτό το βάρος του πλανητικού κατήφορου φαντάζουν όλο και πιο αδύναμες. Ωστόσο, αυτές οι προτεινόμενες λύσεις, όσο πιο κάθετες και ριζοσπαστικές είναι σε σχέση με το υπάρχον καθεστώς κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, τόσο πιο καίριες μπορεί να αποδειχθούν στο να ξαναβρεί η ανθρωπότητα τον χαμένο της εαυτό, έναν εαυτό συνυφασμένο με τη γη στην οποία ζει. Αλλιώς, η ανθρωπότητα θα ψάχνει διαρκώς να βρει νέους πλανήτες, όπως ο εγκληματίας ψάχνει να βρει ένα νέο θύμα.

Βρισκόμαστε λοιπόν σε μία κούρσα ταχύτητας, με ένα οδόστρωμα γεμάτο λάδια που γλιστράνε και περιτριγυρισμένο από θανατηφόρους γκρεμούς. Όπως έγραφε χρόνια πριν

και ο Λ. Μάμφορντ, μόνο ένα «θαύμα» μπορεί να μας σώσει από αυτήν την τροπή των πραγμάτων, ένα ακόμα από εκείνα που απρόσμενα έγιναν στην ανθρώπινη ιστορία και της άλλαξαν τον ρου. Αυτό το θαύμα δεν είναι τίποτα άλλο από το να κόψουμε τη φόρα στην ξέφρενη κούρσα της άγριας καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και του ολοκληρωτικού κρατικού τεχνολογικού ελέγχου των κοινωνιών.

Αυτό δεν σημαίνει τίποτα άλλο από να γειωθούμε και πάλι, με την κυριολεκτική έννοια του ορού, να συνδεθούμε και πάλι με τις λειτουργίες της γης, αποδεσμεύοντας τη ζωή μας από αυτήν την ακαταλαβίστικη, άθλια και χυδαία κυριαρχία των αριθμών των αγορών, των νομισμάτων και των χρηματιστηρίων τους.

Η κρίση είναι το σημείο καμπής για ένα τέτοιο απότομο φρενάρισμα και μία μετατόπιση του κέντρου βάρους της ανθρώπινης ιστορίας προς τον εαυτό της και όχι προς το χρήμα (για όσους το έχουν) και τη μιζέρια (για όσους δεν το έχουν). Τα κενά που δημιουργούνται δεν πρέπει να μείνουν ερημωμένες ζώνες. Νέες κοινότητες ζωής και αγώνα μπορούν να εμφανιστούν και να διαμορφωθούν, ανακτώντας το έδαφος (κτιριακό ή φυσικό), διαμορφώνοντας κοινές υποδομές, συνεργατικές οικονομικές μορφές, νέες συνθήκες ζωής, αποτελώντας νέα σημεία αγώνα και σημαίες αξιοπρέπειας. Ο αποχρηματισμός μίας δικής μας εσωτερικής οικονομίας ζωής είναι ένα σημαντικό βήμα για να γειωθούμε σε δικό μας έδαφος και να βάλουμε τις δικές τους επιταγές στο χρονοντούλαπο της ιστορίας. Η αντίσταση των δικών μας κοινοτήτων αγώνων είναι ο δρόμος που ακολουθούσαμε και θα ακολουθούμε για να βρουν το χώρο και τα επόμενά μας βήματα.

Προς αυτήν την γείωση κατευθύνεται και αυτό το τεύχος της Ευτοπίας, οι σελίδες της οποίας είναι γεμάτες με σκέψεις, εμπειρίες και ιδέες για την ευτοπική ανασυγκρότηση. Εμπειρίες αγώνων και μορφών αυτοοργάνωσης του σήμερα (π.χ. Ουρουπία, καταλήψεις γης στην Ανδαλουσία, αγροτική κολεκτίβα Ηρακλείου Κρήτης) ή του χθες (π.χ. συνέντευξη Κατσαρού, κομμουνιστικές σούπες, Ιππότες Εργασίας, κ.α.). Το δεύτερο μέρος είναι αφιερωμένο σ' ένα σημαντικό πρόσωπο της αναρχικής παράδοσης σκέψης και έναν κορυφαίο γεωγράφο, τον Ελιζέ Ρεκλύ. Σε μια κοινωνία που δείχνει μουδιασμένη, αν όχι και κουρασμένη, από τον ιλιγγιώδη ρυθμό των εξελίξεων, τέτοιες σελίδες μάς κάνουν να κατανοούμε ότι ειδικά τώρα δεν επιτρέπεται καμία στάση για ξεκούραση αλλά μόνο ζωή γεμάτη δράση. Ραντεβού έξω λοιπόν…

η συντακτική ομάδα

Κεντρική διάθεση
Βιβλιοπωλείο "Αλφειός",
Χαριλάου Τρικούπη 22,
τηλ. 210 3623092

Προηγούμενα τεύχη του περιοδικού μπορείτε να βρείτε στα εξής σημεία:

Αθήνα
στον χώρο των εκδόσεων της "Ελευθεριακής Κουλτούρας" (Ερεσσού 52, Εξάρχεια)

Θεσσαλονίκη
στο βιβλιοπωλείο "Κεντρί"
(Δημητρίου Γούναρη 22 - πεζόδρομος Ναυαρίνου)

Βόλος
στο βιβλιοπωλείο "Subway"
(Π. Μελά 32)

περιεχόμενα

Τοίχος ή προοπτική;

Πριν από ένα με ενάμισι χρόνο, στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας άρχισε να διαμορφώνεται και να διευρύνεται μία ευρεία απαξίωση των κυρίαρχων θεσμών. Αυτή η απαξίωση δεν γινόταν ασφαλώς μονοσήμαντα, ούτε είχε πάντα μία συγκεκριμένη πολιτική προσέγγιση πίσω της. Το Σύνταγμα της πάνω και της κάτω «πλατείας», αλλά και οι αντίστοιχες εκδηλώσεις σε όλη την Ελλάδα, αποτέλεσαν τη χαρακτηριστική εκδήλωση αυτής της ποικιλότροπης απαξίωσης των κυρίαρχων θεσμών. Οι περισσότεροι, είτε στην πάνω είτε στην κάτω «πλατεία», έβλεπαν ότι ανοίγεται μία ευκαιρία να καταλάβουν οι ίδιοι μία σημαντική θέση σε αυτούς τους θεσμούς, ενώ ένα πολύ μικρότερο κομμάτι, που ωστόσο υπερέβαινε κατά πολύ το εύρος του ελευθεριακού πολιτικού χώρου, άνοιγε μία πραγματική συζήτηση για την άμεση δημοκρατία ως αντίδοτο στην αυθαιρεσία της αντιπροσωπευτικής αστικής δημοκρατίας.

Ωστόσο, αν το καλοκαίρι του 2011 σημαδεύτηκε από τις πρωτοφανείς κινητοποιήσεις ανθρώπων κάθε κοινωνικής και εργατικής προέλευσης ενάντια όχι μόνο στο μνημόνιο αλλά και σε ένα σύστημα που έχανε τη νομιμοποιητική του βάση, το καλοκαίρι του 2012 βρήκε τους περισσότερους στημένους μπροστά από τους τηλεοπτικούς δέκτες να παρακολουθούν μια προεκλογική αντιπαράθεση. Από τότε που διαφάνηκε η προοπτική διενέργειας εκλογών (Φεβρουάριος 2012), το πρώτο που συνέβη ήταν η απόσυρση του κόσμου από το δρόμο. Η παρατεταμένη προεκλογική περίοδος και η διπλή αναμέτρηση λειτουργούσαν εκτονωτικά.

Η άνοδος της κυβέρνησης Παπαδήμου και οι δύο επάλληλες βουλευτικές αναμετρήσεις κατόρθωσαν ομολογουμένως να αναχαιτήσουν τη δεύτερη αυτή επικίνδυνη συζήτηση που είχε πλέον ανοίξει δημόσια σε πολλά σημεία της ελληνικής επικράτειας. Όσοι επιδίωκαν μία καλύτερη θέση στα θεσμικά όργανα αυτού του συστήματος πέτυχαν μέσω των εκλογών να την έχουν, βασιζόμενοι στην ψευτοκριτική που άσκησαν στην προηγούμενη συνθηματολογία. Οι δύο «πλατείες», και ασφαλώς μαζί τους πολλές ακόμα πλατείες της Ελλάδας, έβγαλαν τους δικούς τους βουλευτές, προκειμένου να «ταράξουν τα στάσιμα νερά του κοινοβουλίου». Το αναρχικό σύνθημα «να καεί, να καεί το μπουρδέλο η βουλή», το οποίο υιοθετήθηκε από πολύ μεγάλο κομμάτι των κάθε λογής συγκεντρωμένων, μεταλλάχθηκε σε ψήφους που έδωσαν την εντολή σε κάποιους να «καθαρίσουν» τη βουλή από τους «εγκληματίες απέναντι στο έθνος». Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει πως κάποιοι ξέχασαν τον δρόμο και έπιασαν τα έδρανα, γιατί ακριβώς πλέον όλοι γνωρίζουν πως αν δεν υπάρχεις στον δρόμο, δεν υπάρχεις πουθενά. Έτσι, κάθε εξωθεσμική πλέον εκδήλωση επιχειρείται να ενταχθεί στην υπηρεσία αυτής της συστημικής κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης, ως βασικού τρόπου επικράτησης στα όργανα της πολιτικής εξουσίας. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που ο ΣΥΡΙΖΑ, ένα κόμμα με πολύ πιο σαφή ιεραρχικά γνωρίσματα απ' ότι για παράδειγμα οι Οικολόγοι Πράσινοι, επιχειρεί να ενσωματώσει στη καθημερινή λειτουργία του το θεσμό των λαϊκών συνελεύσεων, τη στιγμή ασφαλώς που οι ίδιες δεν μπορούν να πάρουν καμία σοβαρή πολιτική απόφαση, αφού άλλα όργανα είναι αρμόδια για αυτό. Από την απέναντι πλευρά, η «πάνω πλατεία» Συντάγματος και άλλες ανάλογες ανά την επικράτεια περιπτώσεις έστειλαν μέσα στη βουλή τους ναζιστές της Χρυσής Αυγής για να «καθαρίσουν» τη βουλή από τους

«προδότες». Ήδη φάνηκε πως όσοι πίστευαν ότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε την παραίτηση των ναζιστών από τις τραμπούκικες μεθόδους τους έκαναν λάθος. Πλέον, οι έννοιες του κράτους και του παρακράτους συγχέονται όλο και περισσότερο με τις κρατικές χρηματοδοτήσεις των κομμάτων να χρησιμοποιούνται για τη συντήρηση των κομματικών μηχανισμών αλλά και την ενδυνάμωση του «κοινωνικού» τους προσώπου.

Όλα στο ίδιο τσουβάλι θα πει κανείς; Σε καμιά απολύτως περίπτωση! Όμως η αναπαραγωγή της ίδιας σχέσης με το κράτος, είτε από αριστερά είτε από δεξιά, η όλο και στενότερη διασύνδεση των σχέσεων της πολιτικής δράσης με εκείνες των κρατικών δομών και ταμείων (φανερών και αφανών στην περίπτωση της ακροδεξιάς), οδηγεί σε ακόμα μεγαλύτερη σύγχυση μία κοινωνία σε κρίση. Σε μία περίοδο που η αποσύνθεση του μεσοαστικού ονείρου αλλά και της ίδιας της μικροαστικής τάξης αποτελεί πυριτιδαποθήκη έτοιμη να εκραγεί, μία τέτοια σύγχυση οδηγεί σε λύσεις όχι ελευθερίας αλλά ανελεύθερων καθεστώτων, ανεξάρτητα από τον χρωματισμό τους.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, αυτό που υποτίθεται ότι λείπει είναι κάποιοι «εθνικοί σωτήρες» οι οποίοι θα λάβουν την εντολή να «καθαρίσουν» τον τόπο από τους υπαίτιους της «εθνικής καταστροφής». Τα ανάλογα ιστορικά παραδείγματα είναι πολλά και όλα έχουν οδηγήσει σε μεγάλες τραγωδίες για αμέτρητες ανθρώπινες ζωές. Σήμερα, λοιπόν, η σύγχυση θεσμικών ρόλων με την εξωθεσμική δράση αναπαράγει αυτή τη νοοτροπία της υποτιθέμενης «κάθαρσης». Όμως αυτή η «κάθαρση» αναζητά μόνο αυτουργούς για το έγκλημα και καμία λύτρωση δεν μπορεί να επέλθει με τέτοιους φτηνούς όρους…

Με κυρίαρχη λοιπόν μία τέτοια ρητορία, οδεύουμε ολοταχώς προς μια κοινωνία κλειστή και εσωστρεφή. Κομμάτια του πολιτικο-οικονομικού κατεστημένου αναζητούν τρόπους να διαιωνίσουν την εξουσία τους μέσω της υιοθέτησης της αντιμνημονιακής/εθνικοπατριωτικής ρητορικής. Η ρητορική αυτή καταργεί την παραδοσιακή πολιτική γεωγραφία στο πεδίο της κοινωνικής αντίληψης και υπερβαίνει τη διάκριση δεξιάς-αριστεράς, επιβάλλοντας την ψήφο «εθνικής διαμαρτυρίας» πάνω από κάθε άλλη μορφή (π.χ. ταξικής) προσέγγισης, κάτι που φάνηκε και στο αποτέλεσμα των εκλογών.

Ποιες όμως μπορεί να είναι οι ευοίωνες προοπτικές με βάση αυτά τα δεδομένα; Πώς μπορεί να ανακάμψει μία κοινωνία, η οποία βρίσκεται σε πολυσύνθετη κρίση; Αυτά ασφαλώς είναι ερωτήματα που δεν απασχολούν μόνο εμάς εδώ αλλά είναι κοινά τουλάχιστον για όλον τον ευρωμεσογειακό κόσμο.

Το μέλλον που προδιαγράφεται για αυτή τη χώρα –και λέγοντας χώρα αποσυνδέουμε τη δεδομένη εδαφική περιοχή από τη στενή έννοια της κρατικής επικράτειας– είναι η αφαίμαξή της από τα μεγάλα κέντρα εξουσίας. Μια ανάλογη ιστορία εκτυλίχθηκε σε μικρογραφία κατά τη δεκαετία του 1960 στην ελληνική κοινωνία. Οι ανάγκες ανάπτυξης της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους, της Αθήνας, αλλά και των υπόλοιπων μεγάλων αστικών κέντρων, επέβαλαν στην επαρχία μία διαδικασία κοινωνικής ερημοποίησης. Η φυγή όσων νέων ανθρώπων είχαν μία οποιαδήποτε ανησυχία στη ζωή τους ήταν δεδομένη. Η επαρχία αποστεώθηκε, χάνοντας ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των πιο ενεργών και ζωντανών μυών της, μένοντας απλά ο χώρος παραγωγής των προϊόντων που έτρεφαν τους ανθρώπους των πόλεων ή, σε παραλιακά μέρη, ένας θερινός ή χειμερινός τουριστικός προορισμός.

Κάτι ανάλογο, αλλά ασφαλώς με τελείως διαφορετικούς όρους, συμβαίνει και σήμερα. Η χώρα «επαρχιοποιείται» (με την «αρνητική» έννοια που επιβάλει η υποταγή της υπαίθρου στις μεγαλουπόλεις) ως σύνολο πλέον, αφού ένα μέρος του πιο ενεργού πληθυσμού φεύγει στο εξωτερικό, ενώ –ακόμα χειρότερα πλέον– η γη και οι κτιριακές υποδομές προορίζονται να γίνουν λεία μεγαλοεπενδυτών στο χώρο του τουρισμού, της ενέργειας ή της βιομηχανοποιημένης γεωργίας. Έτσι λοιπόν, η τάση του συστήματος εκμετάλλευσης και κυριαρχίας αλλά και η κοινωνική ροπή τείνει να διαμορφώσει μία πραγματικότητα εσωστρεφή, αντιδραστική, μίζερη και ζοφερή, στριμωγμένη ανάμεσα στη δύσκολη οικονομική κατάσταση του μεγάλου μέρους του πληθυσμού και στο αλληλοπάτημα των «από κάτω» λόγω διαφοράς εθνικότητας ή χρώματος δέρματος. Η υπόθεση διαχείρισης της φτώχειας μας γίνεται όλο και πιο «δική μας» υπόθεση. Η κλιμακούμενη ένταση από μερίδιο γηγενών απέναντι στους μετανάστες έχει ακριβώς να κάνει με το γεγονός ότι πλέον κανείς δεν έχει διάθεση να μοιραστεί με άλλους την επερχόμενη φτώχεια του, κάτι που θεωρεί ότι θα τον καταστήσει ακόμα πιο φτωχό. Ασφαλώς, για ουσιαστικό μοίρασμα του πλούτου των μεγάλων αφεντικών μέσω της απαλλοτρίωσης και της κοινωνικοποίησής τους ούτε λόγος από όλους τους «εθνικά υπερήφανους»…

Μέσα λοιπόν σε μία τέτοια κατάσταση, οι όποιες προοπτικές φάνηκαν με το άνοιγμα του διάλογου αλλά και της πρακτικής εμπειρίας πάνω στην άμεση δημοκρατία βρίσκονται σήμερα μεταξύ των συμπληγάδων του κράτους και της υποτέλειας κάθε εξωθεσμικής έκφρασης στο σχεδιασμό των κομματικών μηχανισμών. Κάτι τέτοιο δεν επιτρέπει σε πολλούς να ονειρεύονται αλλά να ξυπνάνε βλέποντας διαρκώς διάφορους εφιάλτες. Η μικρή (;) ρωγμή που είχε ανοίξει τον προηγούμενο καιρό και που εκφράστηκε μέσα από τις πλατείες και τις συνελεύσεις γειτονιών αμφισβητώντας τα πάντα, ακόμη και την πολιτειακή συγκρότηση της χώρας, μοιάζει τώρα να έχει μισοκλείσει.

Η προσπάθεια προώθησης του ευτοπικού λόγου στις παρούσες συνθήκες φαντάζει λοιπόν μία υπόθεση δύσκολη έως και μάταιη. Αυτό ακριβώς λοιπόν είναι και το πιο επικίνδυνο σημείο: η έλλειψη οποιασδήποτε πίστης γι' αυτό που κάνουμε και γι' αυτό που μπορούμε να πετύχουμε.

Σίγουρα, το ποτήρι δεν είναι γεμάτο, ούτε όμως και εντελώς άδειο. Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, υπήρξαν πολλές διαδηλώσεις, συγκρούσεις, ποικίλες μορφές πάλης και δυναμικοί αγώνες, οι οποίοι διαμόρφωσαν μία κοινωνική μειονότητα που δεν περιμένει τίποτα από κανέναν και θέλει να πάρει τη ζωή της στα χέρια της. Το κοινωνικό αυτό κομμάτι μπορεί να παραμένει ιδιαίτερα μειοψηφικό, αποτελεί ωστόσο μία σημαντική δυναμική στο *έξω από* ή *παρά* τα κόμματα πολιτικό γίγνεσθαι. Μάλιστα, αυτό το κομμάτι μπορεί να μην έχει καμία ενιαία σαφή πολιτική/οργανωτική σχηματοποίηση, συνθέτει ωστόσο κατά βάση τοπικά προσδιορισμένες κοινότητες αγώνα, οι οποίες βρίσκονται σε διαρκή επαφή με πλήθος κοινωνικών ομάδων. Αν αυτή τη στιγμή, το μικρό αυτό συμπιεζόμενο κοινωνικό κομμάτι δείχνει μικρό και ανήμπορο μπροστά στις απανταχού πιέσεις που δέχεται (κατασταλτικές, παρακρατικές, θεσμικές, κοινωνικές, οικονομικές), αυτό δεν σημαίνει πως έχει πάψει

να υπάρχει ή πως δεν διατηρεί σοβαρές και μαχητικές δυνάμεις στο ενεργητικό του.

Αυτό το κομμάτι είναι που καθιστά τα τελευταία χρόνια την κοινωνία ζωντανή, αντιστεκόμενο στους δρόμους και αναζητώντας νέους τρόπους οργάνωσης της κοινωνικής ζωής. Αυτό το κομμάτι είναι που χρόνια τώρα ανέβασε το ηθικό τόσων και τόσων αγωνιστών ανά την υφήλιο και τους έκανε να λένε πως «εκεί, κάτι πράγματι γίνεται». Η προσπάθεια των οικονομικών και πολιτικών ηγεμόνων σήμερα να απονεκρώσουν αυτό το κομμάτι δεν είναι θεωρία συνομωσίας αλλά πραγματικό διακύβευμα για τη διασφάλιση της «ομαλότητας» στον ευρωμεσογειακό κόσμο. Γιατί στην Ελλάδα, αν τις μαζικές διαδηλώσεις και συγκρούσεις, που διαδραματίστηκαν πριν από λιγότερο από ένα χρόνο, τις αντικατέστησε η σιωπή, στην Ισπανία, οι περσινοί ειρηνόφιλοι «αγανακτισμένοι» πέρασαν στο περιθώριο από τους βίαιους απεργούς μεταλλωρύχους. Όλα αυτά είναι εύθραυστες ισορροπίες σε έναν εύθραυστο κόσμο και οι πολιτικοί ηγεμόνες προσπαθούν να μην έχουν να διαχειριστούν πολλές υποθέσεις κοινωνικής αναστάτωσης ταυτόχρονα.

Επανερχόμενοι όμως στο θέμα, εκείνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι αυτό το μη σαφώς προσδιορισμένο κοινωνικό κομμάτι, που έχει έρθει σε ρήξη με τους θεσμούς και με τις κυρίαρχες νόρμες, είναι που δίνει αξία στη συνέχιση του αγώνα. Μέσα από αυτό το κομμάτι μπορούν να γεννηθούν κι άλλες ακόμα πιο γερές κοινότητες αγώνα και αλληλεγγύης. Μέσα από αυτό το κομμάτι, η γη ή ένα κτίριο μπορούν να πάρουν μία άλλη μορφή, να αποκτήσουν μία άλλη νοηματοδότηση, να αποτελέσουν μία εμπειρία ζωής και αγώνα για την ελευθερία. Μέσα από τη σύμπραξη με τους ανθρώπους που αγωνίζονται, ο ευτοπικός λόγος μπορεί να βρει σήμερα πολλούς πρόσφορους αύλακες για να μεταφερθεί και να διαχυθεί σε γόνιμα μέρη. Αυτή είναι η αξία της ευτοπικής ανασυγκρότησης σήμερα, αναγκαία όσο ποτέ άλλοτε τις τελευταίες δεκαετίες.

Ειδικότερα στις λαϊκές γειτονιές που η οικονομική κρίση επιφέρει το άδειασμα σπιτιών και χώρων καταστημάτων, εκεί βρίσκεται άλλη μια ευκαιρία που δεν πρέπει να χαθεί. Κοινές υποδομές, κοινή διαχείριση των βασικών κοινωνικών αγαθών και αναγκών, διαμόρφωση συνεργατικών δομών, δημιουργία νέων κοινοτήτων αγώνα. Αυτό είναι το στοίχημα μίας νέας ευτοπικής ανασυγκρότησης σε σημεία που ο κοινωνικός ιστός είναι πλήρως διαλυμένος και που θα οδηγηθεί σε εστία αντικοινωνικής και ρατσιστικής μόλυνσης, αν δεν υπάρχουν δυνάμεις να αναπλάσουν τις κοινωνικές σχέσεις σε τελείως διαφορετική και ριζοσπαστική βάση. Το αντίστοιχο ισχύει και για τη λεγόμενη περιφέρεια. Η ευκαιρία διαμόρφωσης νέων κοινωνικών σχέσεων και ελευθεριακών οικονομικών μορφών, σχετιζόμενων κατά βάση με τον πρωτογενή τομέα, μπορεί σήμερα να αποτελέσει μία ουσιαστική διέξοδο από τον βάλτο μίας επαρχίας στην οποία κυριάρχησε πλήρως να ακολουθεί τις εξελίξεις του νεοπλουτισμού και της ανάπτυξης. Όλοι αυτοί που τόσα χρόνια συνειδητά και ηθελημένα δεν πάτησαν πάνω στην εκμετάλλευση των ξένων εργατών είναι εκείνοι που σήμερα καλούνται να δώσουν απαντήσεις πρώτα απ' όλα για τη δική τους ζωή.

Όμως, όπως το ξέσπασμα τόσων μορφών ριζοσπαστικότητας κορυφώθηκε στα τέλη της περασμένης δεκαετίας στη χώρα μας, ύστερα από χρόνια συνεχούς, αφανούς και πολυποίκιλου αγώνα, έτσι και σήμερα, που βρισκόμαστε στην απαρχή δύσκολων καιρών, καλούμαστε να ξεκινήσουμε και πάλι βάζοντας ακόμα πιο δυνατή πλάτη και έχοντας μεγαλύτερη επιμονή για το μέλλον. Άλλωστε, αυτή είναι η συνειδητή μοίρα των ευτοπικών: να βλέπουν τον ήλιο να φωτίζει, ύστερα να δύει, αλλά και πάλι να κινούνται διαρκώς ανατολικά για να τον δουν το συντομότερο και πάλι να ανατέλλει…

η συντακτική ομάδα

Urupia
να είσαι άμμος, όχι λάδι στα γρανάζια του συστήματος

Μόλις 25 χιλιόμετρα ανατολικά από το βιομηχανικό τερατούργημα του Τάραντα, μέσα σε μια πεδιάδα με αιωνόβια ελαιόδεντρα και αμπέλια, δύο χιλιόμετρα από το χωριό San Marzano di San Giuseppe, βρίσκεται η κομμούνα Ουρουπία (Urupia).[1]

Την άνοιξη του 1995, μέλη μιας αναρχικής ομάδας από την περιοχή του Σαλέντο[2] μαζί με γερμανούς συντρόφους, αγόρασαν μια έκταση περίπου 240 στρεμμάτων, μέρος ενός παλιού φεουδαρχικού κλήρου, γύρω από ένα εγκαταλελειμμένο κτίσμα που παλαιότερα αποτελούσε τον τόπο διαμονής εργατών, βοσκών και ζώων. Τρία χρόνια ζυμώσεων, συναντήσεων και αλληλογραφίας μεταξύ των συντρόφων προηγήθηκαν για να αποκρυσταλλωθούν τόσο οι στόχοι, όσο και οι προοπτικές του εγχειρήματος, να καθοριστεί ο τρόπος οργάνωσης και να συγκεντρωθούν οι τριακόσιες χιλιάδες ιταλικές λιρέτες που χρειάστηκαν για την αγορά της έκτασης, από τους λιγοστούς οικονομικούς πόρους των μελών, σε συνδυασμό με συνδρομές και δωρεές από ιταλούς και γερμανούς συντρόφους. Έτσι αρχίζει και η δεκαεπτάχρονη ιστορία αυτού του εγχειρήματος που στηρίζεται σε δύο θεμελιώδεις αρχές: την άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας και την επίτευξη συναίνεσης με τη λήψη των αποφάσεων μόνο μέσω ομοφωνίας.

Η κακή κατάσταση του κτήματος και του οικήματος, συνέπεια της πολύχρονης εγκατάλειψης, ήταν το πρώτο εμπόδιο που έπρεπε να αντιμετωπίσει η κομμούνα, ενώ το πρώτο πράγμα που έπρεπε να κατασκευαστεί ήταν οι εγκαταστάσεις ύδρευσης και αποχέτευσης. Οι φωτογραφίες από την εποχή εκείνη, δείχνουν κομμουνάρες, συντρόφους και αλληλέγγυους να χτίζουν, να σκάβουν και να φυτεύουν για να μεταμορφώσουν το τεράστιο οίκημα, από αποθήκες και μαντριά, σε μία μικρή πολιτεία. Πέρα από σκληρή χειρωνακτική δουλειά, οι κομμουνάρες αξιοποίησαν και κάποιες πιο εξειδικευμένες γνώσεις. Έτσι η επιστημονική μελέτη δύο συντρόφων πάνω στη διαχείριση αποβλήτων στάθηκε η έμπνευση για το σχεδιασμό ενός πρότυπου συστήματος, μοναδικού για την εποχή στην Ιταλία, που μέσω ενός συνδυασμού δεξαμενών και μίας κλειστής καλλιέργειας καλαμιών, μετατρέπει σε πόσιμο νερό όλα τα λύματα του οικήματος.[3] Κατασκευάστηκε επίσης ένα υβριδικό σύστημα θέρμανσης, το οποίο συνδυάζει την ηλιακή ενέργεια με καύσιμο από τους πυρήνες της ελιάς για να ικανοποιεί τις ανάγκες του οικήματος για θέρμανση και να παρέχει ζεστό νερό, τόσο για τους ανθρώπους όσο και για τις παραγωγικές δραστηριότητες, καθώς και ένα πυκνό δίκτυο σωλήνων για την άρδευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Μέσα στα χρόνια, τα ενερ-

1 Ουρούπια σημαίνει «σκανταλιά του Ούρου». Στην τοπική λαϊκή παράδοση, ο Ούρου είναι ένα μυθικό πλάσμα με μορφή μικρού παιδιού με κόκκινο σκούφο, έχει κόκκινη σκιά και αναστατώνει τους ανθρώπους και τα ζώα με φάρσες. Μπορεί όμως σαν λογοπαίγνιο να έχει ως δεύτερη σημασία την «ουτοπία των Ούρου» μία ουτοπική κοινότητα τέτοιων πλασμάτων, έννοια που προτιμούν οι κομμουνάρες (τα μέλη της κομμούνας χρησιμοποιούν το θηλυκό γένος για τον αυτοπροσδιορισμό τους, για τους λόγους που αναφέρονται και στο κείμενο των αρχών τους, βλ. παρόν τεύχος).

2 Εκδότες στο μεγαλύτερο μέρος τους της αναρχικής εφημερίδας *Senza Patria*.

3 Το σύστημα αυτό βέβαια περιορίζει την κομμούνα στη χρήση μόνο ειδικών βιοδιασπώμενων απορρυπαντικών και καλλυντικών.

γειακά συστήματα εμπλουτίστηκαν με ηλιακούς συλλέκτες για παραγωγή ρεύματος, με αποτέλεσμα η κομμούνα να έχει πετύχει σε μεγάλο βαθμό ενεργειακή αυτονομία.

Σήμερα μετά από χρόνια επεκτάσεων και ανακατασκευών, περίπου 2000 τετραγωνικά μέτρα στεγάζουν δωμάτια για τα μέλη της κομμούνας και τους επισκέπτες, τουαλέτες και μπάνια, κουζίνα και κοινούς χώρους φαγητού και διασκέδασης, χώρο εκδηλώσεων και προβολών, κελάρι και οινολογικό εργαστήριο, φούρνο και αρτοποιείο, αποθήκες τροφίμων και λαδιού, μηχανολογικό εργαστήριο και χώρο για τα γεωργικά μηχανήματα και ό,τι άλλο χρειάστηκε να κατασκευαστεί για τις ανάγκες της κομμούνας στα δεκαεπτά χρόνια που πέρασαν από την ίδρυσή της.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η εγκατάσταση ενός τέτοιου εγχειρήματος σε μία σχετικά συντηρητική αγροτική περιοχή, προκάλεσε την καχυποψία και τη δυσαρέσκεια των κατοίκων της. Όμως η πολύπλευρη κοινωνική δράση της κομμούνας, ο αποτελεσματικός συνδυασμός καλλιέργειας και σεβασμού στη φύση που εισήγαγαν στην παραγωγή οι κομμουνάρες, καθώς και η εμπλοκή των μελών της σε διάφορα θέματα που απασχόλησαν κατά καιρούς την κοινότητα – με αποκορύφωμα τον αγώνα για να σταματήσει η ρύπανση των αγρών της περιοχής από ανεξέλεγκτες χωματερές– κέρδισε την εκτίμηση των κατοίκων των γύρω περιοχών.

Προταγματικές αρχές και λειτουργία

Η άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας ήταν από την αρχή ζήτημα προταγματικό για τις κομμουνάρες. Αυτή η άρνηση εκκινεί από την πίστη ότι σε κάθε κοινωνικό περιβάλλον η πραγματική κοινωνική ισότητα δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την οικονομική ισότητα. Με την ίδρυση της κομμούνας, τα μέλη εκχώρησαν κάθε περιουσιακό τους στοιχείο σ' αυτήν. Αν κάποιες δουλεύουν και έξω από αυτήν, ο μισθός τους προστίθεται στα έσοδα της κομμούνας. Ακόμα και οι περιουσίες που έρχονται στα χέρια τους αργότερα, εκχωρούνται και γίνονται μέρος της συλλογικής περιουσίας. Το ίδιο ισχύει και για κάθε νέο μέλος που αποφασίζει να ενταχθεί. Καθώς όμως έπρεπε να προστατευθεί το εγχείρημα,

τόσο από το κράτος που δεν αναγνωρίζει τέτοιες μορφές συλλογικής/κοινωνικής ιδιοκτησίας, όσο και από τους συγγενείς των μελών που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν μερίδιο από την περιουσία της μετά τον θάνατο κάποιου από τα μέλη, η κομμούνα δημιούργησε δύο νομικά πρόσωπα: έναν «Συνεταιρισμό» για τη διαχείριση των οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων της και έναν «Πολιτιστικό σύλλογο» για την διαχείριση της περιουσίας της. Ο πολιτιστικός σύλλογος κατέχει όλη την περιουσία της κομμούνας, ελέγχεται από την συνέλευση των κομμουνάρων, και έχει πάνω από χίλια μέλη –συντρόφους που πήραν κουπόνια συμμετοχής ελεύθερα ή με δωρεές– έτσι ώστε λόγω διάχυσης και αριθμού να είναι αδύνατη η διεκδίκηση κάποιου περιουσιακού στοιχείου από οποιονδήποτε. Κάθε μέλος κατά την ένταξή του, για την περίπτωση που θα θελήσει να αποχωρήσει από την κομμούνα, καθώς δεν υπάρχει η δυνατότητα να του επιστραφούν τα περιουσιακά στοιχεία που συνεισέφερε, κάνει ένα «συμβόλαιο εξόδου», έτσι ώστε η κομμούνα να του καλύψει τις ανάγκες για την ομαλή επανένταξή του στην κοινωνία ανάλογα με την ηλικία του, τις εργασιακές δυνατότητες του κλπ την ώρα της αποχώρησής του. Ακόμα κι αν όλα τα μέλη αποχωρήσουν, ο πολιτιστικός σύλλογος είναι υποχρεωμένος να διαθέσει τόσο το κτήμα όσο και την περιουσία του σε κάποιους που θα συνεχίσουν το εγχείρημα, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η συνέχειά του.

Η δεύτερη προταγματική αρχή της κομμούνας είναι η επίτευξη συναίνεσης και η ομοφωνία για τη λήψη όλων των αποφάσεων. Όλες οι αποφάσεις που λαμβάνονται για οποιοδήποτε θέμα πρέπει να εξασφαλίζουν τη σύμφωνη γνώμη όλων των μελών της συνέλευσης, καθώς γνώμη της πλειοψηφίας δεν επιβάλλεται πάνω στην μειοψηφία. Κάποιο θέμα μπορεί να τεθεί και να ξανατεθεί έως ότου εξασφαλιστεί η συναίνεση όλων. Κάθε μέλος καθίσταται

υπεύθυνο για τον εαυτό του και για την κομμούνα: αν κάτι ενοχλεί έναν, τους ενοχλεί όλους, και αυτό, όπως αποδεικνύεται από την δεκαεπτάχρονη ιστορία της Ουρούπια, σε πραγματικές συνθήκες ζωής –όταν τίθενται πραγματικά προβλήματα– μπορεί να είναι πιεστικό, αλλά δεν είναι τόσο χρονοβόρο, ούτε αναποτελεσματικό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι κομμουνάρες,[4] οι δυο αυτές προταγματικές αρχές υιοθετήθηκαν σαν αποτέλεσμα «της επιθυμίας να τοποθετηθεί το άτομο, η αυτονομία του και η ευτυχία του, θεμέλιο κάθε κοινωνικής εξέλιξης».

Ανά πάσα στιγμή στην κομμούνα βρίσκονται τουλάχιστον τριάντα άνθρωποι. Δεν είναι όλοι πλήρη μέλη της κομμούνας, καθώς για την ένταξη κάποιου σε αυτήν πρέπει να περάσει αρκετό χρονικό διάστημα σαν επισκέπτης και υποψήφιο μέλος, ώστε τόσο εκείνη όσο και οι κομμουνάρες, να είναι σίγουρες ότι η ένταξή του είναι αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο δέσμευσης και προσφοράς στο συλλογικό. Οποιοσδήποτε επισκέπτης μπορεί να εκφράσει στη συνέλευση ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα διαμονής την επιθυμία του να γίνει υποψήφιος για πλήρες μέλος της κομμούνας. Η πολύχρονη εμπειρία έχει δείξει ότι ένας νέος άνθρωπος σε μία ομάδα είναι δύσκολο να αναπτύξει κοινωνικές σχέσεις με όλους ταυτόχρονα, γι' αυτό κάθε νέο υποψήφιο μέλος ορίζει σε συνεργασία με τη συνέλευση δύο άτομα-συμβούλους από την κομμούνα, οι οποίοι εκτός από την λειτουργία τους ως κοινωνικοί «συνδετικοί κρίκοι», σε πρακτικό επίπεδο αναλαμβάνουν να τον βοηθούν να εγκλιματιστεί στην καθημερινή ζωή, να μάθει ό,τι χρειάζεται για τις καθημερινές εργασίες και να του λύνουν απορίες σχετικά με τις λειτουργίες και τις διαδικασίες της κομμούνας. Η συνέλευση προτιμά και ενθαρρύνει το νέο μέλος να διαλέξει συμβούλους που να μην είναι οι άνθρωποι με τους οποίους ένοιωσε πιο κοντά από την πρώτη στιγμή. Επίσης, για να υπάρχει επαφή με όσο το δυνατόν μεγαλύτερο φάσμα από τις επιμέρους διαφορετικότητες που περιλαμβάνει η κομμούνα, είναι καλύτερο οι σύμβουλοι να είναι κάποιες με διαφορές σε απόψεις και νοοτροπίες τόσο μεταξύ τους, όσο και με το νέο μέλος. Πολλοί σύντροφοι που δοκίμασαν, αλλά τελικά αποφάσισαν ότι δεν ήθελαν να ενταχθούν, έχουν αγοράσει μικρά σπίτια και αγρούς στη γύρω περιοχή έτσι ώστε να βρίσκονται κοντά και να συμμετέχουν στη ζωή της Ουρούπια.

4 Όλα τα αποσπάσματα σε εισαγωγικά προέρχονται από κείμενα της Ουρούπια.

Η ζωή και η εργασία στην κομμούνα

Οι αρχές παραγωγής των προϊόντων στηρίζονται στο συνδυασμό της οικολογίας με πολιτικά χαρακτηριστικά και της ηθικής οικονομίας: αντίθεση στην εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, όπως διασφαλίζεται από τη δομή της κομμούνας καθώς και αδιαμεσολάβητη διάθεση και διανομή. Οι 1500 ρίζες ελιάς από τις οποίες οι 700 περίπου είναι πάνω από 300 ετών, καθώς και 2500 αμπέλια που είτε προϋπήρχαν είτε φυτεύτηκαν από κομμουνάρες, επισκέπτες και αλληλέγγυους, ένας πλήρως οργανωμένος φούρνος καθώς και η σκληρή δουλειά μελών και επισκεπτών, εξασφαλίζουν την χρηματοδότηση και τη συνέχιση του εγχειρήματος. Η παραγωγή περιλαμβάνει έξτρα παρθένο ελαιόλαδο, μέλι, ψωμί και πολυάριθμα προϊόντα αρτοποιίας καθώς και πολλά είδη κόκκινων, ροζέ και λευκών κρασιών. Παρόλο που τα προϊόντα είναι αυστηρά βιολογικά, η κομμούνα έχει αποφασίσει να μην πάρει πιστοποίηση από κάποιον από τους αρμόδιους οργανισμούς. Είναι γνωστό ότι η βιολογική πιστοποίηση περιλαμβάνει παραμέτρους που καθορίζονται εν πολλοίς αυθαίρετα και αντικατοπτρίζουν συγκρούσεις εμπορικών συμφερόντων, στις οποίες η Ουρούπια δεν θέλει να συμμετέχει. Η βιολογική πιστοποίηση των προϊόντων της κομμούνας δεν θα μπορούσε παρά να ήταν κι αυτή αδιαμεσολάβητη και να στηρίζεται σε σχέσεις εκτίμησης, γνωριμίας και εμπιστοσύνης. Ένα απόσπασμα της ετικέτας κρασιού που παράγει η κομμούνα γράφει χαρακτηριστικά: «Η φροντίδα της γης και η μετατροπή του μόχθου σε προϊόντα, από επιλογή, δεν είναι πιστοποιημένη από κανένα

εμπορικό οργανισμό, παρά μόνο από τη διαύγεια των μεθόδων μας και από άμεσες προσωπικές μαρτυρίες των καταναλωτών».

Αντίστοιχα χαρακτηριστικά έχει και το δίκτυο διάθεσης των προϊόντων, που στηρίζεται κυρίως στα δίκτυα καταναλωτών (G.A.S.[5]) της βόρειας Ιταλίας και της Γερμανίας, μέλη των οποίων είναι και οι κύριοι αποδέκτες των προϊόντων της Ουρούπια. Σημαντικό ρόλο στο εγχείρημα έχει παίξει και η M.A.G.,[6] η βοήθεια της οποίας χρειάστηκε τόσο για την οικονομική στήριξη του εγχειρήματος, όσο και για συμβουλές σε θέματα αξιολόγησης της βιωσιμότητας της παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων της κομμούνας.

Σήμερα η Ουρούπια απαρτίζεται από περίπου δέκα κομμουνάρες, δέκα μακροχρόνιες επισκέπτριες με 3 έως 6 χρόνια διαβίωσης που συμμετέχουν στη συνέλευση, πέντε βραχυχρόνιες επισκέπτριες και πέντε νήπια και παιδιά που κατοικούν σε ξεχωριστά δωμάτια, καθώς έχει αποφασιστεί ότι κάθε κάτοικος ανεξαρτήτου ηλικίας έχει το δικαίωμα στον ατομικό φυσικό της χώρο. Δεν είναι αρνητές της τεχνολογίας και όλοι έχουν πρόσβαση σε αυτοκίνητο, υπολογιστή και διαδίκτυο. Όλοι προσφέρουν την εργασία τους στην κομμούνα, είτε αυτή είναι δουλειά στα αμπέλια, τις ελιές ή το αρτοποιείο, είτε στην ανατροφή των παιδιών, είτε στις καθημερινές εργασίες (μαγείρεμα, πλύσιμο, εργασίες συντήρησης του οικήματος κλπ.). Για την οργάνωση και τη λειτουργία της κομμούνας γίνονται δύο εβδομαδιαίες συνελεύσεις: η συνέλευση της εργασίας και η συνέλευση των

κομμουνάρων. Ο καταμερισμός των εβδομαδιαίων εργασιών είναι μεταξύ των αρμοδιοτήτων της συνέλευσης εργασίας, στην οποία συμμετέχουν όλοι, κομμουνάρες, υποψήφια μέλη και επισκέπτες. Οι ανάληψη των αρμοδιοτήτων γίνεται σε εθελοντική βάση και κάθε εβδομάδα διαφορετικό άτομο αναλαμβάνει το ρόλο του «Ούρου», του οργανωτή και συντονιστή της συνέλευσης. Στη συνέλευση των κομμουνάρων, όπου συμμετέχουν μόνο τα πλήρη και υποψήφια μέλη λαμβάνονται οι αποφάσεις που αφορούν οργανωτικά, διαχειριστικά και οικονομικά θέματα αλλά και συζητιούνται θέματα που άπτονται της καθημερινής ζωής, θέματα διαπροσωπικών σχέσεων, πολιτικού και γενικού ενδιαφέροντος. Πριν από κάθε θέμα ο συντονιστής –διαφορετικός κάθε εβδομάδα– κάνει μία μικρή τοποθέτηση πάνω σ' αυτό. Κάποιες πιο εξειδικευμένες εργασίες αναλαμβάνονται από ειδικές ομάδες εργασίας που με τη σειρά τους αναφέρονται στη συνέλευση. Αρμοδιότητα της συνέλευσης είναι επίσης η οικονομική διαχείριση των συλλογικών και ατομικών εξόδων. Τα συλλογικά έξοδα αντιμετωπίζονται με βάση ετήσιο προϋπολογισμό που καταρτίζεται και εγκρίνεται από τη συνέλευση. Ατομικά, κάθε μέλος παρουσιάζει έναν προϋπολογισμό εξόδων για την κάλυψη των ατομικών αναγκών του, που με τη σειρά του εγκρίνεται ομόφωνα από τη συνέλευση.

---

5 Αρχικά από «Gruppo di Acquisto Solidale» -Αυτοοργανωμένα δίκτυα καταναλωτών με στόχο την κατανάλωση προϊόντων κατ' ευθείαν από τους παραγωγούς με αρχές της «ηθικής οικονομίας». Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η σημασία που δίνουν τόσο στους τρόπους παραγωγής (βιολογική γεωργία, σεβασμός του περιβάλλοντος κατά την παραγωγή), όσο και στις συνθήκες εργασίας κατά την παραγωγή των προϊόντων.

6 Η MAG (Mutua Auto Gestione) είναι μια τραπεζική κοοπερατίβα που χρηματοδοτεί αυστηρά και μόνο αυτοδιαχειριζόμενα εγχειρήματα τέτοιου τύπου με άτοκο δανεισμό κεφαλαίων που συγκεντρώνει γι' αυτό το σκοπό. Παρέχει επίσης και οικονομοτεχνικές συμβουλές για την καλύτερη οργάνωση και τη βιωσιμότητα της παραγωγής, αλλά και διοργανώνει σεμινάρια για λύση προβλημάτων που προκύπτουν από τη συλλογική διαβίωση. Βλ. http://www.mag6.it

Ο καθένας προσφέρει σύμφωνα με τις δυνατότητές του και αμείβεται σύμφωνα με τις ανάγκες του.

Το εγχείρημα αποτελεί επίσης ένα κοινωνικό εργαστήριο, ανοιχτό για όποιον θέλει να ζήσει εκεί για μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα, είτε αποφασίσει να ενταχθεί στην κομμούνα σαν πλήρες μέλος, είτε όχι. «Στο μυαλό των ανθρώπων που ξεκίνησαν αυτό το εγχείρημα η κομμούνα έπρεπε να αντιπροσωπεύει την πραγμάτωση μίας ελευθεριακής ουτοπίας: τη δυνατότητα επίτευξης αυξημένης οικονομικής αυτάρκειας, πολιτικής ελευθερίας και κοινωνικής αλληλεγγύης, μέσα από την συλλογική εργασία και δράση, η οποία θα απαλείφει κάθε μορφής ιεραρχία που αναπόφευκτα επιφέρει η ατομική ιδιοκτησία, οι έμφυλοι διαχωρισμοί και οι φυσικές ή πνευματικές ικανότητες των ανθρώπων. Η Ουρούπια φιλοδοξεί να αποτελεί ένα καθημερινό εργαστήριο αυτοδιεύθυνσης που θα δίνει τη δυνατότητα για ανάπτυξη των ατομικών δυνατοτήτων έξω από τους νόμους της αγοράς, τον σεβασμό στη διαφορετικότητα και την εναντίωση στις λογικές των προνομίων και του κέρδους». Από τη δημιουργία της κομμούνας μέχρι σήμερα έχουν ζήσει στην Ουρούπια πολλές εκατοντάδες άνθρωποι κάθε ηλικίας και εθνικότητας. Άνθρωποι από την Ιταλία, την Ελβετία, την Γερμανία την Γαλλία την Σενεγάλη την Τυνησία, το Μεξικό έχουν συμμετάσχει για μεγάλα ή μικρά χρονικά διαστήματα σ' αυτό το ζωντανό εργαστήριο. Ένα από τα πρώτα της μέλη έχει ήδη πεθάνει σε ηλικία 80 ετών, και το νεώτερό της μέλος –ο Bruno– γεννήθηκε εκεί και είναι μόλις 18 μηνών. «Η εργασία στην Ουρούπια, δεν περιορίζεται στους αγρούς και τις κατασκευές: χιλιάδες ώρες συνελεύσεων έχουν διαμορφώσει τις ζωές και τις επιλογές των ανθρώπων που έχουν συμμετάσχει σ' αυτήν, προσφέροντας συγκρότηση και ελευθερία για όλα τα θέματα που απασχόλησαν κατά καιρούς την μικρή αυτή κοινότητα, πρακτικά επί παντός επιστητού. Για τα όνειρα, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς τους, για τις ανθρώπινες σχέσεις, για το μεγάλωμα των παιδιών, για τη χρήση της τεχνολογίας, τη σχέση της κατανάλωσης με το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους, τη διαμόρφωση οικονομικών και πολιτικών αντιστάσεων». Μετά από 17 χρόνια συμμετοχής σε πολυάριθμες πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες που περιέλαβαν τους εκατοντάδες ανθρώπους, οι οποίοι θέλησαν να συμπορευτούν με κάθε τρόπο, είναι δύσκολο κανείς να συμπυκνώσει την προσφορά και τη σημασία της μικρής αυτής ουτοπίας.

Πέρα από την καθημερινή κοινοβιακή ζωή με το κοινό μεσημεριανό φαγητό, τις συζητήσεις, και τις βραδιές με κιθάρα, ακορντεόν και κρασί δίπλα στο τζάκι τον χειμώνα, ή κάτω από τα αστέρια το καλοκαίρι, η κομμούνα αναλαμβάνει συχνά πολιτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές πρωτοβουλίες με εκδηλώσεις πάνω σε διάφορα θέματα, διοργανώνει παιδική κατασκήνωση, και διαθέτει χώρους σε άλλες αυτοδιαχειριζόμενες πρωτοβουλίες. Πολλά από τα μέλη της συμμετέχουν σε οργανωτικές δομές όπως η F.A.I.[7] και αρθρογραφούν συχνά σε αναρχικές επιθεωρήσεις και εφημερίδες, αλλά και προσφέρουν –σε όσα εγχειρήματα το χρειαστούν– τις γνώσεις που αποκτήθηκαν αυτά τα χρόνια στην καλλιέργεια ελιάς και αμπελιών, την οινοποιία, τις οικοδομικές εργασίες, την ξυλουργική, την αρτοποιία, αλλά και την οικονομική και κοινωνική διαχείριση τέτοιων εγχειρημάτων. Συγχρόνως, κάθε βοήθεια είναι ευπρόσδεκτη και απαραίτητη για την διάθεση των προϊόντων, τον εμπλουτισμό του μηχανολογικού και τεχνολογικού εξοπλισμού, τη συγκομιδή της ελιάς τον χειμώνα και τις εργασίες συντήρησης και ανακαίνισης των κτηρίων το καλοκαίρι.

Επιμύθιο

Στις αρχές του Μάρτη, τρεις σύντροφοι επισκεφτήκαμε την Ουρούπια, και για ένα τριήμερο ζήσαμε ένα μικρό κομμάτι από την καθημερινότητα της. Είχε προηγηθεί συνεννόηση μέσω e-mail έτσι ώστε να είμαστε σίγουροι ότι υπήρχε χώρος για φιλοξενία και χρόνος για γνωριμία και ενημέρωση. Γνωρίσαμε τις κομμουνάρες και πολλούς επισκέπτες

7 Federazione Anarchica Italiana: Ιταλική Αναρχική Ομοσπονδία.

που είτε συμμετείχαν στο εγχείρημα για πολλά χρόνια, είτε βρίσκονταν εκεί για λίγο καιρό για να βοηθήσουν και να πάρουν γνώσεις και εμπειρίες από το μοναδικό αυτό κοινωνικό εργαστήριο, είτε είχαν βρει καταφύγιο από τη βαρβαρότητα του συστήματος. Είδαμε πολλούς φίλους της κομμούνας από τις γύρω περιοχές που συμμετέχουν στην ζωή της. Γευτήκαμε τα προϊόντα της, ενημερωθήκαμε για τους τρόπους καλλιέργειας και παραγωγής, μάθαμε για την ιστορία της και συζητήσαμε για τις χαρές και τις δυσκολίες ενός τέτοιου πειράματος. Η επίσκεψή μας έγινε η αφορμή για τη διοργάνωση μίας εκδήλωσης-συζήτησης με θέμα την κατάσταση και τις εξελίξεις στην Ελλάδα, η οποία προσέλκυσε και ανθρώπους που συμμετέχουν σε γειτονικά αυτοοργανωμένα εγχειρήματα, καθώς υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για τον αγώνα, τις δράσεις και τις προοπτικές του κινήματος στο χώρο μας. Εκδηλώθηκε απ' όλους μεγάλη διάθεση για συνεργασία και αφήσαμε ανοιχτή τη διοργάνωση μίας εκδήλωσης στην Ελλάδα με θέμα τις δομές αυτοδιαχείρισης, τους τοπικούς αγώνες και τις μορφές αντίστασης στην Ιταλία.

Μία σύντομη επίσκεψη στην Ουρούπια αφήνει μία γεύση απλότητας και αξιοπρέπειας, ελευθερίας και ειλικρίνειας, και την υποψία ότι οι αλυσίδες του συστήματος είναι πολύ πιο αδύναμες και ελαφριές απ' όσο φαίνονται. Δεν θα υπήρχε τίποτα καταλληλότερο από ένα μικρό απόσπασμα ενός κειμένου των κομμουνάρων για να συνοψίσει την εμπειρία ανθρώπων που σέβονται το ατομικό, αλλά επιδιώκουν με πείσμα το συλλογικό, επανανοηματοδοτούν την έννοια της κοινότητας, αντικαθιστώντας τη μιζέρια με εγκαρδιότητα και βιώνουν μία διαρκή συλλογική αυτοθέσμιση: «Είναι πολύ δύσκολο, και μάλλον δεν είμαστε οι κατάλληλοι να πούμε πόσα από τα πράγματα που θέλαμε, καταφέραμε να κάνουμε πραγματικότητα. Δεν έχουμε την ψευδαίσθηση ότι έχουμε πραγματώσει έστω και μέρος των ιδανικών μας. Αντίθετα, ζούμε στην καθημερινότητα, τις δυσκολίες ενός μονοπατιού αυθεντικής αυτοδιεύθυνσης: τις συνεχείς συγκρούσεις του ατομικού με το συλλογικό, την συνεχή αναβίωση των μηχανισμών ανάθεσης και των κεκαλυμμένων άτυπων ιεραρχιών, τις δυσκολίες της επίτευξης πραγματικής ισότητας μεταξύ των φύλων και της ειρηνικής και αποτελεσματικής συνεργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών, την αλαζονεία των χειρότερων νόμων της οικονομίας. Δεν θέλουμε να ξεφύγουμε από όλες αυτές τις αντιφάσεις με την διεκδίκηση μιας παθητικής αφελούς και υποκριτικής «καθαρότητας». Αυτά τα χρόνια, έχουμε συζητήσει και στοχαστεί επάνω σε οποιαδήποτε πρόταση, συμβουλή, διαφωνία ή κριτική μας έγινε ακόμα και με τρόπο μπερδεμένο ή βάρβαρο. Ήμασταν πάντα πεπεισμένοι για τον πειραματικό χαρακτήρα του εγχειρήματος και πάντοτε ψάχνουμε να βρούμε, κυρίως στο μυαλό και την καρδιά μας, τους τρόπους για μια ειλικρινή και αληθινή κοινωνική αλλαγή. Έτσι η Ουρούπια θα μπορούσε να ιδωθεί σαν σταυροδρόμι ιδεών και εμπειριών, σαν θέατρο βασάνων και συναισθημάτων, ελπίδων και αγάπης, θυμών και αμφιβολιών, μία μικρή αλλά συνεχής αντιπροσώπευση της ατομικής και συλλογικής αναζήτησης εκείνου του καλύτερου κόσμου, του πιο ελεύθερου και δίκαιου στον οποίο τώρα θα ήταν η στιγμή να ζήσουμε.»

Σέργιος Παπαγεωργίου

Πρώτα σημεία συμφωνίας της κομμούνας Urupia
Σεπτέμβριος 1993

Το κείμενο αυτό αποτελεί ουσιαστικά το βασικό κείμενο αρχών λειτουργίας της κομμούνας Urupia από τις απαρχές της και θεωρούμε πως είναι μία από τις βασικότερες βιβλιογραφικές αναφορές αλλά και ζωντανές εμπειρίες για την ιστορία τέτοιων εγχειρημάτων.

Τοποθεσία

Δεδομένων των συναισθηματικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων που διατηρούν με την περιοχή της χερσονήσου του Σαλέντο όλα τα άτομα που συμμετέχουν στο εγχείρημα, αποτελεί ομόφωνη απόφαση ότι η κοινότητα θα δημιουργηθεί σ’ αυτή την συγκεκριμένη περιοχή, και ότι οι έρευνες για τον τόπο ίδρυσής της δεν θα επεκταθούν βορειότερα των φυσικών νότιων συνόρων της Μούρτζια.

Κομμουνάροι και Κομμουνάρες

Η κατάσταση και οι ελευθερίες των κομμουνάρων αποδίδονται αυτόματα σε όλα τα άτομα που συμμετέχουν στην ίδρυση της κοινότητας. Μετά την ίδρυση της Κομμούνας, όποια θέλει να αποτελέσει μέρος της, θα πρέπει να κάνει σχετική αίτηση στη συνέλευση της κοινότητας. Αν η συνέλευση είναι σύμφωνη, η μελλοντική κομμουνάρα θα περάσει μία περίοδο τουλάχιστον 6 μηνών εντός της κοινότητας, με τη λήξη της οποίας η συνέλευση της κοινότητας θα αποφασίσει αν θα γίνει δεκτή ή όχι η αίτησή της. Σε περίπτωση που δεν ληφθεί ομόφωνη απόφαση σχετικά με τη νέα αίτηση στην πρώτη συνέλευση, προβλέπεται πιθανότητα παράτασης αυτής της «δοκιμαστικής» περιόδου. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι μελλοντικές κομμουνάρες θα συμμετέχουν στην κολεκτιβιστική οικονομία της κοινότητας, αλλά δεν θα λαμβάνουν μέρος στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Μόλις γίνουν δεκτά τα νέα μέλη της κοινότητας συμμετέχουν στις αποφάσεις της συνέλευσης και μπορούν να κοινοτικοποιήσουν τους πόρους και τα αγαθά τους. Ωστόσο, προβλέπεται και η δυνατότητα να μην κοινοτικοποιήσουν άμεσα όλη την προσωπική τους ιδιοκτησία, αλλά να παραχωρήσουν τη χρήση (και όχι την ιδιοκτησία) σε ολόκληρη την κοινότητα, της οποίας πλέον αποτελούν μέρος. Αυτή η τελική περίοδος στοχασμού παραχωρείται στο νέο μέλος προκειμένου να μπορέσει να επιλύσει, μέσω της ζωής στην κοινότητα, κάθε πιθανή αβεβαιότητα ή αμφιβολία. Με τη λήξη αυτής της περιόδου, που δεν μπορεί να διαρκέσει πάνω από δύο χρόνια από την έναρξη της «δοκιμαστικής» περιόδου, όποια χρησιμοποίησε αυτή τη δυνατότητα θα πρέπει να αποφασίσει αν θα παραμείνει στην Κομμούνα –και θα κοινοτικοποιήσει την ιδιοκτησία της– ή αν θα εγκαταλείψει οριστικά το πρόγραμμα. Η κολεκτιβοποίηση των ιδιοκτησιών δεν σημαίνει κατ’ ανάγκη την πώλησή τους σε τρίτους, παρά μόνο τη συλλογική ιδιοκτησία και τη διαχείρισή της από τη συνέλευση.

Αυτός ο κανονισμός ισχύει φυσικά μόνο για όσες επιθυμούν να συμμετέχουν στην κοινότητα για όλους τους σκοπούς. Διαφορετικές συμφωνίες θα ρυθμίζουν τον ρόλο των «επισκεπτών», ανεξάρτητων ή ομάδων, ή άλλων ατόμων που παρευρίσκονται με άλλες ιδιότητες. Αυτό γίνεται κυρίως με σκοπό να επιτραπεί και σε αυτές τις μορφές να συμμετάσχουν με περιορισμένο αλλά καθορισμένο τρόπο, στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που τις αφορούν άμεσα.

Περίοδος προσαρμογής

Δεδομένης της δυσκολίας να εδραιωθούν άμεσα σταθερές κοινοτικές σχέσεις μεταξύ των μελών της ομάδας, αλλά και της συνακόλουθης αδυναμίας να εφαρμόσουμε πλήρως τις αρχές της κολεκτιβιστικής οικονομίας την περίοδο που προηγείται της ίδρυσης της κοινότητας, η αποδοχή των νέων κομμουνάρων καθορίζεται από ειδικές συμφωνίες.

Η συμμετοχή των μελλοντικών κομμουνάρων –ή άλλων ατόμων που με οποιονδήποτε τρόπο ενδιαφέρονται για το πρόγραμμα– στις κοινοτικές διαδικασίες καθορίζεται από ειδικές συμφωνίες που έχουν σκοπό τη δυνατότητα διεύρυνσης της ιδρυτικής ομάδας χωρίς αυτό να εμποδίζει τη δυναμική της εφαρμογής του προγράμματος.

Κατά τη μεταβατική αυτή περίοδο οι νέες προσχωρήσεις στο πρόγραμμα ορίζονται από την πλήρη αποδοχή των σημείων συμφωνίας που εκφράζονται εδώ, και από τη διαθεσιμότητα των επίδοξων κομμουνάρων να αναλάβουν άμεσα κάθε οικονομική ευθύνη σχετική με το εγχείρημα.

Θα πρέπει επίσης να γνωστοποιήσουν τους χρόνους και τις διαδικασίες της συμμετοχής τους στη ζωή της κοινότητας. Η αποδοχή νέων μελών σε κάθε περίπτωση αποφασίζεται ομόφωνα από την ιδρυτική ομάδα.

Αυτοδιαχείριση και κοινοκτημοσύνη

Δεν υπάρχει, εντός της Κομμούνας, ατομική ιδιοκτησία κατοικιών, γης, χρήματος ή μέσων παραγωγής, ενώ καταργείται κάθε μορφή μισθωτής ή υποχρεωτικής εργασίας.

Κάθε μέλος επιλέγει την εργασία του και συμμετέχει με αυτήν (ανεξάρτητα από τις προσωπικές του ικανότητες, από την ποιότητα ή την κερδοφορία της ειδικότητας ή του επαγγέλματός του) στη συλλογική οικονομική ζωή, απολαμβάνοντας την ασφάλεια και τα προνόμια που προκύπτουν απ' αυτήν.

Γνωρίζουμε ωστόσο ότι, ειδικά στα αρχικά στάδια του εγχειρήματος, θα είναι απαραίτητο να βρούμε μια ισορροπία ανάμεσα στις προσωπικές φιλοδοξίες και στις ανάγκες επιβίωσης του κάθε μέλους της κοινότητας.

Σκοπός μας είναι επίσης να προωθήσουμε, με τρόπο συγκεκριμένο, την ιδέα μίας πολύπλευρης εργασίας, η οποία δεν παίρνει υπόψη της μόνο τον οικονομικό παράγοντα, αλλά αξιολογεί την εργασία υπό το πρίσμα της πολύμορφης εξέλιξης του ατόμου και της κοινότητας.

Στόχος της κοινότητας είναι ακόμα να επιτύχει, χάρη στη δραστηριότητα των μελών της, τον μέγιστο δυνατό βαθμό οικονομικής αυτάρκειας, μειώνοντας τους χρηματικούς δεσμούς της με το εξωτερικό και αξιοποιώντας την ανταλλαγή αγαθών (ανταλλακτικό εμπόριο).

Κάθε οικονομική συναλλαγή συλλογικού ενδιαφέροντος, αποφασίζεται από τη συνέλευση της κοινότητας. Ιδιαίτερες ανάγκες προσωπικού χαρακτήρα ικανοποιούνται μέσω προσωπικής χρήσης περιορισμένων και καθορισμένων χρηματικών ποσών που προέρχονται από το κοινό ταμείο. Η διαδικασία ανάληψης και διανομής, καθώς και το ύψος των ποσών αυτών, αποφασίζεται επίσης από τη συνέλευση.

Συμφωνητικό εξόδου

Προκειμένου ωστόσο να εξασφαλιστεί ένας σχετικός βαθμός ασφάλειας και οικονομικής ηρεμίας, για όποια χρειαστεί να εγκαταλείψει την κοινότητα σε κάποια συγκεκριμένη περίοδο της ζωής της, και προκειμένου να είναι σε θέση να ικανοποιήσει τις μελλοντικές της ανάγκες, κάθε κομμουνάρα αποφασίζει η ίδια (μέσω της σύνταξης μίας σύμβασης εξόδου η οποία ανανεώνεται τακτικά) ποια αντικείμενα ή ποιο χρηματικό ποσό (ή άλλη μορφή οικονομικής προστασίας) θα δικαιούται σε περίπτωση που εγκαταλείψει το εγχείρημα.

Κάθε μέλος της κοινότητας μπορεί να προβάλλει ενστάσεις στο συμφωνητικό εξόδου κάποιου άλλου μέλους, είτε σε περίπτωση που θεωρεί υπερβολικές τις αξιώσεις του, είτε σε περίπτωση που θεωρεί τις εγγυήσεις του ανεπαρκείς ή ακατάλληλες.

Τα προσωπικά συμφωνητικά εξόδου γίνονται σιωπηρά δεκτά εάν δεν αποτελέσουν αντικείμενο διαφωνίας όταν εμφανιστούν στη συνέλευση της κοινότητας.

Κατά τη διαμόρφωση των προσωπικών τους συμφωνητικών εξόδου, οι κομμουνάρες καλούνται να λάβουν υπόψη τους τις διάφορες στιγμές στη ζωή της κοινότητας, και να αναλογιστούν τις δυσκολίες που η κοινότητα θα μπορούσε να συναντήσει (ειδικά στο αρχικό ιδρυτικό στάδιο) με την πλήρη ικανοποίηση υπερβολικών απαιτήσεων οικονομικού χαρακτήρα.

Στις περιπτώσεις πάντως, άλυτων αντιπαραθέσεων (μετά την απόφαση μιας κομμουνάρας να εγκαταλείψει το πρόγραμμα), έχει καθοριστεί ότι η διαφωνία θα λυθεί από μία ή δύο κριτές, επιλεγμένη (ή επιλεγμένες) βάσει κοινής συμφωνίας των αντισυμβαλλόμενων μερών, μεταξύ ατόμων – ακόμα και εκτός κοινότητας– που είναι γνωστά για τη σοφή κρίση και την αντικειμενικότητά τους. Αυτές θα λάβουν την τελική απόφαση, με την οποία καθορίζεται ότι τα δύο μέρη θα συμφωνήσουν χωρίς περαιτέρω διαπραγματεύσεις.

Αποτελεί λοιπόν ομόφωνη απόφαση ότι, τόσο στη σύνταξη όσο και στη διαπραγμάτευση των συμφωνητικών εξόδου, πρέπει να αξιοποιηθούν στο μέγιστο οι επιθυμίες και οι φιλοδοξίες κάθε κομμουνάρας, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές δυσκολίες που η κάθε μία μπορεί να συναντήσει στην κοινωνική της ενσωμάτωση εκτός της κοινότητας, από κάθε άποψη (οικονομική, ψυχολογική, επαγγελματική, σχέσεων, κλπ).

Αποτυχία του προγράμματος, διάλυση της Κομμούνας

Σε περίπτωση διάλυσης της κοινότητας, μέρος των πόρων θα μοιραστεί στα μέλη της βάσει των αναγκών και των ατομικών απαιτήσεων που αναφέρονται στα σχετικά συμφωνητικά εξόδου.

Το υπόλοιπο μέρος προορίζεται για χρηματοδότηση αντίστοιχων εγχειρημάτων βάσει χρονοδιαγραμμάτων και διαδικασιών που θα αποφασιστούν στη συνέλευση της κοινότητας. Η σχετική απόφαση θα ληφθεί προληπτικά σε περίοδο οικονομικής ασφάλειας και συναισθηματικής ηρεμίας, πριν από το ξέσπασμα μιας πιθανής κρίσης, ώστε να αποφευχθούν οι αντιπαραθέσεις που πιθανώς θα προέκυπταν από μια αποτυχία του προγράμματος. Συζητήσεις, αποφάσεις ή τροποποιήσεις του προορισμού αυτών των πόρων μπορούν να γίνουν και κατά τις ημέρες επετείου της ίδρυσης της κοινότητας.

Μικρές κόρες, μεγάλες φίλες

Κάθε μέλος της κοινότητας επιβεβαιώνει ή ανανεώνει τακτικά το συμφωνητικό εξόδου του. Στην περίπτωση των μικρών σε ηλικία κομμουνάρων, τα άλλα μέλη της κοινότητας αναλαμβάνουν τη διαμόρφωση των συμφωνητικών τους, μέχρις ότου οι άμεσα ενδιαφερόμενες κρίνουν ότι μπορούν να το αναλάβουν μόνες τους.

Είναι δέσμευση της κοινότητας ότι θα αξιολογήσει και θα σεβαστεί τις ανάγκες τους, εγγυώμενη κάθε είδος υποστήριξης και αναγκαίας προστασίας. Η κοινότητα έχει επίσης δεσμευτεί να υποστηρίξει με κάθε τρόπο (μετά από αίτηση ενός τουλάχιστον μέλους), άτομα (εκτός της κοινότητας) που έχουν συναισθηματικούς δεσμούς με τα μέλη της και βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης.

Αρχή της ομοφωνίας

Κάθε απόφαση που αφορά τη ζωή της κοινότητας στο σύνολο της, λαμβάνεται από τα μέλη της σύμφωνα με την αρχή της ομοφωνίας. Δεν ισχύουν λοιπόν στην κοινότητα τα κριτήρια της μειοψηφίας και της πλειοψηφίας. Ενώ η αρχή της πλειοψηφίας ευνοεί την προσκόλληση στην προσωπική άποψη, τον ανταγωνισμό και τα παιχνίδια εξουσίας, η αρχή της ομοφωνίας ευνοεί τη στροφή στην προσοχή των απόψεων των άλλων, στην κατανόηση και το σεβασμό

τους. Ενθαρρύνει επίσης τον προβληματισμό πάνω στη δική μας γνώμη, κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή ή τροποποίησή της.

Τεχνολογία και καταναλωτισμός

Σε γενικές γραμμές η κοινότητα είναι αντίθετη στον καταναλωτισμό και στις τεχνολογίες που είναι συνδεδεμένες με αυτόν. Δέχεται όμως έναν επαρκή βαθμό άνεσης για τα μέλη της καθώς και τη χρήση μέσων και αντικειμένων που θεωρούνται «χρήσιμα» (ζεστό νερό, θέρμανση, πλυντήριο, κλπ.)

Κατά την επιλογή των τεχνολογιών συλλογικής χρήσης, η κοινότητα θεωρεί τη χρησιμότητα ως ένα μόνο από τα κριτήρια αποδοχής μιας τεχνολογίας, στη βάση μιας αντικαταναλωτικής οπτικής. Άλλες παράμετροι που λαμβάνονται υπόψη είναι η ρύπανση (όχι μόνο σαν αποτέλεσμα χρήσης αλλά και ως συνέπεια της παραγωγής της ίδιας της τεχνολογίας), οι βλάβες που προκαλεί η χρήση του, οι πολιτικοοικονομικές και ηθικές συνθήκες παραγωγής κλπ.

Σε γενικές γραμμές η κοινότητα είναι αντίθετη και σε τεχνολογίες που ενδέχεται να αποδώσουν θέσεις ισχύος στα άτομα που τις χρησιμοποιούν (λόγω των εξειδικευμένων γνώσεων που απαιτεί η χρήση τους) κυρίως σε ό,τι αφορά στη διοικητική και οικονομική διαχείριση της κοινότητας.

Η κοινότητα, σε κάθε περίπτωση, αναλαμβάνει και σ' αυτόν τον τομέα να αναπτύξει στο μέγιστο βαθμό την αρχή της αυτοδιαχείρισης και της διάχυσης των γνώσεων, προτείνοντας τη δημιουργία ενός πραγματικού «εργαστηρίου», όπου θα δοκιμάζονται και θα εφαρμόζονται απλές τεχνολογίες, βασιζόμενες στη χρήση ανανεώσιμων πηγών, που θα είναι σε θέση να εξασφαλίσουν στο μέγιστο την ευημερία και την αυτάρκεια, όχι μόνο των ατόμων της κοινότητας αλλά και όλων όσων τις χρησιμοποιούν.

Διαφορετικότητα

Η επίγνωση των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των ατόμων της κοινότητας θεωρείται δύναμη και όχι αδυναμία, θεωρείται πλούτος και όχι στοιχείο κινδύνου. Πιο συγκεκριμένα δίνεται μεγάλη προσοχή στις έμφυλες διαφορές και στο ρόλο που αυτές θα διαδραματίζουν στη ζωή της κοινότητας. Είναι υποχρέωσή μας να εντρυφήσουμε σ' αυτά τα θέματα, με σκοπό να δημιουργήσουμε ένα περιβάλλον που αξιοποιεί κάθε ιδιαιτερότητα και διαλύει κάθε τι που εμποδίζει την πλήρη έκφραση κάθε ατομικότητας στην κοινότητα.

Υστερόγραφο

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτών των γενικών παραδοχών, αυτή ακριβώς η έμφαση στις έμφυλες διαφορές μάς οδήγησε στο να αναλογιστούμε την ανεπάρκεια της ιταλικής γλώσσας, η οποία μας υποχρέωνε να συντάξουμε αυτό το κείμενο σχεδόν αποκλειστικά σε αρσενικό γένος, προκειμένου να μη γίνει πολύ σύνθετο και επαναλαμβανόμενο.

Είτε θα έπρεπε λοιπόν να μιλάμε για κομμουνάρους και ιδρυτές, και να χρησιμοποιούμε όλα τα ρήματα και τις κλίσεις στο αρσενικό γένος, είτε θα ήμασταν υποχρεωμένες να κάνουμε πιο σύνθετο το κείμενό μας,αναφερόμενες πάντα σε αμφότερα τα γένη (όλοι/ες οι κομμουνάροι/ες) έχοντας την πρόσθετη δυσκολία των λέξεων, για τις οποίες το θηλυκό δεν υπάρχει καν. Αποφασίσαμε λοιπόν, παρότι η ιδρυτική ομάδα αποτελείται τόσο από άντρες όσο και από γυναίκες, να συντάξουμε το συγκεκριμένο κείμενο στο θηλυκό γένος για να τονίσουμε ακόμα περισσότερο την αδικία μιας γλώσσας (αλλά και ενός κόσμου) που «μιλά» πάντα και παντού στο αρσενικό γένος.

μετάφραση: Σόνια Μαρίνου

Ανδαλουσία
γη και ελευθερία στο πρόγραμμα

του Ramón Pino
Ομάδα Salvador-Segui της αναρχικής ομοσπονδίας

Το παρακάτω κείμενο δημοσιεύθηκε στην εβδομαδιαία έκδοση της γαλλικής αναρχικής ομοσπονδίας Le Monde Libertaire (νο 1666, 29 Μαρτίου-4 Απριλίου).

Το SOC-SAT[1]

Είχαμε ήδη την ευκαιρία να σας μιλήσουμε πολλές φορές για αυτό το συνδικάτο στη *Le monde libertaire*. Θυμίζουμε ωστόσο την καταγωγή του: δημιουργημένο το 1976, ένα χρόνο μετά το θάνατο του Φράνκο, με δεσμούς αρχικά με το εργατικό κόμμα της Ισπανίας (μαοϊκό), θα υιοθετήσει μια πρακτική άμεσης δράσης που το συνέδεσε γρήγορα με την παράδοση των ανδαλουσιανών αγροτών. Η αντίθεση του στις συνδικαλιστικές εκλογές, δεν είναι μια αντίθεση αρχής όπως αυτή ενός μέρους του αναρχοσυνδικαλιστικού ισπανικού κινήματος (CNT), αλλά μια απόρριψη των συνδικαλιστικών εκλογών στη σημερινή τους μορφή. Το SOC αναπτύσσει επίσης μια αυτονομιστική ανδαλουσιανή θεματική εντασσόμενο όμως σε ένα διεθνή αγώνα (με πολυάριθμες επαφές με εναλλακτικές οργανώσεις εκτός Ισπανίας, για παράδειγμα στη Γαλλία με την κοινότητα Longo Maï στην περιφέρεια των Άλπεων- Alpes de Haute-Provence). Απευθύνεται κυρίως στους μεροκαματιάρηδες εργάτες γης και στους αγρότες το πρόγραμμα της αγροτικής μεταρρύθμισης, που ψηφίστηκε στο τρίτο συνέδριο (1983) καθόριζε: *«Η φιλοσοφία μας μπορεί να συνοψιστεί με τον ακόλουθο τρόπο: η γη, όπως ο αέρας και το νερό, είναι ένα δώρο της φύσης που κανείς δεν μπορεί να ιδιοποιηθεί για προσωπικό του όφελος ή για ιδιωτικό πλουτισμό. Η γη είναι ένα δημόσιο αγαθό, ιδιοκτησία του λαού, που πρέπει να υπόκειται στη χρήση και την απόλαυση αυτών που ζουν σε αυτή και τη δουλεύουν. Αν λοιπόν η γη δεν ανήκει σε κανέναν, η ιδιοκτησία της γης είναι κλοπή. Για αυτό το λόγο απαιτούμε την απαλλοτρίωση της χωρίς αποζημίωση.»* Αυτοί που ασχολούνται με αυτήν έχουν αφιερωθεί ευρέως στην υπεράσπιση των εποχιακών μεταναστών εργατών της περιοχής Almeria (κυρίως μαροκινοί, από την υποσαχάρια Αφρική και από την ανατολική Ευρώπη). Δεν περιορίζονται στο να «διαπραγματεύονται», αλλά δε διστάζουν να καταφεύγουν τακτικά στην άμεση δράση.

1 Το SOC αποτελούσε συνδικάτο εργατών γης και το SAT συνδικάτο των ανδαλουσιανών εργατών. Τα δύο αυτά συνδικάτα έχουν πλέον ενωθεί.

Το αποδεικνύουν για μια φορά ακόμα: στις 4 Μαρτίου, 500 από αυτούς εισέβαλλαν στο finca (αγροτική ιδιοκτησία) Somonte de Palma del Rio (επαρχία της Cordoue). Ο τομέας αυτός των 400 εκταρίων αποτελεί μέρος ενός συνόλου 20000 εκταρίων που ανήκουν στη Junta de Andalucia (αυτόνομη κυβέρνηση της Ανδαλουσίας). Η Junta, διοικούμενη αυτή τη στιγμή από τους σοσιαλιστές, είχε προβλέψει να πουλήσει σε πλειστηριασμό αυτά τα 20000 εκτάρια. Εφόσον το Palma del Rio αριθμεί 1700 ανέργους, εύλογα αναρωτιέται κανείς ποιος θα μπορούσε να αγοράσει και το ελάχιστο εκτάριο;

Μια αντιπροσωπεία του SOC, συνοδευόμενη από χίλια μέλη, έχει ήδη μεταβεί δύο φορές στη Σεβίλλη, στο Τμήμα Γεωργίας, για να ζητήσει την ακύρωση αυτής της πώλησης

στους πλειστηριασμούς. Καμία απάντηση προς το παρόν τη στιγμή που θα εμφανιστεί αυτό το άρθρο, καινούριες εκλογές θα έχουν λάβει χώρα για να καθορίσουν τη νέα ανδαλουσιανή κυβέρνηση (25 Μαρτίου). Αλλά στο μεταξύ περιμένοντας, το πρόβλημα για τους αγρεργάτες είναι άλλο: *«Η γη είναι ένα δικαίωμα του λαού, όχι ένα εμπόρευμα».*

Έτσι λοιπόν οι εργάτες γης προχώρησαν σε κατάληψη και εγκατάσταση στη finca, αρχίζοντας άμεσα να δουλεύουν τη γη βοηθούμενοι από άλλους εργάτες που ήρθαν να τους συναντήσουν από όλη την περιοχή. Πρώτος στόχος: η αυτοκατανάλωση και ο εφοδιασμός της κοινότητας. Να σημειώσουμε ότι η δουλειά γίνεται χειρωνακτικά χωρίς προσφυγή στις μεθόδους της εντατικής γεωργίας. Άλλοι προμηθεύουν τα εργαλεία, άλλοι τους σπόρους, τα φυτά...

Κατοικίες έχουν φτιαχτεί για να στεγάσουν αυτούς και αυτές που κατέλαβαν το χώρο. Σε αυτή τη λογική ένας ηλεκτρολόγος και ένας υδραυλικός του χωριού πρόσφεραν εθελοντικά τις εργασίες τους. Η κοινότητα άρχισε άμεσα να λειτουργεί με τρόπο συλλογικό: καθημερινή γενική συνέλευση για τη λήψη αποφάσεων και τη λειτουργία διαφόρων επιτροπών που δημιουργούνται (γεύμα, καθαρισμός, επικοινωνία με τα μίντια, λογιστικά, οργάνωση της δουλειάς της γης κλπ).

Δεύτερος στόχος: η δημιουργία ενός συνεταιρισμού, όχι μισθωτών, αλλά «αντίστασης» για να εξασφαλίσουν τις ανάγκες αυτών που στην περιοχή είναι χτυπημένοι από την κρίση. Έτσι λοιπόν τα στηρίγματα συρρέουν: συνδικάτα, οικολόγοι, συνεταιρισμοί για μια βιολογική γεωργία και ορισμένες ομάδες από τις πόλεις...

Ήδη μετά το θάνατο του Φράνκο το 1975, και τη νομιμοποίησή του ένα χρόνο αργότερα, το SOC προχώρησε στις πρώτες μετάα τον εμφύλιο πόλεμο καταλήψεις γης. Το 1985, σε συνέχεια άλλων καταλήψεων γης η κατάσταση υπήρξε άγρια και εκατοντάδες εργάτες βρέθηκαν υπόδικοι και παραπέμφθηκαν στα δικαστήρια. Για να βοηθηθούν, ξεκίνησε μια διεθνής καμπάνια αλληλεγγύης. Πρόκειται για την ευρωπαϊκή επιτροπή υπεράσπισης φυγάδων και μεταναστών (Cedri), πρόδρομος του ευρωπαϊκού φόρουμ, που δημιουργήθηκε κυρίως από την κοινότητα Longo Maï που διεύθυνε την καμπάνια αυτή.

Προς το παρόν οι αρχές δεν αντιδρούν, εξαιτίας πάντα των επόμενων τοπικών εκλογών της 25ης Μαρτίου: οι σοσιαλιστές δε θέλουν να ρισκάρουν, ο κίνδυνος να χάσουν μια από τις σπάνιες περιοχές που κυβερνούν είναι ακόμα πολύ μεγάλος.

Το έχουμε ήδη θίξει στη *Le monde libertaire*, σε μια Ισπανία άσχημα χτυπημένη από την κρίση, όλες οι λύσεις με χαρακτήρα κολεκτιβιστικό προκαλούν το ενδιαφέρον του λαού: οι κατασχέσεις από τις τράπεζες για τη μη πληρωμή γραμματίων έφεραν πολλές καταλήψεις εγκαταλελειμμένων ακινήτων, στην εξοχή είναι εγκαταλελειμμένες εκτάσεις γης που καταλαμβάνονται και που εκ νέου καλλιεργούνται από τους αγρότες κλπ. Πλανιέται κάτι σαν άρωμα κολεκτιβοποίησης. Οι καταληψίες της finca Somonte το έχουν καταλάβει καλά, επιβεβαιώνουν στο πρώτο τους ανακοινωθέν στις 4 Μαρτίου 2012: *«Αυτή η δράση θα έπρεπε να είναι η αρχή της αγροτικής επανάστασης που, σε αυτή την περίοδο της ανεργίας, της ένδειας και της νεοφιλελεύθερης αισχροκερδείας μας λείπει τόσο. Σήμερα, όλες οι εναλλακτικές για επιβίωση με αξιοπρέπεια πρέπει να περάσουν από τον αγώνα για τη γη, την γεωργία και τη βιοποριστική κυριαρχία...»*

μετάφραση: Διονύσης Γιαννακόπουλος

"Στην αυγή του *εγώ*, πολλά *εμείς* γυρεύω"

Η εργασία είναι βασικό σημείο της οικονομίας και γενικότερα της κοινωνίας. Καταρχάς, θεωρούμε ότι ο όρος «κολεκτίβα» αναφέρεται σε διαδικασίες που έχουν να κάνουν με το ζήτημα της οργάνωσης της εργασίας, που βασίζεται στη συλλογική και απόλυτη ευθύνη, σε όλα τα στάδια, όλων των συμμετεχόντων στο εγχείρημα. Αποφασίσαμε να δοκιμάσουμε να πάρουμε την εργατική μας δύναμη στα χέρια μας, χωρίς να έχουμε κάποιου είδους αφεντικό πάνω από τα κεφάλια μας και χωρίς να ξεπουλάμε φτηνά έως δωρεάν την παραγωγική μας δύναμη. Όντας άνεργοι, αλλά όχι ανενεργοί, η συζήτηση για τη δημιουργία της κολεκτίβας ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2011 μέσα στο πλαίσιο της κατάληψης της πλατείας Ελευθερίας από τους «αγανακτισμένους» του Ηρακλείου. Επιλέξαμε να ασχοληθούμε με την αγροτική παραγωγή τόσο για λόγους των διατροφικών μας αναγκών μέσα σε αυτές τις ζοφερές συνθήκες επιβίωσης όσο κι επειδή θεωρούμε αναγκαία την επανέναρξη δεσμών με τη γη και τη φύση που αποτελεί τη μοναδική μήτρα που γέννησε και διατηρεί στη ζωή το ανθρώπινο είδος.

Ξεκινήσαμε δημιουργώντας μια ανοικτή συνέλευση συζητώντας και συνδιαμορφώνοντας την οργάνωση της κολεκτίβας. Καταλήξαμε ότι μοναδικό όργανο λήψης των αποφάσεων, σε όλα τα στάδια, αποτελεί η συνέλευση των συμμετεχόντων σε αυτή και συναποφασίσαμε ότι ένας από τους όρους για τη συμμετοχή στη κολεκτίβα είναι η παρουσία μας στη συνέλευσή της. Φυσικά η κολεκτίβα είναι ανοικτή σε συμμετοχή οποιουδήποτε θέλει να συμμετέχει και να συνδιαμορφώνει μαζί μας το εγχείρημα, αρκεί να είναι σύμφωνος/η με τις αξίες, και τους στόχους μας. Ένας εκ των βασικών στόχων της κολεκτίβας, είναι ο βιοπορισμός όσων συμμετέχουν σε αυτήν. Επιπλέον, η κολεκτίβα θα προσπαθήσει να στηρίζει συνανθρώπους μας που έχουν ανάγκη τροφής και δεν έχουν τα χρήματα να την αποκτήσουν, όχι κάτω από τις συνθήκες αστικής φιλανθρωπίας, αλλά βασιζόμενοι στις σχέσεις αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας. Εξίσου σημαντικοί στόχοι για εμάς είναι η στήριξη γενικότερα του ανταγωνιστικού κινήματος, συλλογικοτήτων, ανταλλακτικών παζαριών, οργάνωση δικτύων ανταλλαγής προϊόντων, γνώσεων και εμπειριών σε τοπικό και πανελλαδικό επίπεδο και η συμμετοχής μας σε κάθε οργανωτική διαδικασία δημιουργίας δομών που βασίζονται στις ελευθεριακές ιδέες. Κάποιοι από εμάς διέθεταν αγροτεμάχια στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Βόνη Ηρακλείου το οποίο απέχει 27 χλμ. από την πόλη του Ηρακλείου και ανέρχονται συνολικά σε περίπου 9 στρέμματα.

Ο διατροφικός έλεγχος

Η τροφή ικανοποιεί την πιο βασική μας ανάγκη, είναι η ουσία της ζωής. Με την ολική επικράτηση του καπιταλισμού στον δυτικό κόσμο, ο κρατικός παρεμβατισμός και οι διεθνείς οργανισμοί (ΠΟΕ,ΔΝΤ) με τις πολιτικές τους κατάφεραν δύο πράγματα: πρώτον να ελαχιστοποιήσουν τις εγχώριες αγροτικές παραγωγές που τροφοδοτούσαν τις φτωχές κοινωνίες και δεύτερον να μετακομίσει ο αγροτικός πληθυσμός στα μεγάλα αστικά κέντρα μετατρέποντας τους αγρότες σε εξαθλιωμένους εργάτες. Ακολούθησε η μετατροπή της παραδοσιακής γεωργικής παραγωγής σε βιομηχανοποιημένη γεωργία και η ανά-

πτυξη πολυεθνικών εταιριών που παράγουν χημικά λιπάσματα και άλλα φυτοφάρμακα, γενετικά τροποποιημένους σπόρους ανάγοντάς τες σε απόλυτους ρυθμιστές και ιδιοκτήτες της παγκόσμιας γεωργικής παραγωγής. Ταυτόχρονα καλλιεργήθηκε κι ένας μύθος με τη συμβολή δικών τους περιβαλλοντολόγων και οργανισμών, ότι η βιομηχανοποιημένη γεωργία είναι η μόνη λύση για να παραχθούν μεγαλύτερες ποσότητες τροφίμων και να περιοριστεί η πείνα. Αυτό που φυσικά έγινε ήταν να μεγαλώσει μεν η παραγωγή, αλλά να μεγαλώνει και η πείνα ταυτόχρονα, με τη φτωχοποίηση του αγροτικού πληθυσμού λόγω των μονοκαλλιεργιών που επέβαλαν, των πατεντών ιδιοκτησίας σπόρων και φυτοφαρμάκων. Αυτό συμβαίνει γιατί οι μονοκαλλιέργιες αντικαθιστούν την ποικιλία καλλιεργειών, ενώ η γεωργία, που επιτελούσε την παραγωγή θρεπτικών και ποικιλόμορφων τροφών μετατρέπεται σε αγορά τροποποιημένων σπόρων εντομοκτόνων και ζιζανιοκτόνων. Στις μέρες μας, δέκα εταιρίες ελέγχουν το 32% του παγκόσμιου εμπορίου σπόρων, το οποίο εκτιμάται ότι φτάνει τα 25 δις δολάρια και το 100% της αγοράς γενετικά τροποποιημένων ή αλλιώς μεταλλαγμένων σπόρων. Αυτές οι εταιρίες ελέγχουν επίσης τη παγκόσμια αγορά των χημικών αγροτικών προϊόντων. Οι εταιρίες (Monsanto, Cargill, Continental, Agracetus κλπ.) ήταν αυτές που επέβαλαν τη συμφωνία που άπτονται του εμπορίου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου για τα πνευματικά δικαιώματα ιδιοκτησίας των πατεντών σπόρων και υβριδίων, η οποία μετέτρεψε σε έγκλημα την αποταμίευση και τον διαμοιρασμό των σπόρων. Η ίδια συμφωνία νομιμοποίησε τη φτηνή πώληση των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων (μεταλλαγμένα) και κατέστησε εγκληματική ενέργεια κάθε παραδοσιακή αποταμίευση σπόρων και φυτών παραγωγής τους από οποιονδήποτε. Οι νέοι υβριδικοί σπόροι, όντας ευάλωτοι στα έντομα, απαιτούσαν τη χρήση περισσοτέρων φυτοφαρμάκων. Πάμφτωχοι γεωργοί αναγκάστηκαν να αγοράζουν μαζί σπόρους και φυτοφάρμακα από την ίδια εταιρία με πίστωση ανάγοντας στο τέλος τις εταιρίες σε ιδιοκτήτες της παραγωγής τους και της ίδιας τους της γης. Στη πραγματικότητα όμως πίσω από όλες αυτές τις πολύπλοκες συμφωνίες «ελεύθερου εμπορίου» και «κατοχυρωμένης ιδιοκτησίας» κρύβονταν νέοι τρόποι αρπαγής και ελέγχου της σοδειάς, κρύβονταν η ίδια η κλοπή των σπόρων και των τροφών. Ο σπόρος για τον γεωργό, δεν είναι απλώς η πηγή της μελλοντικής σοδειάς και τροφής, είναι η αποθήκη του πολιτισμού και της ιστορίας. Ο σπόρος είναι ο πρώτος κρίκος στην τροφική αλυσίδα και αποτελεί το απόλυτο σύμβολο διατροφικής ασφάλειας. Με την ιδιοκτησία των σπόρων από λίγους ισχυρούς, οι γεωργοί μετατρέπονται από παραγωγοί σε καταναλωτές αγροτικών προϊόντων ιδιοκτησίας

μερικών εταιριών, ενώ οι αγορές καταστρέφονται σε τοπικό επίπεδο, αλλά επεκτείνονται ταυτόχρονα σε παγκόσμιο επίπεδο. Μέσα από τον μύθο του «ελεύθερου εμπορίου» και της παγκόσμιας οικονομίας η βιομηχανοποίηση της γεωργίας μετατρέπεται σε εργαλείο των πλούσιων ώστε να κλέβουν τους φτωχούς και να καταπατούν τα δικαιώματά τους στη σίτιση, την ελευθερία επιλογής καλλιεργειών, την ίδια τη ζωή. Αυτό συμβαίνει γιατί η μεγάλη πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού (σχεδόν το 75%) ζουν ως παραγωγοί τροφής. Στο αντίποδα, στις δυτικές βιομηχανικές χώρες μόνο το 2% του πληθυσμού είναι γεωργοί. Τελικά η αύξηση της παραγωγής με τη βιομηχανοποιημένη γεωργία βασίστηκε στην αρπαγή της τροφής από άλλα βιολογικά είδη και από τους φτωχούς κατοίκους του τρίτου κόσμου. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, όσο περισσότεροι καρποί παράγονται και διακινούνται παγκοσμίως,τόσο περισσότεροι άνθρωποι πεινάνε. Στις διεθνείς αγορές διακινούνται περισσότερα αγαθά επειδή ληστεύεται η τροφή από τη φύση και τους φτωχούς.

Βιολογική ή συμβατική γεωργία;

Στον τρίτο κόσμο οι φτωχότεροι γεωργοί είναι βιοκαλλιεργητές για τον λόγο ότι δεν μπορούν να αγοράσουν τους σπόρους ιδιοκτησίας των εταιριών και τα χημικά τους. Στον Δυτικό κόσμο τα τελευταία χρόνια υπάρχει ένα συνεχώς αναπτυσσόμενο κίνημα βιολογικής καλλιέργειας το οποίο συνειδητά αποφεύγει τα χημικά και τις γενετικές τροποποιήσεις. Ενώ όμως η βιολογική καλλιέργεια είναι μια επιλογή που απαιτεί ελάχιστες εισροές και χαμηλό κόστος, επομένως είναι μια επιλογή κατάλληλη για τους φτωχούς, συχνά παρουσιάζεται ως «πολυτέλεια των πλουσίων». Αυτό δεν είναι αλήθεια. Η φτήνεια των προϊόντων που παράγονται με βιομηχανοποιημένο τρόπο σε σχέση με την ακρίβεια των βιολογικών προϊόντων δεν αντανακλά το κόστος παραγωγής τους, άλλα τις τεράστιες επιδοτήσεις που δίνονται στην βιομηχανοποιημένη γεωργία και τους υποχρεωτικούς δασμούς βιολογικής πιστοποίησης της γης και της παραγωγής τροφίμων που υποχρεούνται οι παραγωγοί να πληρώνουν στις εταιρίες πιστοποιήσεων και στο κράτος για να «αποδεικνύουν» ότι όντως τα προϊόντα τους είναι βιολογικά. Αυτό το υποχρεωτικό νταβατζιλίκι πρέπει να σπάσει και να αποκατασταθούν οι σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών. Σ' αυτή την επανέναρξη μιας τίμιας σχέσης καθοριστικό ρόλο παίζει η ηθική και ο «λόγος τιμής» των παραγωγών προς τους καταναλωτές, αλλά και η εμπιστοσύνη των τελευταίων στους πρώτους. Επιλέξαμε συνειδητά το συγκεκριμένο μοντέλο παραγωγής βιολογικής γεωργίας:

α) για την αρμονική συνεργασία με τη φύση, και όχι με τη καταστροφή της μέσω χημικών φυτοφαρμάκων.

β) για την πλήρη εξασφάλιση υγιεινών συνθηκών εργασίας για όλους όσους συμμετέχουν στη κολεκτίβα.

γ) για την παραγωγή ποιοτικών και καθαρών προϊόντων χωρίς χημικά υπολείμματα.

δ) για την αποκατάσταση των σχέσεων εμπιστοσύνης με τους καταναλωτές.

ε) για την διασφάλιση ότι τα προϊόντα μας θα πωλούνται σε όσο το δυνατόν χαμηλότερες τιμές, χωρίς μεσάζοντες που θα αποκόμιζαν κέρδη απ' αυτά αυξάνοντας περισσότερο τη τιμή τους.

στ) γιατί θέλουμε να σπάσουμε κάθε σχέση εξάρτησής μας από το κράτος και τις λογής εισπρακτικές εταιρίες βιολογικής πιστοποίησης.

Σε μια περίοδο που η οικονομική πίεση, σε συνδυασμό με τις περιβαλλοντικές καταστροφές και την ενεργειακή κρίση, είναι παγκόσμια δεινά που χτυπούν απειλητικά την πόρτα όλων μας, έρχεται ο καιρός να αναρωτηθούμε τι πρέπει να αλλάξουμε στον κόσμο που ζούμε για να γίνει πιο ανθρώπινος, πιο βιώσιμος για τα ερχόμενα χρόνια, τις ερχόμενες γενιές. Χρειάζεται να βρεθούν στηρίγματα αισιοδοξίας. Και τι πιο αισιόδοξο από το να συμμετέχουμε σε

δράσεις που χτίζουν ένα μέλλον που στηρίζεται στην εξάλειψη της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, στην προστασία του περιβάλλοντος, στην αλληλοβοήθεια και την αλληλεγγύη. Σε καμία περίπτωση όλες οι προαναφερθείσες προτάσεις και δράσεις, δεν μπορούν από μόνες τους να προκαλέσουν τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που είναι απαραίτητες για έναν καλύτερο κόσμο, μια νέα εποχή. Από την άλλη όμως, η ίδια η οικονομική κρίση είναι ένα πρόσφορο έδαφος για να γεννηθούν ιδέες, να γαλουχηθούν συνειδήσεις και να φυτρώσει ο σπόρος απ' όπου θα ξεπηδήσει κάποια στιγμή ένα συλλογικό βήμα ώστε η «έφοδος στον ουρανό» να μην αποδειχτεί μια φαντασιακή πτήση.

αυτοοργανωμένη αγροτική κολεκτίβα
Ηρακλείου Κρήτης

Το κίνημα Occupy στις ΗΠΑ
μια συνέντευξη με τον Joshua Stephens

Η συνέντευξη έγινε στο πλαίσιο της εκδήλωσης/συζήτησης «Η άμεση δημοκρατία στην πράξη. Το Κίνημα Occupy στις ΗΠΑ σήμερα» που διοργανώθηκε από το ελευθεριακό στέκι Πικροδάφνη στις 8 Απριλίου του 2012.

Ο Joshua Stephens συμμετέχει στο Occupy Wall Street από το ξεκίνημά του. Επίσης, είναι μέλος του Ινστιτούτου Αναρχικών Σπουδών (Institute for Anarchist Studies).

Ευτοπία: *Τζόσουα, αρχικά θα θέλαμε να μας πεις ποιες καταστάσεις και γεγονότα οδήγησαν ή συνέβαλαν (έμμεσα ή άμεσα) στη δημιουργία του Occupy;*

Τζόσουα Στήβενς: Ειλικρινά, επειδή το κίνημα έχει απλωθεί ακόμη και σε μικρές πόλεις των Η.Π.Α, υπάρχουν πάρα πολλές απαντήσεις σε αυτήν την ερώτηση. Κατά τη γνώμη μου, το κίνημα αντικατοπτρίζει τρία γεγονότα στις Η.Π.Α: τη χρήση της άμεσης δημοκρατίας στους αγώνες που ακολούθησαν την εξέγερση του Σιάτλ ενάντια στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, τον τρόπο με τον οποίο ο Ομπάμα αναπτέρωσε και μετά συνέτριψε τις ελπίδες του κόσμου κι έπειτα, φυσικά, την πραγματικότητα της οικονομικής κρίσης.

Θα παρέθετα αυτά τα τρία πράγματα συγκεκριμένα, γιατί κανείς δεν μπορεί στ' αλήθεια να δώσει μια εξήγηση για το κίνημα χωρίς όλα αυτά. Το Σιάτλ έγινε το 1999 και ακολούθησαν πολλές μαζικές κινητοποιήσεις σε Ουάσινγκτον DC, Φιλαδέλφεια, Λος Άντζελες, Μαϊάμι κλπ. – με καθένα από αυτά τα παραδείγματα να χάνει γενικά σε ισχύ, αποτελεσματικότητα και σημασία στα μάτια των αμερικανών. Οπότε, αυτός ο τρόπος αγώνα από μόνος του, έδινε όλο και μικρότερα αποτελέσματα, και θα υποστήριζε κανείς ότι είχε εν γένει εγκαταλειφθεί. Σε πολλές περιπτώσεις, όσοι είχαν παίξει κεντρικό ρόλο σ' αυτήν την τάση άρχισαν να οργανώνονται στις κοινότητές τους, πιο τοπικά, σε ζητήματα όπως το μεταναστευτικό, την πολιτική σίτισης, την κλιματική αλλαγή, τα εργασιακά, τον ρατσισμό, το queer κίνημα, τους αγώνες των ιθαγενών κ.λπ. Κάποιοι ενώθηκαν με διεθνείς αγώνες αλληλεγγύης (Παλαιστίνη, Αϊτή, αντιπολεμικά κινήματα κλπ.).

Η επιτυχημένη απόπειρα του Ομπάμα για την προεδρεία ήταν, αναμφισβήτητα, ζήτημα λαϊκής κινητοποίησης. Φυσικά ήταν, όπως είναι άλλωστε όλες οι πολιτικές εκστρατείες, μια κυνική χειραγώγηση αυτής της ενέργειας του κόσμου. Αλλά ήταν κι ένα άνευ προηγουμένου γεγονός στην πολιτική, τουλάχιστον όσο ζω εγώ. Η διακυβέρνηση Μπους, ήταν κάτι σαν Μεσαίωνας για πολλούς στις ΗΠΑ, και πιθανότατα είναι αλήθεια ότι οποιοσδήποτε υποψήφιος ερχόταν σε κάποια αντίθεση με τον Μπους θα ενσάρκωνε τις προσδοκίες του λαού. Ωστόσο το γεγονός ότι η ραγδαία άνοδος του Ομπάμα αμφισβήτησε τις φυλετικές συμβάσεις, κατέστησε την εκλογή του αρκετά εκρηκτική. Τότε ζούσα στην Ουάσινγκτον DC, της οποίας ο πληθυσμός ήταν ιστορικά κατεξοχήν αφροαμερικανικός, και ο αντίκτυπος στην ψυχολογία του κόσμου ήταν αδιαμφισβήτητος- το έβλεπες απλά περπατώντας στο δρόμο.

Ωστόσο, όπως είχε προβλέψει κάθε νηφάλιος παρατηρητής, η διακυβέρνηση του Ομπάμα ήταν κεντρώα και δεν εκπλήρωσε καμία από τις ελπίδες που έτρεφε ο κόσμος. Σε πολλές περιπτώσεις συνέχισε πολιτικές που εφάρμοσε ο Μπους και εισήγαγε ακόμα σκληρότερες. Και η προσέγγισή του για την κρίση έχει, κυριολεκτικά σε κάθε επίπεδο,

επαναδιατυπωθεί με βάση τα συμφέροντα των τραπεζών και των πιο πλούσιων κλάδων της χώρας. Οι οικονομικοί του σύμβουλοι, βασικά διατηρούν ένα χώρο δίπλα στην Goldman Sachs, που ενώνεται με περιστρεφόμενη πόρτα. Ωστόσο η απογοήτευση που έχει προκαλέσει αυτό το γεγονός δεν θα μπορούσε από μόνη της να μας δώσει αυτό το κίνημα που βλέπουμε. Ακόμα και τώρα, βλέπουμε φιλελεύθερους, (κάποιοι είναι και φίλοι μου), που επιχειρούν να αλλάξουν προς το καλύτερο τον φάκελο του Ομπάμα, και που διατηρούν την ελπίδα να εξιλεωθεί με τη δεύτερη θητεία του, ή τουλάχιστον να είναι πιο πιστός στην εφαρμογή της «πραγματικής» του πολιτικής. Και νομίζω ότι αυτό από μόνο του δεν θα ήταν αρκετό για να δώσει ώθηση σε μια νέα εκλογή του και στην πεποίθηση ότι η προεδρεία του ήταν ένα σημαντικό βήμα μπροστά, αν και με όλα τα ελαττώματα της. Συγχρόνως, ούτε η οικονομική κρίση από μόνη της δεν θα οδηγούσε απαραίτητα στο κίνημα Occupy. Στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο θα ήταν αρκετά απίθανο. Μπορεί μέχρι και να οδηγούσε σε σχεδόν φασιστικά κινήματα. Βέβαια, η πρόσφατη ανοδική πορεία του Tea Party και του Ρεπουμπλικανικού κόμματος που πραγματεύονται με γραφικό τρόπο αρκετά κλασικά φασιστικά θέματα, μας δείχνει ότι αυτό το γλιτώσαμε. Το κίνημα αναδύθηκε καθώς οι αμερικάνοι, και ιδιαίτερα η μεσαία τάξη, οι φτωχοί και η εργατική τάξη έχουν υποστεί τα πάνδεινα για ολόκληρες γενιές- εξωθούνταν σε όλο και πιο απελπιστικές καταστάσεις και δεν είχαν κανένα λόγο να πιστεύουν ότι οι πολιτικοί θα τους πρόσφεραν κάποια ανακούφιση, ή θα εκπλήρωναν τις υποσχέσεις τους και θα έδιναν πρακτικές λύσεις. Και ήταν ένα κίνημα όπου οι άνθρωποι δεν χρειαζόταν να αποφασίσουν αν θα το εμπιστευτούν ή θα το πιστέψουν, γιατί αυτοί οι ίδιοι μπορούσαν να γίνουν μέρος αυτού του κινήματος και να το κάνουν δικό τους. Οι Ζαπατίστας έχουν ένα ρητό- «Detrás de Nosotros Estamos Ustedes» «Πίσω μας, είμαστε εσύ». Νομίζω ότι αυτό συνοψίζει μια σχεδόν τηλεπαθητική ανταλλαγή μεταξύ του κινήματος Occupy και του αμερικανικού λαού. Καταλαβαίνω ότι ο κόσμος μπορεί να το δει αυτό ως ρομαντικό ή υπερβολικό. Και υπάρχουν και κοινότητες που εξακολουθούν να είναι επιφυλακτικές, ακόμη και επικριτικές απέναντι στο Occupy. Η εμπειρία μου, ωστόσο, λέει ότι οι άνθρωποι που δεν ένιωσαν να ταυτίζονται με το Σιάτλ ή με ό,τι επακολούθησε, σήμερα ταυτίζονται με το Occupy. Και επιπλέον, έχουν αναλάβει δράση για να κάνουν το κίνημα δικό τους.

Ε.: *Ποια θα λέγαμε ότι είναι η αρχή του Occupy;*

ΤΖ. Σ.: Φαντάζομαι ότι εξαρτάται από το τι θεωρεί ο καθένας «αρχή». Κάποιοι όπως ο David Graeber έχουν δώσει ένα αρκετά λεπτομερειακό κατάλογο της κυριολεκτικής του γέννησης- δηλαδή για το αίτημα των AdBusters να καταλάβουμε τη Wall Street, μιμούμενοι πρόσφατα κινήματα στη Μεσόγειο, τον αρχικό σχεδιασμό στη Νέα Υόρκη, την τελική κατάληψη του πάρκου Zuccotti στο Μανχάταν. Δεν θα ήθελα να τα επαναλάβω μια και αφενός πρόκειται για διαθέσιμες πληροφορίες, αφετέρου γιατί δεν τα βρίσκω τόσο ενδιαφέροντα ή χρήσιμα. Βρέθηκα στο πάρκο Zuccotti μία εβδομάδα αφού καταλήφθηκε. Η πολιτεία της Georgia είχε εκτελέσει τον Troy Davis, – έναν μαύρο άντρα που σχεδόν όλοι πιστεύουν ότι ήταν αθώος – και μία διαδήλωση στη μνήμη του αυθόρμητα μετατράπηκε σε πορεία, που προχώρησε προς την Wall Street, ενώ σε διάφορα σημεία συνεπλάκη με την αστυνομία. Ήμουν σ' αυτήν την πορεία και αυτό που είδα εκείνο το βράδυ στο Zuccotti ήταν με έναν τρόπο μαγευτικό αλλά ήταν και κάπως τρομαχτικό. Ήταν κυρίως νέοι 19-20 ετών, πολύ αποφασισμένοι και θυμωμένοι και οι περισσότεροι έχοντας λίγες (ή καμία) αναφορές σε ιστορικά ή κοινωνικά κινήματα. Ήταν σχεδόν σαν παιδιά που μιμούνταν τις «διαδηλώσεις» που είχαν δει σε επεισόδια του «Νόμος και Τάξη». Οι αφίσες και τα πανό που κυκλοφορούσαν στο πάρκο περιείχαν μηνύματα τόσο ασαφή, που σχεδόν δεν είχαν νόημα, όταν βέβαια δεν αναφέρονταν σε συνωμοσίες για την δολοφονία του JFK ή τους Illuminati.

Δεν το λέω αυτό για να περιφρονήσω αυτά τα παιδιά. Είχαν μεγάλο κουράγιο και άλλωστε εγώ προέρχομαι από

μια εντελώς διαφορετική γενιά˙ εγώ δεν έχω τα φοιτητικά χρέη που έχουν εκείνοι, και η αβεβαιότητα της αμερικάνικης οικονομίας σημαίνει γι' αυτούς κάτι τελείως διαφορετικό. Είχαν απόλυτο δίκιο να είναι οργισμένοι, ακόμα κι αν δεν είχαν τα κατάλληλα εργαλεία να διοχετεύσουν αυτήν την οργή σε μια χρήσιμη ανάλυση. Έρχονται αντιμέτωποι με κακές εργασιακές προοπτικές και, κυριολεκτικά, με την προοπτική του να χρωστάνε για μια ζωή. Αλλά αν όντως θεωρούμε «αρχή» αυτήν την πρώτη εβδομάδα στο Zuccotti, δε νομίζω ότι λέει πολλά για αυτό που βλέπουμε τώρα. Δεν είμαι καν σίγουρος ότι αυτά τα δύο σχετίζονται και πολύ.

Περίπου δύο εβδομάδες μετά την κατάληψη του Zuccotti, ο κόσμος έκανε πορεία από εκεί στη Union Square, δηλαδή περίπου 1,5χλμ βόρεια, κοντά σε πολλά πανεπιστήμια στο Μανχάταν, και δίπλα σε μια εμπορική περιοχή με πολλούς πεζούς. Η καταστολή σε αυτά τα παιδιά ήταν ήδη μεγάλη κι επίσης ήταν εμφανής και η ένταση στις ΗΠΑ εξαιτίας ζητημάτων όπως η εκτέλεση του Troy Davis. Οι μπάτσοι ήξεραν ότι η κατάσταση ήταν εύφλεκτη και είχαν ως προτεραιότητα να διατηρήσουν τον έλεγχό της. Κάποια στιγμή, κατάφεραν να τραβήξουν δύο νεαρές γυναίκες έξω από την πορεία, να τις εγκλωβίσουν σε ένα πεζοδρόμιο και ενώ τραβούσαν πολλές κάμερες, ο επικεφαλής τους ψέκασε με σπρέι πιπεριού εξ επαφής. Και φυσικά, το βίντεο αυτό εξαπλώθηκε σχεδόν αμέσως.

Η απάντηση ήταν κι αυτή σχεδόν άμεση: Χιλιάδες άνθρωποι βρέθηκαν ξαφνικά στο Zuccotti, παρευρίσκονταν σε λαϊκές συνελεύσεις βοηθώντας στο στήσιμο κουζίνας και άλλων προμηθειών, δίνοντας χρήματα - ως τον Οκτώβριο, το Occupy Wall Street είχε στην τράπεζα μισό εκατομμύριο δολάρια. Ο κόσμος που παρακολουθούσε τηλεόραση είδε αυτές τις κοπέλες σαν εκδοχή των δικών τους παιδιών, και ίσως σαν μια νεότερη εκδοχή του εαυτού τους, και το να τις βλέπουν να δέχονται μια βίαιη επίθεση ήταν πολύ απλά κάτι που οι περισσότεροι δεν μπορούσαν να ανεχθούν. Άλλοι διοργανωτές, που δεν είχαν μπορέσει να καταλάβουν τι γινόταν στο Zuccotti, κατάλαβαν πολύ καλά την απάντηση της αστυνομίας και την είδαν σαν έναν ξεκάθαρο λόγο για να εμπλακούν. Με όλη αυτή τη νέα ενέργεια ήρθαν πραγματικά πολλοί πεπειραμένοι ακτιβιστές, άνθρωποι από προηγούμενα κοινωνικά κινήματα των ΗΠΑ, αγανακτισμένοι από την Μαδρίτη, ακτιβιστές ενάντια στο απαρτχάιντ στο Ισραήλ, άνθρωποι με χρήσιμη τεχνική και πρακτική εμπειρία, κλπ. Είδαμε επίσης διανοούμενους και ακαδημαϊκούς που πρόσφεραν λαϊκή επιμόρφωση σε διάφορα θέματα, αρκετά γνωστούς μουσικούς που έρχονταν να σώσουν συναυλίες και να στηρίξουν το κίνημα, και – ίσως το πιο σημαντικό – είδαμε το μοντέλο των λαϊκών συνελεύσεων και της άμεσης δράσης να αρχίζει να επεκτείνεται σε άλλα θέματα (παιδεία, εργασία, αστυνομική βία, στέγαση) και σε άλλες πόλεις. Αυτή, νομίζω, ήταν η αρχή που έχει ουσιαστική σημασία. Αν ο μπάτσος δεν είχε επιτεθεί σε αυτές τις δύο γυναίκες, και αν δεν το είχε τραβήξει η κάμερα, στ' αλήθεια δεν ξέρω αν το κίνημα θα είχε εξελιχθεί με αυτόν τον τρόπο. Η προηγουμένη διαδικασία που ήταν άσκοπη και αφηρημένη θα μπορούσε κάλλιστα να είχε σβήσει ή να είχε πάρει μια λιγότερο απειλητική μορφή και με μικρότερη διάρκεια.

Ε.: *Ποια θεωρείς ότι είναι τα κεντρικά χαρακτηριστικά του κινήματος;*

Τζ. Σ.: Δε νομίζω ότι μπορεί να τα πει κανείς με ακρίβεια. Σε εντελώς γενικές γραμμές, είναι ένα αντιεξουσιαστικό κίνημα, με διάχυτες αντικαπιταλιστικές τάσεις. Αλλά το τι είναι και το τι θα γίνει εξελίσσεται συνεχώς. Άρα, θα ήταν πιο ρεαλιστικό να δανειστώ κάτι από τους Deleuze και Guattari εδώ και να πω ότι είναι πιθανόν λιγότερο χρήσιμο να ασχολούμαστε με το τι είναι το Occupy και πιο χρήσιμο να δούμε τι κάνει και τι αποτελέσματα παράγει. Νομίζω ότι πολλοί φιλελεύθεροι που δεν θέλουν να έρθουν αντιμέτωποι με τον ρατσισμό στις ΗΠΑ, και Σιωνιστές που δεν θέλουν να δουν το κίνημα να χτίζει γέφυρες με την Παλαιστίνη (για παράδειγμα), θέλουν να επιμένουν ότι το κίνημα αφορά το χρέος, ή την οικονομική αδικία γιατί αυτό το

περιορίζει σε κάτι που θα μπορούσαν εύκολα να το προσεταιριστούν ή να το αφομοιώσουν. Ένας τέτοιος χαρακτηρισμός, καθορίζει ποιος έχει θέση σ' αυτό και ποιος δεν έχει. Και πιστεύω ότι αυτό είναι αρκετά ανήθικο, ως προς αυτό που κάνουμε. Όπως προανέφερα, νομίζω ότι οι Ζαπατίστας δίνουν το κατάλληλο πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε το ξεδίπλωμα του κινήματος Occupy – ένας κόσμος μέσα στον οποίο χωράνε πολλοί κόσμοι: ένα όχι, πολλά ναι.

Ε.: *Ποια είναι η δημογραφία του κινήματος, η σύσταση του κόσμου κλπ;*

Τζ. Σ.: Αν το δει κανείς επιφανειακά, εκεί όπου άλλωστε εστιάζουν συνήθως και τα καθεστωτικά Μέσα, το κίνημα συχνά εμφανίζεται να απαρτίζεται κυρίως από λευκούς, από τη μεσαία τάξη κλπ. Και αυτό ήταν αλήθεια για πολλά από τα κινήματα που βγήκαν από το Σιάτλ, αν και έγιναν έντονες προσπάθειες να αλλάξει αυτό στην αρχή της προηγούμενης δεκαετίας (2000-2003). Και πέρα από τα αστικά κέντρα των ΗΠΑ πράγματι θα μπορούσε να ισχύει ότι ο κόσμος που βρίσκεται στο πανό του Occupy είναι κυρίως λευκοί. Ειλικρινά, δεν ξέρω, γιατί η εμπειρία μου αφορά κυρίως τη Νέα Υόρκη, μαζί με κάποιες σύντομες επισκέψεις στη Βοστόνη και την Ουάσινγκτον DC και επικοινωνία με κόσμο που οργανώνεται σε άλλες πόλεις. Αλλά, ερχόμενος από τη Νέα Υόρκη, ειλικρινά αναρωτιέμαι αν αυτός ο χαρακτηρισμός φανερώνει περισσότερα για ένα κάπως ρατσιστικό φίλτρο του Τύπου, παρά για αυτό που γίνεται στην πραγματικότητα. Η εκπομπή Faultlines του αγγλικού Αλ-Τζαζίρα έκανε πρόσφατα ένα αφιέρωμα σε δύο μέρη για το Occupy, και παρακολουθώντας το δεν μπορεί να μην προσέξει κανείς μια εντελώς διαφορετική εκπροσώπηση κάποιων φωνών μέσα στο κίνημα. Αυτή η εκπροσώπηση είναι πολύ πιο κοντά στη δική μου εμπειρία. Καταρχάς, το κίνημα πάει πολύ πέρα από τις κατασκηνώσεις, τα πάρκα, τις πλατείες κλπ. Η Νέα Υόρκη έχει περίπου 25 συνελεύσεις γειτονιάς πέρα από αυτό που νοείται ως Occupy Wall Street, και οι πιο ενεργές και ζωντανές από αυτές είναι στο νότιο Μπρονξ, στο Σάνσετ Πάρκ (Μπρούκλιν), παράλληλα με κινητοποιήσεις ενάντια στη ρατσιστική αστυνόμευση του Χάρλεμ κλπ. Το Occupy παίζει έναν απίστευτα δυναμικό ρόλο σε δράσεις όπως το κλείσιμο σχολείων και τις εξώσεις ή κατασχέσεις σπιτιών. Συμμετέχοντας σε τέτοιες δράσεις έχω δει ότι είναι πολύ δυνατές και ότι απαρτίζονται από άτομα διαφορετικού χρώματος και μετανάστες. Επιπλέον, ακόμα και σε αυτό που ο Τύπος ονομάζει Occupy (το πάρκο Zuccotti, δράσεις ενάντια στις τράπεζες κλπ.),θα έπρεπε να είναι κανείς τυφλός για να μην δει την διαφορετικότητα του κόσμου που βοηθά τις συνελεύσεις, που διοργανώνει δράσεις, που αποτελεί και συντονίζει τις ομάδες εργασίας. Τίποτα από αυτά δεν αρκεί να περιγράψει το πώς οι άνθρωποι διαφορετικού χρώματος στο κίνημα έχουν υπάρξει αρκετά θαρραλέοι και σταθεροί στο αίτημά τους το κίνημα να αντιμετωπίσει το ζήτημα της φυλετικής του κοινωνικοποίησης και να χτίσει μηχανισμούς που συνεχώς θα την ελέγχουν και θα την μεταμορφώνουν. Προφανώς, είναι ατελής. Κι επίσης προφανώς πρέπει να γίνει πολλή δουλειά ακόμα. Αλλά αυτό το κίνημα αντιλαμβάνεται σωστά με τόσους πολλούς τρόπους- τρόπους που ειλικρινά δεν θα περίμενα -αυτό που το Σιάτλ και προηγούμενα κινήματα αντιλαμβάνονταν λάθος. Και πραγματικά αναρωτιέμαι για την σωστή κρίση των ανθρώπων που πολύ διακριτικά αποφασίζουν για όλους ότι αυτό που πρέπει να λογαριάζεται ως Occupy είναι αυτό που συμβαίνει στο Zuccotti ή στη Union Square.

Ε.: *Κατά πόσο σχετίζονται πιστεύεις τα διάφορα Occupy με την άμεση δημοκρατία; Θα μπορούσες να μας πεις κάποια πράγματα για τον τρόπο λειτουργίας και τη δομή των συνελεύσεων;*

Τζ. Σ: Υπάρχει πραγματική ποικιλία ιδεών μέσα στο κίνημα, αλλά το μέρος όπου βλέπω ουσιαστική ομοφωνία είναι το ζήτημα της οριζοντιότητας και της άμεσης δημοκρατίας. Η επιμονή σε αυτό είναι τόσο μανιώδης που καμιά φορά παίρνει τη μορφή αρρωστημένης προσκόλλησης σε συγκε-

κριμένες διαδικασίες. Και νομίζω πως θα δυσκολευόσουν να βρεις ανθρώπους μέσα στο κίνημα που να θέλουν να απαλλαγούν από αυτήν την αρχή. Ένας τρόπος να καταλάβει κανείς το κίνημα θα ήταν να δει την οριζοντιότητα ως την καθοριστική αρχή, και μετά να δει πως οι άνθρωποι την εφαρμόζουν σε οποιαδήποτε ζητήματα στη ζωή τους – τη διαχείριση κοινοτήτων, το χώρο εργασίας, τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την εκπαίδευση, οτιδήποτε.

Οι συνελεύσεις λειτουργούν διαφορετικά σε διαφορετικά μέρη. Πραγματικά, μπορώ να μιλήσω μόνο για ό,τι έχω δει στη Νέα Υόρκη. Και επιπλέον, λείπω από τη χώρα εδώ κι ένα μήνα, και πολλά έχουν συμβεί από τότε που έφυγα. Η μία ή η άλλη εκδοχή Γενικής Συνέλευσης γινόταν στο Zuccotti ή σε κάποιο άλλο μέρος (συνήθως κοντά στη Wall Street) κάθε βράδυ, επτά ημέρες την εβδομάδα. Δεν φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο και τώρα. Τα πράγματα είναι σε πολύ μεταβατικό στάδιο και νομίζω πως οι δράσεις για την Πρωτομαγιά θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στο τι μορφές και διαδικασίες θα υιοθετήσει το κίνημα στη συνέχεια.

Παραδοσιακά, οι Γενικές Συνελεύσεις γίνονταν το βράδυ, γύρω στις 7 μ.μ., και οργανώνονταν από αυτήν που ονομάζουμε Ομάδα Εργασίας Διοργάνωσης. Αυτή η ομάδα εργασίας εκπαιδεύει οποιονδήποτε ενδιαφέρεται για τις τεχνικές οργάνωσης αυτού που λέμε συναινετική λήψη αποφάσεων – το οποίο ακούγεται πολύ αυθόρμητο και γενικό, αλλά στην πραγματικότητα πρόκειται για μια αρκετά συγκεκριμένη, εν μέρει κωδικοποιημένη φόρμα, με ολόκληρο λεξιλόγιο από χειρονομίες, λεκτικά σημεία, και ένα σωρό άλλα. Μόλις οι άνθρωποι εκπαιδευτούν, γίνονται μέρος μιας δεξαμενής ανθρώπων από την οποία δημιουργούνται ομάδες διοργάνωσης για συγκεκριμένες συνελεύσεις – μια ομάδα για τη Δευτέρα, μια ομάδα για την Τετάρτη, και ούτω καθεξής. Από την εμπειρία μου, αυτές οι ομάδες συνήθως φαίνονταν να περιλαμβάνουν δύο κεντρικούς διοργανωτές, και μετά κάποιον να κρατάει τη σειρά των ανθρώπων που θέλουν να μιλήσουν, και καμιά φορά κάποιον να κρατάει την ώρα, και κάποιον να προσέχει το γενικό «αίσθημα» της συνέλευσης – να προσέχει για εντάσεις, στιγμές μεγάλης συγκίνησης, κλπ. Αυτές οι ομάδες δομούσαν κάθε συνέλευση γύρω από μια λίστα από στοιχεία της ημερήσιας διάταξης – κυρίως προτάσεις για δράσεις, καταμερισμός των πόρων, ομάδες εργασίας – ενώ όλα έπρεπε να έχουν υποβληθεί μέσω της ιστοσελίδας της Γενικής Συνέλευσης 24 ώρες πριν, εκτός από έκτακτες περιπτώσεις.

Σε όλα αυτά εφαρμόζονταν πραγματικά ενδιαφέρουσες τεχνολογικές καινοτομίες, που αύξησαν δραστικά την ισχύ τους. Για παράδειγμα, κάποιες φορές οι συνελεύσεις είχαν χιλιάδες συμμετέχοντες. Και όπως είναι ευρέως γνωστό, η ενίσχυση του ήχου ήταν απαγορευμένη από την αστυνομία, έτσι επινοήθηκε μια τακτική κλήσης και απάντησης: ένας ομιλητής έλεγε μερικές φράσεις, και το πλήθος τις επαναλάμβανε, ώστε να ενισχύσει αυτό που λεγόταν. Με χιλιάδες όμως κόσμου, ακόμη κι αυτό δεν αρκούσε. Έτσι, χρησιμοποιήθηκε η τεχνολογία: κάποιος καθόταν με έναν φορητό υπολογιστή και πληκτρολογούσε αυτό που έλεγε κάποιος ενώ μιλούσε, κι αυτό προβαλλόταν σε μια μεγάλη οθόνη πίσω από τους διοργανωτές, ώστε να μπορούν όλοι να διαβάσουν ό,τι λεγόταν. Επίσης, ομάδες ανθρώπων σχηματίζονταν για να «ανεβάζουν» σε πραγματικό χρόνο τις συνελεύσεις σε ένα συγκεκριμένο λογαριασμό στο Twitter – έστελναν στην κυριολεξία ό,τι λεγόταν, πραγματικά λέξη προς λέξη, μέσω tweet, όσο γινόταν η συνέλευση. Αυτό κατέστησε δυνατό για ανθρώπους που δεν μπορούσαν να παρευρεθούν να παρακολουθούν τι συνέβαινε, σχεδόν σαν να ήταν εκεί. Επιπλέον, ζωντανά βίντεο-αποσπάσματα κυκλοφορούσαν συχνά μέσω διαδικτύου, έτσι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο μπορούσαν να παρακολουθούν τη συνέλευση ενώ συνέβαινε. Μια ομάδα ανθρώπων επίσης κατέγραφε λέξη προς λέξη κάποια στιγμιότυπα από κάθε συνέλευση, και τα δημοσίευε στην ιστοσελίδα της Γενικής Συνέλευσης, σαν παραπομπή. Είναι εξαιρετικά πολλή δουλειά, αλλά κατέστησε δυνατό έναν απίστευτο βαθμό πρόσβασης και διαφάνειας. Ό,τι και να έλεγε η αστυνομία για το κίνημα, ο μέσος πολίτης μπορούσε να πάει στο διαδίκτυο και να διαβάσει τα στιγμιότυπα, να παρακολουθήσει ζωντανά ένα

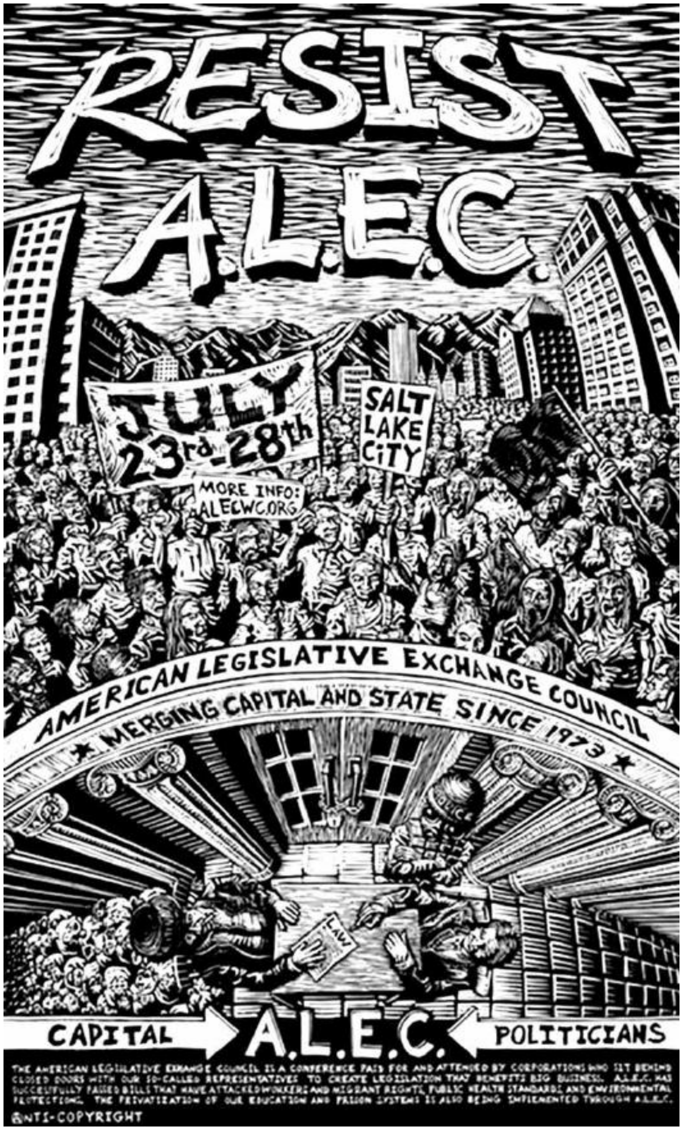
βίντεο-απόσπασμα, ή να παρακολουθήσει τη συνέλευση μέσω twitter – και να μάθουν μόνοι τους τι συνέβαινε στο κίνημα. Νομίζω πως οι συνέπειες που είχε αυτό στην ατομική ενδυνάμωση είναι μάλλον ανυπολόγιστο. Οι άνθρωποι μπορούσαν να χειριστούν το κίνημα σαν πρωταρχική πηγή, και να αποφασίσουν μόνοι τους πώς ένιωθαν για αυτό, τι σήμαινε, κλπ.

Με αυτά τα δεδομένα, η άλλη πλευρά του πράγματος είναι πως όταν κάνουμε ένα κίνημα που μπορεί να τους συμπεριλάβει όλους, έρχονται όλοι. Ο καπιταλισμός έχει παράγει πολλούς τσακισμένους, πληγωμένους, απαίδευτους, και κάποιες φορές βαθιά προβληματικούς ανθρώπους. Και θα εμφανιστούν οπωσδήποτε, ειδικά από τη στιγμή που η δομή της γενικής συνέλευσης παρουσιάζει ίσως τις μόνες συνθήκες κάτω από τις οποίες κάποιος μπορεί να τους ακούσει. Αυτό είναι απίστευτα κοπιώδες. Κατά καιρούς, άνθρωποι έχουν προσφύγει σε κατάφωρη βία σε συνελεύσεις και τέτοιου είδους περιστατικά είχαν ως αποτέλεσμα άνθρωποι να επιλέγουν να μην εμφανιστούν, και χώροι να αρνούνται να φιλοξενήσουν συνελεύσεις. Και το κίνημα έχει, προς το παρόν, αποδειχτεί μάλλον απογοητευτικό ως προς τη θέλησή του να θεσπίσει και να επιβάλλει όρια ή προσδοκίες στο πως συμπεριφέρεται κανείς.

Αυτές οι δυσκολίες όμως αντανακλούν το μπέρδεμα και την πολυπλοκότητα των ανθρώπων, γενικότερα. Τέτοια πράγματα συμβαίνουν όταν ενώνεις ανθρώπους. Αν δεν μπορούμε να ανταποκριθούμε σε αυτό, αν χρειαζόμαστε οι άνθρωποι να είναι κάτι που δεν είναι αυτή τη στιγμή… καλύτερα να τα μαζέψουμε και να φύγουμε. Αυτό το χαρτί μας μοιράστηκε, από ένα σύστημα που ξεδιπλώνεται εδώ και αιώνες. Ή παίζουμε με αυτό το χαρτί, ή τα πράγματα είναι τελειωμένα. Πρέπει να καταλάβουμε πραγματικά ότι αυτή είναι μια διαδικασία, και θα πάρει χρόνο, και θα είναι ανώμαλη και οδυνηρή και απογοητευτική. Η ιδέα ότι μπορούμε να γυρίσουμε ένα διακόπτη, ή να βολευτούμε σε μια ιδεολογία που με τρόπο μαγικό τακτοποιεί τα πάντα… είναι μια ψευδαισθητική φαντασία. Αυτό είναι που προσπάθησαν να μας πουν ο Λαντάουερ και ο Μαλατέστα, και νομίζω πως είναι ακριβώς αυτό που μας δίδαξαν οι αποτυχίες του μαρξισμού.

Ε.: *Πιστεύεις ότι τα Occupy έχουν μετατοπίσει την αντίληψη της κοινής γνώμης σε επιμέρους ζητήματα; Για παράδειγμα θα έλεγες ότι ο κόσμος που συμμετέχει αντιλαμβάνεται πλέον με διαφορετικό τρόπο π.χ. το ζήτημα της αστυνομικής βίας;*

Τζ. Σ.: Ίσως είναι πολύ νωρίς για να κάνουμε κάποια εκτίμηση, και πέρα απ' αυτό, ίσως είναι και πολύ δύσκολο να κάνουμε κάποια εκτίμηση. Γενικά, βλέπουμε ενδείξεις του πώς η απειλή που θέτει αυτό το κίνημα έχει επηρεάσει κατ' αρχάς την πολιτική της κυβέρνησης, θετικά και αρνητικά. Οι Ρεπουμπλικάνοι έχουν παραδεχτεί πως είναι σε χειρότερη θέση γιατί οι Δημοκρατικοί νιώθουν ενθαρρυμένοι από αυτό που βλέπουν ως ένα προοδευτικό κύμα. Την ίδια στιγμή, οι ίδιοι Δημοκρατικοί ψηφίζουν νόμο με τα πιο δρακόντεια μέτρα, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν ότι το Occupy δεν θα γίνει ποτέ τίποτα περισσότερο από ένα προοδευτικό κύμα. Ο Ομπάμα έχει κάνει μερικές ασήμαντες κινήσεις προς τους ιδιοκτήτες κατοικίας, αναγκάζοντας τις τράπεζες να πληρώσουν αμελητέους διακανονισμούς προς ανθρώπους που τους έχουν κατασχέσει το σπίτι ή τους έχουν κάνει έξωση, και ούτω καθεξής. Όλα αυτά συμβαίνουν επειδή αυτοί που είναι στην εξουσία έχουν καταλάβει καλά πως το κίνημα έχει αξιοσημείωτη υποστήριξη – συχνά την υποστήριξη της πλειοψηφίας – και πως είναι κατά κάποιον τρόπο ένας αόρατος παίκτης στις νομοθετικές διαπραγματεύσεις. Δημοσκοπήσεις των ανώτατων στελεχών της Wall Street έχουν δείξει ότι το 50% από αυτούς λένε πως οι δουλειές τους επηρεάστηκαν αρνητικά από το κίνημα και 70% πιστεύουν πως θα συνεχιστεί πολύ περισσότερο από τις φετινές εκλογές. Υπάρχει ένας πραγματικός φόβος μεταξύ των ισχυρών ότι οι άνθρωποι που έχουν απογοητευτεί από το πολιτικό και οικονομικό κατεστημένο μπορεί να μην «επιστρέψουν στην εκκλησία», τρόπος του λέγειν.

Και νομίζω πως αυτός είναι πράγματι ένας πολύ βάσιμος φόβος. Βρισκόμαστε σε μια ιστορική στιγμή όπου οι γιορτινές οικογενειακές συγκεντρώσεις περιλαμβάνουν ανθρώπους που μιλούν για το πώς συμμετείχαν σε μια συνέλευση και που συνειδητοποιούν πως οι αποφάσεις που παίρνουν με τους γείτονές τους είναι εξίσου έγκυρες και ισχυρές με αυτές που ως τώρα ανέθεταν στους πολιτικούς. Αυτό είναι χωρίς προηγούμενο, στη δική μας κουλτούρα, νομίζω.

Κάτι που χαίρομαι πολύ να βλέπω είναι πως η βία που η αστυνομία έχει εξαπολύσει ενάντια στους διαδηλωτές – σχεδόν πάντοτε μπροστά στις κάμερες – ορίζεται διαρκώς μέσα από τις δηλώσεις του κινήματος ως η ίδια βία που η αστυνομία ασκεί στις κοινότητες των έγχρωμων και των φτωχών, εδώ και πολλές γενιές. Αντίστοιχα, το ότι η βία γίνεται σιγά σιγά ορατή στο υπόλοιπο της χώρας είναι, νομίζω, κάτι καινούριο. Όσα βλέπουμε στις ευρέως διαδεδομένες κινητοποιήσεις γύρω από τον φόνο του Τρέιβον Μάρτιν στη Φλόριντα - νομίζω αντανακλά αυτήν τη μετατόπιση. Νεαροί μαύροι, μαύροι έφηβοι σκοτώνονται καθημερινά στις ΗΠΑ, συχνά από την αστυνομία, και συχνά από άλλους ανθρώπους που διαφεύγουν λόγω φυλετικών προνομίων. Ακόμα χειρότερα, όμως, οι μαύροι νεκροί δεν έχουν βαρύνει την αμερικανική συνείδηση με κανέναν ουσιαστικό τρόπο. Οι λευκοί συχνά δεν συγκινούνται από αυτό ή υποθέτουν πως αυτοί που σκοτώθηκαν κατά κάποιον τρόπο το άξιζαν. Αυτό ξαφνικά αντικρούεται πολύ έντονα. Έχει εμφανείς επιπτώσεις και μέσα στο κίνημα – πολλοί νέοι άνθρωποι συμμετέχουν σε αυτές τις διαμαρτυρίες νομίζοντας πως οι μπάτσοι είναι φίλοι τους και έρχονται άμεσα αντιμέτωποι με αυτό που ορισμένα τμήματα της κοινωνίας μας ξέρουν εδώ και πολύ καιρό: Οι αστυνομικοί είναι η θεσμοποίηση της βίας. Τελεία. Αυτό διαβρώνει την αξιοπιστία και τη νομιμοποίηση της αστυνομίας και μετατοπίζει την ηθική πυξίδα του κοινού. Αργά, αλλά συμβαίνει.

Ε.: *Όσον αφορά τη βία που έρχεται από τα κάτω;*

Τζ. Σ.: Νομίζω ότι θα πρέπει εδώ να αποσαφηνίσουμε τι εννοούμε λέγοντας βία, καθώς η εμπειρία μου τις τελευταίες βδομάδες στην Ελλάδα, μου έδειξε ότι εδώ η λέξη αυτή χρησιμοποιείται για πράγματα για τα οποία εγώ – ή οι περισσότεροι που γνωρίζω – δεν θα τη χρησιμοποιούσαν. Υποθέτω ότι πρόκειται περισσότερο για κάποιο ζήτημα

μετάφρασης ή λεξιλογίου και λιγότερο για κάποια φιλοσοφική ή ηθική διαφορά. Αλλά από τότε που είμαι στην Ελλάδα, έχω ακούσει να αναφέρονται στην καταστροφή ιδιοκτησίας ως "βία" – και αυτό είναι κάτι το οποίο πολλοί από εμάς έχουμε προσπαθήσει ιδιαίτερα να το αποθαρρύνουμε. Και ο βασικός λόγος για αυτό είναι ότι εξισώνει την ιδιοκτησία με τα ζωντανά πλάσματα. Προφανώς και δεν θα διαφωνήσει κάποιος με αυτό που μόλις είπα, απλά ήθελα να είμαι σαφής σε αυτό το ζήτημα. Οπότε, όταν λέω βία, εννοώ συγκεκριμένα την επίθεση σε έμψυχα όντα.

Έχοντας πει τα παραπάνω, θα έλεγα ότι υπάρχει ένα πολύ μεγάλο φάσμα διαφορετικών απόψεων απέναντι στο θέμα της καταστροφής περιουσίας και της βίας. Νομίζω ότι εκτός Αμερικής υπάρχει η αίσθηση ότι ο πασιφισμός στην Αμερική έχει πολύ βαθιές ρίζες. Αυτό ίσως έχει να κάνει περισσότερο με άτομα σαν τον Peter Gelderloos,[1] και λιγότερο με την πραγματικότητα. Σίγουρα, υπάρχουν πασιφιστές στην Αμερική. Δεν γνωρίζω ωστόσο εάν είναι περισσότεροι από τους πασιφιστές οποιασδήποτε άλλης χώρας. Και υπάρχει η πιθανότητα, οι πιο γνωστοί ειρηνιστές στη συνείδηση των αμερικανών να είναι αυτοί που σφυροκοπούσαν τα αεροπλάνα της αμερικανικής αεροπορίας ή τους πυρηνικούς πυραύλους. Άνθρωποι δηλαδή που συμμετείχαν ανοιχτά σε καταστροφές ιδιοκτησίας. Δεν είναι πάντα ο πασιφισμός που οδηγεί σε πράξεις μη βίας στις ΗΠΑ, ούτε καν η αφοσίωση στη μη βία. Για τα άτομα που έχουν μία πραγματικά επεξεργασμένη θέση για το θέμα, είναι συνήθως ένα ζήτημα στρατηγικής. Αν μπορούμε να πετύχουμε τους στόχους μας χωρίς τη χρήση βίας, θα το κάνουμε. Και όταν αυτό δείχνει να είναι αδύνατον, θα πρέπει να επανεξετάσουμε αυτήν την αφοσίωση.

Τώρα, δεν είμαστε σε αυτό το σημείο. Ενώ η Ελλάδα έχει μια αρκετά πρόσφατη μνήμη ναζιστικής κατοχής και στρατιωτικής δικτατορίας, η κυριαρχία στις ΗΠΑ έχει έρθει πολύ πιο υπογείως. Σαν αποτέλεσμα, οι περισσότεροι αμερικανοί ταυτίζουν το κράτος με την κοινωνία, κι όταν βλέπουν μία επίθεση στο κράτος – ή ακόμη και σε τράπεζες ή οτιδήποτε ανάλογο – το μεταφράζουν ως επίθεση στη δική τους ασφάλεια. Δεν είναι ότι πρέπει να μας αρέσει αυτή η ταύτιση, αλλά θα πρέπει, για τώρα, να αναγνωρίσουμε αυτήν την πραγματικότητα. Αλλιώς θα κάνουμε απλώς κινήσεις περιμένοντας τη συντριβή μας. Για το δικό μας πλαίσιο, το χτίσιμο του κινήματος είναι αργό, μη γραμμικό, συχνά απρόβλεπτο. Χρησιμοποιούμε τα εργαλεία που θεωρούμε ότι δουλεύουν, επειδή είμαστε βαθιά προσηλωμένοι στη νίκη. Και νομίζω ότι αναγνωρίζουμε ότι καθώς οι συνθήκες και η ιστορία αλλάζουν, το ίδιο θα πρέπει να κάνουν και τα εργαλεία μας.

Ε.: *Ποια είναι η σχέση μεταξύ των αναρχικών και του OWS;*

ΤΖ. Σ.: Δεν θέλω να παίζω συνέχεια τον ίδιο δίσκο, αλήθεια, αλλά μάλλον δεν υπάρχει μία απάντηση. Αναντίρρητα, οι αναρχικοί – ιδιαιτέρως οι αναρχικοί που ήταν μέρος των κοινωνικών κινημάτων της τελευταίας δεκαετίας – έχουν δώσει στο κίνημα πολλά από τα εργαλεία του, τις μορφές του και τις διαδικασίες του. Και σε κάποιο βαθμό, θα υποστήριζα ότι οι αναρχικοί έχουν προσφέρει αρκετά ηθικά θεμέλια. Υπάρχουν σίγουρα άνθρωποι που αφιερώνουν πολύ χρόνο για να καθοδηγήσουν νεότερους ακτιβιστές, να τους εκπαιδεύσουν σε διάφορες δεξιότητες, να τους παρέχουν πολιτική παιδεία, κλπ. – και κάποιοι από τους πιο αφοσιωμένους από αυτούς ξέρω με βεβαιότητα πως είναι εδώ και πολλά χρόνια αναρχικοί, με απευθείας δεσμούς με τα πάντα από το Σιάτλ ως το Μπρούκλιν. Και πολλοί θα παραδεχτούν πραγματικά – είτε είναι αναρχικοί είτε όχι – πως οι αναρχικοί είναι ο κινητήριος προσανατολισμός και η ηθική του κινήματος.

Νομίζω όμως πως πρέπει να είμαστε προσεκτικοί με αυτά τα πράγματα. Ενδιαφέρομαι πολύ περισσότερο για το πε-

1 Αμερικανός συγγραφέας που ασκεί συχνά κριτική στη λογική της μη βίας που επικρατεί στα κινήματα της Αμερικής, βλ. για παράδειγμα το *'Πώς η ηθική της μη-βίας προστατεύει το κράτος'* (εκδόσεις αλληλεγγύη) ή το *'Insurrection v.s. Organization: Reflections from Greece on a Pointless Schism'* [Σ.τ.Μ.]

ριεχόμενο των πράξεων κάποιου παρά για το αν κυκλώνει τα Α του, ξέρεις. Ο Todd May έχει κάνει καταπληκτική δουλειά τα τελευταία χρόνια, εφαρμόζοντας τα γραπτά του Ζακ Ρανσιέρ σχετικά με την ισότητα και τη δημοκρατία στον αναρχισμό και τα κοινωνικά κινήματα. Ο Ρανσιέρ ισχυρίζεται ότι το σημείο όπου ξεκινά η αυθεντική πολιτική – το σημείο όπου γινόμαστε πραγματικά πολιτικά δρώντα υποκείμενα – είναι όταν λειτουργούμε με βάση την θέση πως όλοι είναι ικανοί να πάρουν σημαντικές αποφάσεις για τις ζωές τους. Μπορεί να διαφέρουμε στο μορφωτικό επίπεδο, στις πολιτισμικές μας εμπειρίες ή τάσεις, να έχουμε διαφορετική πρόσβαση στην εξουσία, κλπ. Και ίσως, αντικειμενικά μιλώντας, να μην είναι και αλήθεια (στο βαθμό που κάτι τέτοιο μπορεί να είναι αντικειμενικό) ότι είμαστε όλοι το ίδιο ικανοί. Αλλά μια αυθεντικά αναρχική πολιτική προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, από τη λεπτό-προς-λεπτό πρακτική εφαρμογή αυτής της θέσης από μια τέτοιας ποιότητας εμπλοκή των ανθρώπων. Όταν αρχίζουμε να νομίζουμε πως ξέρουμε καλύτερα, όταν παίρνουμε τους εαυτούς μας περισσότερο στα σοβαρά από ό,τι τους άλλους – κάτι για το οποίο έχω υπάρξει απολύτως ένοχος – εγκαταλείπουμε αυτό που κάνει τον αναρχισμό ανθρώπινο ή με νόημα. Σε μια ανεπίσημη συζήτηση, πολύ πριν αναδυθεί το Occupy, θυμάμαι τον Τοντ να επισημαίνει πως, όταν βγάζουμε τις ιδέες μας έξω στον κόσμο, πρέπει να είμαστε έτοιμοι να τις βρούμε αλλαγμένες όταν έρχονται πίσω σε εμάς. Σαν αναρχικός μέσα στο κίνημα Occupy, επανέρχομαι σε αυτό, ξανά και ξανά και ξανά.

Ε.: *Όσον αφορά πάντως αυτήν την ανταλλαγή στην οποία αναφέρθηκες, υπάρχει γενικά η αντίληψη ότι το Occupy βρίσκεται απομακρυσμένο από τους υπόλοιπους κοινωνικούς αγώνες (π.χ. αγώνες σε χώρους εργασίας). Εσύ πιστεύεις ότι το Occupy μπόρεσε να επηρεάσει άλλα κομμάτια της κοινωνικής ζωής ή να βοηθήσει ευρύτερους αγώνες; Υπάρχουν τελικά τέτοια παραδείγματα;*

Τζ. Σ.: Υπάρχουν πολύ περισσότερα παραδείγματα από αυτά που θα μπορούσα να απαριθμήσω. Υπάρχει μία ιστοσελίδα που ανέβηκε πρόσφατα και λέγεται WhatTheFuckHasOccupyDone.com ή κάτι τέτοιο, στην οποία παρατίθενται αναλυτικά πολλές από τις κατακτήσεις σε επίπεδο λόγου. Αλλά έχουμε δει μια σειρά από περισσότερο υλικές και απτές κατακτήσεις. Η πιο προφανής από αυτές ήταν το κλείσιμο των λιμανιών όλης της δυτικής Ακτής, σε ένδειξη αλληλεγγύης στο συνδικάτο των λιμενεργατών και τη διαπραγμάτευση της σύμβασής τους. Νομίζω αυτό έδωσε ένα καλό νέο προς τα έξω, αλλά δεν ήταν μεμονωμένο γεγονός. Από πολύ νωρίς, πιθανότατα από τις αρχές Οκτώβρη, τα συνδικάτα συνεργάζονταν με το κίνημα, τουλάχιστον επίσημα. Είναι προφανές ότι η ηγεσία των συνδικάτων είναι επιφυλακτική όσον αφορά τη χρήση από μέρους μας της άμεσης δημοκρατίας, της οριζόντιας οργάνωσης κλπ. Και είναι εξίσου προφανές για μένα, ότι οι χαμηλόβαθμοι εργαζόμενοι καταλαβαίνουν ότι καταφέρνουμε πράγματα χωρίς κανέναν να μας δίνει εντολές ή να παίρνει αποφάσεις για εμάς. Αυτό έφερε την ηγεσία των συνδικάτων σε δύσκολη θέση, δεδομένου ότι τείνουν να λένε μεγάλα λόγια, και μετά κατασπαταλούν τους πόρους του συνδικάτου υπέρ του Δημοκρατικού κόμματος. Με το κλείσιμο των λιμανιών, στάλθηκε κατά κάποιο τρόπο ένα μήνυμα: οργανώστε τους εργάτες σας, ή θα το κάνουμε εμείς. Και ναι, οι λιμενεργάτες κατάφεραν στο τέλος να κλείσουν τη σύμβαση που επιθυμούσαν.

Παρόμοιες στρατηγικές άμεσης δράσης χρησιμοποιήθηκαν για την αντίσταση στις εξώσεις, για να ακυρώσουν πλειστηριασμούς σπιτιών, για να αποτρέψουν το κλείσιμο δημόσιων σχολείων καθώς και για άλλους τοπικούς αγώνες. Το Occupy Baltimore κατάφερε μερικούς μήνες πριν να ακυρώσει τα σχέδια των αρχών της περιοχής να χτιστούν φυλακές ανηλίκων. Σχεδόν κάθε μέρα ακούω για κάποιον στη Μινεσότα, ή στη Βόρεια Καρολίνα, στη Τζώρτζια ή στη Νέα Αγγλία που κερδίζει μία νέα συμφωνία για να μη χάσει το σπίτι του, μετά από βοήθεια του Occupy. Ξαφνικά, οι γείτονές μας αντιλαμβάνονται ότι έχουν τη δυνατότητα να δράσουν οι ίδιοι, αδιαμεσολάβητα, για τις δικές

τους υποθέσεις, χωρίς να έχουν ανάγκη τους πολιτικούς. Νομίζω ότι αυτό είναι κάτι πραγματικά τρομακτικό για την πολιτική τάξη. Μπορεί κανείς να το δει στη ρητορική που χρησιμοποιούν οι πολιτικοί, σε ποια ζητήματα δίνουν προτεραιότητα, και από το γεγονός ότι οι Ρεπουμπλικάνοι δεν αναφέρονται πλέον καν σε οικονομικά θέματα, προφανώς επειδή ο κόσμος δεν βλέπει πλέον τις προτάσεις τους ως τίποτε άλλο, παρά ως δωράκια για τους πλούσιους. Από την άλλη, νομίζω ότι και τα άτομα που ανήκουν στο ριζοσπαστικό χώρο, έχουν μια πιο ταπεινή στάση απέναντι στους ανθρώπους που προηγουμένως θεωρούσαν απολίτικους, απαθείς ή ασόβαρους. Έτσι, η άσκηση των ριζοσπαστικών πολιτικών γίνεται με πολύ λιγότερο υπεροπτικό τρόπο από αυτόν μίας "πρωτοπορίας".

Ε.: *Θα μπορούσαμε πιστεύεις να συσχετίσουμε αυτό που συμβαίνει στα Occupy με τις ιδέες του Μπούκτσιν για τον ελευθεριακό κοινοτισμό;*

Τζ. Σ.: Εγώ βλέπω κάτι σαν αναγέννηση του Μπούκτσιν σε όλο αυτό. Δεν υπονοώ ότι είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο ή κάτι τέτοιο, αλλά για παράδειγμα η σύντροφός μου συμμετέχει ενεργά στο Occupy DC, όπου έχουν οργανώσει ομάδα μελέτης του Μπούκτσιν εδώ και κάποιους μήνες. Η γυναίκα που διαχειρίζεται το εργατικό τμήμα της ιστοσελίδας της γενικής συνέλευσης της Νέας Υόρκης (το οργανωτικό μέσο του OWS) ήταν η συγκάτοικός μου στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας πριν δέκα χρόνια. Μία από τους βασικούς οργανωτές του OWS από την αρχή της ύπαρξής του, ήταν πολύ, πολύ κοντά στον Μάρεϋ και ήταν δίπλα του όταν πέθανε το 2006. Αυτή έχει οργανώσει δύο ή τρία εντατικά εκπαιδευτικά σεμινάρια της μίας εβδομάδας, πάνω στο έργο του Μπούκτσιν για τον αναρχισμό, τις αντιδομές, την άμεση δημοκρατία κλπ.

Βέβαια, καθώς οι συνελεύσεις γειτονιάς γύρω από το Μανχάταν, το Μπρούκλιν, το Κουήνς και το Μπρονξ εξελίσσονται (παρόμοια με αυτό που γίνεται με τις λαϊκές συνελεύσεις στην Αθήνα), βλέπουμε μια στροφή προς αυτό που υπερασπιζόταν ο Μάρεϋ στο έργο του για τον ελευθεριακό κοινοτισμό. Ξέρω ότι η Ουάσινγκτον DC έχει κι αυτή μια σειρά από συνελεύσεις. Νομίζω θα πάρει αρκετό καιρό στις συνελεύσεις γειτονιάς να συναγωνιστούν τις δημοτικές αρχές σε επίπεδο έκφρασης της λαϊκής βούλησης. Ωστόσο, υπάρχει σίγουρα μία στροφή προς τις συνελεύσεις ως το πεδίο πολιτικής παρέμβασης, και έχει αναδειχθεί η ανάγκη για προταγματική πολιτική πέρα από την αντιπολιτευτική (όπως είναι οι διαδηλώσεις κλπ.). Για την ακρίβεια, ανυπομονώ να δω τις συνελεύσεις γειτονιάς να ομοσπονδοποιούνται και να συντονίζονται περισσότερο. Είμαι εκτός Αμερικής εδώ και κάποιο καιρό, αλλά βλέπω ενδείξεις (ειδικά στο Κουήνς) ότι αυτό μπορεί να αποκτά δυναμική.

Ε.: *Εντέλει πως βλέπεις το μέλλον των Occupy;*

Τζ. Σ.: Για να πω την αλήθεια, έχω σταματήσει να προσποιούμαι ότι έχω την παραμικρή ιδέα. Δεν ξέρω. Με βάση την μέχρι τώρα εμπειρία μου, έχουν υπάρξει στιγμές όπου ήμουν σίγουρος ότι το κίνημα θα καταρρεύσει, θα πάρει λάθος δρόμο, ή θα παραβλέψει σημαντικές προκλήσεις. Και κάθε φορά αποδείχτηκα λάθος. Την ίδια στιγμή, δεν νοιώθω ότι πρέπει να ξέρω ακριβώς που πηγαίνει, για να αφιερωθώ σε αυτό. Κανένα άλλο κίνημα στην Αμερική δεν έχει εξελιχθεί με τέτοιο τρόπο, και το να απομακρυνθεί κανείς από αυτό ή να το αγνοήσει, απλώς επειδή δεν μπορεί να το βάλει σε ένα κουτάκι και να το περιγράψει, μου φαίνεται ανεύθυνο. Προφανώς, θα ήθελα να το δω να παραμένει οριζόντιο, αντικαπιταλιστικό, και αφοσιωμένο στην ισότητα. Και προς αυτή την κατεύθυνση θα προσπαθήσω. Αλλά δεν μπορώ να προβλέψω που θα μας βγάλει αυτή η διαδικασία. Βασικά νομίζω ότι τελικά αυτό είναι καλό.

μετάφραση: Βάλια Αμανατίδου, Ελένη Καραμάνου

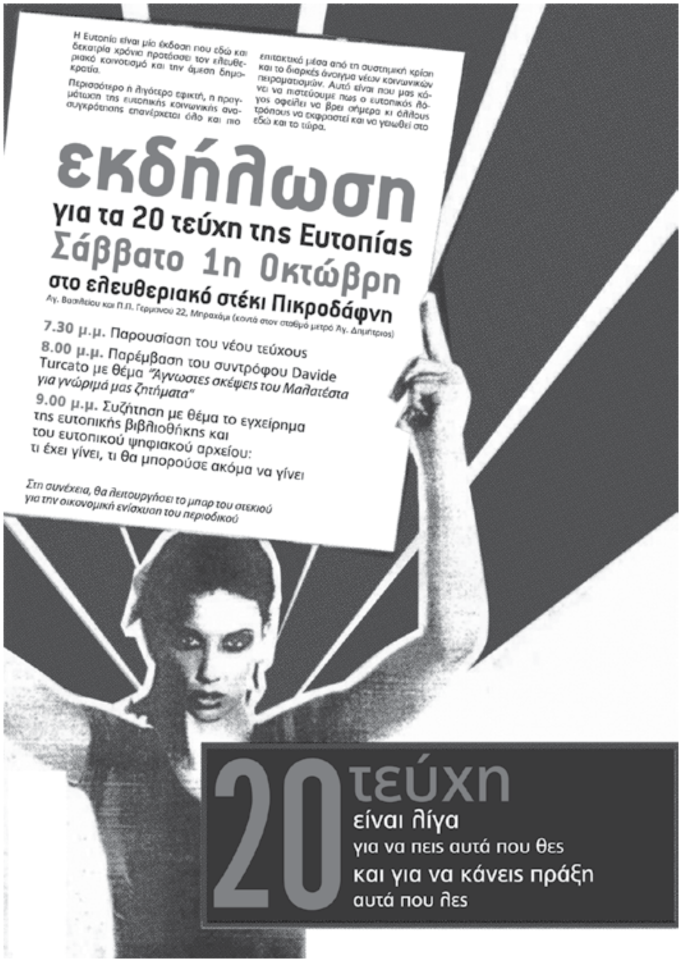
Ο άγνωστος Μαλατέστα

του Davide Turcato

Το παρακάτω κείμενο είναι η ομιλία του Τουρκάτο στην εκδήλωση για τα 20 τεύχη της Ευτοπίας, η οποία πραγματοποιήθηκε στο ελευθεριακό στέκι Πικροδάφνη την 1η Οκτώβρη του 2012.

Είναι μεγάλη χαρά για μένα να βρίσκομαι σήμερα εδώ στην Αθήνα. Ακούμε πολλά για την Ελλάδα στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση εδώ και ένα περίπου χρόνο, τόσο στον Καναδά όπου κατοικώ, όσο και στην Ιταλία απ' όπου κατάγομαι. Η Ελλάδα παρουσιάζεται συνήθως σαν ένα αρνητικό πρότυπο, σαν μία απειλή που χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει τα χειρότερα κοινωνικά μέτρα, διότι αλλιώς, λένε, «μπορεί να καταλήξουμε στο δρόμο της Ελλάδας». Σύμφωνα με τη δική μου οπτική, η Ελλάδα είναι ένα θετικό πρότυπο και μία πηγή ελπίδας, καθώς είναι μία από τις χώρες στις οποίες η παγκόσμια καπιταλιστική τάξη τίθεται πιο σοβαρά υπό αμφισβήτηση.

Σήμερα θα μιλήσω για τον ιταλό αναρχικό Ερρίκο Μαλατέστα. Οι περισσότεροι από εσάς γνωρίζετε πολύ καλά ποιος ήταν ο Μαλατέστα, αλλά για τους λίγους που δεν τον γνωρίζουν, επιτρέψτε μου να πω ότι ο Μαλατέστα ήταν μία από τις μεγαλύτερες μορφές του διεθνούς αναρχικού κινήματος. Γεννήθηκε το 1853 και πέθανε το 1932. Η στράτευσή του στον αναρχισμό διήρκεσε εξήντα χρόνια, από την ίδια τη γέννηση του αναρχικού κινήματος το 1872, μέχρι λίγο πριν την Ισπανική Επανάσταση, στην οποία οι αναρχικοί ήταν πρωταγωνιστές. Έγραψε μια σειρά από εξαιρετικά δημοφιλείς μπροσούρες, όπως τις *Μεταξύ αγροτών*, *Αναρχία*, και *Στο καφενείο*, καθώς και αμέτρητα άρθρα διάσπαρτα

στον αναρχικό τύπο όλου του κόσμου. Στην Ιταλία δημοσιεύουμε επιτέλους, ογδόντα χρόνια μετά το θάνατό του, τα Άπαντα του Μαλατέστα. Πρόκειται για ένα δεκάτομο έργο στο οποίο έχω το προνόμιο να είμαι ο επιμελητής του. Εδώ στην Ελλάδα έχει αρχίσει να συζητείται η ιδέα της

μετάφρασής του στα ελληνικά, και πραγματικά ελπίζω ότι η σημερινή κουβέντα μπορεί να βοηθήσει λίγο στην εξέλιξη αυτής της σκέψης.

Θα ήθελα να ξεκινήσω με το γιατί πιστεύω ότι η ιστορία του αναρχισμού είναι σημαντική για την καθημερινή πάλη του καθενός. Η πιο θεμελιώδης αρχή της αναρχικής δράσης είναι η συνάφεια μέσων και σκοπών: μια αντιεξουσιαστική κοινωνία δεν μπορεί να επιτευχθεί με εξουσιαστικά μέσα. Δεν πρόκειται για μια μορφή ιδεολογικής καθαρότητας (purism), ούτε φοβόμαστε μη λερώσουμε τα χέρια μας. Αντίθετα, η αρχή αυτή βασίζεται σε πρακτικούς λόγους. Οι αναρχικοί γνώριζαν πάντα αυτό που οι κοινωνιολόγοι ανακάλυψαν πολύ αργότερα: ότι τα μέσα τείνουν να γίνουν τα ίδια σκοπός. Η κατάκτηση λοιπόν της εξουσίας, δεν μπορεί να αποτελεί βήμα προς την απελευθέρωση, επειδή η εξουσία γίνεται αναπόφευκτα αυτοσκοπός. Κατά συνέπεια, η αρχή της συνάφειας μέσων και σκοπών είναι ο τρόπος με τον οποίον οι αναρχικοί εξασφαλίζουν ότι παραμένουν στο σωστό δρόμο για την απελευθέρωση.

Η αρχή αυτή αποτυπώνεται σ' ολόκληρη την ιστορία του αναρχισμού. Στο όνομά της, οι αναρχικοί έχουν υποστεί πολλές ήττες. Ο Μαλατέστα έγραψε: «Αν έπρεπε να στήσω αγχόνες στις πλατείες για να νικήσω, θα προτιμούσα να ηττηθώ». Για τους αναρχικούς, η παραίτηση από τις αξίες είναι μεγαλύτερη αποτυχία από την ήττα. Η συνάφεια μέσων και σκοπών έχει προτεραιότητα έναντι της νίκης. Ωστόσο, ο Μαλατέστα, επίσης, έγραψε: «Αν σήμερα ηττηθήκαμε χωρίς συμβιβασμούς, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την αυριανή νίκη». Η αδιαλλαξία των αναρχικών στο θέμα των αρχών είναι ο τρόπος τους να αποταμιεύουν στο μέλλον, όταν δεν είναι αρκετά ισχυροί για να κερδίσουν στο παρόν. Οι αναρχικοί δεν έχουν θέσει ποτέ σε κίνδυνο τις αρχές τους, ακόμα και εις βάρος της ήττας. Γι' αυτό πιστεύω ότι οι ήττες τους ήταν ταυτόχρονα και οι νίκες τους. Έχουν συνειδητά αντιμετωπίσει τις ήττες, ώστε να μεταφέρουν ένα καθαρό ιδανικό στις μελλοντικές γενιές. Για το λόγο αυτό ο αναρχισμός εξακολουθεί να έχει απήχηση σε νεότερους ανθρώπους. Και αυτό είναι που μας δίνει ελπίδα για το μέλλον.

Αυτός είναι επίσης και ο λόγος που πιστεύω ότι η ιστορία του αναρχισμού είναι σημαντική. Η τεκμηρίωση της παράδοσης των αναρχικών ιδεών και πρακτικών είναι ένα από τα όπλα μας στο σημερινό αγώνα. Όσοι περισσότεροι σύντροφοι παρέμειναν πιστοί στις αρχές τους στο παρελθόν, τόσο περισσότερο αποκτούν ηθικό κύρος στο παρόν. Για τους λόγους αυτούς θεωρώ ότι εκδοτικές πρωτοβουλίες, όπως αυτές που έχει αναλάβει η ομάδα της Ευτοπίας μέχρι σήμερα και αυτές που προτείνει για το μέλλον, έχουν μεγάλη προπαγανδιστική αξία και άμεση σχέση με το δραματικό αγώνα που έχουν να αντιμετωπίσουν σήμερα οι έλληνες σύντροφοι και ο λαός της Ελλάδας.

Αυτό είναι λοιπόν το πνεύμα μέσα στο οποίο θα αναφερθώ σήμερα στην ιστορία του αναρχισμού, μέσω μίας από τις πλέον σημαντικές μορφές του. Ήθελα το θέμα της σημερινής ομιλίας να συνδέεται με την έκδοση του έργου του Μαλατέστα και να αποφύγω μια γενική επισκόπηση της σκέψης του. Έτσι αποφάσισα να μιλήσω για τον «άγνωστο Μαλατέστα», δηλαδή για λιγότερο γνωστά και ίσως αντισυμβατικά επιχειρήματα τα οποία συνήθως δεν βρίσκονται στις μπροσούρες ή τις ανθολογίες του. Με αυτόν τον τρόπο, θέλω να υποστηρίξω ότι δεν γνωρίζουμε τα πάντα για τον Μαλατέστα και ότι το εγχείρημα της έκδοσης των απάντων του θα ήταν χρήσιμο για μια βαθύτερη και πληρέστερη κατανόηση των ιδεών του. Τέλος, ελπίζω ότι η ιδέες του Μαλατέστα περί τακτικής για τις οποίες θα μιλήσω, θα προσφέρουν προτάσεις έμπνευσης για τον καθημερινό σας αγώνα.

Η ιδέα για το σημερινό μου θέμα, ξεκίνησε από μια λίστα που ο ίδιος ο Μαλατέστα είχε δώσει στο φίλο του Luigi Fabbri, ο οποίος είχε αρχίσει να συλλέγει άρθρα του Μαλατέστα χρόνια πριν το θάνατό του, με την ιδέα κάποια στιγμή να τα εκδώσει. Στο σημείωμα αυτό, ο Μαλατέστα παραθέτει μια σειρά από άρθρα στα οποία ο ίδιος απέδιδε μεγάλη σημασία, αλλά είχαν μικρή απήχηση και ήταν δυσεύρετα.

Στην πραγματικότητα, μέχρι σήμερα, τα περισσότερα από αυτά τα άρθρα δεν έχουν ποτέ αναδημοσιευτεί και έτσι έχουν κυριολεκτικά ξεχαστεί. Θεωρώ πολύ σημαντικό αυτό το σημείωμα, διότι είναι σαν ο ίδιος ο Μαλατέστα να επισημάνει αυτό που υποστηρίζω κι εγώ: ότι δηλαδή υπάρχουν πολύ περισσότερα στη σκέψη του Μαλατέστα απ' αυτά που εμφανίζονται στα πιο γνωστά άρθρα του. Εδώ έχουμε την τύχη να μας ξεναγεί ο ίδιος ο Μαλατέστα στις λιγότερο γνωστές σκέψεις του και να μας λέει σε τι να δώσουμε προσοχή. Έτσι, στη σημερινή ομιλία μου θα διαβάσω και θα σχολιάσω αποσπάσματα από άρθρα της εν λόγω λίστας, καθώς και από κάποια άλλα λιγότερο γνωστά άρθρα στα οποία περιέχονται ενδιαφέροντα επιχειρήματα.

Θα ξεκινήσω με ένα άρθρο που δεν ανήκει σε αυτή τη λίστα, αλλά αποτελεί μια καλή εισαγωγή στη συζήτηση για τις ιδέες του Μαλατέστα. Ο Μαλατέστα ήταν ένας πολύ συνεπής στοχαστής, αλλά ταυτόχρονα και πραγματιστής ο οποίος μπορούσε να προσαρμόζει τις ιδέες του σε διαφορετικές καταστάσεις. Ως αποτέλεσμα, γινόταν συχνά αντικείμενο παρανοήσεων, καθώς τα άρθρα του αφαιρούνταν αυθαίρετα από το κατάλληλο πλαίσιο. Σε αυτό το άρθρο, που δημοσιεύθηκε το 1903, ο Μαλατέστα παρατηρεί με λύπη ότι οι ιδέες του συχνά παρερμηνεύονται και εξηγεί γιατί θεωρεί ότι συμβαίνει αυτό. Εδώ μιλάει ο Μαλατέστα:

> Η αιτία αυτών των σφαλμάτων και των παρεξηγήσεων είναι η δυσκολία που αντιμετωπίζουν πολλοί άνθρωποι στο να βλέπουν ταυτόχρονα τις διαφορετικές πλευρές των πραγμάτων... Και έτσι, μιλάς για την αναγκαιότητα της βίαιης επανάστασης και τα υλικά μέσα που αυτή απαιτεί, και θα βρεις αμέσως κάποιον που σε κατηγορεί ότι υποστηρίζεις ότι όλη η ανθρώπινη εξέλιξη ισοδυναμεί με άγριες διαμάχες και ότι ο στόχος μας είναι ακριβώς να προκαλέσουμε εξεγέρσεις χωρίς καμία ηθική προετοιμασία ή σαφή σκοπό. Μιλάς για την εκπαίδευση, για τη διείσδυση στις μάζες των εργατών, για την οργάνωση των εργατών, για τους μικρούς καθημερινούς αγώνες που πρέπει να χρησιμεύουν ως εξάσκηση για τη μεγάλη και αποφασιστική μάχη για την πλήρη απελευθέρωση, και θα πουν ότι έχεις εξαπατηθεί από τη φαινομενική δύναμη των εργατικών συνδικάτων και ότι δεν είσαι επαναστατικός. Κηρύττεις την οργάνωση και πάνω απ' όλα το οργανωτικό πνεύμα, και θα πουν ότι είσαι απολυταρχικός, διαμαρτύρεσαι ενάντια στον απολυταρχισμό που βρίσκεται στις οργανώσεις από τις οποίες απουσιάζει εντελώς ή αρκετά το αναρχικό πνεύμα, και θα πουν ότι είσαι δήθεν ενοχικός. Κηρύττεις τη συνεργασία, και θα πουν ότι θέλεις να καταπνίξεις το πνεύμα της πρωτοβουλίας και να παραβιάσεις την ατομική αυτονομία, επισημαίνεις ότι η πρωταρχική πηγή κάθε δύναμης και ο απώτερος στόχος κάθε δραστηριότητας είναι το άτομο, προσπαθείς να αφυπνίσεις τις ατομικές ενέργειες, και θα πουν ότι αποκηρύσσεις την αρχή του συνεταιρίζεσθαι. Επικρίνεις μία ατομική κίνηση που σου φαίνεται ανόητη ή κακή, ακόμα κι αν αυτή γίνεται στο όνομα της αναρχίας, και θα πουν ότι είσαι αντίθετος με ατομικές πράξεις και όταν, σε κάποια άλλη ευκαιρία, επαινείς κάποια άλλη ατομική πράξη, διαφορετική ως προς τη φύση της και η οποία γίνεται υπό διαφορετικές συνθήκες, θα πουν ότι έχεις κάνει μεταστροφή και αποκηρύττεις τις κριτικές που έκανες στο παρελθόν.

Αυτό το απόσπασμα είναι σημαντικό, επειδή ακούμε και πάλι από τον ίδιο τον Μαλατέστα, ότι θα πρέπει να διαβάζουμε τα κείμενά του όχι αποκομμένα, αλλά στο ευρύτερο πλαίσιο της συνολικής σκέψης του. Επιστρέφοντας στα δικά μας, το θεωρώ ως ένα ακόμα επιχείρημα υπέρ της ανάγκης έκδοσης των έργων του Μαλατέστα, εάν πράγματι θέλουμε να κατανοήσουμε σωστά και πλήρως τις ιδέες του.

Το συγκεκριμένο άρθρο μάς εισάγει επίσης σε σημαντικά θέματα της σκέψης του Μαλατέστα: στο αναπόφευκτο της εξέγερσης, την ίδια στιγμή που η σταθερή συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις κρίνεται απαραίτητη, στη σημασία της οργάνωσης πάνω σε ελευθεριακές αρχές, στην προτεραιότητα του συλλογικού αγώνα που δίνει παράλληλα αξία σε ορισμένες ατομικές πράξεις. Αυτές είναι μερικές από τις θεμελιώδεις ιδέες του Μαλατέστα τις οποίες βρίσκει κανείς σε όλο το έργο του.

Τα δύο πρώτα κείμενα που θα ήθελα να εξετάσω, αναφέρονται στο θέμα «αδιαλλαξία έναντι της ένταξης», ή «αυτονομία έναντι της συνεργασίας με άλλες δυνάμεις». Θα πρέπει δηλαδή οι αναρχικοί να συνεργάζονται με άλλες δυνάμεις

για συγκεκριμένους στόχους; Αυτό ήταν ένα καυτό θέμα εκείνη την εποχή, και εξακολουθεί να είναι και σήμερα. Θα ακολουθήσω μια χρονολογική σειρά, ξεκινώντας από την Πρώτη Διεθνή, στην οποία η συνεργασία μεταξύ διαφορετικών δυνάμεων δεν εξελίχθηκε και πολύ καλά. Το πρώτο άρθρο είναι του 1883, το οποίο μπορεί ακόμη να θεωρηθεί ως τμήμα της διεθνιστικής περιόδου του Μαλατέστα, αν και η Διεθνής δεν υπήρχε πλέον. Να τι λέει ο Μαλατέστα:

> Προκειμένου ένα κόμμα να είναι βιώσιμο, ειδικά ένα κόμμα δράσης, θα πρέπει να ξέρει ποιος είναι στόχος που θέλει να επιτύχει, και ακόμη περισσότερο τι μέσα θέλει να χρησιμοποιήσει για την επίτευξη του στόχου αυτού. Διαφορετικά, είναι μοιραία καταδικασμένο να παραμείνει αδύναμο και να σβήσει μέσα σε εσωτερικές διαιρέσεις. Δεν εννοώ αυτές τις διαφορές που είναι δευτερεύουσας σημασίας, που δεν υποδηλώνουν δηλαδή μια θεμελιώδη διαφορά... Αλλά όταν πρόκειται για προγράμματα που είναι ή θεωρούνται ασυμβίβαστα, ή για μέσα που αποκλείουν το ένα το άλλο, πώς θα μπορούσε ποτέ κανείς να θέλει να τα ενοποιήσει για χάρη της ένωσης ανθρώπων που από την πρώτη στιγμή θα έπρεπε να πολεμούν μεταξύ τους και να διασπαστούν;

Έτσι, το άρθρο αυτό φαίνεται να εκφράζει μια θέση υπέρ της αδιαλλαξίας. Με λίγα λόγια, αυτό που λέει είναι ότι, οι αναρχικοί πρέπει να οργανώνονται αυτόνομα μεταξύ τους. Η «αναρχική αυτονομία» είναι μία από τις αρχές τακτικής του Μαλατέστα, αλλά όχι η μόνη. Το επόμενο άρθρο είναι αρκετά μεταγενέστερο –του 1903– αλλά αναλύει αναδρομικά τους λόγους που οδήγησαν την Πρώτη Διεθνή στη διάλυσή της. Για τον Μαλατέστα, αυτή η αιτία ήταν ο εγγενής αυταρχισμός της Διεθνούς. Υπεύθυνοι για αυτό ήταν όχι μόνο οι μαρξιστές, αλλά και οι αναρχικοί:

> Ένα κοινό στοιχείο χαρακτηρίζει το κινητήριο πνεύμα των δύο παρατάξεων, και αυτό ήταν ότι και οι μεν και οι δε, δάνεισαν τις ιδέες τους στη μάζα των συμμετεχόντων, κάτι που μπορεί να εκληφθεί εσφαλμένα ως μία περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή συγκατάθεση για την πλήρη μετατροπή. Και έτσι βλέπουμε τη Διεθνή να γίνεται γρήγορα μουτουαλιστική, κολεκτιβιστική, κομμουνιστική, επαναστατική, αναρχική, μέσα από μία ταχεία εξέλιξη που αποτυπώνεται τόσο στα ψηφίσματα της Ένωσης όσο και στον Τύπο, αλλά η οποία δεν μπορούσε να αντικατοπτρίσει μια πραγματική, ταυτόχρονη εξέλιξη της μεγάλης μάζας των μελών.

Ο Μαλατέστα σημειώνει ότι δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ των οργανώσεων για την οικονομική πάλη και για την πολιτική-ιδεολογική πάλη. Ως εκ τούτου, η Διεθνής ήταν μια συνολική ένωση που ανέλαβε και τις δύο λειτουργίες. Κατά συνέπεια, τα πιο προοδευτικά άτομα αναγκάστηκαν είτε να προσαρμοστούν στην καθυστέρηση της μάζας, είτε να συνεχίσουν να προοδεύουν, όπως και όντως έκαναν, με την ψευδαίσθηση ότι η μάζα θα ακολουθούσε και θα κατανοούσε. Ωστόσο με τον τρόπο αυτό διέλυσαν την ένωση.

Η ανάλυση του Μαλατέστα είναι ενδιαφέρουσα και ίσως προκαλεί έκπληξη. Αντί να κατηγορεί τους μαρξιστές για τον αυταρχισμό τους, κατηγορεί εξίσου τους μαρξιστές και τους αναρχικούς για τις ανταγωνιστικές τους προσπάθειες να έχουν την ηγεμονία της Διεθνούς. Στην κριτική του για την αδιαλλαξία των αναρχικών, ο Μαλατέστα φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με το προηγούμενο επιχείρημά του. Ωστόσο, τα δύο άρθρα δεν είναι αντιφατικά. Το σημείο-κλειδί, στο οποίο βασίζεται η κριτική του Μαλατέστα στη Διεθνή, είναι ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ των οργανώσεων για την οικονομική και την πολιτική πάλη. Το ότι ακριβώς θα πρέπει να υπάρχει αυτή η διάκριση, έγινε κεντρικό σημείο της τακτικής του Μαλατέστα. Οι αναρχικοί, καθώς και οι άλλες πλευρές, θα πρέπει να οργανώνονται αυτόνομα ώστε να προχωρούν το συγκεκριμένο πολιτικό τους πρόγραμμα.

Αυτό είναι που διατηρεί ο Μαλατέστα στο άρθρο του 1883 και το διατηρεί μέχρι τέλους. Την ίδια στιγμή, θα πρέπει να υπάρχουν οργανώσεις για την οικονομική πάλη, οι οποίες θα πρέπει να ενώνουν όλους τους εργάτες σε ένα κοινό μέτωπο, αλλά χωρίς συγκεκριμένο πολιτικό χρώμα. Οι αναρχικοί θα πρέπει να δραστηριοποιούνται σε εργατικές οργανώσεις, αλλά δεν θα πρέπει να περιμένουν αυτές να

μετατραπούν σε αναρχικές οργανώσεις, όπως περίμεναν ότι θα συμβεί με τη Διεθνή. Η άποψη αυτή του Μαλατέστα υπαγορεύεται από τον ρεαλισμό. Οι αναρχικοί πρέπει να κινητοποιούνται μαζί με τους εργάτες, αλλά δεν θα πρέπει να περιμένουν ότι οι εργαζόμενοι θα έχουν μία πλήρως σχηματισμένη αναρχική συνείδηση ή επαναστατική κλίση. Αντίθετα, οι εργάτες θα αναπτύξουν σταδιακά την ταξική τους συνείδηση στον καθημερινό αγώνα για οικονομικά οφέλη. Η άποψη του Μαλατέστα ήταν αντίθετη με αυτή των μαρξιστών, οι οποίοι ισχυρίζονταν ότι εκπροσωπούν «την εργατική τάξη οργανωμένη σαν σε ένα κόμμα». Ωστόσο, η ίδια διάκριση μεταξύ οργανώσεων για οικονομική και πολιτική πάλη ήταν επίσης στο επίκεντρο της κριτικής του Μαλατέστα στον αναρχοσυνδικαλισμό. Για τον Μαλατέστα, οι αναρχικοί έπρεπε να πάνε «προς το λαό», για να χρησιμοποιήσω τη φράση των Ρώσων ναροντνικών (populists). Η συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις ήταν μέρος αυτής της κίνησης. Ωστόσο, έπρεπε επίσης να οργανώνονται αυτόνομα ως αναρχικοί. Οι δύο αυτές δραστηριότητες δεν ήταν σε αντίθεση, αλλά εκπροσωπούσαν δύο πλευρές του ίδιου αγώνα: την οικονομική και την πολιτική.

Το επόμενο άρθρο, που γράφτηκε το 1899, σχετίζεται πάλι με το θέμα της αδιαλλαξίας έναντι της συνεργασίας, αλλά είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον γιατί μας εισάγει και αυτό στις σκέψεις του Μαλατέστα για την τάξη και την ταξική πάλη, οι οποίες διαφέρουν από τη μαρξιστική εκδοχή. Το άρθρο αυτό εκφράζει μια αντισυμβατική άποψη, καθώς υποστηρίζει τη συνεργασία ακόμη και με κομμάτια της αστικής τάξης. Γράφει:

> Κατά τη γνώμη μου, δεν είναι αλήθεια ότι η αστική τάξη αποτελεί ένα ενιαίο σώμα το οποίο παλεύει ενάντια στο προλεταριάτο... Η σημερινή κατάσταση στην Ευρώπη έχει δείξει, ακόμη και στους πιο επίμονους, ότι η αστική τάξη χωρίζεται σε ομάδες ανταγωνιστικές μεταξύ τους, και ότι η διάφοροι πολιτικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί, θρησκευτικοί θεσμοί δεν υπερασπίζονται μόνο την αστική τάξη ενάντια στο προλεταριάτο, αλλά έχουν και τα δικά τους συμφέροντα, τα οποία υπερασπίζονται ακόμη και αν θέτουν σε κίνδυνο τα αστικά συμφέροντα. Η κατάσταση αυτή συνιστά ταυτόχρονα ένα πλεονέκτημα και έναν κίνδυνο για τον εργαζόμενο λαό: είναι πλεονέκτημα, αφού διασπά τον εχθρό, και είναι και κίνδυνος, επειδή θα μπορούσε να κάνει τους εργάτες να ξεχάσουν ότι όλοι οι αστοί είναι εχθροί. Εμείς οι κοινωνικοί αναρχικοί πρέπει λοιπόν να επωφεληθούμε από τις διασπάσεις που υπάρχουν στο στρατόπεδο του εχθρού: πρέπει να συμμαχήσουμε με τη μία ή την άλλη παράταξη, αν πρόκειται αυτό να μας ωφελήσει να απαλλαγούμε από τα πιο άμεσα εμπόδια, όπως θα ήταν η μοναρχία στην Ιταλία. Θα πρέπει όμως πάντα να παραμένουμε ο εαυτός μας, δηλαδή, οι ανένδοτοι αντίπαλοι του καπιταλισμού και του αυταρχισμού, και να αποτρέψουμε όσο μπορούμε τους εργάτες, από το να γίνουν για μια ακόμη φορά το υποπόδιο νέων εξουσιαστών και νέων εκμεταλλευτών.
>
> Ως εκ τούτου, δεν πρόκειται για θέμα εγκατάλειψης της ταξικής πάλης, αλλά για την προάσπιση των εργατών, στους τωρινούς και μελλοντικούς περίπλοκους αγώνες, ώστε να μη χάσουν το δρόμο της ταξικής πάλης.

Όσο περίεργο και αν φαίνεται εκ πρώτης όψεως, το άρθρο αυτό επίσης δεν έρχεται σε αντίθεση με τον ισχυρισμό του Μαλατέστα ότι οι αναρχικοί θα πρέπει να οργανώνονται αυτόνομα για να ακολουθήσουν το δικό τους πολιτικό πρόγραμμα. Μάλλον, είναι ένα παράδειγμα για την ευελιξία και την περιεκτικότητα της τακτικής του. Ο Μαλατέστα ήταν υπέρ της οποιασδήποτε τακτικής συμμαχιών με άμεσο αμοιβαίο όφελος, εφόσον δεν απαιτούσε τον συμβιβασμό των συντρόφων στις αξίες ή τις δεσμεύσεις για το μέλλον της δράσης τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Μαλατέστα υποστήριζε μια συμμαχία με στόχο την ανατροπή της ιταλικής μοναρχίας, η οποία, όπως πίστευε, ήταν επιζήμια ακόμη και για τμήματα της αστικής τάξης.

Αυτό είναι ένα από εκείνα τα άρθρα που μπορούν να δεχθούν το είδος της παραπλανητικής ερμηνείας για την οποία μίλησε ο Μαλατέστα στο απόσπασμα που διάβασα στην αρχή. Ο Μαλατέστα εκφράζει εδώ μια μελετημένη και, πάλι, ρεαλιστική άποψη των κοινωνικών τάξεων. Όπως ο ίδιος διευκρινίζει, απέχει πολύ από το να εγκαταλείψει την ιδέα της ταξικής πάλης. Ωστόσο, η αναγνώριση

του θεμελιώδους διαχωρισμού μεταξύ εκμεταλλευτών και εκμεταλλευόμενων, που είναι «η πυξίδα για την πάλη των τάξεων», δεν τον εμποδίζει να αναγνωρίσει ότι οι τάξεις δεν είναι κάτι μονολιθικό, και ότι υπάρχουν πολύμορφα, διασταυρωνόμενα συμφέροντα στην κοινωνία. Αν η στάση του Μαλατέστα προς ορισμένους τομείς της αστικής τάξης φαίνεται περίεργη, τα επόμενα δύο άρθρα μπορεί να προκαλούν ακόμα μεγαλύτερη έκπληξη, καθώς φαίνεται να εκφράζουν επιείκεια απέναντι σε δύο καταφρονημένες κοινωνικές ομάδες, στους κληρικούς και τους απεργοσπάστες.

Το πρώτο άρθρο είναι από το 1897. Το άρθρο σχολιάζει ένα γεγονός στο οποίο μια πομπή καθολικών δέχτηκε επίθεση από ένα πλήθος δήθεν «φιλελεύθερων». Να τι λέει ο Μαλατέστα:

> Το ότι οι «φιλελεύθεροι» κάνουν τέτοιου είδους πράγματα δεν αποτελεί έκπληξη... Αλλά φαίνεται ότι οι αναρχικοί, χρησιμοποίησαν κι αυτοί βία εναντίον των κληρικών –και αυτό μας γεμίζει ντροπή και αγανάκτηση... Είναι καιρός να αντιδράσουμε σ' αυτό το μεγάλο απομεινάρι αυταρχισμού που εξακολουθεί να υπάρχει ανάμεσά μας και να φωνάξουμε ότι αυτός που δεν αναγνωρίζει στους άλλους την ελευθερία που ο ίδιος απαιτεί για τον εαυτό του δεν είναι αναρχικός, ότι αυτός είναι ένας υποκριτής ή ένας ανεύθυνος, ο οποίος, ενώ μισεί και περιφρονεί τον μπάτσο, δρα σαν μπάτσος εναντίον άλλων, τη στιγμή που θα αισθανθεί αρκετά ισχυρός και θα του δοθεί η ευκαιρία... Σύντροφοι, να δικαιώνετε το όνομα των ανθρώπων της ελευθερίας. Να αντιτάσσετε τη σωματική αντίσταση απέναντι στη σωματική βία, επειδή αυτό είναι αναγκαίο˙ αλλά στην προπαγάνδα να αντιτάσσετε μόνο προπαγάνδα, και τίποτε άλλο από προπαγάνδα... Ας πολεμήσουμε τον ιερέα, αλλά όχι με τα όπλα του ιερέα.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει με σαφήνεια την αρχή της συνάφειας μέσων και σκοπών. Καταδεικνύει, επίσης, ένα άλλο σημαντικό θέμα: τη διπλή φύση, την ταξική και την ανθρωπιστική, του αναρχισμού. Είναι ανθρωπιστικός όχι μόνο ως προς τον απώτερο σκοπό του, αλλά ταυτόχρονα στη σημερινή δράση του, επειδή οι στόχοι του αναρχισμού πρέπει να αποτυπώνονται στα μέσα που χρησιμοποιούν ήδη σήμερα. Η μέθοδος της ελευθερίας, που χαρακτηρίζει το μακρινό ιδανικό της αναρχίας, ασκείται ήδη από τους αναρχικούς στη σημερινή δράση τους. Ας δούμε τώρα τι έχει να πει ο Μαλατέστα για τους απεργοσπάστες:

> Οι απεργοσπάστες αρχίζουν να αντιτάσσονται ανοιχτά σε οργανωμένους εργάτες, και μάλιστα αντιτίθενται στην οργάνωση με οργανώσεις. Αυτό είναι ένα πολύ σοβαρό θέμα, επειδή δημιουργεί συγκρούσεις μεταξύ των εργατών, από τις οποίες κερδίζουν τα αφεντικά...
>
> Σε μεγάλο μέρος της, η «απεργοσπαστική εργασία» είναι αποτέλεσμα των ίδιων των οργανωμένων εργατών, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι έχουν συνείδηση των ταξικών συμφερόντων τους. Θέλοντας να καταπολεμήσουν τους καπιταλιστές με όρους νομιμότητας, έκαναν τα πάντα για να μειωθεί η προσφερόμενη εργασία όσο το δυνατόν περισσότερο, και ως εκ τούτου, ενώ από τη μία πλευρά απαιτούν από τα αφεντικά να μην απασχολούν εργάτες που δεν ανήκουν σε συνδικάτα, από την άλλη, μόλις τα συνδικάτα τους ισχυροποιήθηκαν, εμπόδισαν την είσοδο νέων μελών, περιόρισαν τον αριθμό των μαθητευόμενων, κινήθηκαν κατά των αλλοδαπών εργαζομένων... και με αυτό τον τρόπο συνέβαλλαν σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη της απεργοσπαστικής εργασίας...
>
> Αφού τους είναι αδιάφορες οι ανάγκες των ανέργων και των ανειδίκευτων, έχουν πραγματικά λόγο να παραπονούνται, όταν οι άνθρωποι αυτοί δεν αισθάνονται κάποιο δεσμό αλληλεγγύης με τους ίδιους και τους ζημιώνουν με το να αποδέχονται την εργασία, όταν παρουσιαστεί η ευκαιρία;...
>
> Είναι πράγματι φυσικό και ανθρώπινο να αισθάνονται οργή οι απεργοί εναντίον αυτών που παίρνουν τη θέση τους, αλλά εμείς, που οδηγούμαστε από ανώτερες αξίες, θα πρέπει να μετριάσουμε την οργή με λίγη λογική και λίγη δικαιοσύνη. Γιατί να κάνουμε επίθεση στους απεργοσπάστες, οι οποίοι είναι αδέλφια μας, λίγο πιο ανύποπτοι, αλλά πολύ πιο δυστυχείς από εμάς, αντί να κάνουμε επίθεση στα αφεντικά, που είναι άλλωστε η αιτία των κοινών δεινών μας;

Αυτό το άρθρο συμπληρώνει το προηγούμενο για την αστική τάξη, εκφράζοντας έτσι τη μελετημένη και ρεαλιστική άποψη του Μαλατέστα για τις κοινωνικές τάξεις. Στο προ-

ηγούμενο άρθρο ισχυρίστηκε ότι όλοι οι αστοί είναι εχθροί του εργάτη, ακόμη και αν η αντίθεση συμφερόντων μέσα στους κόλπους της αστικής τάξης μπορεί να μετατρέψει κάποια τμήματά της σε προσωρινούς συμμάχους των αναρχικών για συγκεκριμένους στόχους. Από την άλλη, όλοι οι προλετάριοι είναι αδέλφια, ακόμη και αν οι συγκρούσεις κάποιων άμεσων συμφερόντων μπορεί προσωρινά να φέρουν τον έναν εναντίον του άλλου, όπως στην περίπτωση των συνδικάτων και των απεργοσπαστών. Ο Μαλατέστα δεν έχει την αισιοδοξία να πιστεύει ότι, όταν οι εργαζόμενοι αγωνίζονται για αυτά τα άμεσα συμφέροντα καταλήγουν να σχηματίζουν ένα ενωμένο προλεταριακό μέτωπο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ευρύτερα ταξικά συμφέροντα μπορεί να συγκρούονται με τα άμεσα συμφέροντα, όπως στην περίπτωση των συνδικαλιζόμενων εργατών, οι οποίοι βραχυπρόθεσμα επωφελούνται από τις συμφωνίες μεταξύ εργοδοτών-σωματείων (τις συμφωνίες δηλαδή μεταξύ εργοδοτών και συνδικαλιστικών οργάνων να προσλαμβάνουν μόνο όσους εντάσσονται στο εργατικό σωματείο της επιχείρησης, αγγλ.: closed-shops), αλλά μακροπρόθεσμα ζημιώνονται από τις ταξικές υποδιαιρέσεις που προκύπτουν μέσα από τέτοιες πρακτικές. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τον δρόμο και πάλι πρέπει να τον δείξει «ο πολικός αστέρας της ταξικής πάλης» με τη μορφή των υψηλών ιδανικών. Ο Μαλατέστα μάς δείχνει εδώ πώς μια σαφής γραμμή δράσης βασίζεται στην καθαρότητα των στόχων, και όχι σε μία απλοποιημένη άποψη της πραγματικότητας.

Τώρα, αν αυτά τα αποσπάσματα για τους κληρικούς και τους απεργοσπάστες σάς έδωσαν την εικόνα ενός ευαγγελικού Μαλατέστα, αυτό θα ήταν μια από εκείνες τις υπερβολές για τις οποίες μίλησε ο Μαλατέστα στο πρώτο άρθρο που διάβασα. Στην πραγματικότητα, ο Μαλατέστα όντως κατηγορήθηκε κατά καιρούς για χριστιανικές ιδέες. Σε καμία περίπτωση δεν θέλω να σας αφήσω με μια εσφαλμένη εντύπωση για τις ιδέες του Μαλατέστα. Έτσι, για να διορθώσω τη στρεβλή εικόνα που μπορεί να προέκυψε από τα προηγούμενα αποσπάσματα, θα ολοκληρώσω αυτή την

Οι αναρχικοί δεν έχουν θέσει ποτέ σε κίνδυνο τις αρχές τους, ακόμα και εις βάρος της ήττας. Γι’ αυτό πιστεύω ότι οι ήττες τους ήταν ταυτόχρονα και οι νίκες τους. Έχουν συνειδητά αντιμετωπίσει τις ήττες, ώστε να μεταφέρουν ένα καθαρό ιδανικό στις μελλοντικές γενιές.

παρουσίαση με ένα άρθρο του 1902 σχετικά με τις μερικές απεργίες, η οποία κάνει μια ενδιαφέρουσα αντίθεση με μερικά από τα άρθρα που μόλις είδαμε. Γράφει ο Μαλατέστα:

> Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι είναι κακό να σπαταλούνται οι ενέργειες των εργατών σε μερικές απεργίες… Ακόμα και αν αληθεύει ότι η πρόοδος σε μια μερική απεργία είναι εμφανής μόνο από οικονομική άποψη… παρ’ όλα αυτά οι εργαζόμενοι αποκτούν σημαντικά ηθικά πλεονεκτήματα σ’ αυτές τις καθημερινές αψιμαχίες… Από αυτές τις αψιμαχίες οι εργάτες θα μάθουν ότι, ακόμη και σε μία μερική απεργία, θα είναι απαραίτητο να αντιμετωπίσουν τη δειλή αγριότητα με την οποία οι αστοί τούς κρατούν υπόδουλους του κεφαλαίου τους, με αποφασιστική δράση, χτυπώντας το αφεντικό χωρίς πολλούς ενδοιασμούς, τουλάχιστον στο πιο ευάλωτο κομμάτι του, την ιδιοκτησία του, εάν είναι απαραίτητο με εμπρησμό ή άλλα μέσα, καταστρέφοντας το εργαστήριο ή κάτι άλλο που να ανήκει στον αντίπαλο.

Για να καταστήσει αυτή την ιδέα σαφέστερη, ο Μαλατέστα μας δίνει μερικά εύγλωττα παραδείγματα. Το ένα αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι ιταλοί εργάτες στη δεξαμενή νερού της Νέας Υόρκης διαπραγματεύτηκαν συλλογικά με τα αφεντικά τους. Πριν υποβάλλουν τα αιτήματά τους, τοποθέτησαν δυναμίτη γύρω από όλη τη δεξαμενή. Δήλωσαν ότι εάν τα αιτήματά τους δεν γίνονταν δεκτά, θα ανατίνα-

ζαν τη δεξαμενή και θα πλημμύριζαν τη Νέα Υόρκη. Τα αιτήματά τους έγιναν τελικά αποδεκτά. Το άλλο παράδειγμα αφορά τους αγρότες μιας πόλης στην Τοσκάνη. Βρίσκονταν σε απεργία, αλλά τα αφεντικά αρνούνταν ακόμη και να τους μιλήσουν. Ωστόσο, όταν οι αγροικίες άρχισαν να πιάνουν φωτιά, χωρίς κανείς να γνωρίζει ποιος ήταν ο δράστης, τότε και αυτό το αφεντικό αποφάσισε να δεχθεί τα αιτήματα των αγροτών.

Το συγκεκριμένο άρθρο είναι ενδιαφέρον για πολλούς λόγους. Πρώτον, δείχνει την εκτίμηση που δείχνει ο Μαλατέστα στις μερικές απεργίες και τις μικρές βελτιώσεις, κάτι που πολλοί θεωρούν ότι αποκλείεται από τις αναρχικές ιδέες. Δεύτερον, μας δίνει μια ιδέα για την πολύπλευρη αλλά συνεπή άποψη του Μαλατέστα για τη βία. Στο άρθρο του για τους κληρικούς υποστήριξε ότι η φυσική αντίσταση/αντι-βία είναι δικαιολογημένη. Και στο άρθρο του για τους απεργοσπάστες κάλεσε τους εργαζόμενους να επιτεθούν στα αφεντικά και όχι στους απεργοσπάστες. Τα παραδείγματα στο άρθρο για τις μερικές απεργίες αποτελούν αυτό ακριβώς το είδος καταστάσεων. Πρόκειται για σαφή παραδείγματα ταξικής πάλης, με τους εργαζόμενους να αντιστέκονται συλλογικά στα αφεντικά τους. Για τον Μαλατέστα τα αφεντικά μπορούν να δεχτούν να χάσουν κάτι μόνο υπό τον φόβο να μη χάσουν περισσότερα. Ως εκ τούτου, οι εργαζόμενοι πρέπει να είναι αποφασισμένοι και να προκαλούν το φόβο στα αφεντικά τους, αν θέλουν να αποκτήσουν κάτι.

Θα σταματήσω εδώ. Παρέθεσα μόνο μερικά αποσπάσματα από τις ιδέες του Μαλατέστα. Ωστόσο, μέσα από αυτά τα κομμάτια αντιλαμβανόμαστε μερικές από τις θεμελιώδεις αρχές της τακτικής του Μαλατέστα: η ανάγκη για αυτόνομη οργάνωση των αναρχικών, η ανάλογη αναγκαιότητα να αποφεύγουν την απομόνωση και να «πάνε προς το λαό», δηλαδή, να συμμετέχουν στη ζωή του λαού, η χρησιμότητα των περιεκτικών συμμαχιών με άλλες δυνάμεις για συγκεκριμένους στόχους, στο βαθμό που δεν εξαναγκάζονται σε συμβιβασμό αξιών, και η αναγνώριση της αξίας των επιμέρους αγώνων, εφόσον αυτοί διεξάγονται με άμεση δράση, η οποία είναι, σα να λέμε το «σήμα κατατεθέν» των αναρχικών σε αντίθεση με όλα τα μέρη που βασίζονται στην κοινοβουλευτική δράση. Οι αρχές αυτές διαμορφώνουν την προσέγγιση του Μαλατέστα στο θέμα της κοινωνικής πάλης. Πιστεύω ότι αυτό το σώμα των ιδεών συνιστά ένα σημαντικό βοήθημα για τους αναρχικούς. Σε αντίθεση με το στερεότυπο του αναρχισμού ως μια φιλοσοφία του «όλα ή τίποτα», η σκέψη και η δράση του Μαλατέστα είναι το καλύτερο παράδειγμα για το πώς μπορούμε να κινηθούμε αποτελεσματικά στους καθημερινούς μας αγώνες, ενώ παραμένουμε σταθερά στο δρόμο για την αναρχία.

μετάφραση: Τατιάνα Τζαναβάρα

Το κίνημα των Βογομίλων και οι κοινωνικές του διαστάσεις

Πολλοί είναι εκείνοι που γνωρίζουν για την ανταρσία των Ζηλωτών της βυζαντινής Θεσσαλονίκης. Η σχετική βιβλιογραφία για τους Ζηλωτές ποικίλει και οι ερμηνείες για το περιεχόμενο αυτού του κινήματος έχουν ένα απίστευτο εύρος, το οποίο ανοίγεται από την εκδοχή ενός ριζοσπαστικού επαναστατικού κινήματος (Κορδάτος) έως εκείνη μίας έντονα θρησκευτικής συντηρητικής κίνησης. Από την άλλη πλευρά, το κίνημα των Βογομίλων, το οποίο επηρέασε πολύ πιο καθοριστικά όχι μόνο τον βυζαντινό κόσμο αλλά μία περιοχή από τη Μέση Ανατολή έως τις ατλαντικές ακτές της Ευρώπης, είναι σχετικά άγνωστο στην ελληνική βιβλιογραφία. Αυτό μάλιστα αποτελεί ένα γεγονός ακόμα πιο αξιοπερίεργο, από τη στιγμή που το κίνημα των Βογομίλων είχε πολλά αντιαυτοκρατορικά και κοινοκτημονικά χαρακτηριστικά. Σε αυτό το κείμενο, γίνεται μία προσπάθεια γενικής περιγραφής αυτού του πολύ σημαντικού θρησκευτικού κινήματος, το οποίο επέδρασε πολύ ουσιαστικά για την μετέπειτα άνθηση των ριζοσπαστικών ιδεών στον ευρωπαϊκό χώρο.

Οι αιρέσεις στο Βυζάντιο

Ο βυζαντινός μεσαιωνικός κόσμος υπήρξε ένας κόσμος αναταραχών και διαρκών πολέμων. Η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το λεγόμενο στη σύγχρονη βιβλιογραφία Βυζάντιο, είχε απωλέσει πλέον ανεπιστρεπτί τη μεγάλη του δύναμη και η ακτινοβολία του άρχισε σταδιακά να δύει. Οι απειλές τόσο από τον βορρά όσο όμως και από την ανατολή διαρκώς αυξάνονταν και εντείνονταν. Η αυτοκρατορική διοικητική μηχανή δεν είχε πλέον εκείνη τη δύναμη αλλά και την οικονομική ευχέρεια να συντηρεί με άνεση τις μεγάλες και διαρκείς πολεμικές επιχειρήσεις ή ετοιμοπόλεμες μονάδες προκειμένου να εξασφαλίζει την ασφάλεια των συνόρων του. Η βαριά φορολογία θα είναι ένα ακόμα στοιχείο που θα επιβαρύνει τις σχέσεις των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων με το αυτοκρατορικό παλάτι και την υψηλή εκκλησιαστική ιεραρχία. Μέσα σε αυτές της συνθήκες συνεχούς διοικητικής απορύθμισης και κοινωνικής αναταραχής, θα ανακύψουν θρησκευτικά ρεύματα που θα αμφισβητήσουν την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, δηλαδή δε θα μείνουν σε μία διαμάχη θεολογικών ζητημάτων αλλά θέσουν ζητήματα όχι τόσο κοινωνικής μεταρρύθμισης αλλά ωστόσο άρνησης της υφιστάμενης κοινωνικής ζωής. Ακόμα και αν υπέκρυπταν κοινωνικές αναζητήσεις, σε μία θεοκρατική κοινωνία όπως η μεσαιωνική, τα ρεύματα αυτά θα έχουν το χαρακτήρα θρησκευτικών κινήσεων που θα χαρακτηριστούν ως αιρέσεις ενίοτε από τη δυτική καθολική ή ανατολική ορθόδοξη εκκλησία.[1]

Η εμφάνιση των αιρετικών στη Βαλκανική χερσόνησο άρ-

1 «Δύο ειδών αιρέσεις απειλούσαν την τάξη που είχαν επιβάλει ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης. Εκτός από τα καθαρά δογματικά ζητήματα και τις διαφορές σε επίπεδο υψηλών θεολογικών συζητήσεων, που οι απλοί άνθρωποι του Μεσαίωνα αδυνατούσαν να κατανοήσουν, υπήρχαν και άλλες αιρετικές διδασκαλίες, με απλούστερο περιεχόμενο και μεγάλη απήχηση στα κατώτερα λαϊκά στρώματα. Επρόκειτο για τις δυϊστικές αιρέσεις, των οποίων οι ιδέες και η εξάπλωση σχετίζονταν με τις κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Η δυϊστική αίρεση των Παυλικιανών, ο Παυλικιανισμός, ήταν εκείνη που από όλες προκάλεσε ίσως τα περισσότερα προβλήματα στην ιστορία του βυζαντινού κράτους, όχι τόσο σε δογματικό και εκκλησιαστικό επίπεδο όσο σε κοινωνικό, στρατιωτικό και οικονομικό». [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, περιοδικό «Ιστορικά» (ένθετη έκδοση της εφημερίδας Ελευθεροτυπία), 21/12/2011, σ.49-50

χισε να γίνεται στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε (741-775), ο οποίος μετακίνησε εμπειροπόλεμους πληθυσμούς, ανάμεσά τους και Παυλικιανούς, από τη Μικρά Ασία στη Θράκη, με σκοπό να ενισχύσει το βαλκανικό σύνορο απέναντι στην επεκτατική πολιτική και τις εχθρικές κινήσεις των Βουλγάρων. Αυτή η κίνηση είχε καθαρά στρατιωτικό και στρατηγικό χαρακτήρα, όπως πολύ σωστά παρατήρησε και ο πατριάρχης Νικηφόρος, και φαίνεται πως έγινε αδιακρίτως θρησκευτικών πεποιθήσεων.[2]

Η σκληρή αντιμετώπιση των θρησκευτικών παρεκκλίσεων από την επίσημη εκκλησία ξεκίνησε ακόμα και από τους πρώιμους σχετικά αιώνες επέκτασης της χριστιανικής θρησκείας.[3] Οι Βυζαντινοί, πιο συγκεκριμένα, απασχολούνταν έντονα με τα ζητήματα του δόγματος, ενώ η επίσημη εκκλησία γρήγορα αποφάσισε πως οποιοσδήποτε είχε διαφορετικές απόψεις από εκείνες που επίσημα είχε διατυπώσει η Εκκλησία, ήταν αιρετικός. Για παράδειγμα, οι οπαδοί του Αρείου χαρακτηρίσθηκαν σαν άθεοι, επειδή αμφισβητούσαν την πληρότητα της θεϊκής φύσεως του Χριστού.[4]

Έτσι λοιπόν, «αιρετικός θεωρούνταν για τους Βυζαντινούς όποιος δεν ακολουθούσε τους κανόνες της Ορθοδοξίας όπως αυτοί ορίζονταν μέσα από τις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων. Στη χιλιόχρονη βυζαντινή ιστορία εντοπίστηκαν πολλοί αιρετικοί και αντιμετωπίστηκαν ποικιλοτρόπως, ανάλογα με τη σοβαρότητα του παραπτώματός τους».[5]

Από θεολογική άποψη, οι αιρέσεις είχαν πάντοτε ως βάση τη διαφωνία πάνω στο ζήτημα της φύσης της Αγίας Τριάδας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρχιμανδρίτης Ανδρέας Μαντούδης, ο οποίος έγραψε ένα πολύτιμο βιβλίο για την αίρεση των Βογομίλων, «όντως ο Ιησούς υπήρξε και υπάρχει σημείον αντιλεγόμενον. Επί είκοσι αιώνας ο Ιησούς είναι ο άξων περί ον στρέφεται η παγκόσμια διανόησις και θα στρέφετει μέχρι συντέλειας των αιώνων».[6] Ο Χριστός και η φύση του αποτέλεσε το βασικό στοιχείο της διδασκαλίας σχεδόν όλων των αιρετικών.[7] Επίσης, χαρακτηριστικός είναι ο δυιστικός χαρακτήρας πολλών εξ αυτών[8] και σε αυτές εντάσσεται και η διδασκαλία των Βογομίλων καθώς και των πρόδρομών τους Παυλικιανών.[9]

Μιλώντας για τους Βογόμιλους και την ονομασία τους

Οι Βογόμιλοι, στα βουλγαρικά Богомили, υπήρξε ένα χριστιανικό ρεύμα που εμφανίστηκε στα Βαλκάνια μέσα στον 10ο αιώνα και άνθησε μέχρι και τον 15ο αιώνα. Εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε κυρίως στη Βουλγαρία γύρω στο 950 και ενσωμάτωσε κάποια νεομανιχαϊστικά και παυλικιανικά στοιχεία. Πηγές αυτού του ρεύματος υπήρξαν οι θρησκευτικές κινήσεις που είχαν παλαιότερα εμφανιστεί στην Αρμενία και τη Μικρά Ασία. Πέρα από την επικράτεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τα Βαλκάνια (Βουλγαρία,

---

2 Ό.π., σελ.54

3 «Ήδη στον 5ο αιώνα η αίρεση θεωρούνταν έγκλημα κατά του κράτους και μέτρα εναντίον της ελάμβαναν οι κρατικές αρχές, όχι η Εκκλησία». 'Ο.π., σ.49

4 Rice, Tamara Talbot, 1997, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Βυζαντινών*, Αθήνα, σ.75-76

5 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., 21/12/2011, σ.49

6 Μαντούδης, Ανδρέας, 1936, *Οι Βογόμιλοι - Αίρεσις του ΙΒ και ΙΓ Αιώνος εν τη Ανατολή*, σ.9

7 Ό.π., σ.11

8 «Έτερον χαρακτηριστικόν των αιρέσεων των χρόνων τούτων είνε ότι περιέχουν στοιχεία του αρχαίου παρσισμού, της θεωρίας δηλαδή περί δύο αρχών των όντων, του αγαθού και του κακού». Ό.π., σ.18

9 «[…]Από τις άλλες αιρέσεις, που με πάθος υποστηρίχθηκαν, δύο αποδείχθηκαν ιδιαίτερα δύσκολες στο να ξεριζωθούν. Αυτές εξαπλώθηκαν από μέλη των Παυλικιανών και των Βογομίλων, που ήταν άλλες θρησκευτικές αιρέσεις. Η πρώτη αναπτύχθηκε κατά τον 9ο αι., όταν κάποιος με το όνομα Παύλος, γιος μιας γυναίκας από τους Μανιχαίους, επέμενε ότι ο Θεός (που αντιπροσώπευε και τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας σε ένα) δημιούργησε μόνο την ουράνια σφαίρα, συναρμολογώντας τα ουράνια και τους κατοίκους των ουρανίων, ενώ ο Θεός του Κακού δημιούργησε τους ανθρώπους κα τον ορατό κόσμο˙ αυτός επίσης υποστήριζε ότι ο Χριστός ήταν ένας άγγελος και γιος μιας συνηθισμένης γυναίκας (την οποίαν ήταν λάθος να την λατρεύουν) και ότι είχε σταλή από το Θεό, για να καταπολεμήση το κακό πάνω στη γη. Οι Βογόμιλοι ήταν παραφυάδα των Παυλικιανών˙ κέρδισαν έναν εξαιρετικά μεγάλο αριθμό οπαδών στη Βουλγαρία και οι περίεργες επιτύμβιες πλάκες τους διασώζονται εκεί και στη Γιουγκοσλαβία σα μνημεία ενός παρελθόντος που σήμερα έχει λησμονηθεί». Rice, Tamara Talbot, ό.π., σ.75-76

Βοσνία, Σερβία), το βογομιλικό κίνημα, που πλέον έμεινε γνωστό ως βογομιλισμός, επεκτάθηκε μέχρι την Ιταλία, τη Ρηνανία (Γερμανία) και τη Γαλλία.

Όπως αναφέρθηκε και στο εισαγωγικό σημείωμα, οι πηγές σχετικά με το κίνημα αυτό είναι πολέμιές του. Ακόμα και σήμερα, η διαθέσιμη σχετική ελληνική βιβλιογραφία του τελευταίου αιώνα αναπαράγει τις ίδιες θέσεις των κυρίαρχων βυζαντινών αυτοκρατορικών, εκκλησιαστικών και μοναστικών κύκλων. Δύο αποσπάσματα από αυτήν είναι πολύ χαρακτηριστικά για το πώς περιγράφουν αυτόν τον επικίνδυνο «εσωτερικό εχθρό» για τη βυζαντινή τάξη πραγμάτων. Το πρώτο απόσπασμα είναι του θεολόγου Γ. Τούλια, ο οποίος αναφέρει μεταξύ άλλων τα εξής για την αίρεση των Βογομίλων: «Μία ίσως, η σημαντικωτέρα τούτων των αιρέσεων, είνε και η παρούσα των Βογομήλων-Καθαρών-Παταρένων αίρεσις. Ταύτης η σημαντικότης έγκειται εις το ότι εφ΄ ολοκλήρους αιώνας για της μεθοδικής και συστηματικής παραπλανήσεως των αδαεστέρων, δια της επιδεξίου υποκρισίας, ως και των πομποδών και ψευδών υποσχέσεών της, ως λερναία ύδρα, εξαπλώσασα τις διαφόρους χώρας τους πολλαπλούς πλοκαμους της, εδηλητηρίαζε τας αμορφώτους χριστιανικάς καρδίας».[10] Σε ένα άλλο πάλι σημείο, ο Γ.Τούλιας θα παρομοιάσει με γλαφυρό τρόπο τις αιρέσεις με τα ζιζάνια στους αγρούς που ασφαλώς πρέπει να ξεριζωθούν πριν σκεπάσουν την αρεστή καλλιέργεια: «Ως ακριβώς εν αγρώ πλημμελώς καλλιεργημένω συνεκφύονται τω αγνώ και καθαρώ οίτω τα διάφορα άχρηστα και επικίνδυνα ζιζάνια, ούτε ανεφύησαν τα ζιζάνια της κακοβούλου αιρέσεως και ανεπτύχθησαν εν καιροίς και περιστάσεσιν ιδίως, καθ΄ ας υφίστανται (ως εν τοις αγροίς ακατάλληλαι καιρικαί συνθήκαι) μεγάλαι και διεθνείς πολεμικαί αναταραχαί και δονήσεις, παρουσιαζόμεναι υπό των διαφόρων ψευδοπροφητών και φανατικών ψευδοκηρύκων, ως μοναδικαί σανίδες σωτηρίας».[11]

Το ρεύμα αυτό των Βογομίλων αποτέλεσε τη γέφυρα περάσματος του διαφοροποιήσιμου αυτού χριστιανικού ρεύματος από την ανατολική στη δυτική Ευρώπη. Οι ονομασίες που συναντάμε βιβλιογραφικά για το ρεύμα αυτό είναι διάφορες και ποικίλουν στον ανατολικό ορθόδοξο κόσμο και στον δυτικό καθολικό κόσμο.

Σε πρώτη φάση, οι πηγές δείχνουν να συμφωνούν ως προς την προέλευση της ονομασίας των Βογομίλων. Η κύρια λοιπόν εκδοχή αναφέρει πως «γύρω στα μέσα του 10ου αιώνα, στη Βουλγαρία, που βρισκόταν τότε υπό την επιρροή του Βυζαντίου, έζησε κάποιος Βούλγαρος ιερέας με το όνο-

10 Τούλιας, Γεώργιος, 1953, *Πρόδρομοι της θρησκευτικής και κοινωνικής αναταραχής*, εκδ.Τυπογραφείου Αποστολικής Εκκλησίας Διακονίας της Ελλάδος, σ.11

11 Ό.π., σ.12

μα Βογομίλ (=Θεόφιλος). Φαίνεται πως πρώτος αυτός άρχισε να κηρύττει δημόσια τις παλαιές αρχές των Παυλικιανών με κάποιες τροποποιήσεις και τα κηρύγματά του παρέσυραν τα πλήθη. Με την πάροδο οι Βυζαντινοί και Σλάβοι συγγραφείς άρχισαν να αποκαλούν τους αιρετικούς αυτούς Βογόμιλους, από το όνομα του ιερέα Βογομίλ».[12] Κέντρο δράσης του ιερέα αυτού θεωρούνταν η Φιλιππούπολη επί βασιλείας Πέτρου (927-965 μ.Χ.). Ωστόσο, αναφέρεται και μία άλλη εκδοχή, σύμφωνα με την οποία «το όνομα τους προέρχεται από τη θρησκευτική επίκληση "Κύριε Ελέησον" (Bog Milovi), που σημαίνει ότι Βογόμιλοι είναι "αυτοί που ζητούν το Έλεος του Θεού"».[13] Επίσης, ο Ανδρέας Μαντούδης αναφέρει ότι «οι Βογόμιλοι εκτός του βουλγαρικού ονόματος, όπερ ήτο το επικρατέστερον, εκαλούντο υπό των ορθοδόξων και Ευχίται ή Μασσαλιανοί εν σχέσει προς τους Ευχίτας του προηγηθέντος αιώνος εξ ων φαίνεται ότι προήρχοντο. Προς τούτοις εκαλούντο και **Φουνδαγιάται** εκ τινός θύλακος (funda) τον οποίον συνήθως έφερον. Οι ίδιοι οι Βογόμιλοι εκάλουν ευατούς **Χριστοπολίτας**» [οι υπογραμμίσεις του ίδιου του συγγραφέα].[14]

Σύντομη ιστορική επισκόπηση του κινήματος

Το θρησκευτικό αυτό κίνημα έχει τις ρίζες του στην Ανατολή. Φαίνεται πως ξεκίνησε από τις οροσειρές της Περσίας, πέρασε με τις μετακινήσεις πληθυσμών εντός της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στον βαλκανικό χώρο και ύστερα, ερχόμενο σε επαφή με τ τον χριστιανικό κόσμο και τις σλαβικές παραδόσεις, επηρέασε όλη την Ευρώπη. Για πολλούς ιστορικούς, το κίνημα των Βογομίλων, το οποίο μετεξελίχθηκε στη δυτική Ευρώπη στο κίνημα των Καθαρών και των Αλβιγηνών, αποτέλεσε τον μοχλό κίνησης της ευρύτερης αιρετικής εξέγερσης που συντάραξε πολλές χώρες αργότερα.[15]

Πριν εμφανιστεί το αιρετικό αυτό ρεύμα, η αυτοκρατορία του Βυζαντίου είχε ήδη δοκιμαστεί για έναν περίπου αιώνα από τη διαμάχη της Εικονομαχίας. Οι θεολογικές διαμάχες έφταναν πολλές φορές στο σημείο να ανατρέπουν το σκηνικό στο αυτοκρατορικό παλάτι ή ακόμα και να απειλούν τη σταθερότητα της αυτοκρατορίας. Αυτό συνέβαινε γιατί στο Βυζάντιο η θρησκεία και η πολιτική εξουσία ήταν δύο πράγματα αλληλένδετα. Με βάση τη βυζαντινή κυρίαρχη αντίληψη, «ο αυτοκράτορας ήταν διορισμένος από τον Θεό να κυβερνά επί της Γης: "Βασιλεύς και ιερεύς ειμί", έγραψε ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος στον Πάπα».[16]

Ο Βογομιλισμός αποτελούσε συνέχεια προηγούμενων αιρετικών ρευμάτων. Ουσιαστικά, προέρχονται από τους Παυλικιανούς του 7ου αιώνα, οι οποίοι έδρασαν κυρίως στη Μικρά Ασία, και οι οποίοι με τη σειρά τους σχετίζονται με τους Μασαλλιανούς του 4ου αιώνα της Μεσοποταμίας, καθώς και με τους Μαρκιωνίτες του 2ου αιώνα. Η ρίζα όλων αυτών των ρευμάτων είναι η γνωστικιστική πνευματική παράδοση. Ωστόσο, «το πότε ακριβώς εμφανίστηκε ο Βογομιλισμός δεν είναι ιστορικά εξακριβωμένο. Σύμφωνα με τον Πατριάρχη Θεοφύλακτο αυτή η «νέα αίρεση» εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βούλγαρου Τσάρου Πέτρου (927-949μ.Χ.), όπως δείχνει και μια σχετική συλλογή από αναθεματισμούς. Υπάρχουν βεβαίως και παλαιότερα στοιχεία για τους Βογόμιλους, για "τους αδιάντροπους, που πιστεύουν ότι ο Σατανάς είναι ο μεγαλύτερος γιος του Θεού" (Κοσμάς ο Πρεσβύτερος), αλλά τα μέσα του 10ου μ.Χ. αιώνα μπορούν να θεωρηθούν ως εποχή της εμφάνισής τους».[17] Επίσης, ο Βούλγαρος ιερέας Κοσμάς αναφέρει συγκεκριμένα ότι επί εποχής Τσάρου Πέτρου «ανεφύη "novojavivsase ieres Bogomila"».[18]

12 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., σ.66

13 http://zenithmag.wordpress.com/2011/12/26/, http://www.oodegr.com/oode/thriskies/bogomiloi

14 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.24

15 Bihalji-Merin, Oto, 1962, *The Bogomils: Essays by Oto Bihalji-Merin and Aloiz Benac*, Thames and Hudson, 1962, σ.9

16 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., σ.49

17 http://zenithmag.wordpress.com, ό.π.

18 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.40

Με επίκεντρο την περιοχή της Φιλιππούπολης, η βογομιλική διδασκαλία άρχισε να εξαπλώνεται να βρίσκει έδαφος κυρίως στη βουλγαρική ύπαιθρο σε πρώτη φάση. Εκείνη την περίοδο, «η συμφιλιωτική στάση του Πέτρου απέναντι στο Βυζάντιο υπαγορεύτηκε πρώτιστα από την κατάσταση στην οποία είχε φτάσει η χώρα του από τη μακρά φιλοπόλεμη πολιτική του Συμεών. Η Βουλγαρία είχε εξαντληθεί οικονομικά κι επιπλέον είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται σημεία κοινωνικής και πνευματικής κρίσης: οι κοινωνικές αντιθέσεις οξύνθηκαν εξαιτίας της υπέρμετρης αύξησης της μεγάλης εκκλησιαστικής και λαϊκής εγγείας ιδιοκτησίας˙ ταυτόχρονα, άρχισε να κατακτά έδαφος η θρησκευτική αίρεση των Βογομίλων, πνευματικο-θρησκευτικό βέβαια κίνημα, κάτω από το οποίο, όμως, κρυβόταν η κοινωνική αντίθεση».[19] Επίσης, όπως αναφέρει και ο Γ. Τούλιας, «συντελεστής σπουδαίος της εν Βουγλαρία ελευθέρας διαδόσεως της εν λόγω αιρέσεως υπήρξεν και η προς τους οπαδούς ταύτης αδιαφορία ή μάλλον ανεκτικότης των διαφόρων ηγεμόνων, ως του Τσάρου Σαμουήλ και του Ιωάννου Ασάν (1218-1241)».[20] Το κίνημα των Βογομίλων βρήκε πολλούς υποστηρικτές στις χαμηλότερες τάξεις των αγροτών και ήρθε και ρήξη τόσο με τους κυρίαρχους του βυζαντινού και του βουλγαρικού θρόνου, όσο και με τους τοπικούς άρχοντες και την εκκλησιαστική ιεραρχία.[21] Επειδή λοιπόν οι Βογόμιλοι επιτίθονταν στις ανώτερες τάξεις των αξιωματούχων και των κληρικών και «επειδή ο Σαμουήλ έτρεφε παρόμοιες πεποιθήσεις, κέρδισε τη συμπάθειά τους κι έτσι εντάχθηκαν στις τάξεις του στρατού του. Μετά την ήττα του Σαμουήλ, ο Βογομιλισμός δεν εξαφανίστηκε, αντίθετα εξαπλώθηκε όλο και περισσότερο ανάμεσα στους δυσαρεστημένους αγρότες της Βαλκανικής».[22] Παράλληλα, η εξάντληση της Βουλγαρίας σήμανε την αύξηση της βυζαντινής επιρροής στα Βαλκάνια[23] αλλά επίσης και την ακόμα πιο έντονη διείσδυση των βογομιλικών ιδεών στις περιοχές της αυτοκρατορίας. Η διδασκαλία των Βογομίλων κατόρθωσε μάλιστα να επηρεάσει όχι μόνο τα αγροτικά στρώματα της αυτοκρατορίας αλλά ακόμα και τις μεσαίες κοινωνικές τάξεις της Κωνσταντινούπολης. Τα κηρύγματά τους έβρισκαν απήχηση και στις πόλεις, αφού η ένταση μεταξύ της άρχουσας τάξης και των λαϊκών στρωμάτων ήταν ιδιαίτερα έντονη και εδώ. Επιπλέον, στα μεγάλα αστικά κέντρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, είχαν δημιουργηθεί ήδη και μία τάξη εμπόρων. Έτσι λοιπόν, ενώ στη Βουλγαρία, τα χαρακτηριστικά του βογομιλικού κινήματος εξελίχθηκαν σε μία ξεκάθαρη ταξική σύγκρουση, στο Βυζάντιο ενεπλάκησαν και ανώτερα στρώματα καθώς και τμήματα του κλήρου και των μοναστηριών.[24] Οι αναζητήσεις των τελευταίων ήταν κατά βάση θεολογικές και δεν έθεταν ζητήματα που μπορούσαν να θίξουν την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων της εποχής. Έφτασαν μάλιστα να επηρεάσουν και τμήμα του μοναστικού κόσμου, διεισδύοντας κατά τον 13ο αιώνα και στο Άγιο Όρος.[25]

Η διδασκαλία των Βογομίλων επεκτάθηκε ιδιαίτερα και στη δυτική Ευρώπη, στις περιοχές που επικρατούσε η καθολική εκκλησία. Ο Βογομιλισμός εκεί έγινε γνωστός σαν η αιρετική διδασκαλία των Βουλγάρων. Ωστόσο, το κοινωνι-

19 Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης, 2001, *Το Βυζαντινό Κράτος*, εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη, σ.153

20 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.41

21 «Ο βογομιλισμός έχοντας τις ρίζες του στον αγροτικό πληθυσμό, μετεβλήθη σε φορέα της δυσαρέσκειας των φτωχών χωρικών για την καταπίεση που υφίσταντο από την ανωτέρα τάξη, ηγεμόνα και Βογιάρους. Η χώρα ρημαγμένη από τους πολέμους του Συμεών ήταν λίκνο κατάλληλο για τη διάδοση αντιεκκλησιαστικών ροπών, που κέρδιζαν όσους αισθάνονταν κοινωνικά αδικημένοι και έβλεπαν την οικονομική άβυσσο που χώριζε τους μικροκαλλιεργητές από τους κυρίους της μεγάλης ιδιοκτησίας, λαϊκής και εκκλησιαστικής, ιδιαιτέρως ανεπτυγμένης τις τελευταίες δεκαετίες. Συνδυάζοντας απαισιόδοξη κοσμολογική αντίληψη και απορριπτική στάση στην υπάρχουσα τάξη, ο Βογομιλισμός ανταποκρινόταν στην περίοδο φθοράς που περνούσε ο τόπος και ήρθε να καλύψη τις κοινωνικές αντιθέσεις στην Βουλγαρία». Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνη, 1997, *Βυζαντινή Ιστορία* (τόμος Β΄2), εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη, σ.96-97

22 http://zenithmag.wordpress.com, ό.π.

23 Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης, ό.π., σ.153-154

24 Angelov, Dimiter, 1978, *Les Balkans au Moyen Age: la Bulgarie des Bogomils aux Turcs*, Variorium Reprints, London, σ.612-613

25 "Βογόμιλοι", *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)*, 1963, τόμ. 3, εκδ. Μαρτίνος Αθ., Αθήνα, σ. 946.

κό και θρησκευτικό αυτό ρεύμα, που στα Βαλκάνια ονομάστηκε ως Βογομιλισμός, στη Δυτική Ευρώπη (κυρίως στην Ιταλία και τη Γαλλία) έγινε γνωστό ως «Καθαρισμός».[26]

Τα βασικά κέντρα της διδασκαλίας των Βογομίλων-Καθαρών στην Ιταλία ήταν πρωτίστως η Λομβαρδία και δευτερευόντως μάλλον η νότια Ιταλία, με επίκεντρο τη Σικελία. Ειδικότερα στη Σικελία, υπήρξαν σοβαρές θεολογικές ρήξεις από την περίοδο της Εικονομαχίας. Μάλιστα, σε ένα συγγραφικό έργο, το ονομαζόμενο «Συνοδικόν της Ορθοδοξίας», γίνεται η εξής πολεμική προς τους Βογόμιλους αναφορά: «Τους εν τη Πανόρμω ευρηθέντας βογομίλους και του κατεπάνου ανάθεμα».[27] Περισσότερα ωστόσο για τη συγκεκριμένη έκφραση αυτού του αιρετικού ρεύματος σε αυτήν την περιοχή της Ευρώπης θα αναφερθούν παρακάτω.

Εκεί όμως που η βογομιλική διδασκαλία βρήκε τεράστια απήχηση ήταν η περιοχή της Βοσνίας. Μετά τους συνεχείς διωγμούς στην περιοχή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλά και της Βουλγαρίας, πολλοί Βογόμιλοι μετανάστευσαν στην περιοχή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Αν στη Βουλγαρία, την Ιταλία και τη Γαλλία ο Βογομιλισμός είχε λάβει μία σαφή ταξική διάσταση, στηριζόμενο κυρίως από τους χωρικούς, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη επηρέασε το σύνολο της κοινωνίας από τον 12ο έως και τον 14ο αιώνα. Αυτό το γεγονός ίσως πιθανότατα έχει να κάνει με το ότι η τοπική εκκλησία υιοθέτησε αυτές τις θεολογικές απόψεις με πολιτικά κυρίως κίνητρα παρά με θρησκευτικά. Βασικός σκοπός αυτής της πολιτικής ήταν να κρατηθούν αποστάσεις από τις πιέσεις των Βενετών, των Ούγγρων, του Πάπα και της σερβικής ορθόδοξης εκκλησίας.[28] Ωστόσο, βασικό ρόλο σε αυτήν την ταχεία ανάπτυξη του Βογομιλισμού στις περιοχές της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης είχαν και οι κοινωνικές συνθήκες, «εξαιτίας της κοινωνικής δομής των δύο χωρών και της ύπαρξης εκεί ισχυρής μεγάλης γαιοκτησίας».[29] Αργότερα, και κυρίως κατά τον 16ο αιώνα, αφού «η αντίθεση ανάμεσα στους Βογομίλους, τους καθολικούς Ούγγρους και Κροάτες και τους ορθόδοξους Σέρβους είχε προετοιμάσει το έδαφος, πολλοί προσχώρησαν στη μωαμεθανική θρησκεία».[30] Μεγάλο ρόλο για τον εξισλαμισμό τους έπαιξαν και οι διώξεις, τις οποίες είχαν υποστεί οι Βογόμιλοι.

Έτσι, σταδιακά το κίνημα των Βογομίλων έσβησε αφήνοντας ωστόσο περισσότερο ή λιγότερο διακριτές επιδράσεις τόσο στις θρησκευτικές όσο και στις κατά τόπους εθιμικές κοινωνικές εκδηλώσεις.

Προδομικές αιρέσεις

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, το βογομιλικό κίνημα αποτέλεσε συνέχεια και μετεξέλιξη προγενέστερων σημαντικών αιρετικών κινήσεων με μικρότερη ή μεγαλύτερη επίδραση στη βυζαντινή κοινωνία.[31] Ουσιαστικά, όπως αναφέρει ο Γ. Τούλιας, συγγενικές προς τους Βογομίλους προγενέστερες αιρέσεις είναι ο Μαρκιωνισμός, ο Πρισκιλλιανισμός, ο Μανιχαϊσμός, ο Παυλικιανισμός και ο Μεσσαλιανισμός. Κατά τον ίδιον, «μετοικήσαντες οι οπαδοί της αιρέσεως ταύτης [οι Μασσαλιανοί] εις Θράκην εξ Ασίας συνετέλεσαν πιθανότατα τα μέγιστα εις την εξάπλωσιν της αιρέσεως των βογομήλων αργότερον, μεθ΄ ως τα αυτά ονόματα Torbesi ή Founditae, ίσως διότι έφερον περιφερόμενοι δισάκκια, ως οι σημερινοί επαίται, founditae καλούμενοι».[32]

Άλλες ονομασίες θρησκευτικών κινήσεων που αναφέρονται

26 Angelov, Dimiter, ό.π., V – σ.187

27 Ό.π., V – σ.179-180

28 Bihalji-Merin, Oto, ό.π., σ.9

29 Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία, *Οι Βαλκανικοί Λαοί – Από την Τουρκική Κατάκτηση στην Εθνική Αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1991, σ.34

30 Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία, ό.π., σ.34-35

31 «Η εν Βογομήλων-Καθαρών-Παράρενων αίρεσις είναι απαύγασμα […] και προέκτασις των προ αυτής εμφανισθεισών διαφόρων διαρχικών αιρέσεων». Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.13

32 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.28

ως προϋπάρχουσες και συνδεδεμένες με τους Βογόμιλους είναι εκείνες των Ευχιτών ή Ενθουσιαστών, οι οποίοι φαίνεται πως έχουν τις ρίζες τους στον 4ο αιώνα. Σύμφωνα με τον Μαντούδη, οι Ευχίτες έχουν αυτή την ονομασία «διότι απέρριπτον την κοινήν λατρείαν και είχον ιδίας μυστικάς ευχάς. Επειδή δε λέγονται Ευχίται, καλούνται υπό τινών συγχρόνων χρονογράφων με το συριακόν όνομα των αρχαίων Ευχιτών, δηλαδή Μασσαλιανοί. Ονομάζονται δε και Ενθουσιασταί διότι κατά τας ώρας της λατρείας των κατελαμβάνοντο υπό είδους τινός θρησκευτικού ενθουσιασμού».[33] Οι Ευχίτες ήταν και αυτοί δυιστές, αφού πίστευαν πως ο Θεός, που είναι κύριος του σύμπαντος, έχει δύο γιους, εκ των οποίων ο μεγαλύτερος, που είναι κύριος των επιγείων, λέγεται Σαταναήλ και ο μικρότερος, που «άρχει των επουρανίων», είναι ο Χριστός.[34]

Ωστόσο, εκείνο το ρεύμα που πραγματικά έφερε μεγάλη αναστάτωση στη βυζαντινή αυτοκρατορία και αποτέλεσε την κύρια βάση για τη μετέπειτα ανάπτυξη του Βογομιλισμού ήταν οι Παυλικιανοί. Το θρησκευτικό αυτό κίνημα, που επίσης είχε σημαντικές κοινωνικές προεκτάσεις και μάλιστα παρόμοιες με εκείνες των μεταγενέστερων λεγόμενων Βογομίλων, φαίνεται πως εμφανίστηκε στη Μικρά Ασία τον 7ο αιώνα. Η κυρίαρχη άποψη υποστηρίζει ότι οι αιρετικοί αυτοί ονομάστηκαν Παυλικιανοί από το όνομα κάποιου που πιθανώς να αποτέλεσε τον ιδρυτή τους. Ωστόσο, υπάρχουν κι άλλες απόψεις, όπως αυτή του Steven Runciman, σύμφωνα με τον οποίον οι Παυλικιανοί ονομάστηκαν έτσι λόγω «της λατρείας τους προς τον απόστολο Παύλο, καθώς και ότι οι Αρμένιοι πρώτοι τους αποκάλεσαν Παυλικιανούς, δηλαδή οπαδούς του Παύλου. […] Οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν και άλλα ονόματα ή μάλλον τύπους ονομάτων για τους αιρετικούς αυτούς (Παυλινιστές, Παυλιανιστές, Παυλιανίτες, κ.α.), αλλά δεν γνωρίζουμε αν πραγματικά όλα τα ονόματα ήταν σε χρήση ή αποτελούν απλώς επινοήματα των γραφέων και αντιγραφέων των χειρογράφων».[35] Παρόμοιες ωστόσο ονομασίες που συνδέονται με την έννοια της υποστήριξης του δημόσιου, κοινού χαρακτήρα των αγαθών φαίνεται πως εμφανίζονται και στη δυτική Ευρώπη. Εκεί, για τους Καθαρούς εμφανιζόταν και η λέξη «Παυλικιανοί» σε διάφορες παρεμφερείς λατινικές εκδοχές (popolicani, populicani, publican, piphli, κ.α.).[36]

Όπως οι προγενέστεροι Ευχίτες αλλά και οι μεταγενέστεροι Βογόμιλοι, έτσι και οι Παυλικιανοί στήριζαν τη θεολογική τους βάση σε ένα δυιστικό σχήμα. Από τη μία πλευρά, βρίσκεται ο αγαθός Θεός, που δημιούργησε και κυβερνά τον ουράνιο κόσμο (πνεύμα), και από την άλλη βρίσκεται ο πονηρός Σαταναήλ, ο οποίος δημιούργησε και κυβερνά τον επίγειο κόσμο (ύλη). Έχοντας λοιπόν αυτή τη βάση, «οι Παυλικιανοί θεωρούσαν πως το σώμα του Χριστού δημιουργήθηκε στον ουρανό και επομένως ούτε γεννήθηκε από την Παρθένο ούτε πέθανε στο σταυρό. Για το λόγο αυτό δεν απέδιδαν στο σύμβολο του σταυρού την ίδια τιμή με εκείνη που επεδείκνυαν οι ορθόδοξοι».[37]

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το κίνημα των Βογομίλων, είναι σημαντικό να αναφερθούν ορισμένα πράγματα για τους Παυλικιανούς, αφού εκείνοι ουσιαστικά αποτελούν τη βάση προέλευσης των πρώτων.

Οι Παυλικιανοί διέθεταν μία τάξη μυημένων διδασκάλων, οι οποίοι ονομάζονταν συνέκδημοι και νοτάριοι, και δεν είχαν κανονικό κλήρο, ούτε ιεραρχία. Επίσης, δεν τελούσαν τις γνωστές λειτουργίες. Η διαφοροποίηση μεταξύ διδασκάλων και υπολοίπων πιστών ήταν ανύπαρκτη τόσο ως προς το σχήμα όσο και ως προς τις συνήθειες της καθημερινής ζωής. Εκτός από την Εκκλησία και την ιεραρχία της, οι Παυλικιανοί περιφρονούσαν τα πλούτη και τα υλικά αγαθά και έτειναν να διάγουν αυστηρό βίο, ενώ όλοι, ακόμη και οι διδάσκαλοι, συμμετείχαν στις συλλογικές εργασίες.[38]

33 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.19

34 Ό.π., σ.20

35 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο,* ό.π., σ.52

36 Angelov, Dimiter, ό.π., V – σ.178

37 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο,* ό.π., σ.50

38 Ό.π.

Προεκτείνοντας την αντίθεση με την Εκκλησία, οι Παυλικιανοί, σύμφωνα με τη βυζαντινή ιδεολογία και κοσμοθεωρία, αντιτίθεντο και στην εξουσία του βυζαντινού αυτοκράτορα, του ελέω Θεού διορισμένου να κυβερνά επί της γης. Έτσι, η φαινομενικά θρησκευτική μόνο ανταρσία των Παυλικιανών έπαιρνε έντονα πολιτικά χαρακτηριστικά, τα οποία έθιγαν την αυτοκρατορική κυριαρχία.[39] Η οργάνωση των Παυλικιανών, σε κάποια τουλάχιστον χρονική περίοδο, είχε τον χαρακτήρα σχηματισμού έξι κοινοτήτων, «οι οποίες έφεραν τα ονόματα πόλεων και περιοχών που κάποτε συνδέθηκαν με το βίο και το έργο του αποστόλου Παύλου: α) Μακεδονίας (ίσως στο οχυρό Κίσσοβα, που ενδεχομένως ταυτίζεται με την Κολώνεια, σημ. Semibkarahisar), β) Αχαΐας (στο χωριό Μανάναλη, κοντά στα Σαμόσατα, γ) Φιλιππησίων (άγνωστη), δ) Λαοδικέων (στο χωριό Αργαούς), ε) Εφεσίων (ίσως στη Μοψουεστία) και στ) Κολοσσαέων (στο Κυνοχώριον ή Κοινοχώριον, κοντά στη Νεοκαισάρεια, σημ. Mahala Kalesi)».[40]

Το κίνημα των Παυλικιανών δέχτηκε πολλούς διαγμούς, συγκρούσεις και μετακινήσεις και αυτή η βίαιη διαμάχη μεταξύ αυτών των αιρετικών και της κεντρικής εξουσίας αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής αυτοκρατορίας του ενάτου αιώνα. Με βάση τη βιβλιογραφία, παρόλο που πρέσβευαν την ειρήνη και τη μη-βία, όπως θα λέγαμε σήμερα, οι Παυλικιανοί τελικά κάποια στιγμή επέλεξαν να ανταπαντήσουν σε αυτές τις διώξεις. Επίσης, «δεν είναι ξεκάθαρο κάτω από ποιες συνθήκες άλλαξαν τη στάση τους και αποφάσισαν να καταφύγουν στη βία, ούτε αν η απόφαση αυτή πάρθηκε από κάποιον διδάσκαλο που ασκούσε μεγάλη επιρροή ή ήταν αποτέλεσμα μιας συλλογικής στάσης προς το κράτος».[41]

Κορύφωση της κατασταλτικής πολιτικής της αυτοκρατορίας αποτέλεσε η μεγάλη εκστρατεία που πραγματοποιήθηκε εναντίον των Παυλικιανών, το 872, στην οποία συμμετείχαν αρκετοί στρατηγοί και έχοντας ως επικεφαλής τον δομέστικο Χριστόφορο. Η μάχη του Βαθυρρύακος στάθηκε καθοριστική, αφού εκεί οι Παυλικιανοί ηττήθηκαν και αμέσως μετά το επίκεντρό τους, η Τεφρική, αλώθηκε και καταστράφηκε μαζί με άλλες οχυρές βάσεις τους. Επίσης, ο επικεφαλής των Παυλικιανών Χρυσόχειρ συνελήφθη και θανατώθηκε με αποκεφαλισμό από τον βυζαντινό Παλλάδη, ο οποίος είχε υπάρξει αιχμάλωτός τους. Μια νέα επιχείρηση του Βασιλείου του Α' στην περιοχή του Ευφράτη, την επόμενη χρονιά, είχε ως αποτέλεσμα την κατάληψη της Σωζόπετρας και των Σαμοσάτων και την καταστροφή όσων οχυρών των αιρετικών είχαν απομείνει, δίχως ωστόσο να καταφέρει να καταλάβει και τη Μελιτηνή.[42] Οι συγκρούσεις αυτές αποδυνάμωσαν ιδιαίτερα τους Παυλικιανούς και ουσιαστικά αποτέλεσαν το οριστικό σημείο καμπής αυτού του κινήματος. Ύστερα από αυτές, ορισμένοι από αυτούς φαίνεται πως συμφιλιώθηκαν ή απλώς υποτάχθηκαν στην κεντρική εξουσία, δίχως να γνωρίζουμε αν επιβλήθηκε σε αυτούς και αναθεώρηση των θεολογικών τους απόψεων.[43] Η βίαιη διάλυση των Παυλικιανών είχε να κάνει με το χτύπημα ενός κινήματος που απειλούσε βασικές παραμέτρους της οργάνωσης της βυζαντινής εξουσίας. Οι προτροπές για άρνηση της εργασίας για τους άρχοντες και τον αυτοκράτορα, μη καταβολή φόρων και ειρήνη (συνεπώς έλλειψη στρατιωτικού δυναμικού), παράλληλα με την ξεκάθαρη αντίθετη με το επίσημο κράτος και την εκκλησιαστική ιεραρχία, αποτελούσε έναν επικίνδυνο εσωτερικό εχθρό που έπρεπε να ξεριζωθεί. Αν και η ανακοπή του κινήματος αυτού έγινε εφικτή, το ξερίζωμά του ήταν μία πολύ πιο σύνθετη υπόθεση, αφού οι κοινωνικές συνθήκες παρέμεναν στην ουσία οι ίδιες και συνέβαλαν στη μετέπειτα μετάλλαξή του μέσα από την εμφάνιση των Βογομίλων. Στην ύπαιθρο, «οι πληθυσμοί των φτωχών και δοκιμασμένων από τους πολέμους περιοχών των βυζαντοαρμενικών συνόρων

39 Ό.π., σ.61-62

40 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., σ.52

41 Ό.π., σ.56

42 Ό.π., σ.58

43 Ό.π., σ.60

είχαν υποφέρει πολλά και επιπλέον βίωσαν ην πτώση της οικονομίας».[44]

Συνεπώς, «η επιθετικότητα των Παυλικιανών απέναντι στην κεντρική εξουσία, από ένα σημείο και έπειτα, ως αντίδραση στους διωγμούς είναι δύσκολο να ερμηνευθεί μόνο με θρησκευτικά κριτήρια. Πρόκειται για κάτι πρωτοφανές στην ιστορία της αυτοκρατορίας και είναι σχεδόν βέβαιο πως οι λόγοι για τους οποίους ο Κωνσταντίνος Δ΄ αποφάσισε ξαφνικά να στραφεί επιθετικά εναντίον των Παυλικιανών δεν έχουν να κάνουν μόνο με τη θρησκεία».[45]

Βασικές θρησκευτικές πεποιθήσεις των Βογομίλων

Μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Βασιλείου του Α΄, ορισμένα απομεινάρια των Παυλικιανών μεταφέρθηκαν από τα ανατολικά σύνορα στη Θράκη. Έτσι, δοξασίες που συνδέονταν με τα κινήματα των Μασσαλλιανών και των Παυλικιανών πέρασαν στη Βαλκανική χερσόνησο. Σύμφωνα με τον Ι. Καραγιαννόπουλο, «όπως οι Παυλικιανοί έτσι και οι Βογόμιλοι πίστευαν ότι τον κόσμο κυβερνούν δύο δυνάμεις, η δύναμη του καλού (Θεός) και η δύναμη του κακού (Σαταναήλ). Τις τύχες του κόσμου γενικά, αλλά και κάθε ατόμου, καθορίζει ο ανταγωνισμός των δύο αυτών δυνάμεων. Ο γήινος κόσμος αποτελεί εκδήλωση του κακού και υπόκειται σ΄ αυτό. Η σωτηρία του ατόμου μπορεί να επιτευχθεί μόνο με μια θρησκευτικότητα αυστηρά πνευματική, προϋπόθεση της οποίας είναι μια επίσης αυστηρή ασκητική διαβίωση. Κατά συνέπεια, οι Βογόμιλοι αποκρούουν κάθε εξωτερική εκδήλωση λατρείας, αλλά ακόμη και την όλη εκκλησιαστική τάξη. Επειδή δε η εκκλησία αποτελούσε κύριο στήριγμα και της πολιτικής και κοινωνικής τάξης, οι Βογόμιλοι απέκρουαν επίσης και την κατεστημένη πολιτική και κοινωνική τάξη».[46] Σε γενικές γραμμές, οι Βογόμιλοι δεν απέδιδαν τιμές στις ιερές εικόνες, το σταυρό, τους αγίους και τα ιερά λείψανα -τα οποία θεωρούσαν ειδωλολατρεία- και δεν αποδέχονταν τα εκκλησιαστικά μυστήρια, όπως είναι η βάπτιση των νηπίων, η Θεία Ευχαριστία και τα δόγματα περί Αειπάρθενου και Θεοτόκου της μητέρας του Ιησού Χριστού. Πιο συγκεκριμένα, για παράδειγμα, «απέρριπτον το βάπτισμα λέγοντες, ότι τούτο δεν ήτο ωφέλιμον και δη εις τους νέους, καθ΄ ότι ο άνθρωπος, κατ΄ αυτούς, είναι ανίκανος προ του δεκάτου ογδόου έτους να πιστεύση. Τούτου δ' ένεκα προ της ηλικίας ταύτης δεν εγίνετο ουδείς δεκτός εις την αίρεσιν, ως μη έχων την ικανότητα της λογικής κρίσεως και του συλλογισμού».[47]

Ο Ανδρέας Μαντούδης επίσης μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και συνήθειες τους συνδυάζοντάς τες κάποιες φορές με ένα έντονο επικριτικό ύφος. Σχετικά με τη θέση τους πάνω στο ζήτημα της Αγίας Τριάδας, γράφει πως «έλεγον ότι το πιστεύειν εις Πατέρα, Υιόν και Άγιον Πνεύμα είναι δια τους απλουστέρους. Ο Θεός πατήρ είνε, κατά τους Βογομίλους, ανθρωπόμορφος και εξ εκάστης μήνιγκος αυτού εκάμπουσιν ως ακτίνες ένθεν μεν ο Υιός ένδεν δε το Άγιον Πνεύμα».[48] Επίσης, «κατά τους Βογομίλους άγιοι είνε μόνον οι παρά Ματθαίω και Λουκά γενεαλογηθέντες, οι δεκαέξ συγγραφείς προφήται, οι απόστολοι και οι μάρτυρες οι οποίοι κατεσφάγησαν διότι δεν προσεκύνησαν τα είδωλα».[49] Στρέφονταν ενάντια στη λατρεία του Θεού εντός των ναών στηριζόμενοι στη ρήση «Συ δε όταν προσεύχη είσελθε εις το ταμείον σου». Ο αυστηρός βίος, τον οποίον καλούσαν τους πιστούς να ακο-

44 Ό.π., σ.62

45 Ό.π., σ.64

46 Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης, ό.π., σ.154

47 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.79-80

48 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.25

49 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.31. Όπως αναφέρεται και στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «οι Βογόμιλοι δέχονταν μόνο την Καινή Διαθήκη και τους Ψαλμούς και τα δεκαέξι βιβλία των προφητών από την Παλαιά. Τα υπόλοιπα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης τα θεωρούσαν έργα του Σαταναήλ». [συλλογικό], *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Θ΄, 2000, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ.375

λουθήσουν, ήταν συνδεδεμένος έντονα και με τη νηστεία. Πιο συγκεκριμένα, «διέτασσον νηστείαν εκάστην Δευτέραν, Τετάρτην και Παρασκευήν μέχρι της ενάτης ώρας. Εάν δε εκάλει τις αυτούς εις συμπόσιον, λησμονούντες την εντολήν, έτρωγον, έπινον και εις ασέλγειαν περιέπιπτον αν και κατεφέροντο κατά της πορνείας και πάσης ακαθαρσίας, παρουσιαζόμενοι αυτοί ως άσαρκοι και ασώματοι».[50] Η επικριτική γλαφυρή περιγραφή τους από τον Ανδ. Μαντούδη κορυφώνεται περιγράφοντας τον τρόπο ενδυμασίας που ακολουθούσαν: «Περιεβάλλοντο ως μοναχοί και το σχήμα τούτο είχον ως δέλεαρ, ώστε υπό το ένδυμα του προβάτου υπέκρυπτον λύκον και ομιλούντες δια λόγων γλυκέων έρριπτον δηλητήριον εις τας ακοάς των ακροωμένων».[51]

Οι Βογόμιλοι είχαν επίσης δώσει μία νέα νοηματοδότηση σε ορισμένες λέξεις που συνδέονται με τη χριστιανική θρησκεία. Για παράδειγμα, κατονόμαζαν ως «Βηθλεέμ» τη δική τους εκκλησία, γιατί μέσα σε αυτήν γεννιέται ο Χριστός, ως «Ναζαρέτ» την ορθόδοξη Εκκλησία και ως «Καπερναούμ» τους ίδιους, στηριζόμενοι στη φράση «Και καταλοιπών ο Ιησούς τη Ναζαρέτ, ελθών κατώκησεν εις Καπερναούμ». Επίσης, σώζεται και ο χαρακτηρισμός του «Ηρώδη» για την ορθόδοξη Εκκλησία, «επειδή αποπειράται να φονεύσι τον παρ΄ αυτοίς γεννηθέντα Λόγον της αληθείας».[52]

Η καθημερινή ζωή των Βογομίλων

Οι Βογόμιλοι, όπως τουλάχιστον γνωρίζουμε, χωρίζονταν σε τρεις ομάδες. Η κορυφαία εξ αυτών ήταν η ομάδα των «Τέλειων» ή «Εκλεκτών» (αναφέρονται επίσης και ως «Αγαθοί Άνθρωποι» ή «Παρηγορητές». Η ομάδα αυτή αποτελούσε τους θεωρητικούς της αίρεσης και ήταν υπεύθυνη για την οργάνωση και την προπαγάνδα της βογομιλικής διδασκαλίας.[53] Οι άνθρωποι αυτοί ζούσαν μία ασκητική ζωή, παρέμεναν άγαμοι, είχαν παραιτηθεί από καθετί επίγειο και έτρωγαν πολύ ελάχιστα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας δυτικός μεσαιωνικός συγγραφέας, μιλώντας σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο για λογαριασμό των Βογομίλων αυτών, «διάγουμε ένα βίο σκληρό και περιπλανητικό. Πάμε από πόλη σε πόλη σαν πρόβατα εν μέσω λύκων. Υποφέρουμε από τις διώξεις όπως οι απόστολοι και οι μάρτυρες. Η ζωή μας διάγεται με αποχή, προσευχή και ακατάπαυστη εργασία. Όμως όλα αυτά είναι εύκολα, γιατί δεν είμαστε πλέον αυτού του κόσμου…».[54] Αντιθέτως, οι άλλες δύο ομάδες Βογομίλων, οι «Πιστοί» και οι «Ακροατές», ζούσαν μία απλή καθημερινή ζωή, προκειμένου να εξασφαλίζεται η υλική επιβίωση της κοινότητας. Εκτός από τα γενικά θρησκευτικά τους καθήκοντα, δεν είχαν κανέναν περιορισμό π.χ. ως προς την εργασία, τον γάμο ή την τεκνοποιία.[55] Ο απλοϊκός άλλωστε χωρικός δεν ήθελε ούτε να γίνει ασκητής, ούτε να στερηθεί τον γάμο ή το καλό κρέας και το κρασί. Εξάλλου, δεν είχε τόση συνειδητή αντίθεση με την απόκτηση των υλικών αγαθών και μάλιστα επιχειρούσε να αποκτήσει δικαιώματα πάνω στη γη που δούλευε και που ανήκε σε κάποιον μεγάλο γαιοκτήμονα.[56]

Όπως αναφέρει ο Γ. Τούλιας, οι αιρετικοί αυτοί νήστευαν κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή, ενώ οι βασική τους διατροφή στηριζόταν στα χόρτα, τα ψάρια, το λάδι, το

50 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.36

51 Ό.π.

52 Ό.π., σ.37

53 «Οι Βογόμιλοι θεωρούσαν τους ηγέτες τους ως "θεοτόκους" επειδή δίδασκαν και τηρούσαν τον λόγο του Κυρίου ("βαστάσαντας και αυτούς τον Λόγον του Θεού και γεννήσαντας αυτόν"). Οι "θεοτόκοι" Βογόμιλοι ήταν οι εκλεκτοί της αιρέσεως, που έπρεπε να τηρούν διάφορες νηστείες και να παραμένουν αγνοί». [Συλλογικό], *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σ. 375

54 http://zenithmag.wordpress.com, ό.π.

55 Ό.π.

56 Angelov, Dimiter, ό.π., σ.610-611

ψωμί και το νερό.[57] Οι ανώτεροί τους απέφευγαν το κρασί ως προϊόν συνδεδεμένο με το διάβολο («Diavola veline vino piti»).

Κύριο γνώρισμα των Βογομίλων ήταν η αποχή από το κρέας, δηλαδή η ακρεοφαγία. Και σε αυτήν την περίπτωση, η κρεοφαγία συνδέεται με το διάβολο. Έτσι λοιπόν η αποχή από αυτό ήταν επιβεβλημένη και μάλιστα ο Βούλγαρος ιερέας Κοσμάς αναφέρει πως όσοι από αυτούς τηρούσαν αυστηρά αυτή την αποχή, ήταν χλωμοί («bledi»).[58]

Ο τρόπος ενδυμασίας των Βογομίλων ήταν ίδιος με εκείνον των υπόλοιπων μοναχών, συνεπώς ήταν αδύνατον να τους διακρίνει κάποιος εμφανισιακά, ενώ η περιβολή των αντίστοιχων αιρετικών της Δύσης «ήταν μέλαινα, προσδεδεμένη εις την οσφύν δι΄ ειδικού κορδονίου».[59]

Οι γυναίκες στις κοινότητες των αιρετικών είχαν τα ίδια δικαιώματα και θρησκευτικά καθήκοντα με τους άνδρες, ενώ διακρίνονταν από τον σκουρόχρωμο χιτώνα με τον οποίον ντύνονταν. Κύρια απασχόλησή τους ήταν η ανατροφή και περίθαλψη των νόθων παιδιών, καθώς και η περιποίηση των αρρώστων και των φτωχών. Συνήθως, ζούσαν κοντά στους διδάσκαλους, τους οποίους αποκαλούσαν «αδελφούς» και εκείνοι αυτές «αδελφές».[60]

Ενδιαφέρον έχει ο τρόπος με τον οποίον επιχειρούσαν να οργανώσουν την κοινοτική τους ζωή, αφού και εδώ η βασική προσπάθεια φαίνεται πως σε μεγάλο βαθμό ήταν η προσέγγιση μίας αγαθής, καλής και λιτής ζωής με τρόπο που φαίνεται να προσομοιάζει σε εκείνον των πρωτοχριστιανικών κοινοτήτων.[61] Οι κοινότητες λοιπόν αυτές των αιρετικών διέθεταν περιουσία, η οποία προερχόταν από ατομικές δωρεές των υποστηρικτών της. Κάθε πιστός απέδιδε την περιουσία του στη θρησκευτική του κοινότητα και κρατούσε μόνο όσα χρειαζόταν για τις προσωπικές ή οικογενειακές του ανάγκες («In vobis autem non omnia communia: quitam enim plusquidam minis habent»). Συνήθως, εργάζονταν σκληρά για την κάλυψη των αναγκών των δικών τους και του συνόλου της κοινότητας, από την αυγή μέχρις ότου να βραδιάσει («od Zora do mraka»), δίχως να χαθεί σχεδόν καμία μέρα. Όλα τα κέρδη, και ιδιαίτερα μετά θάνατον, πήγαιναν στο κοινό ταμείο της εκκλησιαστικής τους κοινότητας.[62]

Οι κοινωνικές αντιλήψεις των Βογομίλων

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι πηγές για το κίνημα και τις αντιλήψεις των Βογομίλων ανήκουν εξαρχής σε πολέμιούς τους. Έτσι, δεν έχουμε τη δυνατότητα σήμερα να υπάρχει δικός τους γραπτός λόγος που να μην έχει «φιλτραριστεί» και εννοιολογικά από εκπροσώπους ή υποστηρικτές των κυρίαρχων θεσμών εκείνης της εποχής. Η κυριότερη πηγή είναι το «Κατά Βογομίλων» του Βούλγαρου ιερέα Κοσμά. Μία άλλη πολύ σημαντική πηγή είναι η «Πανοπλία Δογματική» του Ευθύμιου Ζυγαβινού. Το έργο αυτό συντάχθηκε επί βασιλείας Αλεξίου Α΄ Κομνηνού και είναι μία

57 Δηκτικός απέναντί τους για άλλη μια φορά ο Γ.Τούλιας, θα γράψει για τους Βογόμιλους: «Γενικώτερον οι εν Ανατολή διετείνοντο, ότι ενήστευον τρις της εβδομάδος Δευτέραν, Τετάρτην και Παρασκευήν, μη γευόμενοι ουδαμιάς τροφής, από πρωίας μέχρι της τρίτης απογευματινής ώρας όταν δε ετύγχανον εν αλλοτρίαις τραπέζαις έτρωγον ως ελέφαντες». Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.101

58 Σχετικά με την κρεοφαγία, υπήρχε και η εξής λατινική φράση: «Item occisionem animalium dicunt esse peccatum mortale. Item condempnant esum cranium, que ex carne fraducem habent dicentes, omnes esse dampnatos, qui comedunt carnes, vel caseum, vel ova, et similia huiusmodi» (Starine I, 101). Τούλιας, Γεώργιος, ό.π.

59 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.84

60 Ό.π.

61 «[…]Η επιστολή του πατριάρχη Κοσμά (1075-1081) προς τον μητροπολίτη Λάρισας σχετικά με τους Βογόμιλους ίσως αποτελεί ένδειξη πως οι αιρετικοί είχαν εξαπλωθεί και στην περιοχή δικαιοδοσίας του τελευταίου. Μάλλον δεν ήταν τόσο η αποστροφή προς τα υλικά αγαθά και την ιεραρχία όσο η επιθυμία της επιστροφής σε μια αγνή, ιδανική (και ιδεατή, θα λέγαμε) πρωτο-χριστιανική κοινωνία που προσείλκυε τα μέλη των ανώτερων τάξεων. Όπως και αν είχαν τα πράγματα, ένα ήταν βέβαιο: για το λαό οι δημιουργηθείσες κοινωνικές αντθέσεις καλύπτονταν υπό το ένδυμα της δυϊστικής θρησκευτικής αίρεσης». [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., 21/12/2011, σ.69

62 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.84

συλλογή από κείμενα. Ανάμεσά τους, το μεγαλύτερο μέρος πραγματεύεται τις αιρέσεις που υπήρξαν κατά καιρούς, μεταξύ των οποίων ασφαλώς και εκείνες των Μασσαλιανών, των Παυλικιανών και των Βογομίλων. Κείμενα ωστόσο με αφορμή την εξάπλωση του βογομιλικού κινήματος έγραψαν και άλλοι συγγραφείς της εποχής, όπως ο Μιχαήλ Ψελλός (ή, σύμφωνα με νεότερες έρευνες, ο «ψευδο-Ψελλός», στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου αι.) και ο Ευθύμιος της Ακμονίας (γύρω στο 1134). Μαρτυρίες για την καταπολέμιση των Βογομίλων έχουμε και σε αγιογραφίες της εποχής, αποδεικνύοντας έτσι πως η επιστράτευση της εικόνας από τους κυρίαρχους θεσμούς δεν ήταν ξένη ιδέα και στους μεσαιωνικούς χρόνους.[63] Έτσι λοιπόν, είναι δύσκολο σε αρκετά σημεία να ξεχωρίσει κανείς τι αποτελεί αλήθεια και τι συκοφαντία, τι υπερτονίζεται και τι καλύπτεται, προκειμένου να δοθεί μία συγκεκριμένη εικόνα για τους Βογόμιλους.

Ο Κοσμάς μέσα σε μία πρόταση συμπυκνώνει τη στάση των Βογομίλων απέναντι στους κυρίαρχους θεσμούς της εποχής τους. Χαρακτηριστικά λοιπόν αναφέρει πως οι Βογόμιλοι «διδάσκουν στους οπαδούς τους να μην υποτάσσονται στις Αρχές, δυσφημούν τους πλούσιους, μισούν τους αυτοκράτορες, κακολογούν τους ανώτερους, προσβάλλουν τους άρχοντες, υποστηρίζουν ότι ο Θεός απεχθάνεται όσους εργάζονται για τον αυτοκράτορα και παρακινούν τους δούλους να μην εργάζονται για τους κυρίους τους».[64] Σε ένα άλλο σημείο, αναφέρεται πως "ούτοι εδίδασκον τους νέους τη τε προς τους γονείς των και τους εν γένει πρεσβυτέρους ασέβειαν και ανυπακοήν και περιφρόνησιν. Εξεμάνθανον αυτοίς τον προς τους γέροντας εμπαιγμόν και περίγελον, την εξύβρισιν και χλευασμόν των ευγενών, ως και του εκάστοτε βασιλέως των τούτων υπηκόων. Έπειθον τους δούλους, διδάσκοντες αυτούς ανυπακοήν, την ασέβειαν, την περιφρόνησιν και το μίσος κατά των κυρίων των, ως και την προς τους νόμους της πολιτείας ανυπακοήν και απειθαρχίαν. Τούτων ένεκεν ετιμωρούντο πολλάκις υπό των κρατικών αρχών δια διαφόρων ποινών, ας ούτοι εκάστοτε υπέφερον αγογγύστως λέγοντες, ότι υπέφερον χάριν (δήθεν) της δικαιοσύνης. Προσέτι υπεδαύλιζον αυτοίς το κατά των πλουσίων μίσος, ως και τον εμπαιγμόν των ιερέων, κ.α. Ηλέγχοντο επίσης, ότι δεν ετήρων την νομιμότητα και εντιμότητα του γάμου ευκόλως δε και συχνάκις τω τυχόντι, δωρίζοντες τας εαυτών γυναίκας, διαδίδοντες ούτω τον αχαλίνωτον σεξουαλισμόν και την τη κοινωνία διαφθοράν, ως και την φοβερήν έκλυσιν των ηθών».[65]

Η αποχή από τον πλούτο και τα υλικά αγαθά αλλά και οι ιδέες περί αντίστασης προς την εξουσία και την ιεραρχία, που είχαν διαδόσει οι Παυλικιανοί και οι άλλες δυιστικές αιρέσεις, βρήκαν μεγάλη απήχηση στη βουλγαρική κοινωνία και το κίνημα άρχισε να εξαπλώνεται. Με τον Βογομιλισμό, όπως άλλωστε είχε συμβεί και με τον Παυλικιανισμό, «οι πιστοί προέρχονταν από την ύπαιθρο και μάλιστα, σε αντίθεση με όσα τους καταλόγισαν οι αντίπαλοι, εργάζονταν, όπως εργάζονταν και οι Παυλικιανοί. Η διαφορά ήταν πως οι αιρετικοί εργάζονταν για τον εαυτό τους, όχι για τον κύριό τους. Οι αγροτικές εργασίες δεν έλειψαν ούτε από τους Παυλικιανούς, ούτε από τους Βογόμιλους».[66]

Εκτός από αυτές τις βασικές πεποιθήσεις τους, οι οποίες αφορούν τη στάση τους απέναντι στους κυρίαρχους θεσμούς, έχουν ενδιαφέρον και ορισμένες άλλες που μας είναι σήμερα γνωστές. Μία εξ αυτών έχει να κάνει με την αντιμετώπιση των φόνων και την ποινή που θα έπρεπε να επιβάλλεται για τέτοια εγκλήματα. Οι Βογόμιλοι δεν καταδίκαζαν κανέναν σε θανατική ποινή για οποιοδήποτε σοβαρότατο αδίκημα, ισχυριζόμενοι ότι «ταύτα ποιούντες ηκολούθουν το παράδειγμα του Χριστού και των Αποστόλων, οίτινες ουδέποτε ουδένα εφόνευον αλλ΄ εδείκνυον, αγάπην ακόμη και προς τους εχθρούς των».[67]

63 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., σ.70

64 Ό.π., σ.66

65 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.114

66 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., σ.68 . Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως η βιβλιογραφία βρίθει από σχετικές αναφορές από τους πολέμιους των Βογομίλων περί αεργίας τους.

67 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.102

Επίσης, γενικότερα δε συνήθιζαν να σκοτώνουν ζώα και το θεωρούσαν αμαρτία, πέρα από το γεγονός ότι αρνούνταν την κρεοφαγία. Εξαίρεση σε αυτήν την πεποίθηση αποτελούσαν τα φίδια. Η εξήγηση που δίνει ο Γ. Τούλιας στη στάση τους αυτή είναι ότι «μετεμψύχωσιν ήταν ενδεχόμενον και δυνατόν να μεταβώσιν εις τα ζώα ταύτα ανθρώπιναι ψυχαί, ενώ εις τους όφεις δεν υπήρχον καταφύγια ψυχών».[68]

Η αντίθεσή τους στη βία αποτελούσε επίσης ένα ιδιαίτερο γνώρισμα. Φαίνεται πως οι ίδιοι, είτε από επιλογή είτε από αδυναμία, δεν εγκατέλειψαν με συστηματικό και μαζικό τρόπο αυτήν την πεποίθησή τους, όπως είχαν κάνει λίγο παλαιότερα οι Παυλικιανοί. Αυτό δε σημαίνει ωστόσο ότι δεν χρησιμοποίησαν τη βία για να υπερασπιστούν την πίστη τους και τους εαυτούς τους.[69]

Το κάλεσμα των Βογομίλων να μην πληρώνονται φόροι και να μην υπηρετούν οι χωρικοί στο στρατό αποτελεί όψεις αντίστασης και ανταρσίας. Παράλληλα ωστόσο, οι Βογόμιλοι είχαν αναπτύξει μία έντονη κοινοτική δραστηριότητα. Εκτός από το γεγονός ότι παραχωρούσαν ουσιαστικά την ιδιοκτησία τους -πλην των απολύτως απαραιτήτων- στη εκκλησιαστική τους κοινότητα, οι Βογόμιλοι φαίνεται πως είχαν διαμορφώσει αρκετούς κοινοτικούς θεσμούς. Οι εργασίες για την κατασκευή σπιτιών για οικογένειες, δρόμων, αποθηκών, μαντριών, υδραγωγείων, κ.α. γίνονταν από κοινού, διαμορφώνοντας έτσι μία κοινωνία με έντονο το στοιχείο της αλληλοβοήθειας. Υπάρχουν και η άποψη πως ο σλαβικός θεσμός της Ζάντρουγκα σχετίζεται με αυτές τις μεσαιωνικές παραδόσεις, αφού «ζα» σημαίνει «για» και «ντρουγκ» σημαίνει «για τον άλλον».[70]

Ο Βογομιλισμός αποτέλεσε ουσιαστικά, όπως αναφέρει και ο Οστρογκόφσκι, μία έκφραση διαμαρτυρίας κατά της τάξης των κυβερνώντων, των ισχυρών και των πλουσίων. Πρόκειται για ένα θρησκευτικο-κοινωνικό ρεύμα, που άνθιζε ιδιαίτερα σε εποχές κρίσης και ανάγκης. Αυτό συνέβη γιατί σε τέτοιες ακριβώς εποχές η βασικά απαισιόδοξη κοσμοθεωρία του, που απορρίπτει τον επίγειο κόσμο σαν τέτοιο, βρήκε πλούσιο έδαφος και εντυπωσίαζε με η διαμαρτυρία του.[71] Ωστόσο, το ρεύμα αυτό είχε ένα διττό χαρακτήρα, θα μπορούσαμε να πούμε. Αν στη Βουλγαρία και σε άλλες χώρες, ο Βογομιλισμός αποτέλεσε ένα μαζικό κοινωνικό κίνημα της δυσαρεστημένης από το φεουδαρχικό κλοιό αγροτικής τάξης[72], στο χώρο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, όπου αγκαλιάστηκε και από μέλη των ανωτέρων τάξεων, αποτέλεσε και μία ιδεολογική θρησκευτική διαφοροποίηση[73], για την οποία δε γνωρίζουμε αν υπήρχαν ή όχι και πολιτικά κίνητρα.

Κλείνοντας αυτό το υποκεφάλαιο, θα ήταν χρήσιμο να παρατεθεί μία παράγραφος από ένα βιβλίο του Ι.Καραγιαννόπουλου, η οποία συμπυκνώνει ίσως πολύ πετυχημένα τη βασική ουσία αυτού του σημαντικού μεσαιωνικού κινήματος. Για αυτόν, λοιπόν, «ο Βογομιλισμός, που ξεκίνησε ως

68 Ό.π., σ.102. Και σε αυτό το ζήτημα υπάρχουν διαφοροποιήσεις στη σχετική βιβλιογραφία. Ενώ ο Γ.Τούλιας συνδέει άμεσα τους Βογόμιλους και γενικά αυτού του είδους τους δυιστές αιρετικούς με την έννοια της μετεμψύχωσης, ο D.Angelov αναφέρει πως μία από τις διαφορές που είχαν οι δυτικοί Καθαροί από τους ανατολικούς Βογόμιλους εντοπίζεται στην πίστη που είχαν οι πρώτοι –και δεν είχαν οι δεύτεροι- στο ζήτημα του περάσματος της ψυχής από ένα σώμα σε ένα άλλο (Angelov, Dimiter, ό.π., V-σ.186).

69 «Παρότι ήταν εναντίον του πολέμου, [ο Βογόμιλος] δε δίσταζε να πάρει τα όπλα εναντίον των ξένων κατακτητών ή εναντίον των αφεντικών του χωρίς να ανησυχεί ότι πάει ενάντια στις αρχές του βογομιλισμού που απαγόρευε το αιματοκύλισμα». Angelov, Dimiter, ό.π., σ.611

70 http://iliden.blogspot.com, ό.π.

71 Ostrogorsky Georg, 2002, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Β΄, 7η έκδ., Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, σ. 146

72 Σε αντίθεση με τον Παυλικιανισμό (για τον οποίο ούτως ή άλλως οι πληροφορίες είναι συγκεχυμένες), οι Βογομιλισμός έδειξε εξαρχής πως στηρίζεται στα λαϊκά στρώματα και πως αντιτίθεται στις κοινωνικές ανισότητες. Η ανυπακοή του δούλου (καλλιεργητή, εργάτη, υπηρέτη, κλπ) προς τον αφέντη (βογιάρο, αυτοκράτορα, Εκκλησία) δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνείας, παρά τις προσπάθειες να χαρακτηριστεί το κίνημα ως «καθαρά θρησκευτικό», χωρίς ίχνος κοινωνικών προεκτάσεων. Άλλωστε, […] και μόνο η ανυπακοή προς το επίσημο Σώμα της Εκκλησίας, στήριγμα της πολιτικής και κοινωνικής τάξης, σήμαινε ανυπακοή προς τον ίδιο τον αυτοκράτορα. [Συλλογικό], Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο, ό.π., σ.76

73 Angelov, Dimiter, ό.π., σ.611

καθαρά θρησκευτική αίρεση, εξεδήλωσε και αντικοινωνικές και αντιπολιτειακές τάσεις, εμφανίστηκε δηλαδή τελικά ως ένα είδος θρησκευτικού αναρχισμού με γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο, που προκάλεσε έτσι την αντίδραση όχι μόνο της εκκλησίας αλλά και της πολιτείας. Με την πάροδο του χρόνου ο Βογομιλισμός, όχι μόνο ως απλή θρησκευτική αίρεση αλλά σαν γενικότερη διαμαρτυρία των ταπεινών και καταπιεζομένων, θα επεκταθεί πέρα από τα όρια του βουλγαρικού κράτους και θα φτάσει, κάτω από διάφορα ονόματα, εκτός από το Βυζάντιο, και στη Σερβία, Βοσνία, Ιταλία και νότια Γαλλία».[74]

Η σχέση των Βογομίλων με τους αιρετικούς της ευρωπαϊκής Δύσης

Το κίνημα των Βογομίλων συνδέεται άμεσα με αντίστοιχα αιρετικά ρεύματα που εμφανίστηκαν και στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Το κυριότερο από αυτά τα ρεύματα είναι το κίνημα των λεγόμενων Καθαρών, το οποίο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στη Γαλλία και στην Ιταλία. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των Καθαρών αλλά και οι γενικότερες ηθικές και κοινωνικές τους ιδέες είναι πολύ παρεμφερείς με εκείνες των Βογομίλων.

Οι Καθαροί εμφανίζονται στο προσκήνιο της ιστορίας προς το τέλος του 11^{ου} αιώνα και δεν αποκλείεται ότι «ήσαν οι ίδιοι οι Βογόμιλοι οι οποίοι διωκόμενοι εν τη Ανατολή, εξεχύθησαν εις την Δύσιν».[75] Μάλιστα, «την άμεσον σχέσιν της διαρχικής αιρέσεως των Μανιχαίων Καθαρών και Παταρένων μετά των Βογομήλων μαρτυρούσι και αι λατινικαί πηγαί».[76] Βασικό κοινό στοιχείο παραμένει η πίστη στη δυιστική φύση του κόσμου, ενώ και οι δύο φαίνεται να αποζητούν την επαναφορά του πρωταρχικού χριστιανισμού, πριν την κυριαρχία της Εκκλησίας και της συμμαχίας της με το Κράτος. Γι΄ αυτό και οι Βογόμιλοι, όπως και οι Καθαροί, είναι εναντίον των πλουσίων και των γαιοκτημόνων, των πολέμων και των αιματοχυσιών.[77]

Όπως αναφέρει ο Γ. Τούλιας, «πιθανώς το όνομα Καθαροί-Kathari να προήλθεν εκ της χρήσεως της συνήθους του ονόματος τούτου υπ΄αυτών των ιδίων των αιρετικών λόγω του υπ΄ αυτόν επιδιωκόμενου σκοπού, του καθαρού δήθεν του χριστιανικού εδάφους από της ιεραρχίας, ο θεσμός της οποίας ήτο εις τα όμματα τούτων απεχθής, ως αποτελών εμπόδιον δήθεν και νοθείαν της χριστιανικής θρησκείας. Την απέχθειαν δε ταύτην και το μίσος προς το ιερατείον ήντλουν, ως ισχυρίζοντο εκ της παρατηρήσεως της συμμετοχής ιερέων εις όλας τας βδελυρότητας της ζωής και δη της κοινωνικής και ιδία των πόλεων».[78]

Υπάρχουν πολλές λέξεις στη βιβλιογραφία με τις οποίες

74 Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης, ό.π., σ.153-154

75 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ,48

76 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.30

77 Angelov, Dimiter, ό.π., V-σελ.175

78 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.30

φαίνεται πως αποδίδονταν όλοι αυτοί οι αιρετικοί. Συνήθως, «ενασμενίζοντο ν΄ αυτοαποκαλώνται Καθαροί και Perfecti, Savrseni, Consolatores, Utisiteli, κλπ εν δε τη Ανατολή Χριστόφιλοι και Χριστοπολίται».[79] Επίσης, υπάρχουν και άλλες ονομασίες, όπως Patrini, Pataristi, κ.α.. Η ερμηνεία αυτών των λέξεων αποδίδεται από κάποιους στο γεγονός ότι στο Μιλάνο υπήρχαν κάποια διαμερίσματα που λέγονταν Pataria, στα οποία οι αιρετικοί «ως αγύρται διέμενον ρακένδυτοι, ζώντες κρυφίως».[80] Ωστόσο, υπάρχουν κι άλλες απόψεις γύρω από αυτό το ζήτημα. Μία άλλη ονομασία είναι εκείνη των Boboni, η οποία στην πολωνική γλώσσα σημαίνει τους δεισιδαίμονες, τους μάγους και τους πονηρούς.[81]

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτουμε, γνωρίζουμε πως όλοι αυτοί οι αιρετικοί της Βουλγαρίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας, κατά τον 12ο και 13ο αιώνα, παρά τις βίαιες διώξεις που είχαν υποστεί, είχαν κατορθώσει να διαμορφώσουν σταθερά οργανωτικά σχήματα και να συνδέονται μεταξύ των κοινοτήτων τους (*εκκλησίες*), στις οποίες ηγούνταν φωτισμένα για αυτούς πρόσωπα. Οι δύο κύριες κοινότητες, που φαίνεται πως διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο σε αυτό το αιρετικό κίνημα, ήταν η λεγόμενη κοινότητα «Bulgaria», η οποία βρισκόταν στη Μακεδονία, και η κοινότητα «Dragovetia», η θέση της οποίας δεν μας είναι γνωστή. Πιθανότατα, αυτές οι κοινότητες είναι που πρωταγωνίστησαν και στην εξάπλωση των αιρετικών διδασκαλιών προς δυσμάς, κατά τον 12ο και 13ο αιώνα. Έτσι λοιπόν, αυτήν την περίοδο, οι δυιστικές αιρετικές ομάδες είχαν εξαπλωθεί από τη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική ως τη Γαλλία και την Ιταλία, απαριθμώντας δεκατέσσερις συνολικά κοινότητες.[82]

Στη Γαλλία, σε ένα έργο του Robert d' Auxerre, η αίρεση αναφέρεται ως «heieresis illius, quam Bulgarorum vocant». Γενικότερα, αυτήν την ταύτιση του αιρετικού με τον Βούλγαρο θα τη συναντήσουμε σε όλη την περιοχή της δυτικής Ευρώπης.

Στην Ιταλία, τα βασικότερα κέντρα των αιρετικών υπήρξαν η Λομβαρδία και η Σικελία. Ακόμα, ο ιταλός συγγραφέας Rainer Sacconi αναφέρει πως βογομιλικές οργανωμένες ομάδες υπήρχαν, εκείνη την εποχή, και στην Κωνσταντινούπολη. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχε η λατινόφωνη ομάδα («ecclesia Latinorum de Constantinopoli») και η ελληνόφωνη («ecclesia Graecorum ibidem»).[83]

Ο Durand de Huesca, σε ένα έργο που έγραψε το 1228, αναφέρει πως οι Καθαροί βασίζονταν σε τρεις κύριες παραδόσεις: πρώτον, στους Έλληνες αιρετικούς, δεύτερον, σε εκείνους από τη Βουλγαρία και, τρίτον, σε εκείνους που ανήκαν στην κοινότητα Dragovetia («Nonnuli enim eorum obedient Grecis heretics, alii autem Bulgaris et alii Drogovetis»).[84]

Αυτό, επομένως, που φαίνεται να ισχύει είναι πως πρόκειται για το ίδιο αιρετικό ρεύμα που συντάραξε «τας συνειδήσεις συνόλου σχεδόν του χριστιανικού κόσμου επί τρεις και πλέον αιώνας»[85] και εκφράστηκε με το όνομα του Βογομιλισμού στη Βαλκανική και του Καθαρισμού στη δυτική Ευρώπη.[86]

Παραφυάδα των Καθαρών φαίνεται πως αποτελούσαν και οι Αλβίγοι, Αλβίγιοι ή Αλβιγηνοί.87 Επίσης, ξεπήδησαν και άλλες αιρετικές ομάδες, με διάφορες ονομασίες, η σχέση των οποίων μεταξύ τους δεν είναι πάντα ξεκάθαρη.

79 Ό.π., σ.32

80 Ό.π., σ.30

81 Ό.π., σ.30

82 Angelov, Dimiter, ό.π., V-σελ.176

83 Ό.π., V-σελ.177

84 Ό.π., V-σελ.183

85 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.50

86 Σύμφωνα με τον D.Angelov, αλληλεπίδραση μεταξύ των ανατολικών και δυτικών αιρετικών υπήρξε και κατά τη διάρκεια των σταυροφοριών και κυρίως της τέταρτης σταυροφορίας, στην οποία συμμετείχαν πολλοί Γάλλοι, μεταξύ των οποίων και αιρετικοί. Angelov, Dimiter, ό.π., V-σελ.177

87 Μαντούδης, Ανδρέας, ό.π., σ.49

Ανάμεσα σε αυτές τις ομάδες, αναφέρονται και οι μεταγενέστεροι Πικάρδοι και Αδαμίτες. Οι αιρετικές αυτές ομάδες φαίνεται πως διεσώθησαν μέσα στους επόμενους αιώνες συνεχίζοντας να διατηρούν την πίστη για επιστροφή στην πρωτοχριστιανική αγνότητα και τις βασικές αιρετικές αρχές. Για παράδειγμα, στο 18ο αιώνα, «ο Beausobre θ΄απέδιδε στου Πικάρδους τ΄ όνομα Αδαμίτες, εξ΄αιτίας της Παραδείσιας (Edenic) αθωότητας που επικαλούνταν για τους ίδιους. Σύμφωνα με τον Λαυρέντιο: «Τριγυρνώντας μέσα στα δάση και πάνω στους λόφους, μερικοί απ΄ αυτούς περιέρχονται σε τέτοια τρέλα που άντρες και γυναίκες πετάνε τα ρούχα τους και τρέχουν εδώ κι εκεί γυμνοί, λέγοντας ότι το ντύσιμο υιοθετήθηκε εξ' αιτίας των αμαρτιών που διέπραξαν οι πρωτόπλαστοι, όμως αυτοί βρίσκονταν σε κατάσταση αθωότητας. Μέσα από μια παρόμοια τρέλα, φαντάζονταν πως δεν υπήρχε αμαρτία στην περίπτωση που κάποιος αδελφός συνευρίσκονταν με μια απ΄τις αδελφές. Κι αν η αδερφή γεννούσε, θα ισχυρίζονταν πως συνέλαβε μέσω του Αγίου Πνεύματος. (Ο βαπτισμός δεν εφαρμόζονταν επειδή) τα παιδιά των γονιών που ζουν σε κατάσταση αγιότητας (δηλαδή, τα μέλη της κοινότητας) συνελήφθησαν χωρίς το προπατορικό, θανάσιμο αμάρτημα (…). Προσεύχονταν στο Θεό στον οποίο έχουν μέσα τους λέγοντας: Ο Πατέρας μας που είναι μέσα μας…».[88]

Οι αντιλήψεις, για παράδειγμα, περί γυμνότητας ίσως να σχετίζονται με ανάλογες αντιλήψεις που υπήρχαν σε αιρετικούς κύκλους του μεσαίωνα και μάλιστα εντός της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ένα τέτοιο περιστατικό αποτυπώνεται στις διαθέσιμες γραπτές πηγές, ανεξάρτητα από την ορθότητά του ή όχι. Έτσι, λέγεται πως «ήλθον [εις Βουλγαρίαν] και δύο εκ του αγίου όρους εκτοπισμένοι μοναχοί Λάζαρος και Κύριλλος, καταδικασθέντες δια τας Βογομηλικάς δοξασίας, κηρύττοντες δε τον γυμνισμόν, περιήρχοντο γυμνοί, συγκεντρώνοντες πολλούς νέους, νέας και γυναίκας Βογομήλους κατά τας νύκτας και τελούντες ακαθάρτους και ανηθίκους μίξεις... ονομαζόμενοι αδαμίται, ενθουσιασταί, ησυχασταί και τέκτονες».[89]

Όλα αυτά δείχνουν πως μία υπόγεια κουλτούρα διαφόρων μυστικών αδελφοτήτων διαμορφωνόταν και καλλιεργούταν για αιώνες, ουσιαστικά παράλληλα με την εδραίωση και κυριαρχία της επίσημης Εκκλησίας. Η θρησκευτική αυτή κουλτούρα, εκφρασμένη μέσα από τις διάφορες αιρέσεις της, επιχείρησε να επαναφέρει στον σωστό για εκείνη δρόμο τους ανθρώπους, ερχόμενη πολύ συχνά σε σύγκρουση με τους κυρίαρχους θεσμούς και δεχόμενη σκληρές και εξοντωτικές διώξεις. Αν ένα ρεύμα σκέψης πέρασε από το Βυζάντιο στη Δύση μέσα από τη μετακίνηση λογίων μετά την απόλυτη κυριαρχία των Οθωμανών στη δύση, ένα άλλο παράλληλο ρεύμα σκέψης διαπερνούσε τις κοινωνίες όλης της Ευρώπης επιχειρώντας να επανακαθορίσει τη σχέση του ανθρώπου με το θείο. Σίγουρα, αυτό το αδιαφανές, δυσδιάκριτο και ακαθόριστο ρεύμα σκέψης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις μετέπειτα θρησκευτικές διαμάχες που συντάραξαν κυρίως τον ευρωπαϊκό βορά, όπως για παράδειγμα η προτεσταντική μεταρρύθμιση.

Οι διώξεις κατά των Βογομίλων

Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω αρκετές φορές, οι Βογόμιλοι, όπως και όλοι οι δυιστές αιρετικοί, υπέστησαν κατά καιρούς πολύ σκληρές διώξεις από τους ηγεμόνες των Βαλκανίων. Αν και στην αρχή φαίνεται να υπήρξε μία ανοχή στη δραστηριότητά τους, ο Αλέξιος ο Α΄ Κομνηνός, προς το τέλος της ζωής του, υπήρξε ένας από τους βασικότερους διώκτες του. Η βίαιη και σκληρή αυτή τακτική του Αλέξιου περιγράφεται με εγκωμιαστικά λόγια στο συγγραφικό έργο της κόρης του Άννας Κομνηνής «Αλεξιάς»[90],

88 Βανεγκέμ, Ραούλ, 2011, «Η Αντίσταση στο Χριστιανισμό – Οι Αιρέσεις ως τον 18ο Αιώνα», από το βιβλίο των Βανεγκέμ, Ρ., Κάουτσκυ, Κ., Σαφάρεβιτς, Ι., *Θαβωρίτες -Τόμας Μίντσερ – Αναβαπτιστές*, εκδ. Ανάκαρα, Θεσσαλονίκη, σ.308

89 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.43

90 Άννα Κομνηνή, 2005, *Αλεξιάς*, εκδ.Άγρα, Αθήνα

επικεντρώνοντας ωστόσο στην εξόντωση του φερόμενου ως αρχηγού τους Βασίλειου. Εκτός από τους Βογόμιλους, και άλλοι άνθρωποι διώχθηκαν για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, ενώ, για παράδειγμα, ο Ιωάννης Ιταλός αναγκάστηκε να απαρνηθεί τις ιδέες του για να αποφύγει τον αναθεματισμό.[91]

Στη Βουλγαρία, το βουλγαρικό πατριαρχείο κήρυξε τον Βογομιλισμό ως αίρεση το 1211, με αποτέλεσμα να υπάρξουν σκληρές διώξεις εναντίον τους. Πολλοί Βογόμιλοι, μέσα σε αυτό το κλίμα, πέρασαν στη Βοσνία. Ωστόσο και εκεί, δεν είχαν καλύτερη τύχη αφού υπέστησαν διωγμούς και από τους Σέρβους ηγεμόνες. Μερικά από τα διατάγματα επί διακυβέρνησης Στέφανου Δουσάν (1331-1355) είναι χαρακτηριστικά. Ένα από αυτά, για παράδειγμα, συγκατελέγεται στον περίφημο «Κώδικα» και αναφέρει τα εξής: «Και όποιος αιρετικός βρεθεί να ζει ανάμεσα σε Χριστιανούς [ενν. ορθόδοξους], να στιγματιστεί στο μάγουλο κα να διωχθεί, και εκείνος που τον έκρυβε να στιγματιστεί και εκείνος». Και παρακάτω: «Και όποιος χρησιμοποιήσει λέξη Βογόμιλων, αν είναι άρχοντας να πληρώσει εκατό υπέρπυρα, αν είναι χωρικός να πληρώσει δώδεκα υπέρπυρα και να τιμωρηθεί με ξυλοδαρμό».[92]

Έτσι λοιπόν, οι Βογόμιλοι αλλά και οι πνευματικοί πατέρες τους Παυλικιανοί υπέστησαν αιματηρές διώξεις από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες, τους Βούλγαρους, τους Σέρβους και τους Ούγγρους βασιλείς. Όσοι επιβίωσαν, αναγκάστηκαν να μεταστραφούν με το να γίνουν μουσουλμάνοι στη Βοσνία, ορθόδοξοι στη Μακεδονία και καθολικοί στη Βουλγαρία. Για παράδειγμα, οι τελευταίοι Παυλικιανοί στη Βουλγαρία έγιναν καθολικοί μόλις τον 18ο αιώνα και γι' αυτό μία γειτονιά της Φιλιππούπολης ονομαζόταν Pauliciani. Έτσι, σήμερα, η πλειονότητα των σημερινών Βούλγαρων καθολικών αποτελείται από απόγονους Βογομίλων και Παυλικιανών. [93]

91 Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης, ό.π., σ.211

92 [Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, ό.π., σ.74

93 http://zenithmag.wordpress.com, ό.π.

Βογομιλικά μνημεία

Εφόσον από τους Βογόμιλους δε σώθηκε ουσιαστικά τίποτα που να τους θυμίζει στο πρόσωπο της γης, το μόνο που θα μπορούσε να σωθεί είναι ορισμένα ταφικά μνημεία τους, τα οποία με την πάροδο του χρόνου ξεχάστηκαν, χάθηκαν ή θάφτηκαν. Πρόκειται για ταφικά μνημεία που είναι είτε σαρκοφάγοι είτε δισκοειδείς σταυροί. Τέτοια μνημεία συναντώνται σε διάφορα νεκροταφεία που βρίσκονται διάσπαρτα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, στη δυτική Σερβία, στη Δαλματία, ακόμα και έξω από τη Θεσσαλονίκη, στην περιοχή της Χαλκηδόνας.

Οι σαρκοφάγοι φέρουν διάφορες χοντροκομμένες ανάγλυφες παραστάσεις.[94] Συνήθως, απεικονίζεται μία αντρική μορφή, ίσως πολεμιστής, με μεγάλα μουστάκια, ο οποίος έχει το δεξί του χέρι σηκωμένο ψηλά και με ανοιχτή την παλάμη και το αριστερό του χέρι πίσω από τη μέση του. Αυτή η μορφή φαίνεται να φορά πάνω πουκάμισο και κάτω μία μικρή φουστανέλα, ζωσμένη στη μέση, καθώς και βαριά υποδήματα. Κοντά στο κεφάλι τους και από τα δεξιά, υπάρχει ένα κυκλικό σχήμα που πιθανόν να είναι ο ήλιος. Σε ορισμένες περιπτώσεις, υπάρχει και η απεικόνιση μιας ασπίδας και ενός πιθανότατα ρόπαλου. Σπείρες, πλοχμοί και διάφορα άλλα διακοσμητικά μοτίβα έρχονται να συμπληρώσουν τον εικονογραφικό διάκοσμο αυτών των ταφικών μνημείων.

Οι δισκοειδείς σταυροί είναι ιδιαίτερα ταφικά μνημεία, τα οποία μπορεί κάποιος να συναντήσει από τη Μακεδονία και τη Βουλγαρία μέχρι και τη νότια Γαλλία, δείχνοντας έτσι πως πιθανότατα πρόκειται για κατάλοιπα αυτών των μεσαιωνικών αιρετικών ομάδων.

Πάντως, η ακριβής συσχέτιση και κυρίως ερμηνεία των μνημείων αυτών σε σχέση με το κίνημα των Βογομίλων δεν έχει ακόμα διευκρινιστεί πλήρως.

94 Bihalji-Merin, Oto, ό.π., σ.14

Επίλογος

Το κίνημα των Βογομίλων κατηγορήθηκε σφόδρα από τους κυρίαρχους θεσμούς εκείνης της περιόδου. Ακόμα και στις μέρες μας -τον τελευταίο αιώνα- οι αιρετικοί που στράφηκαν κατά των αυτοκρατορικών θρόνων, των πλουσίων και των ανώτατων εκκλησιαστικών αξιωμάτων, δε θα μπορούσαν να έχουν καλύτερα μοίρα στην κλασική ελληνική βιβλιογραφία. Όσοι, μέσα στις τελευταίες δεκαετίες, αντιμετώπισαν -και απόλυτα δικαιολογημένα- τους Βογόμιλους ως έναν επικίνδυνο εσωτερικό εχθρό, ως έναν «ηθικό εκτροχιασμό», ως μία «μεταρρύθμιση και κατάπτωση ηθικο-κοινωνική», ως «κίνηση ή επανάσταση κατά της εμφύτου ηθικής»[95], δεν έκαναν τίποτα άλλο από το να συνεχίσουν να στηρίζουν την αντίδραση των κυρίαρχων θεσμών απέναντι σε κάθε ιδέα που μπορεί εν δυνάμει να τους απειλήσει. Ο Βογομιλισμός της άρνησης το πολέμου, της άρνησης καταβολής μιας άδικης φορολογίας, της κοινοτικοποιημένης αντιμετώπισης των αναγκών των μελών μίας κοινότητας είναι μία παράδοση ανταρσίας αλλά και κοινωνικών μορφών οργάνωσης, ένα φάντασμα του παρελθόντος που συμβολικά μπορεί να αποτελέσει μία χρήσιμη οπτασία για ένα καλύτερο πραγματοποιήσιμο αύριο.

Φώτης Κατέβας

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, εκδ.Άγρα, Αθήνα 2005

Βανεγκέμ, Ρ., Κάουτσκυ, Κ., Σαφάρεβιτς, Ι., *Θαβωρίτες -Τόμας Μίντσερ – Αναβαπτιστές*, εκδ. Ανάκαρα, Θεσσαλονίκη 2011

Cheynet, J.C., *Ο Βυζαντινός Κόσμος (τόμος Β΄) – Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, εκδ.Πόλις, Αθήνα, 2011

Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης, *Το Βυζαντινό Κράτος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001

Kazhdan, Epstein A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο Αιώνα*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1997

Μαντούδης, Ανδρέας, *Οι Βογόμιλοι, Αίρεσις του ΙΒ και ΙΓ Αιώνος εν τη Ανατολή*, 1936

Norwich, J.J., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1999

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία, *Οι Βαλκανικοί Λαοί – Από την Τουρκική Κατάκτηση στην Εθνική Αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991

Rice, Tamara Talbot, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Βυζαντινών*, Αθήνα 1997

Τούλιας, Γεώργιος, *Πρόδρομοι της θρησκευτικής και κοινωνικής αναταραχής*, 1953

Vasiliev, A.A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324-1453)*, εκδ.Μπεργαδή, Αθήνα, 1955

Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνη, *Βυζαντινή Ιστορία (τόμος Β΄2)*, εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1997

[Συλλογικό], *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ.Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000

[Συλλογικό], *Λαϊκές Εξεγέρσεις στο Βυζάντιο*, Ιστορικά (ένθετη έκδοση της εφημερίδας Ελευθεροτυπία), 21/12/2011

Ξενόγλωσση

Angelov, Dimiter, *Les Balkans au Moyen Age: la Bulgarie des Bogomils aux Turcs*, Variorium Reprints, London, 1978

Bihalji-Merin, Oto, *The Bogomils: Essays by Oto Bihalji-Merin and Aloiz Benac*, Thames and Hudson,1962

95 Τούλιας, Γεώργιος, ό.π., σ.11

Κομμουνιστικές σούπες

Ένα παράδειγμα συλλογικής κουζίνας κατά τη διάρκεια των απεργιών στη Γαλλία του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

Το ιστορικό πλαίσιο

Την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα και την πρώτη του 20ου ένα απεργιακό κύμα σάρωσε τη Γαλλία. Το εργατικό κίνημα είχε καταφέρει να συνέλθει από την καταστολή και την τρομοκρατία που είχαν ακολουθήσει την ήττα της Κομμούνας. Η σταθεροποίηση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και η απομάκρυνση του κινδύνου μιας συντηρητικής και μοναρχικής παλινόρθωσης έκαναν τους ιθύνοντες της εποχής περισσότερο ανεκτικούς απέναντι στις εργατικές κινητοποιήσεις. Έτσι, ο νόμος που από το 1791 απαγόρευε στους εργάτες να ενωθούν σε συνδικάτα καταργήθηκε το 1884. Η νομιμοποίηση των συνδικάτων έδωσε νέα ώθηση στους απεργιακούς αγώνες. Παράλληλα την εποχή εκείνη σχηματίστηκε ένα εύρωστο αριθμητικά βιομηχανικό προλεταριάτο το οποίο διεκδικούσε τους δικούς του όρους στην οικονομική ζωή. Έως τότε το κυρίαρχο μοντέλο ήταν εκείνο του χωρικού-εργάτη, ο οποίος συνδύαζε αγροτικές και βιομηχανικές ασχολίες και διέμενε στην ύπαιθρο μετακινούμενος όταν το εργοστάσιο είχε δουλειά. Χάρη όμως στη σταθεροποίηση της εσωτερικής αγοράς και τον σιδηρόδρομο που επέτρεπε γρήγορη ροή αγαθών, η ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα και άρα εργατικά χέρια μόνιμης απασχόλησης αυξήθηκε. Ο εργάτης εγκαταλείπει λοιπόν οριστικά το χωριό και εγκαθίσταται σε μικρά ή μεγάλα αστικά κέντρα γύρω από το εργοστάσιο. Η εξέλιξη αυτή βοήθησε βέβαια την εργοδοσία, η οποία ήταν πλέον σε θέση να ξεδιπλώσει στρατηγικές διαχείρισης του εργατικού δυναμικού, παρακάμπτοντας αντιστάσεις που προέρχονταν από τη δυνατότητα που είχε παλαιότερα ο χωρικός-εργάτης να μην εξαρτάται αποκλειστικά από το εργοστάσιο για την επιβίωσή του. Από την άλλη μεριά όμως βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα προλεταριάτο το οποίο κουβαλούσε ακόμη στις αποσκευές του την ανάμνηση των συλλογικών πρακτικών της κοινότητας και της σχετικής αυτονομίας της αγροτικής ζωής, με αποτέλεσμα να αρνείται να αποδεχθεί τη νέα του ταυτότητα και να εξεγείρεται συχνά. Εξίσου δυσαρεστημένοι ήταν και οι ειδικευμένοι τεχνίτες τους οποίους η μηχανοποίηση μετέτρεψε σε ανειδίκευτους εργάτες. Πέρα λοιπόν από τα επιμέρους αιτήματα που αποτελούσαν πάντα την αφορμή, ήταν το γενικότερο κλίμα αντίστασης στο καινούριο κόσμο της συγκέντρωσης και της εκμηχάνισης που έβγαζε τους εργάτες στο δρόμο. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι εκείνο τον καιρό άρχισε να επανεμφανίζεται το αίτημα του εργατικού ελέγχου. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως σε αυτή των υαλοποιών του Albi, η δημιουργία συνεταιρισμών αποτέλεσε την εργατική λύση στην απεργία, κυρίως στα μικρά εργοστάσια, όπου τα αντιβιομηχανικά χαρακτηριστικά ήταν εντονότερα.

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό αυτών των απεργιών ήταν ότι διαρκούσαν αρκετό χρόνο. Η μέση διάρκειά τους έφθανε τις 15 ημέρες περίπου. Εξαπλώθηκαν σχεδόν σε όλους τους κλάδους της βιομηχανικής παραγωγής και απέκτησαν μαζική συμμετοχή. Βέβαια η επιλογή να ξεκινήσει μια απεργία συνδεόταν πάντα με τις εκτιμήσεις για τη δυνατότητα αντοχής των απεργών και τις προοπτικές που είχαν να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που προέκυπταν από την απώλεια της αμοιβής. Παλαιότερα οι κινητοποιήσεις ξεκινούσαν όταν οι εργάτες μπορούσαν να καταφύγουν στην ύπαιθρο και να καλλιεργήσουν ένα κομμάτι γης για να αναπληρώσουν το χαμένο εισόδημα. Τώρα όμως που αυτές οι

εναλλακτικές πηγές εξέλιπαν προβαλλόταν εντονότερα η ανάγκη συλλογικής διαχείρισης της ένδειας.

Κάτω από αυτό το πρίσμα οι απεργοί στράφηκαν προς τη λύση της διοργάνωσης συλλογικών γευμάτων που πήραν το όνομα *Soupes Communistes* (κομμουνιστικές σούπες). Επρόκειτο για γεύματα που ετοιμάζονταν και καταναλώνονταν από τους ίδιους τους εργάτες με δική τους πρωτοβουλία. Ονομάστηκαν σούπες απλά γιατί αυτό ήταν το καθημερινό πιάτο των λαϊκών τάξεων της εποχής εκείνης. Ο προσδιορισμός "κομμουνιστικές" παρέπεμπε στον ομαδικό τους χαρακτήρα και όχι σε κάποια πολιτική τοποθέτηση. Βέβαια, συνδικάτα, εργατικά ταμεία και συνεταιρισμοί με αναφορές στο σοσιαλισμό και τον αναρχοσυνδικαλισμό συμμετείχαν ενεργά και από κοινού στην προετοιμασία τους. Ο πρωταρχικός όμως ρόλος ανήκε στους ίδιους τους απεργούς που ξεκινούσαν πάντα τη διαδικασία και οι οποίοι δεν είχαν συγκεκριμένη πολιτική ένταξη. Ας μην ξεχνάμε ότι την εποχή εκείνη η συνδικαλιστική δράση διατηρούσε μεγάλη αυτονομία από κόμματα. Ο κυριότερος πόλος αναφοράς των συνδικαλισμένων εργατών ήταν τα εργατικά ταμεία (Bourses de Travail) που συνέβαλλαν πολύ στη διοργάνωση των γευμάτων. Επρόκειτο για λέσχες που είχαν ιδρυθεί ήδη απ' τη δεκαετία του 1880 σε όλη την Γαλλία και οι οποίες απαρτίζονταν από εργάτες διαφορετικών κλάδων με κοινό σημείο αναφοράς τον τόπο εργασίας και ζωής. Σε αντίθεση δηλαδή με τις συνδικαλιστικές ενώσεις επιχειρησιακού ή κλαδικού χαρακτήρα, τα εργατικά ταμεία φιλοδοξούσαν να ενώσουν τους εργάτες μιας περιοχής οριζόντια, δημιουργώντας έτσι κλίμα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας από τα κάτω, ανεξάρτητα από συντεχνιακά αιτήματα. Τα εργατικά ταμεία διακήρυτταν με περηφάνια την ανεξαρτησία τους από κάθε πολιτική οργάνωση και πρότασσαν τη γενική απεργία ως μέσο αγώνα για την κατάργηση της καπιταλιστικής συνθήκης και την οικειοποίηση των μέσω παραγωγής. Αποτέλεσαν τον προμαχώνα του επαναστατικού συνδικαλισμού και έδωσαν τον τόνο στις εργατικές κινητοποιήσεις έως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Αν και το προλεταριάτο δεν ακολούθησε τελικά το δρόμο που πρότειναν οι αναρχοσυνδικαλιστές, η αντίληψη που είχαν αυτοί για την αυτονομία των εργατικών αγώνων βοήθησε τα μέγιστα στην τόνωση αυτοοργανωμένων κινήσεων αλληλεγγύης, όπως ήταν οι κομμουνιστικές σούπες. Οι σούπες εξαπλώθηκαν πολύ γρήγορα και αποτέλεσαν το απαραίτητο συμπλήρωμα σχεδόν κάθε κινητοποίησης. Ανθρακωρύχοι, σιδηροδρομικοί, εργάτες του τομέα της ένδυσης, λιμενεργάτες, υποδηματοποιοί, υαλουργοί, τόσο στην επαρχία όσο και στο Παρίσι, υποστήριξαν τους αγώνες τους μέσω των συλλογικών γευμάτων. Η πρακτική αυτή εφαρμόσθηκε ακόμη και από τους υπαλλήλους εμπορικών κέντρων της πρωτεύουσας, κατά τη διάρκεια της απεργίας του 1906, ενώ εξήχθη και στο γειτονικό Βέλγιο.

Η διεξαγωγή των γευμάτων

Η προετοιμασία και η διοργάνωση ενός συλλογικού γεύματος έθετε πολλά πρακτικά ζητήματα που απασχολούσαν τους εργάτες. Καταρχήν έπρεπε να βρεθεί ο κατάλληλος χώρος που θα μπορούσε να φιλοξενήσει το μαγείρεμα αλλά και την κατανάλωση φαγητού από εκατοντάδες απεργούς και τις οικογένειές τους. Η προμήθεια σκευών που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν για να ετοιμασθούν οι κατάλληλες ποσότητες φαγητού ήταν επίσης μια υπόθεση όχι απλή. Τέλος το σημαντικότερο θέμα ήταν η αναζήτηση χρημάτων ή τροφίμων ώστε να λειτουργήσουν τα γεύματα. Όπως θα δούμε, όλα αυτά τα ζητήματα, αν και πρακτικά, αναδείκνυαν τις πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του συλλογικού γεύματος. Οι απεργοί προσπαθούσαν δηλαδή να τα λύσουν με τρόπο που να ταιριάζει στις πεποιθήσεις και τις επιδιώξεις τους.

Τα συλλογικά γεύματα είναι δημόσια. Η επιλογή του χώρου διεξαγωγής τους έχει επομένως τεράστια σημασία γιατί με αυτόν τον τρόπο ο αγώνας των εργατών γίνεται ορατός και στα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας, μπαίνει στις καθημερινές συζητήσεις των κατοίκων, απασχολεί τις σελίδες του

τοπικού τύπου, ο οποίος εκείνη την εποχή γνωρίζει πρωτοφανή άνθηση. Το κοινωνικό ζήτημα κυριαρχεί, όχι μόνο στις θεωρητικές συζητήσεις φιλοσόφων και στο κοινοβούλιο, αλλά στην καθημερινή πραγματικότητα των πολιτών.

Κατά τη διάρκεια της απεργίας στο Argenteuil για παράδειγμα, οι εργάτες είχαν εγκαταστήσει τα συλλογικά γεύματα σε ένα χωράφι δίπλα από ένα καφενείο, στη μέση του δρόμου μεταξύ της πόλης και ενός γειτονικού χωριού. Στην είσοδο ήταν στημένες δύο τεράστιες κόκκινες σημαίες. Τα τραπέζια ήταν εγκατεστημένα στο ύπαιθρο και οι απεργοί έτρωγαν φορώντας ένα κόκκινο σκουφί, ένδυμα των Αβράκωτων που αποτελούσαν τη ριζοσπαστική και εξισωτική τάση της Γαλλικής Επανάστασης. Ανάμεσα στα γεύματα τραγουδούσαν τον ύμνο της Διεθνούς και δήλωναν ανοιχτά στους δημοσιογράφους ότι ήταν αποφασισμένοι να υπερασπισθούν την κόκκινη σημαία.

Είναι προφανές ότι μέσω αυτών των συμβόλων οι απεργοί φανέρωναν τον πολιτικό προσανατολισμό που αναπόφευκτα έπαιρναν τα συλλογικά γεύματα. Επιπλέον αναγνώριζαν ότι αποτελούσαν κομμάτι ενός επαναστατικού

κινήματος που είχε ξεκινήσει εδώ και καιρό, ενσωμάτωναν δηλαδή στο οπλοστάσιό τους τις αγωνιστικές παραδόσεις του παρελθόντος. Οι απεργοί είχαν πλήρη συνείδηση ότι εκείνη την ώρα, εκτός από την κάλυψη των διατροφικών τους αναγκών, πάλευαν και για την κοινωνική αλλαγή. Έτσι τα γεύματα έδιναν την ευκαιρία να διατυπωθεί δημόσια, και μάλιστα στις πόλεις της συντηρητικής επαρχίας, το αίτημα για την κόκκινη (κοινωνική) δημοκρατία, που λίγα χρόνια νωρίτερα είχε πνιγεί στο αίμα κατά τη διάρκεια της Κομμούνας (1871). Επρόκειτο για μια κίνηση αρκετά τολμηρή, αν λάβει κανείς υπ' όψιν του την καταστολή που ακολούθησε την ήττα της Κομμούνας. Το εργατικό κίνημα της περιόδου 1890-1914 δεν περιορίσθηκε λοιπόν στις επιμέρους διεκδικήσεις, που αποτελούσαν πάντα αφορμή για την έναρξη μιας απεργίας, αλλά έθετε με σαφή τρόπο το ζήτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Αυτό ανησύχησε την αστική τάξη, η οποία μέσω του επαρχιακού τύπου επιχείρησε συχνά να αμαυρώσει τα συλλογικά γεύματα. Έτσι οι συντηρητικές εφημερίδες του Argenteuil εμφάνιζαν μέσα από τις σελίδες τούς τους απεργούς ως αλήτες που κατασκήνωναν στην ύπαιθρο και περνούσαν τις ώρες τους χλευάζοντας και πετώντας πέτρες στους περαστικούς. Ζητήθηκε μάλιστα η συνδρομή της αστυνομίας ώστε να λήξει αυτή η κατάσταση.

Ο ρόλος των γευμάτων ήταν σημαντικός και κατά τη διάρκεια της απεργίας των υποδηματοποιών στο Fougeres (1905-1906). Η απεργία ξεκίνησε όταν οι εργοδότες αρνήθηκαν να καταβάλουν τις αμοιβές που είχαν συμφωνηθεί με τα συνδικάτα. Η απάντηση των εργατών ήταν συλλογική και η δουλειά σταμάτησε αμέσως. Καθώς όμως ο χειμώνας πλησίαζε, η ανάγκη για υλική στήριξη των εργατών ήταν άμεση. Το θέμα της τροφής ήταν επείγον, πόσο μάλλον όταν ολόκληρες οικογένειες εξαρτώνταν από τους απεργούς. Στην αρχή εκδηλώθηκε μια μορφή αλληλεγγύης στο επίπεδο της κοινότητας. Οι απεργοί παρήλαυναν κάθε μέρα στους δρόμους της πόλης μαζί με τα παιδιά τους. Ανέμιζαν κόκκινες σημαίες, τραγουδούσαν τη Διεθνή και φώναζαν συνθήματα εναντίον των εργοδοτών, παίρνοντας θάρρος ο ένας από τον άλλο. Με αυτόν τον τρόπο, ο αγώνας τους έγινε γνωστός σε ολόκληρη την περιοχή. Όταν πολύ γρήγορα τέθηκε το ζήτημα διεξαγωγής συλλογικών γευμάτων, οι οικοδόμοι της πόλης, σε ένδειξη συμπαράστασης στην πάλη των υποδηματοποιών, ανέλαβαν να χτίσουν ένα υπόστεγο όπου εγκαταστάθηκαν τεράστιες χύτρες. Έτσι, σε ένα χώρο σχετικά ζεστό, προστατευμένο από τη βροχή, οι απεργοί και οι οικογένειές τους έπαιρναν δύο γεύματα την ημέρα.

Βέβαια, η διοργάνωση ενός συλλογικού γεύματος προϋπέθετε και την ανάλογη προετοιμασία, η οποία ξεκινούσε πολύ πριν το ξέσπασμα μιας απεργίας. Ενώ αρχικά η σούπα ήταν η αυθόρμητη απάντηση των εργατών στην ανάγκη να αντιμετωπισθεί η στέρηση τροφής που επέφερε η παύση πληρωμής εξ' αιτίας της απεργίας, σιγά σιγά και όσο οι αγώνες επαναλαμβάνονταν και έμπαιναν στην κανονικότητα της εργατικής ζωής, γινόταν φανερή η απαίτηση για τη διενέργεια της κατάλληλης προπαρασκευής ώστε τα συλλογικά γεύματα να ξεκινούν άμεσα και να γίνουν αποτελεσματικότερα. Το πρώτο βήμα ήταν η αγορά των σκευών που θα χρησίμευαν για να ετοιμασθούν χιλιάδες μερίδες τη φορά. Κομβικός υπήρξε ο ρόλος των Εργατικών Ταμείων, τα οποία ανέλαβαν αυτό το έργο, κάτι που επικυρώθηκε και από το συνέδριο τους το 1908. Αποφασίσθηκε μάλιστα να υπάρξει συνεννόηση των κατά τόπους ταμείων ώστε τα σκεύη να αγορασθούν από κοινού για λόγους οικονομίας. Επρόκειτο για τεράστιες χύτρες με χωρητικότητα από 75 έως 130 λίτρα, κάτι που έδινε τη δυνατότητα να ετοιμασθούν από 150 έως 300 μερίδες φαγητού. Οι χύτρες αυτές αποθηκεύτηκαν σε χώρους που νοίκιαζαν τα ταμεία. Και βρίσκονταν στη διάθεση όλων των συνδικάτων που θα ξεκινούσαν κινητοποιήσεις.

Βέβαια, το πιο ακανθώδες ζήτημα ήταν εκείνο της εύρεσης τροφίμων ώστε να λειτουργήσουν τα γεύματα. Ας μην ξεχνάμε ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν αποταμιεύσεις, οι οποίες θα μπορούσαν ίσως να στηρίξουν τις κινητοποιήσεις, καθώς οι μισθοί ήταν ήδη πενιχροί και αρκούσαν μόνο

για την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών. Τα όποια αποθέματα σε χρήμα είχε ίσως μια οικογένεια τελείωναν πολύ γρήγορα. Επιπλέον σε αρκετές περιοχές η εργοδοσία είχε εφαρμόσει πρακτικές χειραγώγησης των καταναλωτικών συνηθειών των εργατών. Αναλάμβανε η ίδια να προμηθεύει το προσωπικό της με τρόφιμα και ρούχα, αφαιρώντας βέβαια το κόστος τους από το μισθό. Αυτό δημιουργεί περαιτέρω προβλήματα σε όσους έρχονται σε ρήξη μαζί της. Τέλος η λύση της ζητιανιάς αποκλειόταν από την πλειονότητα των εργατών οι οποίοι ήταν αρκετά περήφανοι για να καταφύγουν σε αυτή.

Η προμήθεια των τροφίμων αποτελούσε συχνά το πεδίο εκδήλωσης της αλληλεγγύης ανάμεσα σε εργάτες διαφορετικών κλάδων αλλά και των κατοίκων μιας γεωγραφικής περιοχής. Χάρη στις εισφορές τους γινόταν δυνατή η παροχή γευμάτων σε χιλιάδες απεργούς. Στο Fougeres ομάδες εργατών είχαν αναλάβει να συλλέγουν τρόφιμα από τους εμπόρους είτε σε χαμηλή τιμή, είτε με πίστωση. Ο ρόλος των μικροεμπόρων (μπακάληδων, μανάβηδων...) της γειτονιάς ήταν πολύ σημαντικός. Το 1899 στο Creusot και το 1905 στο Longwy οι έμποροι της περιοχής τροφοδοτούσαν δωρεάν τα συλλογικά γεύματα. Σε άλλες περιπτώσεις, προσελάμβαναν τους απεργούς στα μαγαζιά τους ώστε εκείνοι να έχουν κάποιο εισόδημα. Συχνή ήταν και η συμβολή καταναλωτικών συνεταιρισμών. Κατά τη διάρκεια της απεργίας των χωματουργών στο Παρίσι το 1905 δόθηκε δωρεάν γάλα και ψωμί.

Η στάση αυτή των εμπόρων εξηγείται ευκολότερα αν λάβει κανείς υπ’ όψιν του τις καταναλωτικές συμπεριφορές αλλά και την επαγγελματική νοοτροπία των εργατών της εποχής εκείνης. Συνηθισμένοι στις πολλαπλές και εναλλασσόμενες δραστηριότητες, οι εργάτες διέθεταν μια ευελιξία που τους επέτρεπε να συνδυάζουν απασχολήσεις και έτσι να επωφελούνται από την αλληλεγγύη της κοινότητας ώστε να συντηρηθούν. Δεν έμεναν δηλαδή προσκολλημένοι σε μια επαγγελματική ταυτότητα αλλά καταδέχονταν να καταπιαστούν με διαφορετικά πράγματα. Αυτό αποτελούσε κληρονομιά από το προηγούμενο παραγωγικό μοντέλο που είχε επικρατήσει έως το 1880, εκείνο του χωρικού-εργάτη ο οποίος συνδύαζε γεωργικές και βιομηχανικές απασχολήσεις. Επιπλέον οι καταστηματάρχες ήταν δυσαρεστημένοι επειδή οι εργάτες αγόραζαν, όπως είδαμε, αγαθά απευθείας από τους εργοδότες. Τροφοδοτώντας τις συλλογικές κουζίνες με χαμηλή τιμή και παρέχοντας πρόσκαιρη εργασία στους απεργούς, επαναπροσανατόλιζαν τη ζήτηση προς την τοπική αγορά, έξω από τον έλεγχο των μεγάλων αφεντικών.

Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι μεγάλος αριθμός εργατών προερχόταν από την ύπαιθρο και είχε ενσωματώσει στις καθημερινές του πρακτικές την ενασχόληση με τη γη μέσω της οποίας διασφάλιζε μια σχετική αυτάρκεια σε τρόφιμα. Φθάνοντας στα μικρά και μεγάλα αστικά κέντρα, οι εργάτες αυτοί εγκαταστάθηκαν συχνά σε σπίτια που τους είχε παραχωρήσει η εταιρεία. Αυτά διέθεταν και ένα μικρό κήπο όπου οι γυναίκες διατηρούσαν οικόσιτα ζώα, φρούτα και λαχανικά. Όλα αυτά συνέβαλλαν, στο μέτρο του δυνατού φυσικά, στην τροφοδοσία των γευμάτων.

Οι μαρτυρίες συμφωνούν ότι τα γεύματα αυτά ήταν καλοφτιαγμένα και ικανοποιητικά ως προς την ποιότητά τους. Στις τεράστιες χύτρες που είχαν αγορασθεί, οι γυναίκες έβραζαν συνήθως βοδινό κρέας, πατάτες, φασόλια και ρύζι. Έτσι κι αλλιώς η σούπα αυτή αποτελούσε και το συνηθέστερο γεύμα των λαϊκών τάξεων της εποχής εκείνης. Η ατμόσφαιρα ήταν ευχάριστη και οι μαγείρισσες συναγωνίζονταν ποια θα καταφέρει να φτιάξει τη νοστιμότερη σούπα. Πολλοί απεργοί μάλιστα ομολογούσαν ότι έτρωγαν καλύτερα από ό,τι όταν είχαν δουλειά και γευμάτιζαν σπίτι τους. Σε αντίθεση με τις φιλανθρωπικές οργανώσεις των οποίων τα γεύματα ήταν λιτά και περιείχαν την ελάχιστη δυνατή σύνθεση που επέτρεπε στους άπορους απλώς να επιβιώνουν, οι συλλογικές σούπες θύμιζαν γιορτή και το φαγητό ήταν ανάλογο. Οι καρτ ποστάλ της εποχής έχουν απαθανατίσει τους απεργούς και τις οικογένειές τους να φορούν τα καλά τους ρούχα και να ποζάρουν με περηφά-

νεια και αποφασιστικότητα μπροστά από τις χύτρες. Ο ενθουσιασμός ήταν τέτοιος ώστε συχνά αγνοούνταν τυπικά και διατροφικοί καταναγκασμοί που είχαν επιβληθεί από θεσμούς όπως η εκκλησία. Όταν κατά τη διάρκεια μιας απεργίας στο Mazamet προτάθηκε να προσφέρεται ψάρι την Παρασκευή, ώστε να μη θιγούν οι συνήθειες των καθολικών εργατών αλλά και να μη δυσφημιστούν τα γεύματα στην υπόλοιπη κοινότητα, πολλές εργάτριες, αν και πιστές, διαμαρτυρήθηκαν προβάλλοντας το επιχείρημα ότι τον καιρό των κινητοποιήσεων τα γεύματα πρέπει να είναι πλούσια ώστε οι αντοχές να αυξάνονται.

Η χρησιμότητα των γευμάτων

Το πρόβλημα της επιβίωσης των εργατών κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων, ιδίως όταν εκτείνονται χρονικά, τίθεται εκ των πραγμάτων. Η αντοχή στις στερήσεις ήταν βασική παράμετρος για να πετύχει ένας αγώνας. Η παύση πληρωμής του μισθού που αναπόφευκτα συνόδευε την παύση της εργασίας έφερνε σε πολύ δύσκολη οικονομική θέση τους απεργούς, κυρίως ως προς την κάλυψη των διατροφικών αναγκών των οικογενειών τους. Επομένως η πρωταρχική λειτουργία των συλλογικών γευμάτων ήταν να υπερνικήσουν την αντικειμενική δυσκολία της πείνας ώστε να υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες επιμήκυνσης και άρα επιτυχίας του αγώνα.

Με αυτό το σκεπτικό, η συλλογική κουζίνα γίνεται μέσο δράσης ώστε να αντισταθεί η εργατική τάξη στις εργοδοτικές αυθαιρεσίες, κάτι που συνειδητοποιούσαν πλήρως οι πιο μάχιμοι απεργοί, εκείνοι που τα αφεντικά αποκαλούσαν «υποκινητές», και οι οποίοι παρότρυναν τους υπόλοιπους σε συλλογικές δράσεις. Οι περισσότεροι από αυτούς ανήκαν στους αναρχοσυνδικαλιστικούς κύκλους και θεωρούσαν την απεργία ως το αναγκαίο μέσο πάλης και διεκδίκησης στο οποίο έπρεπε να δοθεί δυναμικός χαρακτήρας. Επιζητούσαν η απεργία να διεξάγεται με ζωηράδα, καλή θέληση και ενεργητικότητα. Η σούπα εξυπηρετούσε αυτό το σκοπό καθώς μετέτρεπε τον αγώνα από μια κατάσταση δυσκολίας και ανέχειας σε μια κατάσταση ευφορίας που γεννάται από τη σταθερή συνάντηση και τη συνδημιουργία. Και είναι αλήθεια ότι πολλές απεργίες, με χαρακτηριστικότερη αυτή στο Fougeres το 1906-1907, κράτησαν και πέτυχαν εντέλει γιατί υποστηρίζονταν από συλλογικά γεύματα.

Πέρα λοιπόν από μέσο αντιμετώπισης της πείνας και αναπλήρωσης σε είδος της απώλειας που επιφέρει ο χαμένος μισθός, τα συλλογικά γεύματα αποτελούσαν το πεδίο αποκρυστάλλωσης μιας κοινότητας αγώνα, πρακτικής εφαρμογής της αλληλοβοήθειας και άρα ενδυνάμωσης της ταξικής συνείδησης. Κατά τη διάρκεια τους αλλά και κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας που απαιτούσαν οι εργάτες έρχονταν κοντά ο ένας με τον άλλο. Δημιουργούσαν έναν κοινό τόπο, σε ένα πλαίσιο διαφορετικό από τους καταναγκασμούς που επέβαλλαν οι εργοδότες, συζητούσαν, μάθαιναν να οργανώνουν καλύτερα την πάλη τους και αποκτούσαν έτσι συνείδηση της κατάστασής τους και της κοινότητας στην οποία εν δυνάμει ανήκαν. Παράλληλα η συνύπαρξη των υποκειμένων του αγώνα έσπαζε την απομόνωση ωθώντας τους απεργούς να μην κλείνονται στο σπίτι τους ή στα καφενεία αλλά να βρίσκονται μαζί στο δημόσιο χώρο. Οι σχέσεις εμπιστοσύνης που προέκυπταν δημιουργούσαν κλίμα αισιοδοξίας για το τελικό αποτέλεσμα και παρακαταθήκες για μελλοντικές κινητοποιήσεις. Τα γεύματα βεβαίως δεν αποτελούσαν εγγύηση επιτυχίας, σίγουρα όμως καθυστερούσαν τις λιποταξίες και επιμήκυναν τον αγώνα.

Επιπλέον, είχαν το πλεονέκτημα ότι απευθύνονταν σε ολόκληρη την οικογένεια του εργάτη. Αυτό είχε μεγάλη σημασία διότι μια σημαντική πτυχή για την επιτυχία της κινητοποίησης ήταν η αντοχή της οικογένειας στις στερήσεις που επέφερε η απεργία. Οι σύζυγοι των απεργών έπαιζαν καθοριστικό ρόλο. Ως υπεύθυνες για το νοικοκυριό και τη διατροφή των παιδιών, ήταν πιο ευαίσθητες στις οικονομικές δυσκολίες. Διαμαρτύρονταν επίσης ευκολότερα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται δικαιολογημένα μια δυσάρεστη κατάσταση στα σπίτια των απεργών, η οποία οδηγούσε αναπόφευκτα στην απόσυρση από τον αγώνα. Μέσω των συλλογικών γευμάτων έγινε προσπάθεια να αντιμετωπισθεί αυτό το πρόβλημα. Οι γυναίκες, είτε ως εργάτριες, είτε ως σύζυγοι απεργών, συμμετείχαν ενεργά στην προετοιμασία των γευμάτων, προσπαθούσαν να τα κάνουν όσο το δυνατό πιο νόστιμα ώστε να τονωθεί το ηθικό όλων. Γινόταν έτσι κατανοητό ότι η πείνα μπορεί να αντιμετωπισθεί συλλογικά, αλλά και ότι οι ίδιες οι γυναίκες αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι μιας ομαδικής προσπάθειας. Η κινητοποίηση έπαυε να είναι υπόθεση των αντρών (βέβαια σε αρκετούς κλάδους που η γυναικεία εργασία αποτελούσε τον κανόνα, ήταν οι ίδιες οι γυναίκες που έπαιρναν την πρωτοβουλία για απεργία και ανελάμβαναν μετά την πλαισίωσή της) και η οικογένεια έβγαινε στο προσκήνιο και γινόταν συμμέτοχη. Ένας ολόκληρος κύκλος ανθρώπων, ο οποίος εξαρτιόταν από τους εργάτες και τις εργάτριες και στον οποίο εκείνοι εντάσσονταν, υποστήριζε πλέον τις προσπάθειες. Αυτό διέλυε, στο μέτρο βέβαια του δυνατού, τους φόβους για το μέλλον και αντιπαρέθετε στην αναπόφευκτη μοναξιά του κλεισίματος στο σπίτι την άντληση ικανοποίησης και περηφάνιας από τη συμμετοχή σε ένα συλλογικό αγώνα.

Βέβαια υπήρχαν κομμάτια εργατών τα οποία παρέμεναν διστακτικά απέναντι στα συλλογικά γεύματα. Επρόκειτο κυρίως για ανθρώπους που αναζητούσαν ατομικές λύσεις στα προβλήματα επιβίωσης και δυσπιστούσαν απέναντι στις συλλογικές πρακτικές αλληλοβοήθειας. Επρόκειτο επίσης και για εργάτες οι οποίοι ανήκαν σε συνδικάτα που ήταν

αρκετά ισχυρά ώστε να αποζημιώνουν τα μέλη τους που απεργούσαν. Αυτό συνέβαινε σπάνια στην αρχή. Όσο όμως πλησιάζουμε προς τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, τα συνδικάτα, αν και διατηρούσαν την επαναστατική τους ρητορική, ισχυροποιούνται και επιθυμούν να ελέγξουν τις κινητοποιήσεις. Οι αποζημιώσεις προς τους απεργούς ήταν ένας από τους τρόπους νομιμοποίησής τους. Η συγκεντροποίηση όμως της αλληλεγγύης άφηνε ελάχιστο ζωτικό χώρο σε αυτοοργανωμένες πρωτοβουλίες, όπως εκείνη των συλλογικών γευμάτων.

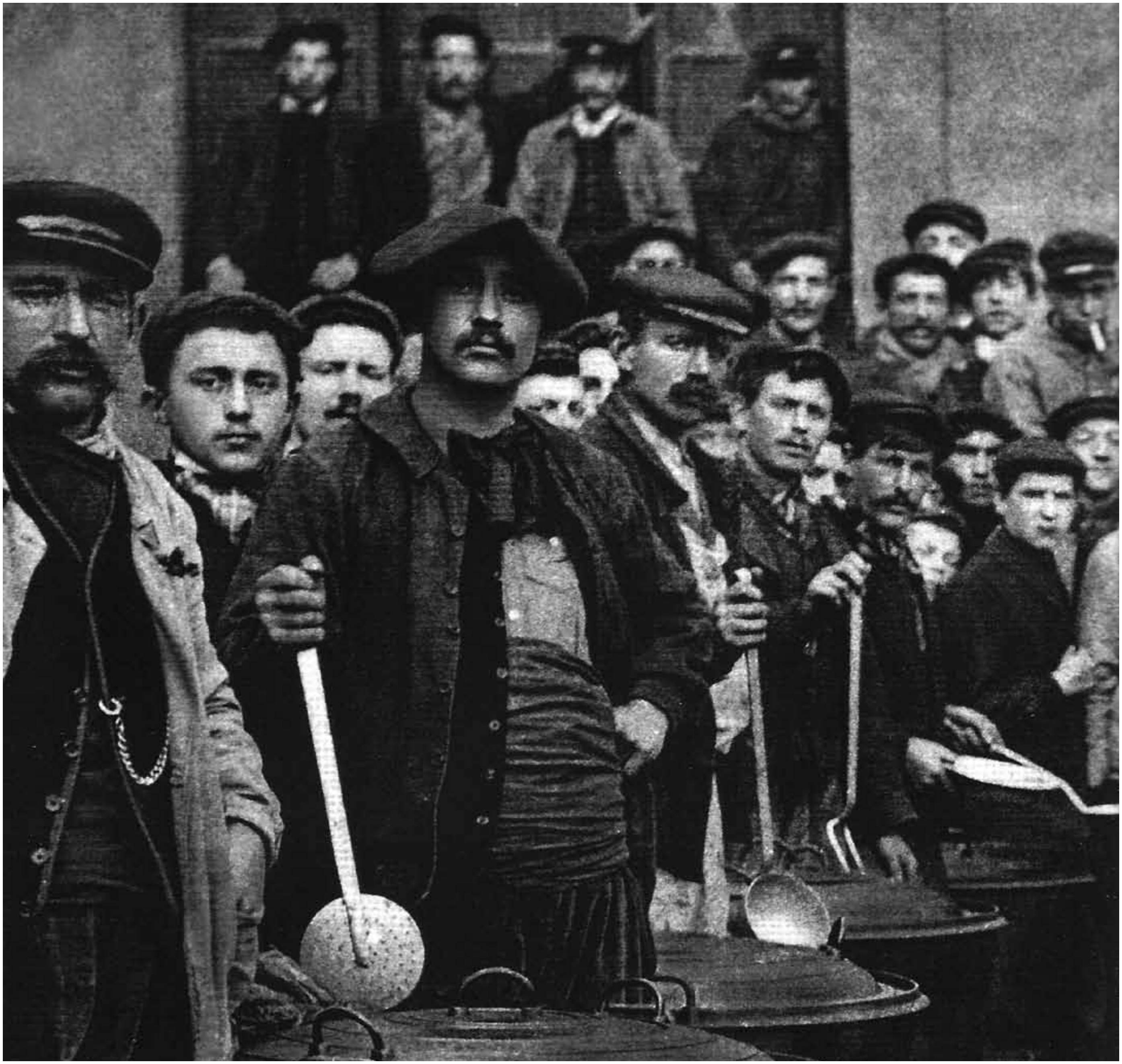
Επίλογος

Ένδοξη στιγμή της απεργιακής κινητοποίησης, τα συλλογικά γεύματα αποτελούν την υλική αποτύπωση του πνεύματος αλληλοβοήθειας ανάμεσα στους εργάτες. Γεννημένα από τη συνειδητοποίηση ότι η ένδεια μπορεί να αντιμετωπισθεί καλύτερα συλλογικά, μετατρέπονται σε μοχλούς αναζωογόνησης της κινητοποίησης, καθώς επιτρέπουν στους απεργούς να συνδιαμορφώνουν τους όρους διεξαγωγής του αγώνα. Διαπαιδαγωγούν τους εργάτες στην ιδέα ότι ανήκουν στην ίδια κοινότητα και παράλληλα τους παρέχουν το πεδίο ώστε να αναζητήσουν την αλληλεγγύη ευρύτερων κομματιών της τοπικής κοινωνίας. Είναι ένα από τα αποτελεσματικότερα μέσα επιμήκυνσης του αγώνα και καθώς προέρχονται από τα κάτω, φέρνουν σε δύσκολη θέση τις συνδικαλιστικές ηγεσίες, που αρκετές φορές ενθαρρύνουν τη λήξη της απεργίας μέσα από ένα αξιοπρεπή συμβιβασμό. Η ευρύτατη διάδοση της πρακτικής αυτής κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων που σημάδεψαν τις δεκαετίες πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο αποτελεί την ηχηρότερη απόδειξη της ανταπόκρισης που βρήκε από τα αγωνιζόμενα τμήματα της εργατικής τάξης.

Διονύσης Γιαννακόπουλος

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Georges Yvetot: Solidarite, www.fondation-besnard.org/article.ph3?id_article=252
- F. Marie: Les soupes communistes (1912), www.pelloutier.net/dossiers/dossiers.php?id_doossier=50
- Camille Baillargeon: Soupes communistes, soupes de greve, Analyse #60
- Stephane Sirot: La pauvrete comme une parenthese: Survivre en greve du 19 siecle a la seconde Guerre Mondiale, http://chrhc.revues.org/index425.ht
- Gerard Noiriel: *Les ouvriers dans la societe francaise, Paris 1986*

Οι Ιππότες Εργασίας
μία εργατική οργάνωση του 19ου αιώνα με επίκαιρη σημασία

Αρκετά γνωστά είναι πλέον τα γεγονότα της Πρωτομαγιάς του 1886, τα οποία οδήγησαν σε συλλήψεις αλλά και στην εκτέλεση από την αστυνομία αναρχικών συνδικαλιστών.[1] *Τα γεγονότα του Hey Market αποτέλεσαν ορόσημο στην ιστορία των εργατικών-ταξικών αγώνων και από τότε ξεκίνησε η διοργάνωση εργατικών διαδηλώσεων κάθε πρώτη μέρα του Μάη προς τιμή των γεγονότων του Σικάγο αλλά και για τη διατύπωση των εργατικών διεκδικήσεων.*

Ωστόσο, στην ελληνική βιβλιογραφία δεν είναι τόσο γνωστή η ιστορία της σημαντικότερης τότε εργατικής οργάνωσης στις ΗΠΑ και τον Καναδά, των Ιπποτών Εργασίας (Knights of Labour). Η οργάνωση αυτή έπαιξε τεράστιο ρόλο στην ανάδειξη των εκεί ταξικών αγώνων αλλά και στα ίδια τα γεγονότα του Σικάγο, αφού υπήρξε η πιο πολυπληθής και ιδιαίτερα μαχητική οργανωμένη δύναμη όχι μόνο αυτής της πλευράς του Ατλαντικού αλλά, κατά πάσα πιθανότητα, και όλου του κόσμου. Η έλλειψη συγκεκριμένης ιδεολογικής ταυτότητας και συνεπώς η αδυναμία ένταξής της –από την πλευρά των μετέπειτα ιδεολογικά «στρατευμένων» ιστορικών– σε ένα συγκεκριμένο «στρατόπεδο» αποτελούν ίσως λόγους για την υποβάθμιση του ρόλου που έπαιξε εκείνη την περίοδο.

1 Στα αιματηρά γεγονότα του Σικάγου συνελήφθησαν οι αναρχικοί συνδικαλιστές Άουγκουστ Σπις, Γκέοργκ Έγκελ, Άντολφ Φίσερ, Λούις Λινγκ, Μίκαελ Σβαμπ, Σάμουελ Φίλντεν, Όσκαρ Νίμπι και Άλμπερτ Πάρσονς. Από αυτούς, ο Λιγκ αυτοκτόνησε στο κελί του, ενώ οι Σπις, Πάρσονς, Φίσερ και Έγκελ οδηγήθηκαν στην αγχόνη, τραγουδώντας τη Μασσαλιώτιδα.

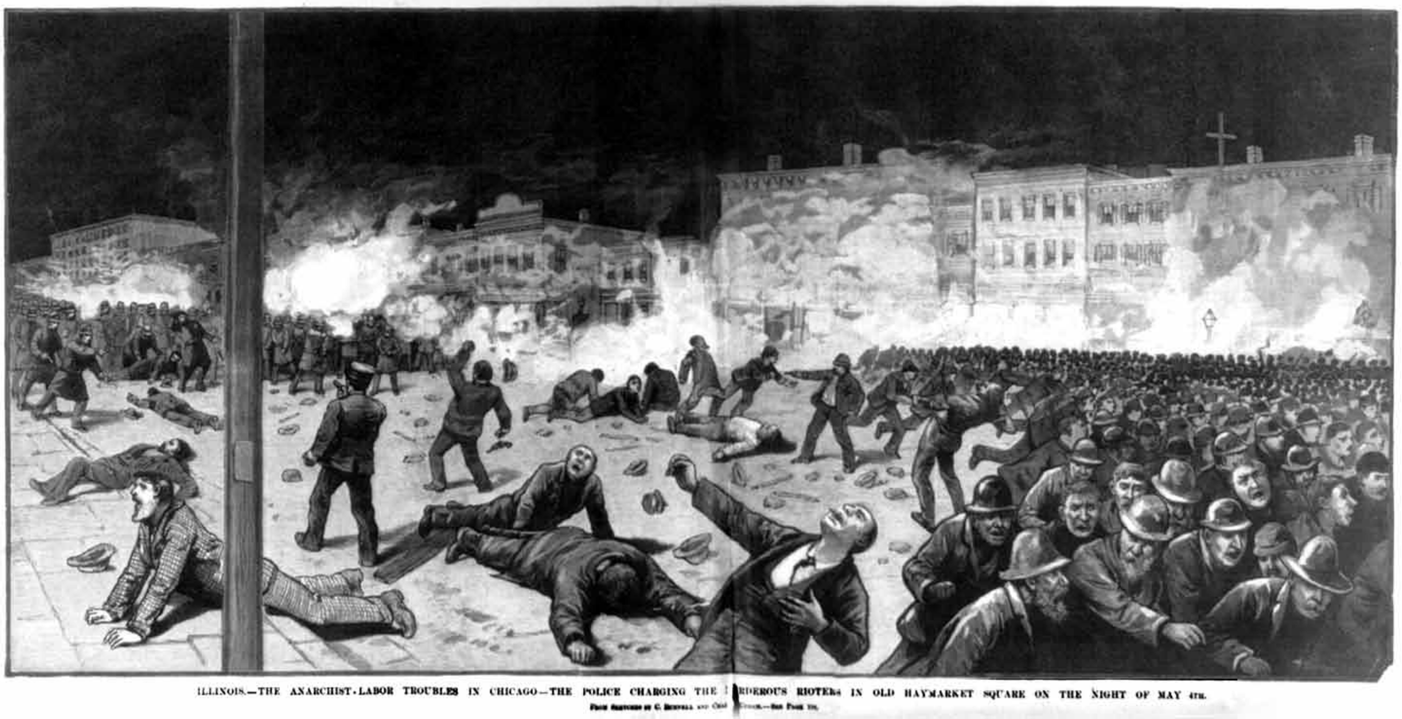
Τα γεγονότα του Σικάγο, την Πρωτομαγιά του 1886, ασφαλώς δεν προέκυψαν ξαφνικά. Διαρκείς απεργιακές κινητοποιήσεις και ένα εργατικό κίνημα που οργανωνόταν πολύμορφα αποτέλεσαν βασικές παραμέτρους για την εξέλιξη όλων αυτών των γεγονότων. Ασφαλώς, οι παράμετροι αυτές είχαν μία πολυετή παρουσία και δεν προέκυψαν από τη μία στιγμή στην άλλη.

Οι εργατικές αγώνες στις ΗΠΑ δεν επηρεάστηκαν με έναν καθοριστικό τρόπο αρνητικά από τη διάσπαση της Πρώτης Διεθνούς. Η συνέχιση της επαναστατικής εργατικής δράσης στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη έγινε μέσα από άλλες οργανωτικές δομές, οι οποίες όμως πλέον είχαν εθνικό ή περιφερειακό χαρακτήρα. Ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, αν και δεν έλειψαν κι εκεί οι μετέπειτα διαμάχες και οι διασπάσεις στους κόλπους της Διεθνούς, το εργατικό κίνημα κατάφερε να έχει μία ραγδαία και δυναμική ανάπτυξη. Ίσως σε μεγάλο βαθμό να ισχύει κιόλας ότι «το σχίσμα της Διεθνούς στην Ευρώπη ελάχιστα επηρέασε τους αμερικάνους διεθνιστές, αφού οι αμερικάνοι αναρχικοί και ριζοσπάστες είχαν δεχθεί τόσο την επιρροή της μαρξιστικής φιλοσοφίας (της επανάστασης ως πλατιάς και ανοιχτής κοινωνικής δράσης), όσο και της αναρχικής "έμπρακτης προπαγάνδας" (και της μπλανκιστικής συνωμοτικότητας φυσικά)».[2]

Η ίδρυση των Ιπποτών Εργασίας συντελέστηκε το 1869 στη Φιλαδέλφεια και μέσα σε λίγα μόλις χρόνια κατάφεραν να εξαπλωθούν εντυπωσιακά τόσο γεωγραφικά όσο

2 *American Beauty*, εκδ. Ασύμμετρη Απειλή, Νοέμβριος 2010, σ. 17-18.

και αριθμητικά.[3] Οι Ιππότες Εργασίας δεν αποτελούσαν ούτε μία μορφή εργατικού συνδικάτου (του τύπου των trade unions για παράδειγμα που κυριαρχούσε στην Αγγλία), ούτε μία πολιτική οργάνωση. Αυτό που θα μπορούσε κάποιος να πει είναι πως αποτελούσαν μία εργατική οργάνωση με ιδιαίτερη έμφαση και στις κοινωνικές δραστηριότητες, ως εκ τούτου μία κοινωνικο-εργατική οργάνωση.[4] Πιο συγκεκριμένα, «οι Ιππότες Εργασίας, που ιδρύθηκαν από ειδικευμένους εργάτες επηρεασμένους σαφώς από μασονικές τελετές, εξαπλώθηκαν σταδιακά στη διάρκεια της δεκαετίας του 1870, με αποτέλεσμα τη δεκαετία του 1880 να έχουν εδραιωθεί στις περισσότερες αστικές και βιομηχανικές περιοχές των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά. Ανέπτυξαν επίσης ασθενή παρουσία στην Αγγλία, στην Ιρλανδία, στην Αυστραλία και στη Νέα Ζηλανδία και στην ιδιόρρυθμη ηπειρωτική Ευρώπη, όπου η βάση τους ήταν το Βέλγιο. Πιστεύοντας ότι οι συνδικαλιστικές οργανώσεις που περιορίζονταν σ' ένα συγκεκριμένο κλάδο ήταν στενό και ξεπερασμένο μέσο προστασίας των ευρύτερων συμφερόντων της εργατικής τάξης, οι Ιππότες οργάνωναν όλους τους εργάτες σε ιδιαίτερους γεωγραφικούς τομείς, αφού πρώτα τους συγκέντρωναν σε τοπικές συνελεύσεις. Οι συνελεύσεις αυτές απαρτίζονταν από εργαζομένους σε ένα συγκεκριμένο συνεργείο, μέλη μιας επαγγελματικής ομάδας, ετερογενή σύνολα εργατών από ένα συγκεκριμένο μέρος ή οποιονδήποτε συνδυασμό αντρών, γυναικών, μαύρων, λευκών, και μελών άλλων εθνοτικών ομάδων που ήταν πρόθυμα να συνασπιστούν στην υπόθεση της εργατικής αλληλεγγύης. Οι τοπικές συνελεύσεις έστελναν κατόπιν εκπροσώπους στις περιφερειακές συνελεύσεις, οι οποίες με τη σειρά τους έστελναν εκπροσώπους στις ετήσιες Γενικές Συνελεύσεις σε επίπεδο ηπείρου, όπου εκλεγόταν η ηγεσία του σώματος. Με αυτή την έννοια, το Ευγενές και Ιερό Τάγμα ήταν μια οργανωτική καινοτομία που διαφοροποιούνταν ριζικά από

ILLINOIS.—THE ANARCHIST-LABOR TROUBLES IN CHICAGO—THE POLICE CHARGING THE [MU]RDEROUS RIOTERS IN OLD HAYMARKET SQUARE ON THE NIGHT OF MAY 4TH.

την τμηματική μορφή ομάδας συμφερόντων που είχαν ως τότε τα καθιερωμένα σωματεία ειδικευμένων εργατών, τα οποία κυριαρχούσαν στο εργατικό κίνημα του Καναδά και των Ηνωμένων Πολιτειών τον 19ο αιώνα».[5] Τα ζητήματα ωστόσο με τα οποία απασχολούνταν τέτοιες μορφές οργάνωσης των εργατών δεν έμεναν στο χώρο της δουλειάς. Η παντελής έλλειψη της έννοιας του «κοινωνικού κράτους», η οποία θα προκύψει πολλές δεκαετίες αργότερα, έθετε άμεσα το ζήτημα της αντιμετώπισης καθημερινών ζητημάτων. Έτσι, «δημιουργώντας αδελφότητες προκειμένου να προστατευτούν από το όνειδος της ταφής ως άποροι ή για να προστατεύσουν την οικογένειά τους από τις ολέθριες συνέπειες της ανεργίας, των ασθενειών και των τραυματισμών, οι εργαζόμενοι που ασπάζονταν τη ρητορική της αξιοπρέπειας και επικεντρώνονταν στην ιδέα της αλληλοβοήθειας δεν αγωνίζονταν λιγότερο από εκείνους που έδιναν τη μάχη στον χώρο της παραγωγής».[6]

Η μορφή των Ιπποτών Εργασίας έχει ιδιαίτερη σημασία σήμερα που τόσο ο κλαδικός συνδικαλισμός όσο και κάθε προσέγγιση που δεν αντιλαμβάνεται το εύρος και την ολότητα του κοινωνικού-ταξικού πολέμου –εμμένοντας μόνο στο ζήτημα της εργασίας– δεν μπορούν να δώσουν πρακτικές προτάσεις αλλά και πειστικές απαντήσεις. Η ενότητα των εργαζομένων ανά γεωγραφική περιοχή, και η σύνδεση του ταξικού αγώνα με την αντιμετώπιση των άμεσων ζητημάτων της καθημερινής ζωής ήταν η σύνθεση αυτή που επέφερε την ανάδειξη της οργάνωσης αυτής σε κύρια μαχητική δύναμη. Στην περίπτωση των Ιπποτών Εργασίας δεν προέκυψε το δίλημμα «απεργίες μόνο ή και αλληλοβοήθεια», δίλημμα που οδήγησε στη διάνοιξη σοβαρών ρωγμών στο σώμα της Πρώτης Διεθνούς, με αποτέλεσμα αυτό να διαρραγεί με τους επόμενους δυνατούς κραδασμούς.

Η παρατήρηση του Bryan D. Palmer δεν θα μπορούσε να είναι πιο επίκαιρη: «Υπάρχει η τάση να βλέπουμε στη διαδικασία του σχηματισμού των τάξεων μία μόνο πλευρά της ζωής των εργαζόμενων, τη συντριπτική υπεροχή της ταξικής πάλης, που νοείται μηχανικά ως ανυποχώρητη υλική αντιπαράθεση για το μέγεθος του μισθού, το ωράριο εργασίας ή την πολιτική στέρησης του εκλογικού δικαιώματος. [...] Όμως η ταξική πάλη αφορούσε επίσης την εξασφάλιση μιας θεσούλας στις πολιτιστικές εσχατιές της κοινωνίας του 19ου αιώνα, τη δημιουργία καθημερινής ασφάλειας και την επινόηση στρατηγικών επιβίωσης, που για πολλούς εργαζόμενους ήταν το πρώτο αναγκαίο βήμα για την προώθηση ενός πιο μαχητικού προγράμματος κοινωνικού μετασχηματισμού».[7]

Αν επιδιώκουμε να ξαναγεννηθεί το επαναστατικό εργατικό κίνημα, ίσως οι βάσεις του θα πρέπει να αναζητηθούν σε κάποιες εμπειρίες σαν κι αυτήν των Ιπποτών Εργασίας και όχι σε μοντέλα που προσπαθούν να απαντήσουν στον τεϋλορισμό και τον φορντισμό. Η ιδέα των τοπικών αυτόνομων εργατικών λεσχών ή κέντρων, η οποία αρχίζει να συζητιέται όλο και πιο έντονα, αποτελεί ένα δισέγγονο που είναι σίγουρο ότι σταδιακά θα αρχίσει να περπατά...

Φώτης Κατέβας

5 Palmer, B.D., *Κουλτούρες της Νύχτας*, Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 365.
6 Ό.π., σ. 324.

7 Ό.π.

Ελιζέ Ρεκλύ
ένας παραμελημένος πρωτοπόρος της αναρχίας

Το όνομα του Ελιζέ Ρεκλύ δεν είναι σίγουρα το πρώτο που συναντά κάποιος ο οποίος μελετά τον αναρχισμό. Ενώ κυκλοφορούν σε πάρα πολλές γλώσσες μεταφρασμένα κείμενα των Μπακούνιν και Κροπότκιν, δεν συμβαίνει το ίδιο με του Ρεκλύ. Ακόμα και οι μελετητές της αναρχικής σκέψης και δράσης ελάχιστα έχουν ασχοληθεί με τον Ρεκλύ, σε σχέση με τους δύο ρώσους αναρχικούς. Το κενό αυτό φαίνεται ακόμα μεγαλύτερο αν αναλογιστούμε ότι ο Ελιζέ Ρεκλύ συγκεντρώνει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που γοητεύουν: θεωρητικός, οργανωτής, επαναστάτης του οδοφράγματος, επιστήμονας διεθνούς κύρους. Μια απάντηση γύρω από την παραμέληση του γάλλου αναρχικού δίνει ο ιστορικός του αναρχισμού George Woodcock, γράφοντας ότι ο Ρεκλύ απέφυγε επιμελώς να γίνει έμβλημα του αναρχισμού όπως άλλοι, διατηρώντας πάντα ένα χαμηλό προφίλ και παραμένοντας ένας σύντροφος ανάμεσα σε άλλους συντρόφους.[1] Σ' αυτό συναινούν πολλές μαρτυρίες, οι οποίες αναφέρουν ότι επρόκειτο για έναν σεμνό αγωνιστή, που προσπαθούσε να αποφεύγει την αυτοπροβολή και αναλάμβανε την οποιαδήποτε αποστολή, όσο ασήμαντη κι αν ήταν.[2]

Το οικογενειακό περιβάλλον

Ο Ρεκλύ γεννήθηκε στις 15 Μαρτίου του 1830 σε μια μικρή πόλη της νοτιοδυτικής Γαλλίας. Γιος ενός πάστορα, και ένα από τα δεκατέσσερα παιδιά της οικογένειας Ρεκλύ.[3] Η μητέρα, η οποία προέρχονταν από μια ευκατάστατη οικογένεια ίδρυσε σχολείο στο οποίο δίδασκε η ίδια. Απ' αυτήν την οικογένεια θα ξεπηδήσουν κάποια πολύ ανήσυχα μυαλά και δύο σπουδαίοι αναρχικοί. Όχι μόνο ο Ελιζέ Ρεκλύ, αλλά και ο αδερφός του Ελί Ρεκλύ, σημαντικός συνοδοιπόρος του Ελιζέ, υπήρξε αναρχικός και ανθρωπολόγος. Γι' αυτά τα δύο αδέρφια θα γράψει το 1871 ο Μπακούνιν «δύο λόγιοι και ταυτοχρόνως οι πιο σεμνοί, ευγενικοί, ανιδιοτελείς, γνήσιοι κι αφοσιωμένοι στις βασικές τους αρχές».[4] Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το περιβάλλον που μεγαλώνουν τα παιδιά –αν και θρησκευτικό– δεν φαίνεται να είναι ασφυκτικό, χάρη στον εξαιρετικό πατέρα. Είναι πολύ χαρακτηριστική η ιστορία που αναφέρει ο Κροπότκιν για τον πατέρα Ρεκλύ:

> Μια μέρα, ενώ βρισκόταν στην ηλικία των 70, είδε στα χωράφια έναν νέο χωρικό που έθαβε ένα άλογο που είχε πεθάνει από τη νόσο του άνθρακα. «Είσαι νέος», είπε ο γέροντας «και ριψοκινδυνεύεις τη ζωή σου. Εγώ είμαι γέρος. Γύρνα σπίτι! Θα

1 Woodcock, George, "Elisee Reclus: An Introduction," στο Fleming, Marie, *The Geography of Freedom, The Odyssey of Elisee Reclus*, Black Rose Books, Montreal-New York, 1988, σσ. 11-12.

2 Ward, Dana, "Αλχημεία στο Κλάρενς: Κροπότκιν και Ρεκλύ, 1877-1881," στο παρόν τεύχος της *Ευτοπίας*.

3 Ο Νεττλάου αναφέρει τα ονόματα δεκατριών παιδιών, γράφοντας όμως ότι ο Πωλ Ρεκλύ υποστήριζε ότι τα αδέρφια ήταν δεκατέσσερα. Ο Κροπότκιν ωστόσο σε μία από τις δύο νεκρολογίες που έγραψε για τον Ελιζέ Ρεκλύ υποστηρίζει ότι τα αδέρφια ήταν δώδεκα. Βλ. Nettlau, Max, *Ελιζέ Ρεκλύ, Ένας Αναρχικός και Λόγιος*, μτφρ. Γιάννης Καραπαπάς, Τροπή, Αγρίνιο, 2005, σ. 22, Kropotkin, Peter, "Elisee Reclus, Obituary," *The Geographical Journal,* Vol. 26, No. 3 (Sep., 1905), σ. 337.

4 Nettlau, σ. 125.

> θάψω εγώ το ζώο.» Ο χωρικός αρνήθηκε ενώ αυτός επέμεινε˙ και δούλεψε με το φτυάρι μόνος του όλη την ημέρα. Το σούρουπο το βαρύ ζώο είχε θαφτεί.[5]

Η ελευθερία που έπνεε στο σπίτι των Ρεκλύ φαίνεται ότι τελικά νίκησε το θρησκευτικό κλίμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεκατρία από τα δεκατέσσερα παιδιά (με εξαίρεση την Νοεμί) καταλήγουν στην αθεΐα.[6] Μάλιστα, εκτός από τα αδέρφια Ελιζέ και Ελί που ασπάζονται τον αναρχισμό, ο Πωλ Ρεκλύ, γιος του Ελί, θα ασχοληθεί με το πολιτικό έργο του πατέρα και του θείου και θα σώσει ένα σημαντικό αρχείο. Ακόμα και ο Ζακ, γιος του Πωλ (εγγονός του Ελί), έζησε για χρόνια στην Κίνα και συνέβαλε στην εκεί διάδοση των αναρχικών ιδεών.[7]

Ο επιστήμονας

Ο Ρεκλύ ήταν ένας από τους πιο προβεβλημένους γεωγράφους του 19ου αιώνα. Αν και ο πατέρας είχε στείλει τα αδέρφια Ελί και Ελιζέ να σπουδάσουν θεολογία, προκειμένου να γίνουν προτεστάντες ιερείς, αυτοί εγκατέλειψαν τις σπουδές τους και το Μοντομπάν, και καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής με τα πόδια έφτασαν στο Βερολίνο προκειμένου να παρακολουθήσουν τις διαλέξεις του γεωγράφου Καρλ Ρίττερ (Carl Ritter). Ο Ελιζέ γράφει στον αδερφό του Ελί το 1855:

> (…) η μοναδική μου σοβαρή μελέτη είναι η γεωγραφία, και θεωρώ πολύ καλύτερο να παρατηρώ τη φύση από κοντά παρά να τη φαντάζομαι μέσα στο σπουδαστήριο. Καμιά με αυτόν τον τρόπο ωραία περιγραφή δεν μπορεί να είναι αληθινή, αφού δεν μπορεί να αναπαράγει τη ζωή του τοπίου, τη ροή των υδάτων, το θρόισμα των φύλλων, το κελάιδισμα των πουλιών, την ευωδία των λουλουδιών…[8]

Η αρχική φυσιολατρική στάση του Ρεκλύ στην πορεία σχηματοποιείται σε μια ολιστική αντίληψη για την φύση, με την παρατήρηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ειδών και των οικοσυστημάτων. Στην πορεία, ο Ρεκλύ θα συμπεριλάβει το φιλοπεριβαλλοντικό σ’ εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα πρέπει να διέπουν την αναρχική κοινωνία. Όπως το θέτει ωραία ο Graham Purchase, το όραμά του Ρεκλύ αντιπροσωπεύει μια «σύγχρονη, επιστημονικώς καταρτισμένη και πραγματικά συνολική σύλληψη της κοινωνικο-οικολογικής αρμονίας: καλώντας την ανθρωπότητα να φτιάξει τις πόλεις και τις βιομηχανίες της σε συμφωνία με τη φυσική και τοπική βιογεωγραφία της Γης, και δουλεύοντας ενωμένα για μια παγκόσμια ομοσπονδία οικολογικών περιοχών».[9]

Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον ότι δύο –Ρεκλύ και Κροπότκιν– από τους τέσσερις πιο σημαντικούς αναρχικούς του 19ου αιώνα ήταν γεωγράφοι. Ο Ρεκλύ παρέμενε ένας ακούραστος γεωγράφος που ταξίδευε συνεχώς προκειμένου να εργάζεται. Το έργο του τεράστιο, με πιο εντυπωσιακό την 19τομη *Νέα Παγκόσμια Γεωγραφία*, η οποία δημοσιεύτηκε σε διάστημα 19 ετών, δηλαδή μεταξύ 1875 και 1894, και του εξασφάλισε τη διεθνή καταξίωση. Για την ολοκλήρωση αυτού του τιτάνιου έργου ταξίδεψε στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ, την Κολομβία και πολλές ακόμα χώρες. Πέρασε και από την Ελλάδα. Πάντως τα στοιχεία που δίνει στο κεφάλαιο για την Ελλάδα από την *Νέα Παγκόσμια Γεωγραφία* –το οποίο περιλαμβάνεται σ’ αυτό το αφιέρωμα– δείχνει ότι γνώριζε καλά και την πολιτική κατάσταση της χώρας.[10] Ο Νεττλάου αναφέρει ότι στις 6 Απριλίου του

5 Ishill, Joseph, *Elisée and Elie Reclus: In Memoriam. Including: tributes, appreciations and essays by Elie Faure, Prof. Albert Heim, Jean Grave [and others] fragments, letters and woodcuts by Louis Moreau* (Berkeley Heights, NY: Oriole Press, 1927), σ. 55. Παρατίθεται στο Ward, Dana, “Αλχημεία στο Κλάρενς: Κροπότκιν και Ρεκλύ, 1877-1881,” στο παρόν τεύχος.

6 Nettlau, σ. 24 (υποσημείωση).

7 Dirlik, Arif, “Vision and Revolution, Anarchism in Chinese Revolutionary Thought on the Eve of the 1911 Revolution,” *Modern China*, Vol. 12, No. 2 (Apr., 1986), σ. 124 (υποσημείωση), Avrich, Paul, Anarchist Voices, An Oral History of Anarchism in America, AK Press, Oakland, 2005, σ. 408.

8 Nettlau, σ. 70.

9 Purchase, Graham, *Anarchism and Ecology*, Black Rose Books, Montreal-New York, 1997, σ. 56.

10 Reclus, Elisée, “Το παρόν και το μέλλον της Ελλάδας” (1876). Δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος της *Ευτοπίας*.

1883 βρίσκεται στη Σμύρνη, όπου και εντυπωσιάζεται από τη φιλοξενία των Ελλήνων. Χαρακτηρίζει μάλιστα τους Τούρκους ως τον «πιο καθυστερημένο λαό της γης» λόγω της έντονης θρησκευτικότητάς τους. Αυτός ο χαρακτηρισμός του μάλλον απηχεί και τις αντι-οθωμανικές τάσεις των επαναστατικών κύκλων της εποχής που εναντιώνονταν στον ανατολίτικο δεσποτισμό, και κάποιοι εκ των οποίων πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 (μεταξύ των οποίων και ο Τσιπριάνι). Από εκεί θα περάσει στην Αθήνα, την Κόρινθο και την Κέρκυρα.[11]

Το συνολικό γεωγραφικό έργο του Ρεκλύ περιλαμβάνει κάποιες χιλιάδες σελίδες. Εκτός από την 19τομη *Γεωγραφία* έγραψε επίσης δεκάδες άρθρα και βιβλία, μεταξύ των οποίων η *Ιστορία ενός βουνού* και το τρίτομο *Ο άνθρωπος και η Γη*. Γνωρίζουμε ότι για την παραγωγή αυτού του τεράστιου επιστημονικού έργου ο Ρεκλύ δούλευε ακούραστα από τις 6 το πρωί μέχρι τις 11 το βράδυ.[12] Ως επιστέγασμα της επιστημονικής του δουλειάς, το 1892 η Γεωγραφική Εταιρία του Παρισιού τού απένειμε το βασιλικό χρυσό μετάλλιο για τη συνολική του προσφορά.

Ο αναρχικός

Ο Ρεκλύ διαβάζει Προυντόν και γοητεύεται από τον αναρχισμό. Αποκάλεσε τον εαυτό του αναρχικό για πρώτη φορά το 1851, σε ηλικία των 21 ετών.[13] Είναι η χρονιά που δημοσιεύει το άρθρο «Development of Liberty in the World,» κείμενο που αναπτύσσει τις πρώτες πολιτικές του απόψεις. Έκτοτε, ο Ρεκλύ αναπτύσσει συστηματική αναρχική δράση, δημοσιεύοντας κείμενα, συμμετέχοντας σε δράσεις, ενώ δεν παραλείπει να συναντήσει και να συνάψει σχέσεις με τα μεγάλα ονόματα της αναρχικής σκέψης, τον Προυντόν και τον Μπακούνιν. Ο Ρεκλύ γνώρισε τον Μπακούνιν το 1864, και έκτοτε διατήρησαν επαφές. Φαίνεται επίσης να συνδέθηκε και με το σχέδιο της μυστικής Διεθνής Αδελφότητας που οργάνωνε ο δεύτερος. Είναι πιθανό, όπως αναφέρει ο Dana Ward, η επίδραση του Μπακούνιν να σκλήρυνε κι άλλο τις αναρχικές του πεποιθήσεις, οδηγώντας τον περισσότερο στη δράση.[14] Γνωρίζουμε άλλωστε πόση μεγάλη επίδραση ασκούσε στους αναρχικούς οι επαφές τους με τον χειμαρρώδη Μπακούνιν.

Μάλιστα, ο Ρεκλύ είχε επαφές και με τον Καρλ Μαρξ, ο οποίος επέμενε στον εκδότη του να ανατεθεί στον γεωγράφο η μετάφραση του *Κεφαλαίου* του στα γαλλικά. Μετά τον θάνατο του Μπακούνιν όμως, όταν ο Ρεκλύ είχε γίνει πλέον μια από τις σημαίνουσες μορφές του αναρχικού κινήματος, ο Μαρξ φαίνεται να δυσπιστεί απέναντί του.

Πράγματι, ήταν ευρέως γνωστό ότι ο Ρεκλύ διατηρούσε επαφές με τον Μπακούνιν, κάτι που το μαρτυρούν άλλωστε και οι αστυνομικές αναφορές της εποχής.[15] Μάλιστα ο Ρεκλύ διάβασε επικήδειο στην κηδεία του πρώτου και υπήρξε μέλος διεθνούς επιτροπής για την έκδοση των γραπτών του. Ο Ρεκλύ μαζί με τον Καφιέρο ήταν αυτοί που ονόμασαν *Θεός και Κράτος* κάποια χειρόγραφα που κυκλοφόρησαν στα γαλλικά ως μπροσούρα το 1882,[16] κάνοντας ευρέως γνωστή τη σκέψη του Μπακούνιν. Αυτό άλλωστε θεωρείται σήμερα και το πιο γνωστό βιβλίο του Μπακούνιν. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Νεττλάου για την έκδοση αυτή, ο Ρεκλύ «και τις δύο φορές που άπλωσε τα χέρια του τις μπερδεμένες δεσμίδες χειρογράφων, το 1878 και το 1880, ήταν επιτυχημένες, φέρνοντας στο φως ένα απόσπασμα για την Κομμούνα και αυτό που ο ίδιος ονόμασε *Dieu*

11 Nettlau, σ. 254.

12 Kropotkin, "Elisee Reclus, Obituary,"ό.π., σ. 343.

13 Fleming, Marie, T*he Geography of Freedom, The Odyssey of Elisee Reclus,* Black Rose Books, Montreal-New York, 1988, σ. 21.

14 Ward, Dana, ό.π.

15 Αυτή που ανέσυρε τα συγκεκριμένα αρχεία είναι η Fleming. Βλ. *The Geography of Freedom*, ό.π.

16 Για την ελληνική μετάφραση βλ. Μπακούνιν, Μιχαήλ, *Θεός και Κράτος,* Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1986.

et l' Etat (Θεός και Κράτος)».[17] Βαθειά φιλία όμως φαίνεται ότι συνέδεε τους δύο αναρχικούς γεωγράφους, τον Ρεκλύ και τον Κροπότκιν. Οι δύο τους πάντα συνεργάζονταν, αλληλογραφούσαν συνεχώς (δυστυχώς ο Κροπότκιν κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφίας τους για λόγους ασφαλείας[18]) και πέρασαν και ένα διάστημα μαζί στο Κλάρενς, για το οποίο δημοσιεύουμε σ' αυτό το αφιέρωμα και το άρθρο «Αλχημεία στο Κλάρενς: Κροπότκιν και Ρεκλύ, 1877-1881» του Dana Ward.[19] Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ρεκλύ έσπευσε να συμπαρασταθεί στη γυναίκα του Κροπότκιν –την Σοφία– αμέσως μετά τη δεύτερη σύλληψη του συντρόφου της, οι οποίοι μάλιστα πενθούσαν το θάνατο του αδερφού της που είχε πεθάνει λίγες ώρες πριν.[20] Μάλιστα και ο αδερφός του Ελιζέ, ο Ελί, συμπαραστάθηκε στην Σοφία, και την φιλοξενούσε στο σπίτι του στο Παρίσι όλο το διάστημα που ο Κροπότκιν ήταν φυλακισμένος στο Clairvaux, μια μικρή επαρχία δίπλα στην γαλλική πρωτεύουσα. Η Σοφία είχε προτιμήσει να μετακομίσει εκεί, προκειμένου να μπορεί να βλέπει τον Κροπότκιν στο επισκεπτήριο (τον πρώτο χρόνο τής επέτρεπαν να τον βλέπει μία φόρα το δίμηνο!).[21]

Πολύ σημαντική άλλωστε ήταν και η συνεισφορά του ο Ρεκλύ στη διεύθυνση αλλά και την υλική στήριξη της εφημερίδας *Le Revolté*, μετά τη σύλληψη του Κροπότκιν. Αργότερα ο ίδιος θα ζητήσει από τον Jean Grave[22] να πάει στη Γενεύη για να αναλάβει τη διεύθυνση της εφημερίδας.[23] Η επιλογή του Ρεκλύ αποδείχτηκε ορθή, αφού με την διεύθυνση του Grave το αναγνωστικό κοινό της εφημερίδας απογειώθηκε, φτάνοντας για παράδειγμα τα 6.000 φύλλα για το τεύχος 42, τον Ιούλιο του 1889.[24]

Ποιο ήταν όμως το γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση των αναρχικών απόψεων του Ρεκλύ; Είναι αναμφίβολα η συμμετοχή του στην παρισινή κομμούνα του 1871, δηλαδή 20 χρόνια αφότου είχε αποκαλέσει τον εαυτό του «αναρχικό». Το 1871 λοιπόν συμμετέχει στην κομμούνα μαζί με τα αδέρφια του Ελί και Πωλ. Ωστόσο μόνο αυτός από τα τρία αδέρφια θα συλληφθεί και θα οδηγηθεί στις φυλακές, μαζί με άλλους κομμουνάρους, μετά από μια πορεία μέσω Βερσαλλιών προκειμένου να διαπομπευτούν. Να πώς περιγράφει την πορεία ο Ρεκλύ σε γράμμα που έστειλε στον Κροπότκιν:

> Καθώς εμείς πατήσαμε το πόδι μας στις Βερσαλλίες, το πλήθος των αστών με τις κυρίες του μας υποδέχτηκε με κάθε είδους προσβολές, ενώ εμείς, με δεμένα τα χέρια, τραβιόμασταν μακριά τους. Ένας άντρας –εγώ νόμισα ότι αναγνώρισα σε αυτόν ένα μέλος της … [μιας εταιρίας λογίων]– μου έδωσε ένα σφοδρό κτύπημα στο κεφάλι και φώναξε: ω, ο αχρείος! Η γυναίκα του με χτύπησε με την ομπρέλα της. Μετά απ' όλη την καταπόνηση της προηγούμενης νύχτας έπεσα λιπόθυμος…[25]

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη φυλακή ο Ρεκλύ βίωσε πολύ δύσκολες στιγμές αφού οι συνθήκες ήταν πέρα για πέρα απάνθρωπες·[26] κατάφερε όμως κι εκεί να μη χάσει το ενδιαφέρον του για τη γεωγραφία και την πολιτική. Μέσα στη φυλακή παρέδιδε μαθήματα ανάγνωσης, γεωγραφίας και αγγλικών στους συγκρατούμενούς του. Στη δίκη του καταδικάζεται σε 10ετή εξορία και τον Μάρτιο του 1872[27] απελευθερώνεται και εξορίζεται στην Ελβετία, μετά

17 Nettlau, σ. 205.

18 Nettlau, σ. 363.

19 Ward, ό.π.

20 Κροπότκιν, Πιότρ, *Οι Αναμνήσεις ενός Επαναστάτη*, μτφρ. Γεωργία Γιαννακοπούλου & Βασίλης Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, σ. 254.

21 Woodcock, George & Avakumovic, Ivan, *Peter Kropotkin, From Prince to Rebel*, Black Rose Books, Montreal-New York, 1990, σ. 195.

22 Για τον Jean Grave βλέπε τη βιογραφία: Patsouras, Louis, *The Anarchism of Jean Grave, Editor, Journalist and Militant*, Black Rose Books, Montreal-New York, 2003.

23 Fleming, ό.π., σ. 137.

24 Nataf, Andre, *Η καθημερινή ζωή των αναρχικών στην Γαλλία (1880-1910)*, μτφρ. Γεώργιος Σπανός, Παπαδήμας, Αθήνα, 1994, σ. 146.

25 Nettlau, σ. 174.

26 Fleming, ό.π., σ. 84.

27 Fleming, σ. 82. Σύμφωνα με τον Κροπότκιν απελευθερώθηκε τον Ιανουάριο του ίδιου χρόνου. Βλ. Kropotkin, Peter, "Elisee Reclus, Obituary," *The Geographical Journal*, ό.π., σ. 339.

από διεθνή κινητοποίηση για την απελευθέρωσή του μέσω της συλλογής υπογραφών από επιστημονικές εταιρίες. Μεταξύ των ανθρώπων που υπέγραψαν για την απελευθέρωση του Ρεκλύ ήταν ο Δαρβίνος και ο Γουάλας (A.R. Wallace). Τότε, ο Ρεκλύ ήταν ήδη αρκετά γνωστός για το γεωγραφικό του έργο και κάποια κείμενά του είχαν μεταφραστεί ήδη σε άλλες γλώσσες. Μετά την απελευθέρωσή του αναπτύσσει πολύ σημαντική δράση πολιτική δράση ως εξόριστος στην Ελβετία αφού εκεί έρχεται σε επαφή με την Ομοσπονδία της Γιούρα και γίνεται ένα από τα βασικά της μέλη.[28]

Ωστόσο, αξίζει να δούμε τώρα και την συμβολή του Ρεκλύ στην ίδια την εξέλιξη της αναρχικής θεωρίας. Ο Ρεκλύ ήταν ένας απ' αυτούς που διαμόρφωσαν την αναρχική θεωρία, και συγκεκριμένα το ρεύμα του αναρχοκομμουνισμού, και γι' αυτό έχει δίκιο η Fleming που υποστηρίζει ότι δεν μπορούμε να πούμε ότι απλώς ακολούθησε το ρεύμα του μπακουνισμού.[29] Ο Ρεκλύ χρησιμοποίησε τον όρο «αναρχοκομμουνισμός» πρώτη φορά δημοσίως τον Μάρτιο του 1876,[30] ενώ ένα μήνα πριν, ο Φρανσουά Ντυμαρτερέ (Francois Dumartheray) είχε αναφέρει –μάλλον για πρώτη φορά– τον όρο «αναρχικός κομμουνισμός» σε μπροσούρα που κυκλοφόρησε στην Γενεύη για λογαριασμό μιας ομάδας προσφύγων από τη Λυών, και έφερε τον τίτλο «Προς τους χειρώνακτες εργαζομένους οπαδούς της πολιτικής δράσης».[31] Την ίδια χρονιά ο όρος χρησιμοποιήθηκε και υπερασπίστηκε από το ιταλικό τμήμα της διεθνούς και συγκεκριμένα από τους Μαλατέστα, Καφιέρο και Κόστα.[32] Μάλιστα ο Κροπότκιν σε μια επιστολή του παραδέχεται ότι συμφώνησε με τον Ρεκλύ και τον Καφιέρο να χρησιμοποιούν και στην εφημερίδα *Le Revolté (Ο Εξεγερμένος)* τον όρο «κομμουνιστές αναρχικοί».[33]

Το κείμενο «Η αναρχία από έναν αναρχικό»(1884) χαρακτηρίζεται από τον Νεττλάου ως η πρώτη πρωτότυπη δημοσίευση στα αγγλικά του ρεύματος του αναρχοκομμουνισμού.[34] Εκεί, χωρίς να έχουμε πραγματικά μια συστηματική παρουσίαση αυτού του τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας, δίνονται κάποιες γενικές γραμμές, κυρίως μέσα από την κριτική που ασκείται στα δεινά που επιφέρει ο καπιταλισμός. Υπάρχει όμως ένα γενικό όραμα της αναρχοκομμουνιστικής κοινωνίας:

> Οι άνθρωποι σε όλες τις εποχές το έχουν αισθανθεί˙ και μετά από κάθε προσωρινό θρίαμβο η γενναιοδωρία του νικητή εξάλειφε τις απειλές του παρελθόντος. Είναι ένα σταθερό γεγονός ότι σε όλα τα σημαντικά λαϊκά κινήματα, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στο όνομα κάποιας ιδέας με την ελπίδα ενός καλύτερου αύριο, και πάνω απ' όλα, με την αίσθηση μιας νέας αξιοπρέπειας, η ψυχή γεμίζει με ανώτερα και πλούσια συναισθήματα. Τη στιγμή που η αστυνομία, τόσο η πολιτειακή όσο και η αστική, παύει τα καθήκοντά της και οι μάζες γίνονται οι κύριοι των δρόμων, η ηθική ατμόσφαιρα αλλάζει, ο καθένας αισθάνεται τον εαυτό του υπεύθυνο για την ευημερία και την ικανοποίηση όλων. Η παρενόχληση ατόμων γίνεται σχεδόν ανήκουστη, ακόμη και οι επαγγελματίες εγκληματίες σταματούν τη θλιβερή σταδιοδρομία τους, διότι και αυτοί αισθάνονται ότι κάτι σπουδαίο κινείται στον αέρα. Αχ! Αν οι επαναστάτες, αντί να υπακούν μιαν αόριστη ιδέα, όπως έκαναν σχεδόν πάντα στο παρελθόν, είχαν διαμορφώσει έναν σαφή στόχο, ένα μελετημένο σύστημα κοινωνικής καθοδήγησης, εάν είχαν θελήσει να θεσπίσουν μια νέα κατάσταση στην οποία κάθε πολίτης μπορεί να είχε τη σιγουριά για το ψωμί, τη δουλειά, την εκπαίδευση και την ελεύθερη ανάπτυξη της ύπαρξής του, τότε δεν θα υπήρχε κανένας κίνδυνος να ανοίξουν διάπλατα όλες οι πύλες των φυλακών και να πουν στους δυστυχείς τους οποίους

28 Fleming, ό.π., σ. 97.

29 Fleming, ό.π., σ. 102.

30 Nettlau, Μαξ, *Ιστορία της Αναρχίας*, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995, σσ. 162-3.

31 Για μια κατατοπιστική συλλογή περί αναρχοκομμουνισμού βλέπε: Συλλογικό, *Αναρχοκομμουνισμός: Η διερεύνηση του μέλλοντος στο παρόν,* Κόκκινο Νήμα, Αθήνα, 2004.

32 Για το αναρχικό ιταλικό τμήμα της πρώτης διεθνούς βλέπε: Pernicone, Nunzio, "Η ιταλική ομοσπονδία της διεθνούς (1872-1874), *Ευτοπία* 20, Οκτώβρης 2011, σσ. 46-66.

33 Woodcock, George & Avakumovic, Ivan, σ. 317-8.

34 Nettlau, σ. 249.

έκλεινε μέσα: «Πηγαίνετε, αδελφοί και αδελφές και μην αμαρτήσετε πια».[35]

Το κείμενο αυτό πάντως έχει πολλαπλή χρήση. Αποσκοπεί στο να ξεκαθαρίσει τι είναι αναρχία, αλλά κυρίως στο να καταδικάσει την αδικία, την ανισότητα, τη φτώχεια και την εκμετάλλευση που βλέπει ο Ρεκλύ στο καπιταλιστικό κράτος, τον παραλογισμό και τη δουλοπρέπεια που συνεπάγεται η μοναρχία, την εξαθλίωση που φέρνει η φεουδαρχία. Επίσης στηλιτεύει τη χριστιανική ηθική, αντιπαρατάσσοντας τη χριστιανική ελεημοσύνη με την σοσιαλιστική αδερφοσύνη. Με λίγα λόγια το κείμενο, όπως είναι λογικό, κινείται στο πλαίσιο της σοσιαλιστικής κριτικής στην κεφαλαιοκρατία του 19ου αιώνα. Η ιδιαιτερότητά του είναι ότι είναι γραμμένο από την αναρχική σκοπιά.

Το δεύτερο σημαντικότερο κείμενο του Ρεκλύ είναι το «Εξέλιξη και Επανάσταση»(1880), το οποίο σημειώνει σειρά επανεκδόσεων ως μπροσούρα, και θα αποτελέσει τη βάση για το βιβλίο *Η εξέλιξη, η επανάσταση και το αναρχικό ιδεώδες*(1897). Το κείμενο αυτό μεταφράστηκε και στα ελληνικά από τον Ανδρέα Ρηγόπουλο και δημοσιεύτηκε σε μορφή χειρογράφου από την εφημερίδα *Επί τα Πρόσω.*[36] Σ’ αυτό το κείμενο ο Ρεκλύ, μεταξύ άλλων, τονίζει την εμπιστοσύνη του στον ρόλο των επιστημών˙ για την ακρίβεια, ο Ρεκλύ στο «Εξέλιξη και επανάσταση» προσπαθεί κατά κάποιον τρόπο να επιστημονικοποιήσει τον αναρχισμό, δείχνοντας τη σύνδεση μεταξύ εξέλιξης και της επανάστασης. Οι επιστήμες, αναφέρει ο Ρεκλύ σ’ αυτό το κείμενο, προσφέρουν νέες γνώσεις οι οποίες είναι χρήσιμες για όλους. Ακόμα και αν θέλει η άρχουσα τάξη να κρατήσει την γνώση για τον εαυτό της, αυτό είναι αδύνατο, έτσι το αποτέλεσμα των επιστημονικών ανακαλύψεων είναι ανοιχτό και στους εργάτες, σημειώνει ο γάλλος συγγραφέας στο συγκεκριμένο άρθρο του. Το κείμενό του μάλιστα κλείνει με έναν τρόπο που τονίζει για ακόμη μια φορά την σύνδεση, στη σκέψη του Ρεκλύ, της επαναστατικής αλλαγής με τη γνώση και την επιστημονική πρόοδο:

> (...) η ανθρωπότητα βρίσκεται σήμερα γονατισμένη και συντετριμμένη. Εάν το κεφάλαιο συνεχίσει να υπάρχει, τότε θα έρθει ώρα να κλάψουμε για τη χρυσή εποχή της ανθρωπότητας. Εκείνη τη στιγμή κοιτάζοντας προς τα πίσω θα δούμε την αγάπη, τη συναδέλφωση και την ελπίδα, που πλημμύρισαν τη γη με χαρά και με γλύκα, να χάνονται σαν ένα φως που σβήνει σιγά-σιγά. Όσον αφορά εμάς που συνηθίζουν να μας αποκαλούν «οι σύγχρονοι βάρβαροι», η επιθυμία μας είναι δικαιοσύνη για όλους. Τι παλιάνθρωποι που είμαστε να απαιτούμε για όλους όσους πρόκειται να γεννηθούν τα μέσα αυτοσυντήρησης, την ελευθερία και την πρόοδο![37]

Ο Ρεκλύ, σε αντίθεση για παράδειγμα με τον Μπακούνιν ο οποίος διατηρούσε μια επιφυλακτική στάση απέναντι στην σπουδαιότητα των επιστημών, όχι μόνο δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση το ίδιο το κύρος των επιστημών, αλλά και τη συμβολή τους στην επαναστατική αλλαγή, αλλά δεν παρέκλινε ποτέ και από το προσωπικό του επιστημονικό έργο. Η ανεπιφύλακτη εμπιστοσύνη του στις επιστήμες είναι και ένα από τα ζητήματα με τα οποία ασχολείται η Fleming στο άρθρο της “Μεταξύ θρησκείας και επιστήμης: ο αναρχικός Elisée Reclus”.38 «Επαγγελλόμαστε μια νέα πίστη», είπε το 1892, «και όταν αυτή η πίστη, που είναι μαζί και επιστήμη, γίνει η πίστη όλων όσων αναζητούν την αλήθεια, θα βρει τη θέση της στον πραγματικό κόσμο, αφού ο πρώτος νόμος της ιστορίας είναι ότι η κοινωνία διαμορφώνεται σύμφωνα με τα ιδεώδη της».[39]

Φυσικά μιλώντας για την πολιτική θεωρία του Ρεκλύ δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την υπεράσπιση από την πλευρά του μιας ηθικής εκτίμησης των άλλων ζώων. Ξέρουμε

35 Reclus, Elisée, “Η αναρχία από έναν αναρχικό”, στο παρόν τεύχος της Ευτοπίας.

36 Νούτσος, Παναγιώτης (επ.), *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα,* τόμος Α΄, Γνώση, Αθήνα, 1990, σ.σ. 159, 279.

37 Reclus, Elisée, “Εξέλιξη και επανάσταση”, μτφρ. Βασίλης Κορολής & Μάριος Λωτός. Κυκλοφορεί στο διαδίκτυο.

38 Δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος της *Ευτοπίας.*

39 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο Κροπότκιν*, Η Κατάκτηση του ψωμιού.*

ότι, τουλάχιστον από 25 χρόνων, ήταν χορτοφάγος[40] και ότι διατήρησε αυτές τις διατροφικές του συνήθειες μέχρι το θάνατό του, αν και το κείμενό του για τη χορτοφαγία δημοσιεύτηκε πολύ αργά, όταν ήταν 71 ετών.[41] Γι' αυτόν ο σεβασμός των μη ανθρώπινων ζώων ήταν κάτι αξεδιάλυτο από την υπεράσπιση της αναρχικής κοινωνίας: «Όσον αφορά εμένα, περιλαμβάνω και τα ζώα στο ιδεώδες μου για τη σοσιαλιστική αλληλεγγύη».[42] Δεν παραβλέπει ωστόσο το δέσιμο των ανθρώπων με την κτηνοτροφική παραγωγή, γι' αυτό στο κείμενό του «Η αναρχία από έναν αναρχικό» δεν την αποκλείει από την αναρχική κοινωνία.

Οι γάμοι του και θάνατός του

Ο Ρεκλύ, παρά τον πλούτο της πολιτικής του δράσης και του επιστημονικού του έργου, δεν ήταν ένας ερημίτης. Παντρεύτηκε τρεις φορές. Η πρώτη του σύζυγος Κλαρίς πέθανε πολύ νωρίς, ωστόσο έκανε μ' αυτήν δύο κόρες. Η δεύτερή του γυναίκα Φάννυ πέθανε από επιλόχειο πυρετό (το 1874) και κατόπιν πέθανε και το παιδί. Η τρίτη σύζυγος του Ρεκλύ, η Ερμάνς, υπήρξε βοτανολόγος και εντομολόγος και τον συνόδευε σε όλα τα ταξίδια που έκανε προκειμένου να γράψει την *Νέα Παγκόσμια Γεωγραφία.*

Ο Ρεκλύ ήδη από το 1880 είχε αρχίσει να έχει προβλήματα με την καρδιά του. Το 1904, μετά το θάνατο του αδερφού του, τον ταλαιπωρούσε έντονα η στηθάγχη. Τελικά, πέθανε στις 4 Ιουλίου του 1905. Όπως είχε ζητήσει πριν τον θάνατό του, θάφτηκε δίπλα στον αδερφό του τον Ελί και δεν έγινε καμία απολύτως εκδήλωση για την κηδεία του, στην οποία παρέστη μόνο ο ανιψιός του Πωλ (γιος του Ελί).

Ας κλείσουμε με λίγα λόγια του Κροπότκιν για τον Ρεκλύ:

> Τελικά γι' αυτόν, ο οποίος γνώριζε τόσο καλά όλα τα διασκορπισμένα έθνη πάνω στη Γη, τα οποία μας δείχνουν τα στάδια που διανύει η ανθρωπότητα, και ο οποίος μπορούσε να διατηρεί μέσα στο πνεύμα το μακρύ δρόμο των μαρτυρίων της ανθρωπότητας, γι' αυτόν η Αναρχία δεν ήταν απλά το όνειρο ενός ερωτευμένου. Αυτή ήταν το τέλος, το κλειδί της ιστορίας της ανθρωπότητας, της επιστήμης.[43]

Σταύρος Καραγεωργάκης

Εργογραφία του Ρεκλύ στα ελληνικά

Καφιέρο, Κάρλο & Ρεκλύ, Ελιζέ, "Πρόλογος," στο Μπακούνιν, Μιχαήλ, *Θεός και Κράτος*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1986, σσ. 17-20.

Ρεκλύ, Ελιζέ, "Εξέλιξις και εξέγερσις," *Επί τα Πρόσω*, χειρόγραφο, 1890 ή 1898.

Ρεκλύ, Ελιζέ, "Περί χορτοφαγίας," *Ευτοπία* 18, Γενάρης 2010, σσ. 56-61.

Ρεκλύ, Ελιζέ, "Ποινή του θανάτου," στο De Sechelles, *Αι καταχρήσεις της ποινικής δικονομίας,* Αθήνα, 1880, σσ. 121-132.[44]

Για τον Ρεκλύ στα ελληνικά:

Καραγεωργάκης, Σταύρος, "Ο χορτοφάγος Ελιζέ Ρεκλύ, Εισαγωγικά σχόλια για το άρθρο «Περί χορτοφαγίας» του Ρεκλύ", *Ευτοπία* 18, Γενάρης 2010, σσ. 52-55.

Νεττλάου, Μαξ, *Ελιζέ Ρεκλύ, Ένας Αναρχικός και Λόγιος,* μτφρ. Γιάννης Καραπαπάς, Τροπή, Αγρίνιο, 2005.

40 Από γράμμα στη μητέρα του στις 13 Νοεμβρίου του 1955. Βλ. Nettlau, σ. 80.

41 Δημοσιεύτηκε το 1901. Ελληνική μετάφραση: Ρεκλύ, Ελιζέ, "Περί χορτοφαγίας," *Ευτοπία* 18, Γενάρης 2010, σσ. 56-61.

42 Nettlau, σ. 261.

43 Nettlau, ό.π., σ. 366.

44 Υπάρχει αντίτυπο στην Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία:

Νεττλάου, Μαξ, *Ελιζέ Ρεκλύ, Ένας Αναρχικός και Λόγιος*, μτφρ. Γιάννης Καραπαπάς, Τροπή, Αγρίνιο, 2005: Πολύ σημαντική βιογραφία που στηρίχτηκε στην αλληλογραφία (κυρίως με τον αδερφό του επίσης αναρχικό Ελί Ρεκλύ) και τα έργα του Ρεκλύ, αλλά και με συνεντεύξεις που πήρε ο Νεττλάου από συγγενικά πρόσωπα του γάλλου γεωγράφου. Στην αποτελεσματικότητα βέβαια αυτού του έργου συνετέλεσε το γεγονός ότι ο Νεττλάου ήταν σχεδόν σύγχρονος του Ρεκλύ, κάτι που διευκόλυνε το έργο του.

Fleming, Marie, *The Geography of Freedom, The Odyssey of Elisee Reclus*, Black Rose Books, Montreal-New York, 1988: Όχι τόσο εκτενής και λεπτομερειακή βιογραφία, όπως του Νεττλάου, σε κάθε περίπτωση όμως πιο ολοκληρωμένη δουλειά καθώς η συγγραφέας αξιοποίησε ένα διαφορετικό πλήθος πληροφοριών απ' αυτό του Νεττλάου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ότι χρησιμοποιεί ως πηγές και τα αστυνομικά αρχεία, τα οποία παρουσιάζουν τεράστιο ενδιαφέρον μιας και η αστυνομία συνέλλεγε εξόχως ενδιαφέρουσες πληροφορίες τόσο για την προσωπική, όσο και για την πολιτική, ζωή του Ρεκλύ, του Κροπότκιν, και άλλων αγωνιστών.

Clark, John P. & Martin, Camille (eds.), *Anarchy, geography, modernity: The radical social thought of Elisée Reclus*, Lexington Books, Maryland, 2004: Ο γνωστός αναρχικός θεωρητικός και πρώην κοινωνικός οικολόγος John Clark συνυπογράφει αυτό το βιβλίο, όπου το πρώτο μισό περιέχει πρωτότυπα κείμενα μελέτες για το έργο του Ρεκλύ και το δεύτερο επιλεγμένα κείμενα του ίδιου του γάλλου αναρχικού.

Ishill, Joseph, *Elisée and Elie Reclus: In Memoriam*, Oriole Press, Berkeley Heights, N.J., 1927: Εξαιρετικό αφιέρωμα στον Ρεκλύ που περιλαμβάνει κείμενα από πολλούς ανθρώπους που γνώριζαν ή μελέτησαν τον Ρεκλύ, μεταξύ των οποίων του Κροπότκιν, του Γκέντες, του Νεττλάου. Το βιβλίο είναι σπάνιο μιας και τυπώθηκε σε μόλις 290 αντίτυπα και περιέχει πλήθος εξαιρετικά σημαντικών φωτογραφιών της οικογένειας Ρεκλύ. Όλο το υλικό υπάρχει στο διαδίκτυο από το Anarchy Archives του Dana Ward: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bright/reclus/ishill/frontpiece.html

Η αναρχία από έναν αναρχικό*

του Ελιζέ Ρεκλύ

I.

Για τους περισσότερους Άγγλους η λέξη «αναρχία» ακούγεται τόσο αποκρουστική, ώστε ο μέσος αναγνώστης μάλλον θα προσπεράσει αυτές τις σελίδες με αποστροφή, αναρωτώμενος μάλιστα πώς θα μπορούσε κανείς να έχει το θράσος για να γράψει ένα τέτοιο κείμενο. Όσον αφορά το πλήθος των κοινότοπων πολυλογάδων, έχουμε ήδη παραιτηθεί από κάθε ελπίδα. Καμιά κατηγορία δεν μας φαίνεται αρκετά πικρή και κανένα επίθετο αρκετά προσβλητικό. Αυτοί που ρητορεύουν πάνω σε κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα θεωρούν ότι, το να εξυβρίζουν τους αναρχικούς είναι ένα ανεξάντλητο διαβατήριο στην ευμένεια του κοινού. Κάθε πιθανό έγκλημα χρεώνεται σε εμάς, καθώς η κοινή γνώμη –λόγω της οκνηρίας της να μάθει την αλήθεια– πείθεται ότι η αναρχία δεν είναι παρά ένα άλλο όνομα για την κακοήθεια και το χάος. Χρησιμοποιώντας ύβρεις και με οδηγό το μίσος, μας αντιμετωπίζουν σύμφωνα με την αρχή που λέει ότι ο πιο σίγουρος τρόπος να βγάλεις το μάτι κάποιου είναι να του δώσεις ένα κακό όνομα.

Τίποτε από αυτά δεν μας προκαλεί εντύπωση. Οι ομαδικές κατάρες που δεχόμαστε είναι σχεδόν μέσα στη φύση των πραγμάτων, καθώς μιλάμε σε γλώσσα που δεν έχει σπιλωθεί από καμία χρήση, και που δεν ανήκει σε κανένα από τα κόμματα που διεκδικούν την εξουσία. Όπως όλοι οι καινοτόμοι –είτε αυτοί είναι βίαιοι, είτε ειρηνικοί– δεν φέρνουμε ειρήνη, αλλά σπαθί, και δεν περιμένουμε παρά να μας θεωρούν εχθρούς.

ELISÉE RECLUS
Drawing by WM. POGREBYSKY

Ωστόσο, δεν αντιμετωπίζουμε επιπόλαια αυτή τη μεγάλη εχθρότητα, ούτε εφησυχάζουμε απλώς επειδή γνωρίζουμε ότι κάτι τέτοιο δεν μας αξίζει. Το να διακινδυνεύει κανείς την απώλεια ενός τόσο πολύτιμου πλεονεκτήματος, όπως αυτό της λαϊκής συμπαράστασης, χωρίς πρώτα να αναζητήσει υπομονετικά την αλήθεια, σκεπτόμενος προσεκτικά το καθήκον του, είναι μια πράξη ανόητης απερισκεψίας. Σε αντίθεση μ’ αυτούς που ποτέ δεν αντιστάθηκαν στο μεγάλο ρεύμα της κοινής γνώμης, εμείς δεσμευόμαστε να σχηματοποιήσουμε στη συνείδησή μας τον λόγο για την πίστη που βρίσκεται μέσα μας, να ενισχύσουμε τις πεποιθήσεις μας μέσα από τη μελέτη της φύσης και της ανθρωπότητας και πάνω απ’ όλα να τις συγκρίνουμε με εκείνο το ιδανικό της δικαιοσύνης το οποίο σχηματίστηκε αργά και σταδιακά μέσα από αμέτρητες γενιές του ανθρώπινου είδους. Αυτό το

* Το άρθρο αυτό με τίτλο “An Anarchist on Anarchy” δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στο περιοδικό *Contemporary Review* (τ. 45, 1884, Ιανουάριος/Ιούνιος).

ιδανικό είναι γνωστό σε όλους και θα ήταν κοινοτοπία να το επαναλάβουμε. Υπάρχει στις ηθικές διδαχές του κάθε λαού, πολιτισμένου ή άγριου, και κάθε θρησκεία έχει προσπαθήσει να προσαρμοστεί με τα δόγματα και τις εντολές του, γιατί είναι το ιδανικό των ίσων δικαιωμάτων και της αμοιβαιότητας των υπηρεσιών. Το «Είμαστε όλοι αδέλφια» είναι ένα ρητό που επαναλαμβάνεται από τη μία άκρη του κόσμου ως την άλλη και η οικουμενική αδελφότητα που εκφράζεται σε αυτό υποδηλώνει την απόλυτη αλληλεγγύη συμφερόντων και προσπαθειών.

Έτσι όπως γίνεται αντιληπτή από τον απλό άνθρωπο, δεν φαίνεται αυτή η αρχή να υποδεικνύει ως αναγκαίο αποτέλεσμά της το κοινωνικό κράτος, όπως το διατύπωσαν οι σύγχρονοι σοσιαλιστές: «από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του»; Λοιπόν, είμαστε απλοί άνθρωποι, και επιμένουμε σταθερά σ' αυτό το ιδανικό της ανθρώπινης ηθικής. Είμαστε βέβαιοι ότι υπάρχει πολλή σκουριά αναμειγμένη με το καθαρό μέταλλο και ότι οι προσωπικοί και συλλογικοί εγωισμοί οικογενειών, πόλεων, καστών, λαών και κομμάτων έχουν σφυρηλατήσει σ' αυτό το θεμέλιο εντυπωσιακές διαφοροποιήσεις. Αλλά εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με την ηθική εγωιστικών συμφερόντων˙ μας είναι αρκετό να προσδιορίσουμε το σημείο προς το οποίο συγκλίνουν λίγο ως πολύ οι περισσότερες επιμέρους ιδέες. Αυτή η σύγκλιση είναι η δικαιοσύνη. Αν η ανθρωπότητα δεν είναι ένα μάταιο όνειρο, αν όλες οι εντυπώσεις μας, όλες οι σκέψεις μας δεν είναι σκέτες παραισθήσεις, τότε ένα κεφαλαιώδες γεγονός κυριαρχεί στην ιστορία της ανθρωπότητας: όλοι οι άνθρωποι επιζητούν τη δικαιοσύνη. Η ίδια η ζωή της ανθρωπότητας δεν είναι παρά μια διαρκής κραυγή για την αδερφική δικαιοσύνη, η οποία παραμένει απραγματοποίητη. Ακούστε τι έγραψε πριν από σχεδόν τρεις χιλιάδες χρόνια ο Ησίοδος, απαντώντας εκ των προτέρων σε όλους αυτούς που υποστηρίζουν ότι ο αγώνας της ύπαρξης μάς καταδικάζει σε αιώνια διαμάχη. «(…) από τη μια τα ψάρια και τ' αγρίμια και τα πετούμενα πουλιά, να τρων το ένα τ' άλλο, μια και η δικαιοσύνη, ανάμεσά τους δεν υπάρχει. Μα στους ανθρώπους (ο Κρόνος) έδωσε το δίκαιο»1.

Κι όμως, πόσο μεγάλη είναι η απόσταση που μας χωρίζει από τη δικαιοσύνη που επικαλέστηκε ο ποιητής στην αυγή της ιστορίας! Πόσο μεγάλη είναι η πρόοδος που έχουμε ακόμη να κάνουμε ώστε να μπορούμε δικαιωματικά να σταματήσουμε να συγκρίνουμε τους εαυτούς μας με τα άγρια πλάσματα που παλεύουν μεταξύ τους για μια μπουκιά ψοφίμι! Είναι μάταιο να προσποιούμαστε ότι είμαστε πολιτισμένοι, αν πράγματι ο πολιτισμός είναι αυτό που ο Άλφρεντ Γουάλας περιέγραψε ως «αρμονία της ατομικής ελευθερίας με τη συλλογική βούληση». Είναι πράγματι πολύ εύκολο να επικρίνουμε τη σύγχρονη κοινωνία, την ηθική της, τις συμβάσεις και τους νόμους της, ώστε να δείξουμε το πόσο απέχουν οι πρακτικές της από το ιδανικό της δικαιοσύνης που διατύπωσαν οι στοχαστές και επιθύμησαν οι λαοί. Το να επαναλαμβάνει κανείς πολυκαιρισμένες επικρίσεις σημαίνει ότι διακινδυνεύει να πετάξει σκόρπιες κραυγές σε μια πολύβουη αγορά. Κι όμως, όσο η αλήθεια δεν ακούγεται, δεν είναι καθήκον μας να συνεχίσουμε να μιλάμε είτε εντός, είτε εκτός εποχής; Ένας ειλικρινής άνθρωπος, οφείλει στον εαυτό του να αποκαλύψει τη φοβερή βαρβαρότητα που εξακολουθεί να επικρατεί στα απόκρυφα βάθη μιας κοινωνίας τόσο καλά οργανωμένης εξωτερικά. Πάρτε για παράδειγμα τις μεγάλες πόλεις μας, τις ηγέτιδες του πολιτισμού και ιδιαίτερα τις πολυπληθέστερες απ' αυτές, ας πούμε το απέραντο Λονδίνο, που συγκεντρώνει για τον εαυτό του τα πλούτη του κόσμου, όπου η κάθε αποθήκη του αξίζει τα λύτρα ενός βασιλιά, όπου βρίσκονται αρκετά, και περισσότερα από αρκετά, τρόφιμα και ρούχα για τις ανάγκες των εκατομμυρίων που συνωστίζονται στους δρόμους του, σαν τα μυρμήγκια που συρρέουν στον ατέρμονο λαβύρινθο των υπόγειων στοών τους. Κι όμως, οι άθλιοι που καρφώνουν τα πεινασμένα μάτια τους σε αυτές τις ορδές του πλούτου υπολογίζονται σε εκατοντάδες χιλιάδες. Κάτω από το Λον-

1 Ησίοδος, *Έργα και Ημέρες* [277-282], μτφρ. Σταύρος Γκιργκένης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2001.(Σ.τ.Μ.)

δίνο της μόδας βρίσκεται ένα Λονδίνο καταραμένο, ένα Λονδίνο στο οποίο τα μόνα τρόφιμα είναι βρώμικα αποφάγια, όπου τα μόνα ενδύματα είναι άθλια κουρέλια, και οι μόνες κατοικίες είναι κάποια δυσώδη κρησφύγετα. Μήπως οι απόκληροι αυτοί έχουν την παρηγοριά της ελπίδας; Όχι˙ στερούνται τα πάντα. Υπάρχουν κάποιοι ανάμεσά τους που ζουν και πεθαίνουν μέσα στην υγρασία και τη θλίψη, χωρίς να σηκώσουν μια φορά τα μάτια τους στον ήλιο.

Το μόνο που ευχαριστεί τους άθλιους παρίες, καθώς καίγονται στον πυρετό ή λαχταρούν λίγο ψωμί, είναι ότι το Βιβλίο των χριστιανών ανοίγει πλατύτερα τις πόρτες του ουρανού σε αυτούς απ' ότι στους πλούσιους! Πέρα από την τωρινή τους δυστυχία, όλες αυτές οι υποσχέσεις μελλοντικής ευτυχίας φαντάζουν σαν την πιο πικρή ειρωνεία. Δεν μοιάζει άλλωστε –κρίνοντας από την κοινωνία την οποία αγαπούν αυτοί οι κήρυκες του Ευαγγελίου– να έχουν αντιστραφεί τα λόγια του Ιησού και η "Βασιλεία του Θεού" να είναι η ανταμοιβή των τυχερών αυτού του κόσμου; Ενός κόσμου όπου η πνευματική και η κοσμική εξουσία βρίσκονται στην καλύτερη μοίρα και η θρησκεία οδηγεί τόσο βέβαια στην επίγεια δύναμη, όσο και στην ουράνια ευδαιμονία; Όπως το έθεσε ένας διάσημος σχολιαστής της Βίβλου στον ηγεμόνα του: «Η θρησκεία οδηγεί στην ανύψωση, η αρνησιθρησκία την εμποδίζει».[2]

Όταν λοιπόν η φιλοδοξία βρίσκει το νόημά της στην ευσέβεια και οι υποκριτές ακολουθούν τη θρησκεία προκειμένου να βρεθούν στην ευχάριστη θέση να δώσουν στη συνείδησή τους υψηλότερη εμπορική αξία, αποτελεί άραγε έκπληξη το γεγονός ότι οι στρατιές των απελπισμένων ξεχνούν το δρόμο για την Εκκλησία; Μήπως πλανώνται όταν σκέφτονται ότι, παρά τις επίσημες προσκλήσεις, δεν θα είναι πάντα ευπρόσδεκτοι στον «Οίκο του Θεού»; Χωρίς να αναφερθούμε εδώ στις εκκλησίες στις οποίες τα καθίσματα δίνονται με αντίτιμο και μπορεί κανείς να μπει μόνο με την τσάντα στο χέρι, είναι λίγο για τους φτωχούς να αισθάνονται στο κατώφλι τα ψυχρά βλέμματα των καλοντυμένων αντρών και τα σφιγμένα χείλη κομψών γυναικών; Σίγουρα, κανένας τοίχος δεν τους φράσσει την είσοδο, αλλά ένα εμπόδιο ακόμα πιο ανυπέρβλητο τους σταματά το δρόμο: η σκοτεινή ατμόσφαιρα μίσους και αηδίας που υψώνεται μεταξύ των απόκληρων και των εκλεκτών του κόσμου.

Κι όμως, η πρώτη λέξη που αρθρώνει ο κήρυκας όταν σηκώνεται στον άμβωνα είναι «αδελφοί», μια λέξη η οποία με χαρακτηριστική διαστρέβλωση έχει καταλήξει να μη σημαίνει τίποτε άλλο, παρά ένα είδος πιθανής και θεωρητικής αδελφοσύνης χωρίς καμιά πρακτική αλήθεια. Παρόλα αυτά, η πρωταρχική της έννοια δεν έχει χαθεί εντελώς και αν ο απόκληρος που την ακούει δεν έχει αποβλακωθεί από την πείνα, αν δεν είναι ένα από εκείνα τα αποστεωμένα όντα που επαναλαμβάνουν ηλιθιωδώς ό,τι ακούνε, τότε τι σκέψεις θα κάνει καθώς ακούει τη λέξη «αδελφοί» από τα χείλη ανθρώπων που δεν μπορούν να νοιώσουν τη δύναμή της; Οι εικόνες της παιδικής μου ηλικίας εισβάλλουν στο μυαλό μου. Όταν άκουσα για πρώτη φορά εκείνη την ειλικρινή και ενθουσιώδη φωνή να παρακαλεί τον «Πατέρα εν τοις ουρανοίς» να μας δώσει «τον άρτον ημών τον επιούσιον», μου φάνηκε ότι με μία μυστηριώδη πράξη, θα κατέβει ένα γεύμα από ψηλά και θα γεμίσει όλα τα τραπέζια του κόσμου. Φαντάστηκα ότι αυτές οι λέξεις, επαναλαμβανόμενες εκατομμύρια φορές, ήταν μία κραυγή της ανθρώπινης αδελφοσύνης και ότι ο καθένας, προφέροντάς τις, είχε τη σκέψη του σε όλους. Έκανα λάθος. Για κάποιους, η ευχή είναι ειλικρινής˙ για το μεγαλύτερο κομμάτι όμως δεν είναι παρά ένας κενός ήχος, μια ριπή του ανέμου σαν αυτές που περνούν ανάμεσα στα καλάμια.

Τουλάχιστον οι κυβερνήσεις δεν μιλούν στους φτωχούς για αδελφότητα, δεν τους βασανίζουν με τέτοια θλιβερά αστεία. Είναι αλήθεια ότι σε κάποιες χώρες η ορολογία των Δικαστηρίων παρομοιάζει τον ηγεμόνα με έναν πατέρα του οποίου οι υποτελείς είναι τα παιδιά του, πάνω στα οποία ενσταλάζει τις ανεξάντλητες δροσοσταλίδες της αγάπης του. Αλλά δεν παίρνει πλέον κανείς σοβαρά υπόψη αυτή τη

2 Gruden, Alexander, *Πρόλογος στην Αγία Γραφή.*

συνταγή, την οποία οι πεινασμένοι μπορεί να καταχραστούν ζητώντας ψωμί. Για όσο καιρό υπήρχε η αντίληψη ότι οι κυβερνήσεις είναι οι άμεσοι εκπρόσωποι ενός επουράνιου άρχοντα ή ότι κρατούν την εξουσία τους ελέω Θεού, η σύγκριση αυτή είχε κάποιο νόημα. Αλλά είναι ελάχιστοι σήμερα αυτοί που αξιώνουν μία τέτοια ημι-θεϊκή προέλευση. Χάνοντας την επικύρωση της θρησκείας, δεν μπορούν πλέον να θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους για τη γενική ευημερία και ικανοποιούνται αντ' αυτού με το να υπόσχονται χρηστή διοίκηση, αμερόληπτη δικαιοσύνη και αυστηρή οικονομία στη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων. Ας αφήσουμε την ιστορία να μας πει κατά πόσον τηρήθηκαν αυτές οι υποσχέσεις. Κανείς δεν μπορεί να μελετήσει τη σύγχρονη πολιτική χωρίς να εντυπωσιαστεί από την αλήθεια των λόγων που αποδίδονται τόσο στον Οξεστιέρνα (Oxenstierna) όσο και στον λόρδο Τσέστερφιλντ: «Πήγαινε γιε μου, και δες με πόσο λίγη σοφία κυβερνάται ο κόσμος». Είναι πλέον κοινώς γνωστό ότι η ισχύς, είτε είναι μοναρχική, αριστοκρατική ή δημοκρατική, είτε βασίζεται στο σπαθί, στην κληρονομικότητα ή στις εκλογές, ασκείται από άτομα που δεν είναι ούτε καλύτερα, ούτε χειρότερα από τους υπόλοιπους ανθρώπους, αλλά των οποίων η θέση τούς εκθέτει σε μεγαλύτερο πειρασμό να κάνουν κακό. Καθώς υψώνονται πάνω από το πλήθος, το οποίο σύντομα μαθαίνουν να περιφρονούν, καταλήγουν να θεωρούν τους εαυτούς τους κατ' ουσίαν ανώτερα όντα. Καθώς κυριεύονται από φιλοδοξία, η οποία μπορεί να πάρει χιλιάδες διαφορετικές μορφές, από ματαιοδοξία, απληστία και ιδιοτροπίες, διαφθείρονται ακόμη πιο εύκολα, όσο το σκυλολόι των κολάκων βρίσκεται σε μόνιμη επιφυλακή για να επωφεληθεί από τις κακίες τους. Και διαθέτοντας έτσι αυτήν την κυρίαρχη επιρροή σε όλα τα πράγματα, κρατώντας στα χέρια τους τον ισχυρό μοχλό ο οποίος κινεί τον τεράστιο μηχανισμό του κράτους –λειτουργούς, στρατιώτες και αστυνομία– και με τις παραλείψεις, τα ελαττώματα ή τα εγκλήματά τους να επαναλαμβάνονται στο άπειρο και να μεγεθύνονται όσο εξελίσσονται. Είναι η απλή αλήθεια: μία κρίση ανυπομονησίας του άρχοντα, ένα στραβό βλέμμα, μια διφορούμενη λέξη, μπορεί να βυθίσει στο πένθος ολόκληρα έθνη ή να απλώσει την καταστροφή στην ανθρωπότητα. Οι Άγγλοι αναγνώστες, μεγαλωμένοι καθώς είναι με τη γνώση της ιστορίας της Βίβλου, θα θυμούνται την εντυπωσιακή παραβολή των δέντρων που ήθελαν βασιλιά [Κριταί 9:8-15]. Τα ήσυχα δέντρα και τα δυνατά, αυτά που αγαπούν την εργασία και τα οποία ο άνθρωπος ευλογεί, η ελιά που φτιάχνει το λάδι, η συκιά που δίνει τους καλούς καρπούς, το αμπέλι που παράγει το κρασί «όστις ευφραίνει Θεόν και ανθρώπους», όλα τους αρνούνται να βασιλέψουν. Η άκανθα δέχεται και από αυτό το επιβλαβές είδος γεννιέται η φλόγα που καταβροχθίζει τους κέδρους του Λιβάνου.

Αλλά όλοι αυτοί οι θεματοφύλακες της εξουσίας που είναι επιφορτισμένοι –είτε από τη θεϊκή βούληση, είτε από την καθολική ψηφοφορία– με την μεγαλοπρεπή αποστολή να απονέμουν δικαιοσύνη, μπορούν να θεωρηθούν με οποιονδήποτε τρόπο αλάνθαστοι ή έστω αμερόληπτοι; Μπορεί άραγε να ειπωθεί ότι οι νόμοι και οι ερμηνευτές τους στέκονται απέναντι σε όλους τους ανθρώπους με την ιδανική αμεροληψία, έτσι όπως την αντιλαμβάνονται οι λαοί; Είναι τυφλοί οι δικαστές όταν έρχονται μπροστά τους οι πλούσιοι και οι φτωχοί –ο έμπορος Σάιλοκ[3] με το δολοφονικό του μαχαίρι και ο δυστυχής που πριν λίγο έχει πουλήσει κομμάτι από τη σάρκα του ή σταγόνες από το αίμα του; Κρατάνε άραγε πάντα τα ίδια σταθμά για τον γιο του βασιλιά και τον μπάσταρδο του ζητιάνου; Βεβαίως το να πιστεύουν ακράδαντα οι δικαστές στην δική τους αμεροληψία είναι φυσικό. Ο καθένας υποκρίνεται –μερικές φορές χωρίς να το γνωρίζει– ότι το επάγγελμά του υπηρετεί μία ιδιαίτερη ηθική. Κι όμως οι δικαστές, όπως και οι ιερείς, μπορούν να αντισταθούν στην επίδραση του περιβάλλοντός τους. Η αίσθησή τους για το τι συνιστά δικαιοσύνη, η οποία προέρχεται από την κατά μέσο όρο αντίληψη της εποχής τους, τροποποιείται ανεπαίσθητα από τις προκαταλήψεις της τάξης τους. Όσο ειλικρινείς και να είναι, δεν μπορούν να

3 Ο Σάιλοκ είναι ένας μοχθηρός τοκογλύφος στο έργο *Ο Έμπορος της Βενετίας* του Σαίξπηρ.(Σ.τ.Μ.)

ξεχάσουν ότι ανήκουν στους πλούσιους και ισχυρούς ή σε εκείνους τους λιγότερο τυχερούς που αναζητούν την αποδοχή και την τιμή. Είναι άλλωστε τυφλά συνδεδεμένοι με τα παραδεδομένα, καθώς υποθέτουν ότι οι πρακτικές που κληρονόμησαν από τους προδρόμους τους είναι κατ' ανάγκη σωστές. Κι όμως, πόσες αδικίες δεν βρίσκουμε στις νομικές διαδικασίες, όταν εξετάζουμε την επίσημη δικαιοσύνη χωρίς προκαταλήψεις. Έτσι, οι Άγγλοι σκανδαλίζονται –και δικαίως– από τον γαλλικό τρόπο ανάκρισης των κρατουμένων, αυτών των ιερών όντων απόλυτης εντιμότητας που παραμένουν αθώοι μέχρι να αποδειχθούν ένοχοι, ενόσω οι Γάλλοι αηδιάζουν –και όχι χωρίς λόγο– όταν βλέπουν την αγγλική δικαιοσύνη διαμέσου της αγγλικής Κυβέρνησης να ενθαρρύνει δημοσίως την προδοσία, με αντάλλαγμα την ατιμωρησία και τη δωροδοκία του προδότη, εντείνοντας έτσι τον ξεπεσμό αυτών των ανήθικων και προκλητικών πράξεων αισχρής κακίας που τα παιδιά στα σχολεία, πιο ηθικά από τους μεγαλύτερους, αντιμετωπίζουν με ανυπόκριτη φρίκη.

Παρ' όλα αυτά, ο νόμος, όπως και η θρησκεία, δεν παίζει παρά δευτερεύοντα ρόλο στην σύγχρονη κοινωνία. Σπάνια τον επικαλούμαστε προκειμένου να ρυθμίσει τις σχέσεις μεταξύ των φτωχών και των πλουσίων, των ισχυρών και των αδυνάτων. Οι σχέσεις αυτές είναι το αποτέλεσμα των οικονομικών νόμων και της εξέλιξης ενός κοινωνικού συστήματος που βασίζεται στην ανισότητα.

Laissez-faire! «Αφήστε τα πράγματα μόνα τους!» δήλωσαν οι δικαστές του στρατοπέδου. Οι επαγγελματικές σταδιοδρομίες είναι ανοιχτές! Και παρότι το πεδίο είναι καλυμμένο με πτώματα, παρότι ο κατακτητής ποδοπατά τα σώματα των ηττημένων, παρότι, λόγω της προσφοράς και της ζήτησης καθώς και των καρτέλ και των μονοπωλίων που δημιουργούν, το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας υποδουλώνεται στους λίγους, αφήστε τα πράγματα μόνα τους, γιατί έτσι διακήρυξε το ευ αγωνίζεσθαι. Είναι χάρη σ' αυτό το όμορφο σύστημα που ο νεόπλουτος –χωρίς να μιλήσουμε για τον σπουδαίο άρχοντα ο οποίος παίρνει ολόκληρες περιφέρειες ως κληρονομιά του– δύναται να κατακτήσει με μετρητά χιλιάδες στρέμματα, να εκτοπίσει όσους καλλιεργούν στην επικράτειά του και να αντικαταστήσει τους ανθρώπους και τις κατοικίες τους με άγρια ζώα και σπάνια δέντρα. Είναι χάρη σε αυτό που ένας έμπορος, πιο πονηρός ή πιο ευφυής, ή ίσως, πιο ευνοημένος από την τύχη σε σχέση με τους συναδέλφους του, μπορεί να γίνει ο άρχοντας ενός στρατού εργατών και να τους αφήνει να λιμοκτονούν ή όχι, ανάλογα με τη διάθεσή του. Με μια λέξη, ο εμπορικός ανταγωνισμός, υπό την πατρική αιγίδα του νόμου, αφήνει τη μεγάλη πλειονότητα των εμπόρων –το γεγονός αυτό πιστοποιείται από αναρίθμητες ιατρικές έρευνες– να νοθεύουν τρόφιμα και ποτά, να πωλούν καταστροφικές ουσίες σαν υγιεινές τροφές, και να σκοτώνουν με αργή δηλητηρίαση τους εν Χριστώ αδελφούς τους, χωρίς να παραμελούν τα θρησκευτικά καθήκοντά τους ούτε μία ημέρα. Αφήστε τους ανθρώπους να λένε ό,τι θέλουν˙ το γεγονός είναι πως η δουλεία –την οποία οι υποστηρικτές της κατάργησής της (abolitionists) προσπάθησαν τόσο γενναία να καταργήσουν στην Αμερική– επικρατεί με άλλη μορφή σε κάθε πολιτισμένη χώρα, καθώς ολόκληροι πληθυσμοί που βρίσκονται μεταξύ των εναλλακτικών λύσεων του θανάτου από ασιτία ή από μια σκληρή δουλειά που απεχθάνονται, είναι υποχρεωμένοι να επιλέξουν το δεύτερο. Και αν είναι να ασχοληθούμε ειλικρινώς με τη βάρβαρη κοινωνία στην οποία ανήκουμε, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο φόνος, αν και μεταμφιεσμένος σε χίλιες δύο ύπουλες και επιστημονικές μορφές, συνεχίζει, όπως στην εποχή της πρωτόγονης βαρβαρότητας, να τερματίζει την πλειοψηφία των ανθρώπινων ζωών. Οι οικονομολόγοι δεν βλέπουν τίποτε γύρω τους, παρά ένα απέραντο πεδίο σφαγής, και με την ψυχρότητα του στατιστικολόγου μετράνε τους σκοτωμένους, σαν να ήταν το βράδυ μετά από μια μεγάλη μάχη. Ας κρίνουμε απ' αυτά τα στοιχεία. Η μέση θνησιμότητα μεταξύ των εύπορων είναι το πολύ ένας στους εξήντα. Με τον σημερινό πληθυσμό της Ευρώπης να είναι στο ένα τρίτο του δισεκατομμυρίου, και σύμφωνα με το ποσοστό θνησιμότητας μεταξύ των τυχερών, ο μέσος όρος των βίαιων θανάτων

δεν θα έπρεπε να υπερβαίνει τα πέντε εκατομμύρια. Είναι τρεις φορές τα πέντε εκατομμύρια! Τι έχουμε κάνει με αυτά τα δέκα εκατομμύρια ανθρώπων που σκοτώθηκαν πριν την ώρα τους; Αν είναι αλήθεια ότι έχουμε καθήκοντα ο ένας προς τον άλλον, δεν είμαστε άραγε υπεύθυνοι για την δουλεία, το κρύο, την πείνα, τις δυστυχίες κάθε είδους που καταδικάζουν τους κακότυχους σε πρόωρο θάνατο; Φυλές του Κάιν, τι κάναμε με τους αδελφούς και τις αδελφές μας;

Και ποιες είναι οι λύσεις που προτείνονται για τα κοινωνικά δεινά τα οποία μας κατατρώγουν μέχρι το μεδούλι; Μπορεί η φιλανθρωπία, όπως ισχυρίζονται πολλές καλές ψυχές –και αποκρίνονται εν χορώ ένα πλήθος εγωιστών– μπορεί λοιπόν η φιλανθρωπία να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο κακό; Πράγματι, γνωρίζουμε μερικούς αφοσιωμένους που φαίνεται να ζουν μόνο για να κάνουν το καλό. Η Αγγλία κυρίως αποτελεί μια τέτοια περίπτωση. Ανάμεσα στις γυναίκες χωρίς παιδιά, οι οποίες δεσμεύονται να δίνουν απλόχερα την αγάπη τους στους ανθρώπους, συναντά κανείς πολλά απ’ αυτά τα θαυμάσια πλάσματα των οποίων οι ζωές περνούν με το να παρηγορούν τους πληγέντες, να επισκέπτονται τους αρρώστους και να εξυπηρετούν τους νέους. Δεν μπορούμε παρά να συγκινηθούμε από την εξαιρετική καλοσύνη, την ακούραστη φροντίδα που δείχνουν αυτές οι κυρίες προς τους δυστυχισμένους συνανθρώπους τους. Αλλά αν το δούμε συνολικά, τι οικονομική αξία μπορεί να αποδοθεί σε αυτές τις καλοπροαίρετες προσπάθειες; Τι ποσό αντιπροσωπεύουν οι φιλανθρωπίες ενός έτους σε σύγκριση με τα έσοδα που έχουν οι διαχειριστές του χρήματος και οι πωλητές των δανείων με τις κερδοσκοπίες μίας ημέρας; Όσο οι κυρίες του φιλοπτώχου ταμείου δίνουν ένα φλιτζάνι τσάι στον ζητιάνο, ή προετοιμάζουν μια μερίδα για τους αρρώστους, κάποιος πατέρας ή αδερφός, με ένα σκληρό χτύπημα στο χρηματιστήριο ή μια επιτυχημένη συναλλαγή στην παραγωγή, μπορεί να καταστρέψει χιλιάδες βρετανούς εργάτες ή ινδούς δούλους. Και όσο άξιες σεβασμού κι αν είναι κάποιες σεμνές πράξεις, δεν είναι γεγονός ότι η παραχώρηση της ελεημοσύνης είναι γενικά ένα θέμα προσωπικής ιδιοτροπίας και ότι η διανομή της επηρεάζεται συνήθως πολύ περισσότερο από τις πολιτικές και θρησκευτικές συμπάθειες του δωρητή απ’ ότι από την ηθική αξία του παραλήπτη; Ακόμη και αν η βοήθεια παρεχόταν πάντοτε σε εκείνους που τη χρειάζονται περισσότερο, η φιλανθρωπία θα είναι πάντα μολυσμένη με την αχρειότητα του κεφαλαίου, το οποίο χτίζει με βεβαιότητα σχέσεις ανισότητας μεταξύ του ωφελούμενου και του ευεργέτη. Ο τελευταίος αγαλλιάζει τη συνείδησή του με το ότι κάνει ένα καλό πράγμα, σαν να μην ήταν απλά η εκπλήρωση ενός χρέους, ενώ ο πρώτος ζητά ψωμί σαν χάρη, όταν θα έπρεπε να απαιτεί την εργασία ως δικαίωμα ή, αν ήταν αβοήθητος, να ζητά την ανθρώπινη αλληλεγγύη. Έτσι δημιουργείται και αναπτύσσεται η αποτρόπαιη ψευδολογία, με την ανειλικρίνεια και τα κόλπα της σπαραξικάρδιας υποκρισίας. Πόσο ευγενέστερες είναι οι συνήθειες κάποιων συνήθως αποκαλούμενων «βάρβαρων χωρών», όπου ο πεινασμένος απλώς σταματάει δίπλα σε αυτούς που τρώνε, καλωσορίζεται από όλους, και στη συνέχεια, όταν ικανοποιηθεί, αποσύρεται με έναν φιλικό χαιρετισμό –παραμένοντας έτσι από κάθε άποψη ίσος της υποδοχής τους και χωρίς να τον ανησυχεί η οδυνηρή αίσθηση της υποχρέωσης για τις χάρες που έλαβε! Αλλά η φιλανθρωπία αναπαράγει το πατρονάρισμα και τις κοινοτοπίες˙ θλιβεροί καρποί ενός άθλιου συστήματος, που όμως είναι το καλύτερο που έχει να προσφέρει η κοινωνία των καπιταλιστών!

II.

Ως εκ τούτου θα μπορούσαμε να πούμε ότι με το να αφήνουν εκείνους τους οποίους κυβερνούν –και για τους οποίους έχουν αναλάβει με αυτόν τον τρόπο την ευθύνη για την τύχη τους– να φθείρονται από τις ανάγκες, να καταστρέφονται από την έκθεση στους διάφορους κινδύνους και να παρακμάζουν από την εξαχρείωση, οι ηγέτες της σύγχρονης κοινωνίας έχουν διαπράξει ηθική χρεοκοπία. Αλλά εκεί όπου οι ειδικοί απέτυχαν, τα ελεύθερα άτομα μπορεί κατά τύχη να επιτύχουν. Η αποτυχία των κυβερνήσεων δεν πρέ-

πει σε καμία περίπτωση να μας αποθαρρύνει. Αντίθετα, μας δείχνει τον κίνδυνο που εγκυμονεί η εναπόθεση των δικαιωμάτων μας υπό την κηδεμονία άλλων, και μας κάνει όλο και πιο αποφασισμένους να αναλάβουμε εμείς οι ίδιοι τις υποθέσεις μας. Δεν ανήκουμε σ' αυτούς που, λόγω της εξάσκησης της κοινωνικής υποκρισίας, της μακράς κόπωσης μιας ανέντιμης ζωής και της αβεβαιότητας του μέλλοντος, έχουν υποβιβάσει σε απλή αναγκαιότητα το να θέσουν προς τους εαυτούς τους –χωρίς καν να τολμούν να δώσουν απάντηση– το ερώτημα: «Αξίζει να ζει κανείς;» Ναι, για εμάς η ζωή αξίζει, αλλά με την προϋπόθεση ότι έχει ένα σκοπό –όχι την προσωπική ευτυχία, όχι κάποιον παράδεισο, είτε σε αυτόν είτε στον επόμενο κόσμο– αλλά την πραγματοποίηση μιας αγαπημένης επιθυμίας, ενός ιδανικού που μας ανήκει και το οποίο πηγάζει από την εσώτατη συνείδησή μας. Αγωνιζόμαστε για να πλησιάσουμε αυτό το ιδανικό της ισότητας το οποίο αιωρείται μέσα στους αιώνες, πάνω από υποτελείς λαούς σαν ένα ουράνιο όνειρο. Το ελάχιστο που ο καθένας από εμάς μπορεί να κάνει, προσφέρει πλουσιοπάροχη ανταμοιβή για τους κινδύνους της μάχης. Με αυτούς τους όρους, η ζωή είναι καλή, ακόμα και μία ζωή πόνου και θυσίας, ακόμα και με την πιθανότητα να κοπεί απότομα από πρόωρο θάνατο.

Ο πρώτος όρος της ισότητας, χωρίς τον οποίο οποιαδήποτε άλλη πρόοδος είναι απλή κοροϊδία –και αυτή είναι ένσταση όλων των σοσιαλιστών ανεξαιρέτως– είναι ότι κάθε άνθρωπος πρέπει να έχει ψωμί. Το να μιλάμε για υποχρεώσεις, απαρνήσεις και επουράνιες αρετές στους πεινασμένους, δεν είναι τίποτε λιγότερο από δειλία. Ο πλούσιος δεν έχει το δικαίωμα να κηρύττει ηθική στον ζητιάνο που βρέθηκε μπροστά στην πόρτα του. Αν ήταν αλήθεια ότι στις ανεπτυγμένες χώρες δεν υπάρχει αρκετή τροφή για όλους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι λόγω του δομικού ανταγωνισμού, το ψωμί θα έπρεπε να φυλάσσεται για τους ισχυρούς και ότι οι αδύναμοι θα πρέπει να αρκεστούν στα ψίχουλα που πέφτουν από τα τραπέζια των εορταζόντων. Σε μία οικογένεια που κυριαρχεί η αγάπη, τα πράγματα δεν μπαίνουν με τέτοια σειρά. Αντίθετα, ο μικρός και φιλάσθενος λαμβάνει το μεγαλύτερο μερίδιο˙ κι όμως είναι προφανές ότι η έλλειψη μπορεί να δυναμώσει τα χέρια των βίαιων και να κάνει τους ισχυρούς να μονοπωλήσουν το ψωμί. Περιορίζονται όμως πράγματι οι σύγχρονες κοινωνίες από αυτά τα όρια; Το αντίθετο˙ όποια κι αν είναι η αξία της πρόβλεψης του Μάλθους ως προς το απώτερο μέλλον, είναι πραγματικό και αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι στις πολιτισμένες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, το συνολικό ποσό των τροφίμων που παράγονται ή λαμβάνονται ως αντάλλαγμα για τους κατασκευαστές, είναι παραπάνω από αρκετό για τη συντήρηση ενός λαού. Ακόμα και σε περιόδους σχετικής έλλειψης, οι σιτοβολώνες και οι αποθήκες δεν έχουν παρά να ανοίξουν τις πόρτες τους ώστε ο καθένας να μπορεί να έχει ένα επαρκές μερίδιο. Παρά τη σπατάλη και την αφειδώλευτη κατανάλωση, παρά τις τεράστιες απώλειες που ανακύπτουν από τη μετακίνηση και τον χειρισμό των αποθηκών και των καταστημάτων, υπάρχει πάντοτε αρκετή τροφή για όλο τον κόσμο. Κι όμως υπάρχουν πατεράδες που σκοτώνουν τα παιδιά τους επειδή όταν τα μικρά φωνάζουν για ψωμί αυτοί δεν έχουν να δώσουν.

Κάποιοι μπορεί να αποστρέψουν τα μάτια τους από αυτήν τη φρίκη˙ εμείς οι σοσιαλιστές την κοιτάμε κατά πρόσωπο και αναζητάμε την αιτία της. Η αιτία είναι το μονοπώλιο του εδάφους, η ιδιοποίηση από λίγους της γης που ανήκει σε όλους. Δεν είμαστε μόνο οι αναρχικοί που λέμε το ίδιο: η κραυγή για εθνικοποίηση της γης υψώνεται τόσο, ώστε την ακούν όλοι όσοι δεν κλείνουν εσκεμμένα τα αυτιά τους. Η ιδέα εξαπλώνεται γρήγορα, καθότι η ατομική ιδιοκτησία, υπό την παρούσα μορφή της, έχει φάει τα ψωμιά της, ενώ παντού οι ιστορικοί πιστοποιούν ότι το παλαιό ρωμαϊκό δίκαιο δεν είναι συνώνυμο με την καθαρή δικαιοσύνη. Χωρίς αμφιβολία, θα ήταν μάταιο να ελπίζουμε ότι οι κάτοχοι της γης, διαποτισμένοι καθώς είναι, να το πω έτσι, με τις ιδέες της κάστας, των προνομίων και της κληρονομικότητας, θα επέστρεφαν ποτέ εθελοντικά τους πόρους τους˙ δεν θα είναι λοιπόν δική τους η δόξα να ενωθούν ως ίσοι με τους

συμπολίτες τους. Όταν όμως η κοινή γνώμη ωριμάσει –κάτι που γίνεται μέρα με τη μέρα– τα επιμέρους άτομα θα αντιτάσσονται μάταια πλέον στη γενική συνάθροιση των επιθυμιών, και το τσεκούρι θα πέσει στις ρίζες του δηλητηριώδους δέντρου. Η καλλιεργήσιμη γη θα είναι και πάλι κοινή. Αλλά αντί να οργώνεται και να σπέρνεται από χέρια που δεν γνωρίζουν πώς να το κάνουν, όπως γίνεται μέχρι σήμερα, η επιστήμη θα μας βοηθήσει στην επιλογή του κλίματος, των εδαφών, των μεθόδων καλλιέργειας, των λιπασμάτων και των μηχανημάτων. Η κτηνοτροφία θα καθοδηγείται με πρόγνωση όπως ακριβώς οι μηχανικοί συνδυασμοί και οι χημικές διεργασίες, μόνο που οι καρποί του μόχθου των εργατών δεν θα πηγαίνουν πλέον χαμένοι. Πολλές από τις λεγόμενες πρωτόγονες κοινωνίες διαθέτουν τη γη τους από κοινού, και όσο ταπεινές κι αν φαίνονται πιθανόν στα μάτια μας, είναι σίγουρα καλύτερες από εμάς σε αυτό: η στέρηση μεταξύ τους, τους είναι άγνωστη. Είμαστε, λοιπόν, υπερβολικά φιλόδοξοι όταν επιθυμούμε να επιτύχουμε μία κοινωνική κατάσταση η οποία θα προσθέτει στις κατακτήσεις του πολιτισμού, τα προνόμια αυτών των πρωτόγονων φυλών; Μέσα από την εκπαίδευση των παιδιών μας, μπορούμε σε κάποιο βαθμό να διαμορφώσουμε και το μέλλον.

Αφού θα έχουμε ψωμί για όλους, θα μπορούμε να απαιτήσουμε και κάτι περισσότερο: την ισότητα των δικαιωμάτων˙ αυτό θα πραγματοποιηθεί σύντομα, αφού κάθε άτομο που δεν είναι υποχρεωμένο να σκύψει μπροστά από τους συνανθρώπους του για δυο πενταροδεκάρες, είναι ήδη ίσο με αυτούς. Η ισότητα των συνθηκών, η οποία δεν είναι κατά κανένα τρόπο ασυμβίβαστη με την άπειρη ποικιλία των ανθρώπινων χαρακτήρων, είναι ήδη αυτό που επιθυμούμε και θεωρούμε απαραίτητο, αφού μας προσφέρει το μόνο μέσο με το οποίο μπορεί να αναπτυχθεί μια πραγματική δημόσια ηθική. Ένα άτομο δεν μπορεί να είναι πραγματικά ηθικό, παρά μόνο όταν είναι ο κύριος του εαυτού του. Η στιγμή στην οποία θα κατανοήσουν αυτό που είναι δίκαιο και καλό, είναι και η στιγμή για να κατευθύνουν οι ίδιοι τις κινήσεις τους, να αναζητήσουν στη συνείδησή τους, τους λόγους για τις πράξεις τους, και να τις επιτελέσουν απλώς, χωρίς να φοβούνται την τιμωρία ή να περιμένουν ανταμοιβή. Παρ' όλα αυτά, η θέλησή τους δεν μπορεί παρά να ενισχυθεί όταν βλέπουν άλλους να καθοδηγούνται όπως και οι ίδιοι από τη δική τους βούληση, ακολουθώντας την ίδια συμπεριφορά. Το αμοιβαίο παράδειγμα θα συγκροτήσει σύντομα ένα συλλογικό κώδικα ηθικής με τον οποίο θα μπορούν όλοι να συμβαδίσουν χωρίς προσπάθεια˙ αλλά και πάλι, τη στιγμή που οι διαταγές, συνοδευόμενες από νομικές κυρώσεις, θα αντικαταστήσουν τις προσωπικές παρορμήσεις της συνείδησης, θα είναι και το τέλος της ηθικής. Εξ ου και η ρήση του Απόστολου Παύλου, «ο νόμος γεννά την αμαρτία». Ακόμη περισσότερο, είναι ο ίδιος αμαρτία, καθώς αντί να απευθύνεται στο καλύτερο κομμάτι της ανθρωπότητας, στην τολμηρή πρωτοβουλία της, προσφεύγει στο χειρότερο χαρακτηριστικό της: τον φόβο. Είναι λογικό λοιπόν και απαραίτητο, ο καθένας να αντισταθεί στους νόμους που δεν έχει κάνει, και να προασπίσει τα δικαιώματά του, που είναι ταυτόχρονα τα δικαιώματα και των άλλων. Οι άνθρωποι μιλούν συχνά για τον ανταγωνισμό που υπάρχει μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Είναι μια φράση κενή περιεχομένου˙ δεν υπάρχει τέτοια αντιπαλότητα. Οποιοσδήποτε υπερασπίζεται τα δικά του δικαιώματα, πληροί ταυτόχρονα το καθήκον του προς τους συνανθρώπους του. Το προνόμιο και όχι το δικαίωμα, είναι το αντίστροφο της υποχρέωσης.

Εκτός από την αυτοδιεύθυνση του κάθε ατόμου, φαίνεται πως η ηθική περιλαμβάνει ακόμη μία συνθήκη: την αμοιβαία καλή θέληση, η οποία είναι επίσης αποτέλεσμα της ισότητας. Οι προαιώνιες αξιοσέβαστες λέξεις του Μαχαμπχαράτα[4] είναι αληθινές όσο ποτέ: «Ο ανίδεος δεν είναι φίλος του σοφού˙ ο άνθρωπος που δεν έχει κάρο δεν είναι φίλος αυτού που έχει. Η φιλία είναι η κόρη της ισότητας˙ δεν γεννιέται ποτέ από την ανισότητα». Χωρίς αμφιβολία, έχει δοθεί η δυνατότητα σε κάποιους ανθρώπους, είτε λόγω της σκέψης τους, είτε κάποιας συμπάθειας ή με τη δύνα-

4 Μαχαμπχαράτα (στα σανσκριτικά: «μεγάλη αφήγηση των πολέμων των Μπαράτα»). Ινδικό έπος, γραμμένο μεταξύ 8ου αι. π.Χ. Και 4ου αι. μ.Χ. (Σ.τ.Μ).

μη της θέλησής τους, να κερδίζουν το πλήθος. Αλλά αν η προσκόλληση των οπαδών και των θαυμαστών τους έρχεται από κάτι άλλο από την ενθουσιώδη συγγένεια ιδέας με ιδέα, ή καρδιάς με καρδιά, τότε γρήγορα μετατρέπεται είτε σε φανατισμό είτε σε δουλικότητα. Αυτοί που χαιρετίζονται σαν άρχοντες από τις επευφημίες του πλήθους, θα πρέπει σχεδόν κατ' ανάγκη να προσδώσουν στον εαυτό τους εξαιρετικές αρετές ή ένα «ελέω Θεού» το οποίο, κατά την εκτίμησή τους, τους μετατρέπει σε προορισμένα όντα, σφετεριζόμενοι έτσι χωρίς δισταγμό ή τύψεις, προνόμια τα οποία παραδίδουν κληρονομιά στα παιδιά τους. Ενώ όμως ως προς τη θέση εξυψώνονται, είναι υποβαθμισμένοι από ηθική σκοπιά˙ οι δε κόλακες και οπαδοί τους είναι ακόμη πιο υποβαθμισμένοι: περιμένουν τα λόγια των εντολών που πέφτουν απ' τα χείλη του αφέντη˙ όταν ακούν στα βάθη της συνείδησής τους κάποιο αμυδρό σημείο διαφωνίας, αυτό καταπνίγεται˙ γίνονται έμπειροι ψεύτες, σκύβουν στην κολακεία, και χάνουν τη δύναμη να κοιτάξουν τα ειλικρινή άτομα κατά πρόσωπο. Μεταξύ αυτών που διατάσσουν και εκείνων που υπακούν, και των οποίων ο εξευτελισμός βαθαίνει από γενιά σε γενιά, δεν υπάρχει η δυνατότητα της φιλίας. Οι αρετές μεταμορφώνονται, η αδελφική ειλικρίνεια καταστρέφεται, η ανεξαρτησία μετατρέπεται σε έγκλημα˙ επάνω βρίσκεται είτε η συμπονετική συγκατάβαση, είτε η υπεροπτική περιφρόνηση, ενώ κάτω βρίσκεται είτε ο ζηλόφθονος θαυμασμός, είτε το κρυφό μίσος. Ας ανακαλέσει ο καθένας από εμάς το παρελθόν και ας θέσουμε στους εαυτούς μας με κάθε ειλικρίνεια το ερώτημα: «Ποια είναι εκείνα τα άτομα με τα οποία η συναναστροφή ήταν περισσότερο ευχάριστη»; Είναι εκείνες οι προσωπικότητες που μας «τίμησαν» με την παρουσία τους ή είναι οι ταπεινοί με τους οποίους «καταδεχτήκαμε» να συναναστραφούμε; Μήπως δεν είναι παρά οι ίσοι με εμάς, εκείνοι που το βλέμμα τους ούτε εκλιπαρεί ούτε διατάζει, και τους οποίους μπορούμε να αγαπάμε με ανοιχτή καρδιά, χωρίς δεύτερες σκέψεις ή αναστολές;

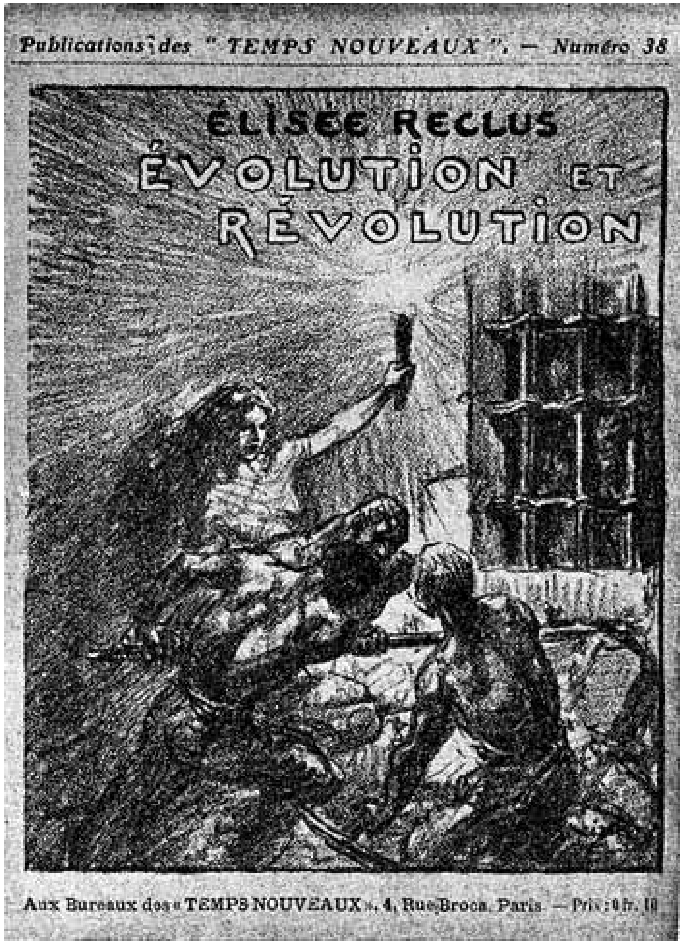
Τόσοι πολλοί άνδρες και γυναίκες σχηματίζουν κλειστές ομάδες και ξεχωριστούς μικρούς κόσμους λόγω της ανάγκης τους να ζήσουν σε συνθήκες ισότητας και να ξεφύγουν από τις αναλήθειες και τις υποκρισίες μίας κοινωνίας ανώτερων και κατώτερων. Στην Αμερική υπάρχει αφθονία από τέτοιου είδους κοινότητες. Αλλά αυτές οι κοινωνίες, από τις οποίες μόνο μερικές ευημερούν ενώ οι υπόλοιπες καταστρέφονται, διέπονται λιγότερο ή περισσότερο από τον εξαναγκασμό˙ κουβαλούν μέσα τους το σπόρο της διάλυσής τους, και ξαναααπορροφούνται από τον φυσικό νόμο της βαρύτητας πίσω στον κόσμο που εγκατέλειψαν. Ωστόσο, ακόμη και αν ήταν τέλειες, ακόμη κι αν οι άνθρωποι απολάμβαναν εντός της κλειστής κοινότητας την υψηλότερη ευτυχία που είναι σε θέση να τους προσφέρει η φύση τους, θα χρεώνονταν και πάλι την ευθύνη της εγωιστικής απομόνωσης και της δημιουργίας ενός τείχους ανάμεσα σε αυτούς και τους υπόλοιπους του είδους τους. Οι απολαύσεις τους είναι εγωιστικές και η αφοσίωση τους στον αγώνα της ανθρωπότητας θα τραβούσε τους καλύτερους από αυτούς πίσω στη μεγάλη πάλη.

Όσο για τους αναρχικούς, εμείς ποτέ δεν πρόκειται να διαχωρίσουμε τους εαυτούς μας από τον κόσμο για να χτίσουμε ένα εκκλησάκι κρυμμένο σε κάποια μεγάλη έρημο. Εδώ είναι το πεδίο της μάχης, και παραμένουμε στις θέσεις μας έτοιμοι να δώσουμε τη βοήθειά μας, όπου μπορεί να χρειάζεται περισσότερο. Δεν μας αρέσουν οι πρόωρες ελπίδες, αλλά γνωρίζουμε ότι οι προσπάθειές μας δεν θα χαθούν. Πολλοί από τους αφελείς οι οποίοι μας αναθεματίζουν τώρα (είτε από αγάπη για τη ρουτίνα, είτε λόγω της απλότητας που διακρίνει την ψυχή τους), στο τέλος θα συμμετάσχουν στον αγώνα μας. Για κάθε άτομο που οι περιστάσεις τού επιτρέπουν να ενωθεί μαζί μας ελεύθερα, υπάρχουν εκατοντάδες που οι σκληρές ανάγκες της ζωής δεν τους επιτρέπουν να υποστηρίξουν ανοιχτά τις απόψεις μας, αλλά ακούν από μακριά και κρατάνε τα λόγια μας στην καρδιά τους. Γνωρίζουμε ότι υπερασπιζόμαστε τον αγώνα των φτωχών, των απόκληρων και αυτών που υποφέρουν. Καταβάλουμε προσπάθειες για να τους επιστραφεί η γη, τα

ατομικά δικαιώματα και η εμπιστοσύνη στο μέλλον˙ και δεν είναι φυσικό να μας ενθαρρύνουν με το βλέμμα και τις χειρονομίες, ακόμα και όταν δεν τολμούν να έρθουν σε εμάς; Στους δύσκολους καιρούς, όταν το σιδερένιο χέρι της εξουσίας χαλαρώσει τον έλεγχο, και οι παραλυμένοι κυβερνώντες τρεκλίσουν υπό το βάρος της ίδιας τους της δύναμης, όταν οι «ομάδες», που για μια στιγμή θα απελευθερωθούν από την πίεση που δέχονται από τα πάνω, θα μεταρρυθμιστούν σύμφωνα με τη φυσική τους ροπή, σε ποια πλευρά θα πάνε οι πολλοί; Παρότι δεν θέλουμε να υποκριθούμε κάποια προφητική διορατικότητα, μπορούμε να τολμήσουμε να πούμε ότι η μεγάλη πλειοψηφία θα ενωθεί μαζί μας. Αν και ποτέ δεν κουράζονται να επαναλαμβάνουν ότι ο αναρχισμός είναι απλώς το όνειρο μερικών οραματιστών, δεν είναι αλήθεια ότι ακόμη και οι εχθροί μας, με τις προσβολές που πετούν εναντίον μας και με τα έργα και τις μηχανορραφίες που μας καταλογίζουν, κάνουν εντέλει μιαν ακατάπαυστη προπαγάνδα υπέρ μας; Λέγεται ότι όταν οι μάγοι του Μεσαίωνα επιθυμούσαν να καλέσουν τον διάβολο, άρχιζαν τις ψαλμωδίες τους ζωγραφίζοντας την εικόνα του σε τοίχο. Εδώ και καιρό, οι σύγχρονοι εξορκιστές έχουν υιοθετήσει μια παρόμοια μέθοδο για τους αναρχικούς.

Εν αναμονή του μεγάλου έργου που έρχεται, και στο βαθμό που το έργο αυτό μπορεί να επιτευχθεί, υποχρεωνόμαστε να αξιοποιήσουμε κάθε ευκαιρία για παραίνεση και δράση. Εντωμεταξύ, αν και σκοπός μας είναι να ζήσουμε χωρίς κυβέρνηση και χωρίς νόμους, είμαστε υποχρεωμένοι να υποταχθούμε σε πολλά πράγματα. Από την άλλη πλευρά, δεν είμαστε αρκετά συχνά σε θέση να αγνοήσουμε τις προσταγές και να ενεργήσουμε με τη δική μας ελεύθερη βούληση; Είναι δικό μας θέμα να μην αφήσουμε να ξεγλιστρήσει καμία από αυτές τις περιπτώσεις, και να αποδεχθούμε με ηρεμία τις όποιες προσωπικές συνέπειες μπορεί να προκύψουν από το να κάνουμε αυτό που πιστεύουμε ότι είναι καθήκον μας. Σε καμία περίπτωση δεν θα ενισχύσουμε την εξουσία με προσφυγές ή αιτήσεις, ούτε θα επικυρώσουμε το νόμο απαιτώντας δικαιοσύνη από τα δικαστήρια, ούτε πρόκειται ποτέ να γίνουμε συγγραφείς της δυστυχίας μας δίνοντας την ψήφο και την επιρροή μας σε υποψήφιο. Είναι εύκολο για εμάς να μη δεχτούμε τίποτα από την εξουσία, να μην αποκαλέσουμε κανέναν «αφέντη», αλλά ούτε και να ονομάσουμε «αφεντικό» τον εαυτό μας. Ας παραμείνουμε στις θέσεις μας ως απλοί πολίτες και ας διατηρήσουμε αποφασιστικά και σε κάθε περίσταση την ποιότητα του ίσου μεταξύ των πολιτών. Ας αφήσουμε τους φίλους μας να μας κρίνουν για τις πράξεις μας, και ας απορρίψουμε όσους από αυτούς διστάζουν.

Υπάρχουν αναμφίβολα πολλοί καλόκαρδοι άνθρωποι οι οποίοι μέχρι στιγμής κρατούν αποστάσεις από μας, βλέπουν τις προσπάθειές μας ακόμη και με κάποια κατανόηση, και θα μας έδιναν με ευχαρίστηση τη βοήθειά τους αν δεν τους απωθούσε ο φόβος της βίας που σχεδόν πάντα συνοδεύει την επανάσταση. Και όμως, μία προσεκτική μελέτη της σημερινής κατάστασης θα τους έδειχνε ότι η υποτιθέμενη περίοδος ηρεμίας στην οποία ζούμε είναι στην πραγματικότητα μια εποχή σκληρότητας και βίας. Για να μην μιλήσουμε για τον πόλεμο και τα εγκλήματά του, για τα οποία κανένα πολιτισμένο κράτος δεν είναι αθώο. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι οι κύριες συνέπειες του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος είναι οι δολοφονίες, οι ασθένειες και ο θάνατος. Η συνηθισμένη τάξη συντηρείται από άγριες πράξεις και ωμή βία, κι όμως αυτά τα πράγματα που συμβαίνουν κάθε μέρα και κάθε ώρα περνούν απαρατήρητα. Βλέπουμε σ' αυτά μια σειρά συνηθισμένων γεγονότων τα οποία θεωρούμε τόσο φυσικά όσο η αλλαγή των εποχών. Μοιάζει έτσι, το λιγότερο ασεβές να επαναστατήσει κανείς ενάντια σ' αυτόν τον κύκλο της βίας και καταστολής που έρχεται σε μας καθαγιασμένος μέσα από την επικύρωση τόσων ετών. Χωρίς να θέλουμε καθόλου να αντικαταστήσουμε μία εποχή ευτυχίας και ειρήνης με μια εποχή αναταραχής και πολέμου, ο μοναδικός στόχος μας είναι να θέσουμε τέρμα στην ατελείωτη σειρά καταστροφών οι οποία έχει ονομαστεί κοινώς ως «η πρόοδος του πολιτισμού». Από την άλλη πλευρά, οι αντεκδικήσεις είναι

τα αναπόφευκτα περιστατικά μιας περιόδου βίαιων αλλαγών. Είναι αυτή η φύση των πραγμάτων. Αν και οι πράξεις βίας, που υπαγορεύονται από το μίσος, αποκαλύπτουν μια ασθενική ηθική ανάπτυξη, οι ίδιες αυτές πράξεις γίνονται μοιραίες και αναγκαίες κάθε φορά που οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων δεν είναι σχέσεις τέλειας ισότητας. Η πρωταρχική μορφή της δικαιοσύνης, όπως γίνεται αντιληπτή από τους πρωτόγονους λαούς, ήταν αυτή των αντιποίνων, και είναι χιλιάδες οι άγριες φυλές στις οποίες το σύστημα αυτό εξακολουθεί να παρατηρείται. Τίποτα δεν φαινόταν πιο δίκαιο από το να αντισταθμισθεί μια αδικία με μια ίση αδικία. Οφθαλμόν αντί οφθαλμού! Οδόντα αντί οδόντος! Αν χύθηκε το αίμα ενός ανθρώπου, κάποιος άλλος πρέπει να πεθάνει! Αυτή ήταν η βάρβαρη μορφή της δικαιοσύνης. Στις πολιτισμένες κοινωνίες μας απαγορεύεται στα άτομα να παίρνουν τον νόμο στα χέρια τους. Οι κυβερνήσεις, υπό την ιδιότητά των εκπροσώπων της κοινωνίας, είναι επιφορτισμένες εξ ονόματος της κοινότητας με την εφαρμογή της δικαιοσύνης, ένα είδος αντιποίνων κάπως πιο φωτισμένο από εκείνη των αγρίων. Υπό αυτούς τους όρους τα άτομα παραιτούνται από το δικαίωμα της προσωπικής εκδίκησης˙ αλλά εάν εξαπατηθούν από τους εντολοδόχους στους οποίους έχουν αναθέσει την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους, εάν θεωρήσουν ότι οι αντιπρόσωποί τους προδώσουν την υπόθεσή τους και συμμαχήσουν με τους καταπιεστές, αυτή η επίσημη δικαιοσύνη δρα επιβαρυντικά. Με μια λέξη, αν ολόκληρες τάξεις και πληθυσμοί γίνουν αντικείμενα άδικης μεταχείρισης, και δεν έχουν καμία ελπίδα να βρουν στην κοινωνία στην οποία ανήκουν την επανόρθωση της κακοποίησης, δεν είναι βέβαιο ότι θα επαναφέρουν το εγγενές δικαίωμα της εκδίκησης και θα το εκτελέσουν χωρίς οίκτο; Δεν είναι πράγματι αυτό ένα παράγγελμα της Φύσης, μια συνέπεια του φυσικού νόμου του σοκ και αντι-σοκ; Θα ήταν έλλειψη φιλοσοφικής αντίληψης να εκπλαγεί κανείς από την ύπαρξή του. Η απάντηση στην καταπίεση ήταν πάντα η βία.

Παρόλα αυτά, αν οι μεγάλες εξελίξεις της ανθρωπότητας, ακολουθούνται πάντα από θλιβερές εστίες προσωπικού μίσους, δεν είναι αυτά τα πάθη που επικαλούνται οι διάφοροι καλοθελητές, όταν θέλουν να ξεσηκώσουν τις κινητήριες αρετές του ενθουσιασμού, της αφοσίωσης και της γενναιοδωρίας. Εάν οι αλλαγές δεν είχαν άλλο αποτέλεσμα παρά να τιμωρήσουν τους καταπιεστές, να τους κάνουν να υποφέρουν και αυτοί με τη σειρά τους, την ανταπόδοση δηλαδή του κακού με το κακό, τότε η αλλαγή θα είναι μόνο φαινομενική. Τι βοήθεια άραγε θα προσέφερε σε αυτούς που αγαπούν πραγματικά την ανθρωπότητα και επιθυμούν την

ευτυχία όλων, αν ο σκλάβος γινόταν αφέντης, ο αφέντης υποβιβαζόταν σε υποτελή, το μαστίγιο άλλαζε χέρια, και τα χρήματα περνούσαν από τη μία τσέπη στην άλλη; Δεν θέλουμε να καταστρέψουμε τους πλούσιους και τους ισχυρούς, αλλά τους θεσμούς που ευνόησαν τη γέννηση και την ανάπτυξη αυτών των κακόβουλων ανθρώπων. Επιβάλλεται να αλλάξουμε το μέσο, και για αυτό το μεγάλο έργο πρέπει να διατηρήσουμε όλες μας τις δυνάμεις, οι οποίες θα ήταν ανοησία να πάνε χαμένες σε προσωπικές διεκδικήσεις. «Η εκδίκηση είναι η χαρά των θεών», είπαν οι αρχαίοι˙ αλλά δεν είναι η χαρά του θνητού που σέβεται τον εαυτό του. Γιατί αυτός γνωρίζει ότι το να γίνει εκδικητής θα σημαίνει ότι βρέθηκε στο επίπεδο των πρώην καταπιεστών του. Εάν είναι να υψωθούμε πάνω από τους αντιπάλους μας, θα πρέπει αφού τους κατατροπώσουμε, να φτάσουν στο σημείο να ευγνωμονούν για την ήττα τους. Το επαναστατικό ρητό «Για την ελευθερία μας και για τη δική σας» δεν πρέπει να καταντήσει κενό περιεχομένου.

Οι άνθρωποι σε όλες τις εποχές το έχουν αισθανθεί˙ και μετά από κάθε προσωρινό θρίαμβο η γενναιοδωρία του νικητή εξάλειφε τις απειλές του παρελθόντος. Είναι ένα σταθερό γεγονός ότι σε όλα τα σημαντικά λαϊκά κινήματα, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στο όνομα κάποιας ιδέας με την ελπίδα ενός καλύτερου αύριο, και πάνω απ' όλα, με την αίσθηση μιας νέας αξιοπρέπειας, η ψυχή γεμίζει με ανώτερα και πλούσια συναισθήματα. Τη στιγμή που η αστυνομία, τόσο η πολιτειακή όσο και η αστική, παύει τα καθήκοντά της και οι μάζες γίνονται οι κύριοι των δρόμων, η ηθική ατμόσφαιρα αλλάζει, ο καθένας αισθάνεται τον εαυτό του υπεύθυνο για την ευημερία και την ικανοποίηση όλων. Η παρενόχληση ατόμων γίνεται σχεδόν ανήκουστη, ακόμη και οι επαγγελματίες εγκληματίες σταματούν τη θλιβερή σταδιοδρομία τους, διότι και αυτοί αισθάνονται ότι κάτι σπουδαίο κινείται στον αέρα. Αχ! Αν οι επαναστάτες, αντί να υπακούν μιαν αόριστη ιδέα, όπως έκαναν σχεδόν πάντα στο παρελθόν, είχαν διαμορφώσει έναν σαφή στόχο, ένα μελετημένο σύστημα κοινωνικής καθοδήγησης, εάν είχαν θελήσει να θεσπίσουν μια νέα κατάσταση στην οποία κάθε πολίτης μπορεί να είχε τη σιγουριά για το ψωμί, τη δουλειά, την εκπαίδευση και την ελεύθερη ανάπτυξη της ύπαρξής του, τότε δεν θα υπήρχε κανένας κίνδυνος να ανοίξουν διάπλατα όλες οι πύλες των φυλακών και να πουν στους δυστυχείς τους οποίους έκλεινε μέσα: «Πηγαίνετε, αδελφοί και αδελφές και μην αμαρτήσετε πια».

Όταν θέλουμε να κάνουμε μεγάλες πράξεις πάντα απευθυνόμαστε στο ευγενέστερο κομμάτι της ανθρωπότητας. Ένας γενικός αγώνας για κάποιον κακό σκοπό, διεγείρει τους στρατιώτες με τις υποσχέσεις της λείας˙ ένας καλός άνθρωπος που έχει έναν ευγενή στόχο ενθαρρύνει τους συντρόφους του με το παράδειγμα της αφοσίωσης και της αυτοθυσίας. Γι' αυτούς, η πίστη στην ιδέα τους τούς είναι αρκετή. Όπως λέει και η παροιμία των αγροτών της Δανίας: «το θέλημά Του είναι ο παράδεισός του». Αυτό που έχει σημασία είναι να αντιμετωπίζεται σαν οραματιστής! Ακόμα κι αν αυτό που επιχειρεί δεν είναι παρά μία χίμαιρα, δεν ξέρει τίποτα πιο όμορφο από την επιθυμία να ενεργήσει σωστά και να κάνει το καλό˙ σε σύγκριση με αυτό, οι χυδαίες περιουσίες δεν είναι γι' αυτόν τίποτε άλλο παρά σκιές, οπτασίες της στιγμής.

Αλλά το ιδανικό μας δεν είναι μία χίμαιρα. Αυτό το γνωρίζει καλά η κοινή γνώμη γιατί κανένα ζήτημα δεν την απασχολεί περισσότερο από αυτό του κοινωνικού μετασχηματισμού. Τα γεγονότα πρώτα ρίχνουν τη σκιά τους. Υπάρχει άραγε κάποιος –μεταξύ των σκεπτόμενων ανθρώπων– που δεν είναι με τον έναν ή τον άλλον τρόπο σοσιαλιστής, που να μην έχει με άλλα λόγια το δικό του μικρό σχέδιο για τις αλλαγές στις οικονομικές σχέσεις; Ακόμη και ο ρήτορας που αρνείται θορυβωδώς ότι υπάρχει κοινωνικό ζήτημα, επιβεβαιώνει για το αντίθετο με χίλιους τρόπους. Άραγε δεν είναι επίσης σοσιαλιστές και εκείνοι που θέλουν να μας οδηγήσουν πίσω στο Μεσαίωνα; Νομίζουν ότι έχουν βρει σε κάποιο παρελθόν, ενισχυμένο με μοντέρνες ιδέες, τις συνθήκες της κοινωνικής δικαιοσύνης που θα εγκαθιδρύσουν για πάντα την αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπων.

Όλοι περιμένουν τη γέννηση μιας νέας τάξης πραγμάτων˙ όλοι αναρωτιούνται, κάποιοι με αμφιβολία, άλλοι με ελπίδα, τι θα φέρει το αύριο στο προσκήνιο. Δεν θα έρθει με άδεια χέρια. Ο αιώνας που γνώρισε τόσο πολλές σπουδαίες ανακαλύψεις στον κόσμο της επιστήμης δεν μπορεί να σβήσει χωρίς να μας δώσει ακόμη μεγαλύτερες κατακτήσεις. Βιομηχανικές συσκευές, που με ένα και μόνο ηλεκτρικό σήμα κάνουν την ίδια σκέψη να δονείται μέσα σε πέντε ηπείρους, έχουν μετατοπίσει κατά πολύ την κοινωνική ηθική μας, η οποία είναι ακόμη, κατά ένα μεγάλο μέρος, το αποτέλεσμα συγκρουόμενων εχθρικών συμφερόντων. Ο άξονας μετατοπίζεται˙ ο κόσμος πρέπει να ραγίσει για να μπορέσει να αποκατασταθεί η ισορροπία του. Στο πνεύμα η επανάσταση είναι έτοιμη˙ την έχουμε ήδη σκεφτεί, την έχουμε ήδη θελήσει. Μένει μόνο να τη συνειδητοποιήσουμε, χωρίς αυτό να είναι το πιο δύσκολο κομμάτι του έργου. Οι κυβερνήσεις της Ευρώπης σύντομα θα έχουν φτάσει στα όρια επέκτασης της δύναμής τους και θα βρεθούν πρόσωπο με πρόσωπο με την αύξηση των πληθυσμών τους. Η υπερ-πλούσια δραστηριότητα που σπαταλιέται σε απομακρυσμένους πολέμους θα πρέπει να βρει απασχόληση στα δικά τους εδάφη, εκτός αν στην τρέλα τους, οι ποιμένες του λαού προσπαθήσουν να εξαντλήσουν τις προσπάθειές τους θέτοντας τους Ευρωπαίους εναντία σε Ευρωπαίους, όπως έχουν κάνει στο παρελθόν. Είναι αλήθεια ότι με τον τρόπο αυτό μπορεί να καθυστερήσει η επίλυση του κοινωνικού προβλήματος, αλλά αυτό θα υψωθεί και πάλι μετά από κάθε αναβολή, πιο τρομερό από πριν.

Ας αφήσουμε τους οικονομολόγους και τους κυβερνώντες να εφευρίσκουν πολιτικές δομές ή οργανισμούς μισθωτής εργασίας, μέσα στους οποίους ο εργάτης μπορεί να είναι ο φίλος του αφεντικού του, ο υποτελής ο αδελφός του ηγεμόνα. Εμείς, οι «τρομακτικοί αναρχικοί» όπως είμαστε, γνωρίζουμε μόνο έναν τρόπο για την εδραίωση της ειρήνης και της καλής θέλησης ανάμεσα σε γυναίκες και άντρες: την κατάργηση των προνομίων και την αναγνώριση των δικαιωμάτων. Τα ιδανικά μας, όπως έχουμε πει, είναι η αδελφική δικαιοσύνη την οποία όλοι επιθυμούν, αλλά σχεδόν πάντα σαν να είναι κάποιο όνειρο. Για εμάς παίρνει μορφή και μετατρέπεται σε απτή πραγματικότητα. Δεν μας ευχαριστεί η ζωή εάν χαιρόμαστε μόνο εμείς τις απολαύσεις της˙ εναντιωνόμαστε στην καλή μας τύχη, αν δεν μπορούμε να την μοιραστούμε με άλλους˙ προτιμούμε να περιπλανόμαστε με τους δυστυχείς και τους απόβλητους από το να καθόμαστε, στεφανωμένοι με τριαντάφυλλα στα συμπόσια των πλουσίων. Είμαστε κουρασμένοι από αυτές τις ανισότητες που μας κάνουν εχθρούς˙ θα βάλουμε ένα τέλος σ' αυτή τη μανία που φέρνει τους ανθρώπους σε συνεχείς εχθρικές συγκρούσεις, και σε όλα αυτά που προκύπτουν από τα δεσμά των αδυνάτων στους ισχυρούς, κάτω από τη μορφή της δουλείας, της υποταγής και της εκδούλευσης. Μετά από τόσο μίσος, εμείς επιθυμούμε να αγαπήσουμε ο ένας τον άλλον, και γι' αυτό το λόγο είμαστε εχθροί της ατομικής ιδιοκτησίας και περιφρονούμε τους νόμους.

μετάφραση: Τατιάνα Τζαναβάρα

Το παρόν και το μέλλον της Ελλάδας (1876)*

του Ελιζέ Ρεκλύ

Οι Έλληνες, αν και δεν εκπλήρωσαν εντελώς τις προσδοκίες των φιλελλήνων, έκαναν μεγάλες προόδους αφού αποτίναξαν τον τουρκικό ζυγό. Ο ηρωισμός που επέδειξαν κατά τη διάρκεια του πολέμου για την ανεξαρτησία τους, θύμισαν τις μέρες του Μαραθώνα και των Πλαταιών. Ήταν όμως λάθος να πιστεύουμε ότι θα έφτανε ένα μικρό χρονικό διάστημα για να ανυψωθεί η σύγχρονη Ελλάδα στο πνευματικό και καλλιτεχνικό επίπεδο της γενιάς που γέννησε έναν Αριστοτέλη και έναν Φειδία. Ούτε περιμένουμε από ένα έθνος να ξεφορτωθεί από πάνω του μέσα σε μια γενιά τις κακές συνήθειες που δημιουργήθηκαν την περίοδο της δουλείας και να αφομοιώσει απευθείας τους επιστημονικούς θριάμβους που σημειώθηκαν σε μια πορεία είκοσι αιώνων. Πρέπει επίσης να έχουμε κατά νου ότι, ο πληθυσμός της Ελλάδας είναι μικρός και διασκορπισμένος σε μια άγονη ορεινή περιοχή. Αναμφίβολα τα αναρίθμητα λιμάνια προσφέρουν σημαντικές υποδομές για την ανάπτυξη του εμπορίου, και οι κάτοικοι επωφελούνται απ' αυτά. Δύσκολα όμως βρίσκεις μια ευρωπαϊκή χώρα που να βάζει τόσα εμπόδια στην ανάπτυξη των αγροτικών και βιομηχανικών της πόρων. Εξαιτίας των βουνών, η κατασκευή των δρόμων συναντά παντού δυσκολίες, ενώ η γαλάζια θάλασσα καλεί όσους τη βλέπουν σε μακρινούς τόπους και εμπορικές αποστολές. Γι' αυτό δεν παρατηρείται μετανάστευση από τις γειτονικές τουρκικές επαρχίες, αντιθέτως όμως πολλοί Έλληνες, και ειδικά ντόπιοι από τα Ιόνια νησιά και τις Κυκλάδες, ψάχνουν κάθε χρόνο την τύχη τους στην Κωνσταντινούπολη, το Κάιρο, ακόμα και στη μακρινή Ινδία. Οι άντρες που διαθέτουν επιχειρηματικό μυαλό εγκαταλείπουν τη χώρα, και έτσι μένει πίσω μόνο ένα τσούρμο από δολοπλόκους που βλέπουν στην πολιτική μια προσοδοφόρο επιχείρηση, και ένας στρατός από κυβερνητικούς υπαλλήλους που εξαρτώνται από την εύνοια του υπουργού για μελλοντική προαγωγή. Αυτή η κατάσταση μπορεί να εξηγήσει το απλό γεγονός γιατί οι πιο ακμάζουσες ελληνικές κοινότητες βρίσκονται πέρα από τα σύνορα του ελληνικού βασιλείου. Αυτές οι κοινότητες του εξωτερικού είναι καλύτερα και πιο ελεύθερα κυβερνούμενες απ' ότι αυτές της πατρίδας. Παρά την παρουσία του Πασά που έχει το δικαίωμα της επίβλεψης, η διοίκηση των μικρότερων ελληνικών κοινοτήτων της Θράκης και της Μακεδονίας μπορεί να αποτελέσει ένα πρότυπο για το ανεξάρτητο και ελεύθερο βασίλειο της Ελλάδας. Εκεί, ο καθένας έχει ένα μερίδιο για την ευμάρεια της πολιτείας. Στην Ελλάδα όμως, οι άπληστοι γραφειοκράτες ενδιαφέρονται μόνο για το δικό τους καλό, οι εκλογείς δωροδοκούνται, και έτσι τα έξοδα που προκύπτουν παράνομα ξανακερδίζονται από εκβιασμούς και ληστείες, σαν αυτές που λαμβάνουν χώρα εδώ και πολλά χρόνια.

Ο πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας μπορεί να αριθμεί μέχρι και 1.500.000 ψυχές, σαν να λέμε ότι περιλαμβάνει σχεδόν τα δύο πέμπτα όλων των Ελλήνων που κατοικούν στην Ευρώπη και την Ασία. Η Ελλάδα είναι η πιο αραιοκατοικημένη χώρα της Ευρώπης, περιλαμβανομένης και της Τουρκίας. Λέγεται ότι η Ελλάδα την εποχή της μεγαλύτερής της ακμής είχε 6.000.000 ή 7.000.000 κατοίκους. Η Αττική ήταν δέκα φορές πολυπληθέστερη τότε, και πολλά νησιά που τώρα έχουν μόνο μερικούς βοσκούς τότε μπορούσαν να καυχιόνται για τις πολυπληθείς τους πόλεις. Τα μνημεία αρχαίων πόλεων αφθονούν στα γυμνά οροπέδια, στις όχθες μικρών ποταμών, και κοσμούν κάθε ακρωτήρι

* Μετάφραση από το πρωτότυπο: *The Universal Geography, The Earth and its Inhabitants*, Vol. I, Southern Europe, J.S. Virtue & Co, London, 1876, σσ. 80-84. (Σ.τ.Μ.)

PEASANTS FROM THE ENVIRONS OF ATHENS.

απ' άκρη σ' άκρη τις αρχαίες πόλεις των Ελλήνων, από την Κύπρο μέχρι την Κέρκυρα, και από την Θάσο μέχρι την Κρήτη.

Ωστόσο η χώρα σταδιακά φθίνει. Ο πληθυσμός, πριν από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας, περιλαμβανομένων και των Ιόνιων Νήσων, υπολογιζόταν να είναι περίπου 1.000.000. Οι μάχες όμως και οι σφαγές συνετέλεσαν στη σημαντική μείωση του και το 1832 ο αριθμός των κατοίκων έφτανε μετά βίας τους 950.000. Από την εποχή εκείνη μέχρι σήμερα ο πληθυσμός αυξάνεται ετησίως κατά 9.000 με 14.000. Αυτή η αύξηση βέβαια είναι δυσανάλογη στις διάφορες περιοχές της χώρας. Οι πόλεις αυξάνονται ραγδαία αλλά κάποια νησιά, και συγκεκριμένα η Άνδρος, η Σαντορίνη, η Ύδρα, η Ζάκυνθος και η Λευκάδα, χάνουν περισσότερους κατοίκους από τη μετανάστευση απ' όσους κερδίζουν από τις γεννήσεις. Η ελονοσία που μαστίζει στην ηπειρωτική Ελλάδα εμποδίζει αρκετά την αύξηση του πληθυσμού. Το κλίμα είναι εξαιρετικό, αλλά σε ορισμένες περιοχές επιτρέπεται να συλλέγουν νερό από μολυσματικές λίμνες. Τα αποστραγγιστικά έργα λοιπόν και η καλλιέργεια αυτών των εδαφών δε θα συντελούσε απλώς στην υγεία της χώρας αλλά θα την απελευθέρωνε και από μια φοβερή μάστιγα.[1]

Δυστυχώς η γεωργία αναπτύσσεται αργά στην Ελλάδα και η παραγωγή δεν επαρκεί καν για τον πληθυσμό, πολύ περισσότερο δε για τις εξαγωγές. Ακόμη, το καλλιεργήσιμο έδαφος της Ελλάδος είναι εξαιρετικό για την καλλιέργεια αμπελιών, φρούτων, βαμβακιού, καπνού και ριζαρίου. Τα σύκα και τα πορτοκάλια είναι νοστιμότατα, τα κρασιά της Σαντορίνης και των Κυκλάδων συγκαταλέγονται μεταξύ των καλύτερων της Μεσογείου, το λάδι της Αττικής είναι τόσο υπέροχο όσο τότε που στην Αθήνα φύτρωναν τα ιερά ελαιόδεντρα. Αν εξαιρέσουμε όμως τη μικρή παραγωγή βαμβακιού στη Φθιώτιδα, και τις σταφίδες, που είναι γνωστές ως «κορινθιακές» και οι οποίες εξάγονται από τα Ιόνια νησιά και την Πάτρα και αποφέρουν κέρδη της αξίας του 1.500.000 εγγλέζικων λιρών, η γεωργία συμβάλει λίγο στις εξαγωγές. Ένα από τα κύρια εμπορεύματα είναι το βελανίδι που συλλέγεται από τα δάση και χρησιμοποιείται στη βυρσοδεψία.

1 Πληθυσμός των μεγαλύτερων πόλεων της Ελλάδας (1870): Αθήνα και Πειραιάς: 59.000, Πάτρα: 26.000, Κέρκυρα: 24.000, Ερμούπολη 21.000, Ζάκυνθος: 20.500, Ληξούρι: 14.000, Πύργος: 13.600, Τρίπολη: 11.500, Χαλκίδα: 11.000, Σπάρτη: 10.700, Άργος: 10.600, Αργοστόλι: 9.500, Καλαμάτα: 9.400, Ιστιαία: 8.900, Κάρυστος: 8.800, Αίγιο: 8.800, Ναύπλιο: 8.500, Σπέτσες: 8.400, Κρανίδι: 8.400, Λαμία: 8.300, Μεσολόγγι: 7.500, Άνδρος: 9.300.

Σε μια χώρα που υστερεί τόσο στη γεωργία, είναι αναμενόμενο να είναι πίσω και στη βιομηχανία. Συνεπώς, όλα τα βιομηχανικά προϊόντα εισάγονται, στην πλειονότητά τους από την Αγγλία. Η Ελλάδα δεν έχει καν τα εργαλεία για να δουλέψει τα διάσημα μάρμαρά της, αν και είναι πιο πλούσια απ' αυτά της Καρράρα. Υπάρχει μόνο ένα λατομείο σε όλο το βασίλειο, αυτό του Λαυρίου. Οι αρχαίοι εξόρυσσαν τον αργυρούχο μόλυβδο της περιοχής για αιώνες και γύρω συγκεντρώθηκαν τεράστιες ποσότητες από σκωρίες. Αυτές οι σκωρίες τώρα υπόκεινται σε ειδική επεξεργασία στα καμίνια των Εργαστηρίων, και σχεδόν δέκα χιλιάδες τόνοι μολύβδου και μια σημαντική ποσότητα ασημιού παράγονται ετησίως. Μια αρκετά ζωντανή πόλη έχει γεννηθεί κοντά στα μεταλλεία και το λιμάνι της είναι ένα από τα πιο σημαντικά της χώρας. Οι θεμελιωτές όμως αυτής της ανθηρής κατάστασης έχουν να αντιπαλέψουν αντιζηλίες, και το «ζήτημα του Λαυρίου» παραλίγον να προκαλέσει εμπλοκή των κυβερνήσεων της Γαλλίας και της Ιταλίας με την Ελλάδα.[2]

Οι Έλληνες δεν μπορούν να στηριχτούν στην γεωργία, ούτε μπορούν να καυχιόνται για τη βιομηχανία τους, και θα ήταν καταδικασμένοι σε θάνατο αν δε διατηρούσαν έξι χιλιάδες πλοία στην κερδοφόρα επιχείρηση των θαλάσσιων μεταφορών της Μεσογείου. Η εμπορική ναυτιλία της Ρωσίας είναι ανώτερη της Ρωσίας, σχεδόν ισοδύναμη της Αυστρίας, και έξι φορές μεγαλύτερη του Βελγίου, και δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι πολλά πλοία που ταξιδεύουν υπό τουρκική σημαία στην πραγματικότητα ανήκουν σε Έλληνες. Το αρχαίο ένστικτο της φυλής γίνεται εμφανές σ' αυτήν την παράκτια ναυτιλία. Ο μεγάλος στόλος των ατμόπλοιων ανήκουν στις ισχυρές εταιρίες της δύσης και οι Έλληνες είναι ικανοποιημένοι να έχουν μικρά πλοία, ικανά για τις απαιτήσεις του παράκτιου εμπορίου, τα οποία μετά βίας ξεπερνούν τα όρια του αρχαίας Ελλάδας. Κανείς δεν μπορεί να τους ανταγωνιστεί στις μικρές μεταφορές, αφού

ο κάθε ναύτης έχει συμφέρον για το φορτίο και όλοι μαζί είναι ανυπόμονοι να αυξήσουν το κέρδος τους. Ο ένας εφοδιάζει το ξύλο, ο άλλος την αρματωσιά του πλοίου, ένας τρίτος μοιράζει το φορτίο, ενόσω οι συμπολίτες τους έχουν καταβάλλει προκαταβολή για την αγορά του εμπορεύματος, χωρίς να απαιτούν καμία εγγύηση εκτός από τον λόγο της τιμής τους. Σε πολλά απ' αυτά τα πλοία όλοι είναι συνεταίροι, δουλεύουν το ίδιο και μοιράζονται το ρίσκο.

Όμως, παρά την εγκράτεια και την εξυπνάδα αυτών των

2 Εμπόριο της Ελλάδας (1873): εμπορική ναυτιλία: 6.135 πλοία των 419.350 τόνων. Εγγεγραμμένα 112.814 των 6.336.487 τόνων, εισαγωγές: 4.166.239 αγγλικές λίρες, εξαγωγές: 2.721.877 αγγλικές λίρες.

ελλήνων ναυτικών δεν μπορούν να ξεφύγουν από τη μοίρα που περιμένει τους μικροεμπόρους και τους δεξιοτέχνες όλου του κόσμου. Τα φτηνά πλοία των Ελλήνων μπορεί να είναι ικανά να ανταγωνίζονται για μεγάλο διάστημα τα ατμόπλοια των ισχυρών εταιριών, αλλά στο τέλος θα αναγκαστούν να υποκύψουν. Η χώρα θα χάσει τη θέση της ανάμεσα στα εμπορικά έθνη του κόσμου, εκτός κι αν αναπτυχθούν γρήγορα οι αγροτικές και βιομηχανικές υποδομές και κατασκευαστεί σιδηρόδρομος προκειμένου να μεταφέρονται τα προϊόντα από την ενδοχώρα στη θάλασσα. Ακόμα και τώρα στην Ελλάδα υπάρχουν μόνο λίγοι δρόμοι κατάλληλοι για μεταφορές, και αυτό δε συμβαίνει επειδή τα βουνά καθιστούν αδύνατο ένα τέτοιο έργο, αλλά επειδή οι αδιάφοροι κάτοικοι είναι ικανοποιημένοι από το θαλάσσιο δίκτυο μεταφορών. Δεν είναι δυνατό σήμερα να ταξιδέψεις από την Πήλο στην Λακωνία με άρμα όπως είχε κάνει ο Τηλέμαχος, αφού η διαδρομή είναι γεμάτη γκρεμούς και επικίνδυνους κατσικόδρομους. Η Ελλάδα και η Σερβία είναι δύο ευρωπαϊκές χώρες που δεν έχουν σιδηρόδρομο, και ακόμα και σήμερα η πρώτη είναι ικανοποιημένη από μια μικρή γραμμή που συνδέει την Αθήνα με το λιμάνι. Είχε προταθεί να φτιαχτούν διάφορες γραμμές υψίστης σημασίας, αλλά δεδομένης της πενιχρής οικονομικής κατάστασης της χώρας δεν έχει ξεκινήσει κανένα σχετικό έργο. Τα έσοδα δεν καλύπτουν τα έξοδα της χώρας, το χρέος υπερβαίνει τις 15.000.000 αγγλικές λίρες και οι δόσεις των δανείων παραμένουν απλήρωτες.[3]

Η πλειονότητα των κατοίκων είναι τόσο φτωχοί όσο και το κράτος τους. Οι αγρότες έχουν φτωχύνει από την πληρωμή του φόρου της δεκάτης και από έναν κρατικό φόρο που διπλασιάζεται ή και τριπλασιάζεται. Αν και είναι εξαιρετικά λιτοδίαιτοι, μετά βίας καταφέρνουν να επιβιώσουν. Μένουν σε ανθυγιεινά δωμάτια και συχνά αδυνατούν να αγοράσουν μερικά ρούχα ή κάποια αναγκαία αγαθά. Έτσι, οι νέοι άντρες από τις πιο φτωχές περιοχές αναγκάζονται να μεταναστεύσουν μαζικά ή για μια σεζόν ή για ένα άγνωστο διάστημα. Απ' αυτήν την άποψη η Αρκαδία μοιάζει με την Ωβέρνη, την Σαβοΐα και άλλες ορεινές περιοχές της ορεινής κεντρικής Ευρώπης. Ωστόσο οι Αιτωλοί εγκαταλείπουν τα εξαιρετικά άγρια λαγκάδια τους για τις ξένες πόλεις με μεγάλη απροθυμία, παρά το γεγονός ότι κι αυτοί υποφέρουν από τη φορολογία. Στην αρχαιότητα, πριν σπάσει το ηθικό τους από το φόβο της δουλείας θα υποδέχονταν τον φοροεισπράκτορα με τα όπλα στα χέρια. Τώρα τους αρκεί να φύγουν από το χωριό τους και να φτιάξουν έναν σωρό από πέτρες στην άκρη ενός ψηλού δρόμου για να δείξουν την αδικία που γίνεται εις βάρος τους. Αυτός ο σωρός από πέτρες ονομάζεται *ανάθεμα*. Κάθε αγρότης που περνά από εκεί προσθέτει με θρησκευτικότητα μια πέτρα σ' αυτό το μουγγό μνημείο μίσους, και η γη, η κοινή μητέρα όλων, επιφορτίζεται με το καθήκον της εκδίκησης.

Η αγραμματοσύνη, που συνήθως συνοδεύει τη φτώχεια, κυριαρχεί σ' αυτές τις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας, ειδικά στα πιο δυσπρόσιτα μέρη. Στην Ελλάδα, όπως στην Αλβανία και το Μαυροβούνιο, πιστεύουν στην ύπαρξη νυμφών οι οποίες αφού εξασφαλίσουν την αγάπη νεαρών αντρών έπειτα τους πνίγουν στο νερό. Πιστεύουν επίσης σε βρυκόλακες, στο κακό μάτι και στη μαγεία. Αλλά οι Έλληνες, παρά τη φτώχεια τους, είναι μια φυλή που τους αρέσει να ερευνούν και διψούν για μάθηση. Ο χωρικός της Ιθάκης μπορεί να σταματήσει έναν καλλιεργημένο ταξιδιώτη ζητώντας να του διαβάσει Όμηρο. Παρά την ένδεια της κυβέρνησης, έχουν γίνει δημοτικά σχολεία σχεδόν σε κάθε χωριό. Αν δεν υπάρχουν κτίρια, τα μαθήματα γίνονται στην ύπαιθρο. Οι μαθητές, όχι μόνο δεν κάνουν κοπάνες, αλλά μετά βίας σηκώνουν το κεφάλι τους από τα βιβλία για να προσέξουν έναν περαστικό ή το πέταγμα ενός πουλιού. Οι μαθητές της ανώτερης βαθμίδας, ή αυτοί που φοιτούν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών είναι το ίδιο ευσυνείδητοι και επιμελείς. Μπορεί μόνο λίγοι απ' αυτούς να θέλουν να γίνουν ρήτορες, σίγουρα όμως δεν πήγαν στην πόλη με το πρόσχημα

3 Δημόσια έσοδα (1875): 1.404.053 αγγλικές λίρες, έξοδα: 1.409.288, χρέος: 15.232.200.

των σπουδών για να παραδοθούν στις ασωτίες. Ανάμεσα στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών υπάρχουν κάποιοι που δουλεύουν τη μισή νύχτα σε κάποιο εργαστήριο, άλλοι που εργάζονται ως υπάλληλοι ή αμαξάδες προκειμένου να σπουδάσουν δικηγόροι ή γιατροί.

Αυτή η αγάπη για τη γνώση δεν μπορεί παρά να εξασφαλίσει στο ελληνικό έθνος μια πολύ μεγαλύτερη επιρροή απ' αυτή που φαίνεται ότι μπορεί να ασκήσει βάσει των μικρών μεγεθών του. Επιπλέον, οι Έλληνες της Ανατολής βλέπουν στην Αθήνα το πνευματικό τους κέντρο ή στέλνουν τους γιους τους εκεί για σπουδές. Χορηγούν υποτροφίες μέσα από τα σχολεία των Αθηνών και έτσι συμβάλουν τα μέγιστα στις σπουδές των Ελλήνων. Και είναι μόνο οι πλούσιοι έμποροι της Τεργέστης, της Σαλονίκης, της Σμύρνης, της Μασσαλίας και του Λονδίνου που γνωρίζουν τα πραγματικά συμφέροντα της πατρίδας τους, αλλά και οι χωρικοί της Θράκης και της Μακεδονίας δίνουν τις οικονομίες τους για την προώθηση της δημόσιας εκπαίδευσης. Οι ίδιοι οι πολίτες στηρίζουν τα σχολεία και τα μουσεία τους και πληρώνουν τους καθηγητές τους. Η Ακαδημία των Αθηνών, η Πολυτεχνική Σχολή, το Πανεπιστήμιο και το Αρσάκειο (ένα εξαιρετικό κολλέγιο θηλέων) χρωστούν την ύπαρξή τους στο ζήλο των Ελλήνων πολιτών και όχι στην κυβέρνηση. Μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτό από τα παραπάνω με πόσο μεγάλη προσοχή παρακολουθεί όλο το έθνος αυτά τα ιδρύματα και πόσο ωφέλιμη είναι η επιστροφή στις επαρχίες αυτών των νεαρών ανδρών και γυναικών αφότου έχουν μορφωθεί σε εκείνα.

Επομένως, σε πείσμα των συμβάσεων, είναι η κοινή γλώσσα, οι κοινές παραδόσεις και η κοινή ελπίδα για το μέλλον που δημιούργησαν το έθνος των Ελλήνων. Ο ελληνικός πατριωτισμός δεν περιορίζεται στα στενά όρια της διπλωματίας. Είτε μένουν στην Ελλάδα, στην Ευρώπη ή στην ασιατική Τουρκία, οι Έλληνες νοιώθουν σαν ένας λαός, και είναι υπεύθυνοι μιας κοινής εθνικής ζωής ανεξάρτητης από τις κυβερνήσεις της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας. Και ανάμεσα στους Έλληνες που ζουν στο εξωτερικό, αυτό το αίσθημα της εθνικότητας είναι ίσως πιο έντονο επειδή δεν έχουν εκτεθεί στη φαύλη επιρροή της γραφειοκρατίας. Αυτοί περισσότερο διαφυλάσσουν τις παραδόσεις και τις πρακτικές της κοινοτικής διακυβέρνησης και ουσιαστικά απολαμβάνουν μεγαλύτερη ατομική ελευθερία. Το ελληνικό έθνος περιλαμβάνει συνολικά 4.000.000 ψυχές. Η δύναμή τους είναι ήδη υπολογίσιμη αλλά μεγαλώνει μέρα με τη μέρα και είναι σίγουρο ότι θα ασκήσουν μια σημαντική επίδραση στη μοίρα της μεσογειακής Ευρώπης.

Κάποιοι λένε ότι λόγω του κοινού θρησκεύματος μπορεί οι Έλληνες να δώσουν περιθώριο στη ρωσική φιλοδοξία να οδηγηθεί στην Κωνσταντινούπολη. Τίποτα δεν είναι πιο αναληθές απ' αυτό. Οι Έλληνες ποτέ δε θα θυσίαζαν τα δικά τους συμφέροντα για χάρη των ξένων. Ούτε υπάρχουν μεταξύ της Ελλάδας και της Ρωσίας αυτοί οι φυσικοί δεσμοί που να επέτρεπαν μια πραγματική συμμαχία. Το κλίμα, η γεωγραφική θέση, η ιστορία, το εμπόριο, και πάνω απ' όλα, ο κοινός πολιτισμός κατατάσσει την Ελλάδα ανάμεσα σ' αυτά τα έθνη που ονομάζονται ελληνολατινικά. Στην τριμερή Ευρώπη, οι Έλληνες δε θα κατέτασσαν ποτέ τον εαυτό τους στους Σλάβους, αλλά ανάμεσα στα λατινογενή έθνη, όπως είναι της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Ισπανίας.

μετάφραση: Σταύρος Καραγεωργάκης

Η εικονογράφηση σε αυτό το κείμενο προέρχεται από την έκδοση του βιβλίου του Ε. Ρεκλύ The Universal Geography - The Earth and its Habitants*, το οποίο κυκλοφόρησε στο Λονδίνο το 1876.*

Αλχημεία στο Κλάρενς: Κροπότκιν και Ρεκλύ, 1877-1881

του **Dana Ward**[1]

Η σύνδεση μεταξύ γεωγραφίας και αναρχισμού μπορεί να μη φαίνεται κατανοητή, αλλά δεν είναι τυχαίο ότι δύο από τους σημαντικότερους αναρχικούς του τέλους του 19ου αιώνα ήταν επίσης γεωγράφοι, αφού ο καπιταλισμός λεηλατεί τόσο τη γη όσο και την εργασία. Ούτε ήταν απλή σύμπτωση ότι οι δύο τους βρέθηκαν μαζί εξόριστοι στην Ελβετία, μια χώρα που για πολύ καιρό αποτέλεσε μαγνήτη των κατατρεγμένων αλλά και πατρίδα του πιο δυναμικού αναρχικού κινήματος στα χρόνια που ακολούθησαν την παρισινή Κομμούνα. Ανάμεσα στο 1877 και το 1881 οι Κροπότκιν και Ρεκλύ εργάστηκαν από κοινού, και για ένα διάστημα έζησαν μαζί, παραμένοντας φίλοι για μια ζωή, παρά τα σύνορα και τις θάλασσες που κατά καιρούς τους χώρισαν. Η παραμονή του Κροπότκιν στην Ελβετία αποδείχτηκε καθοριστική και ο σκοπός αυτού του δοκιμίου είναι να διερευνήσει το ρόλο που έπαιξε η φιλία του με τον Ρεκλύ στη διαμόρφωση της σκέψης τους. Το συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί από αυτήν τη διερεύνηση είναι ότι ο Κροπότκιν όφειλε πολλά στον Ρεκλύ. Συνεπώς, ο Ρεκλύ αξίζει τουλάχιστον τόση αναγνώριση όση και ο Κροπότκιν, αναφορικά με την ανάπτυξη της αναρχοκομμουνιστικής τάσης στο πλαίσιο του αναρχισμού.

Αν και ο Ρεκλύ ήταν σημαντικότερος ως γεωγράφος και ο Κροπότκιν σημαντικότερος ως αναρχικός, η συγχώνευση των απόψεών τους παρήγαγε μια νέα κατανόηση του αναρχικού ιδεώδους, θεμελιωμένου πιο στέρεα στην επιστήμη και τη φύση. Η διαλογή ανάμεσα στους όρους αυτής της συγχώνευσης είναι δύσκολη για πολλούς λόγους. Και οι δύο επηρεάστηκαν από ιδέες που κυκλοφορούσαν ήδη, ιδιαίτερα αυτές του Δαρβίνου (αν πρέπει να επιλέξουμε μεταξύ των μη αναρχικών συγγραφέων)˙ επίσης, και οι δύο τους ήταν ήδη αφοσιωμένοι αναρχικοί όταν συναντήθηκαν˙ έτσι, αν και είναι βέβαιο πως οι ιδέες τους επικαλύπτονται ως ένα βαθμό, μπορούμε καθαρά να περιγράψουμε τη διακριτή συνεισφορά του ενός στις ιδέες του άλλου. Για να το πούμε απλούστερα, ο καθένας τους έδωσε στον άλλον έναν λόγο για να αλλάξει το κύριο αντικείμενο της σκέψης του. Ο Ρεκλύ έδωσε στον Κροπότκιν μια πιο κοινωνική ή όπως θα λέγαμε σήμερα πιο οικολογική στόχευση στη γεωγραφία του και ο Κροπότκιν έδωσε στον Ρεκλύ μια πιο κοινοτιστική (communal) κατανόηση του αναρχισμού. Ακόμα και αυτός ο χαρακτηρισμός όμως, παραμορφώνει τη φύση της μεταξύ τους ανταλλαγής, αφού ήδη προτού ξεκινήσει η σχέση τους ο Ρεκλύ σίγουρα εκτιμούσε τη λειτουργία των κομμούνων, ενώ και ο Κροπότκιν δεν μπορούσε παρά να είχε επισημάνει ήδη την επίδραση που είχε το περιβάλλον στη ζωή των χωρικών της Σιβηρίας. Έτσι ίσως είναι καλύτερο να λέμε ότι ο καθένας λείανε τις αντιλήψεις του άλλου, αν και η επιρροή του Ρεκλύ πάνω στις ιδέες του Κροπότκιν ήταν πιο διεξοδική και πλήρης. Σύμφωνα με την άποψη που παρουσιάζουμε εδώ, το έργο ζωής του Κροπότκιν ήταν κατά πολύ το αποτέλεσμα της πρακτικής εφαρμογής των ιδεών του Ρεκλύ. Παρακάτω γίνεται μια προσπάθεια να εισχωρήσουμε μέσα σε αυτή τη φιλία και να δούμε πώς επηρέασε ο ένας τον άλλο. Ο στόχος είναι να αντιληφθούμε την αλχημεία που αναπτύχθηκε στο Κλάρενς, στη διάρκεια των χρόνων που ο Κροπότκιν και ο Ρεκλύ δούλευαν στενά μαζί.

1 Ο Dana Ward διδάσκει πολιτικές επιστήμες στο κολλέγιο Pitzer (Καλιφόρνια) και είναι ο διαχειριστής της ιστοσελίδας Anarchy Archives.

Η στροφή του Ρεκλύ στον αναρχισμό

Ο Ρεκλύ αν και μόνο δώδεκα χρόνια μεγαλύτερος από τον Κροπότκιν, είχε αποδεχτεί τον αναρχισμό αρκετά πριν τον Κροπότκιν. Το 1851 στην ηλικία των 21 ο Ρεκλύ έγραψε:

Η μοίρα μας είναι να ζήσουμε σε μια ιδανική κατάσταση όπου τα έθνη δεν θα χρειάζεται πια να ζουν κάτω από την κηδεμονία μιας κυβέρνησης ή ενός άλλου έθνους. Είναι η απουσία της κυβέρνησης˙ είναι η αναρχία, η υψηλότερη έκφραση της τάξης.[2]

Αν και είναι ξεκάθαρο ότι ο Ρεκλύ είχε ήδη διαβάσει Προυντόν, αυτή του η δήλωση δεν σημαίνει πως είχε πλήρως αναπτύξει μια αναρχική φιλοσοφία. Απλώς δείχνει πως ως νέος είχε ήδη ασπαστεί μια αναρχική ηθική. Αυτή η ηθική περιελάμβανε τις αρχές της δικαιοσύνης, της ισότητας και της αδελφοσύνης, οι οποίες από πολλές απόψεις αποτελούσαν μια μορφή εκκοσμικευμένου χριστιανισμού. Μόνο μετά την Παρισινή Κομμούνα του 1871 απέρριψε την πεποίθηση του πώς το αναρχικό ιδεώδες θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω των δημοκρατικών θεσμών. Και αφού απέρριψε αυτή την άποψη, πέρασε σταθερά στο αναρχικό ρεύμα σκέψης. Βέβαια, μέχρι και το 1876 δεν αποκαλούσε δημόσια τον εαυτό του αναρχικό. Παρά την απουσία αυτής της δημόσιας δήλωσης όμως, ο Ρεκλύ τοποθετούσε τον εαυτό του στους αναρχικούς και αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ως αναρχικό πολύ πριν το 1876. Για την ακρίβεια η ρήξη του Ρεκλύ με τα προηγούμενα 25 χρόνια της ζωής του και η σταθερή προσχώρησή του στις αναρχικές αρχές έχει παραδόξως τις ρίζες της στην παρεκκλίνουσα θρησκευτική πίστη του πατέρα του ή ίσως ακόμα και του παππού του.[3]

Το εξεγερσιακό πνεύμα που χαρακτήριζε την οικογένεια του Ρεκλύ ήταν επίσημα καταγεγραμμένο ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα. Ένας τοπικός αξιωματούχος που κατέγραψε το γάμο του προπάππου του, Ζακ Ρεκλύ, τον περιγράφει ως «βαρελοποιό, αιρετικό και λόγιο».[4] Ο πατέρας του Ελιζέ (που επίσης λεγόταν Ζακ) «ενσάρκωνε μια αυστηρή, χριστιανικά εμπνευσμένη προσωπικότητα και έλεγε ανοιχτά ότι ζούσε σύμφωνα με τις προσταγές της συνείδησης του.»[5] Η έμφαση στην ατομική συνείδηση δεν αποκλείει την κοινωνική συνείδηση. Για την ακρίβεια,

Ο Ζακ έγινε ένας ζωντανός θρύλος στην περιοχή του Orthez εξαιτίας των αναρίθμητων πράξεων του, γενναιοδωρίας και αλτρουισμού... Για παράδειγμα, όταν έμαθε ότι κάποιοι φτωχοί τού έκλεβαν τις πατάτες, κατηγόρησε τον εαυτό του επειδή δεν είχε προνοήσει για τις ανάγκες τους και κατόπιν τοποθέτησε μερικές πατάτες στην άκρη του χωραφιού του για να τις μοιραστούν.

Στα τέλη του 1890 ληστές διέρρηξαν το σπίτι του Ελιζέ στις Σέβρες και πήραν κάποια βιβλία, αλλά αυτός αντί να θυμώσει με τους κλέφτες τα έβαλε με τον εαυτό του που δεν ανταποκρίθηκε στις ανάγκες τους. [6] Στην επιμνημόσυνη τελετή του ο Κροπότκιν είπε μια σχετική ιστορία για τον πατέρα του Ρεκλύ:

Μια μέρα, ενώ βρισκόταν στην ηλικία των 70, είδε στα χωράφια έναν νέο χωρικό που έθαβε ένα άλογο που είχε πεθάνει από τη νόσο του άνθρακα. «Είσαι νέος», είπε ο γέροντας «και ριψοκινδυνεύεις τη ζωή σου. Εγώ είμαι γέρος. Γύρνα σπίτι! Θα θάψω εγώ το ζώο.» Ο χωρικός αρνήθηκε ενώ αυτός επέμεινε˙ και δούλεψε με το φτυάρι μόνος του όλη την ημέρα. Το σούρουπο το βαρύ ζώο είχε θαφτεί. [7]

---

2 Reclus, αναφέρεται στο Marie Fleming, *The Geography of Freedom: The Odyssey of Elisée Reclus* (Montreal: Black Rose Books, 1988), σ. 36.

3 Παρόμοια με την οικογένεια του Godwin, η οικογένεια του Ρεκλύ ακολουθούσε την παράδοση των Διαφωνούντων Διαμαρτυρόμενων (Dissident Protestant) με τη βαθιά επιμονή τους στην άποψη πως ο καθένας πρέπει να ορίζει και να κυβερνά τον εαυτό του σύμφωνα με τον τρόπο που υπαγορεύει η συνείδησή του.

4 Dunbar, Gary, *Elisée Reclus: Historian of Nature* (Hamden, CT: Archon Books, 1978), σ. 16.

5 Fleming, σ. 28.

6 Dunbar, σ. 93

7 Ishill, Joseph, *Elisée and Elie Reclus: In Memoriam. Including: tributes, appreciations and essays by Elie Faure, Prof. Albert Heim, Jean Grave [and others] fragments, letters and woodcuts by Louis Moreau* (Berkeley Heights, NY: Oriole Press, 1927), σ. 55.

Αυτό το είδος αλληλεγγύης υπήρξε θεμελιώδες στις αναρχικές αρχές του Ρεκλύ. Παρά τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε πατέρα και γιο, στο επίκεντρο του οποίου βρισκόταν κυρίως η αθεΐα του δεύτερου, υπάρχει μια αξιοθαύμαστη συνάφεια στους χαρακτήρες τους, καθώς πάλευαν να διατηρήσουν την ατομικότητά τους χωρίς να χάσουν την αίσθηση κοινωνικής ευθύνης, αν και φαίνεται πως ο Ελιζέ είχε αναπτύξει μια πιο ζεστή και ευγενή συμπεριφορά.

Η στροφή του Κροπότκιν στον αναρχισμό

Ο Κροπότκιν προσέγγισε τον αναρχισμό ύστερα από την παραμονή του στη Σιβηρία (1862-1867)[8], αλλά το γεγονός ότι επέλεξε να πάει εκεί μετά την αποφοίτηση του από το Corps of Pages (Στρατιωτική ακαδημία στην τσαρική Ρωσία για τους γιους της αριστοκρατίας, Σ.τ.Μ.) αποτελεί ένδειξη μιας ήδη καλά ανεπτυγμένης κοινωνικής συνείδησης. Ο Κροπότκιν μάς λέει στα απομνημονεύματά του ότι πήρε αυτή την ασυνήθιστη απόφαση γιατί «στη Σιβηρία υπήρχε ένα τεράστιο πεδίο για την εφαρμογή των μεγάλων μεταρρυθμίσεων που είχαν γίνει ή επρόκειτο να γίνουν.»[9] Το 1866, ενώ ήταν ακόμα στη Σιβηρία, ο Κροπότκιν ξεκίνησε να μελετά τον Προυντόν, μαζί με τα έργα του Mill, του Yunnan, του Heine και του Hertzen. Οι μέχρι τότε εμπειρίες του καθιστούσαν αμυδρές τις ελπίδες του για μεταρρύθμιση στη Ρωσία. Αυτή η απογοήτευση, συνδυασμένη με τις μελέτες του, έδωσε το έναυσμα για τη στροφή του προς τον αναρχισμό. Αλλά αυτή η αλλαγή δεν ολοκληρώθηκε παρά μόνο το 1872, στη Γιούρα, όταν ανάμεσα στους εργάτες που ακόμα εμπνέονταν από τους ηρωισμούς της παρισινής κομμούνας ο Κροπότκιν «βρήκε τη θέση του»[10] στον αναρχισμό και τελικά προσδιόρισε τον εαυτό του ως αναρχικό.

8 Δεν βρισκόταν στη Σιβηρία συνεχώς αυτή την περίοδο αλλά η Σιβηρία ήταν η βάση του.

9 Kropotkin, Peter, *Memoirs of a Revolutionist* (New York: Houghton Mifflin, 1899), σ. 154 (ελληνική έκδοση Πετρ Κροπότκιν, *Αναμνήσεις ενός επαναστάτη*, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2003).

10 Miller, M. A., *Kropotkin* (Chicago: University of Chicago Press, 1976), σ. 84.

Η παρισινή κομμούνα και τα επακόλουθά της

Ο Κροπότκιν και ο Ρεκλύ επηρεάστηκαν βαθιά από την εξέγερση την άνοιξη του 1871, αλλά ακόμα περισσότερο από την καταστολή της (ο γάλλος ιστορικός Alfred Cobban ανεβάζει τον αριθμό των εκτελεσθέντων στους 30.000).[11] Ο ίδιος ο Ρεκλύ ήταν φυσικά κομμουνάρος, κουβαλώντας ένα τουφέκι (που ποτέ δε χρησιμοποίησε σε μάχη) για την υπεράσπιση του Παρισιού. Όταν συνελήφθηκε μετά την καταστολή της κομμούνας, φυλακίστηκε για λιγότερο από ένα χρόνο και καταδικάστηκε σε δεκαετή εξορία, εξέλιξη που ενίσχυσε τον ριζοσπαστισμό του και «κατέστησε εντελώς αδύνατο για αυτόν "να δουλέψει εντός του συστήματος" ξανά».[12] Ο Ρεκλύ επέλεξε την Ελβετία για την εξορία του, όπου συνάντησε τον αδελφό του Elie το Μάρτιο του 1872.

Τα νέα της εξέγερσης στο Παρίσι ήταν που παρέσυραν τον Κροπότκιν στην Ευρώπη. Το Φεβρουάριο του 1872 πήγε στην Ελβετία, στην οποία είχαν διαφύγει πολλοί κομμουνάροι, λίγο πριν την άφιξη του Ρεκλύ στη Ζυρίχη. Φαίνεται πως οι δυο τους δεν συναντήθηκαν, ακόμα και ενώ βρισκόντουσαν στην ίδια πόλη το ίδιο χρονικό διάστημα. Αλλά κανένας τους δεν παρέμεινε για πολύ στη Ζυρίχη. Ο Ρεκλύ μετακινήθηκε σύντομα στο Λουγκάνο, κοντά στα ιταλικά σύνορα, ενώ ο Κροπότκιν εγκατέλειψε την Ελβετία τον Μάιο, πεπεισμένος από τον James Guillaume ότι τα ταλέντα του θα χρησίμευαν περισσότερο στο να υποδαυλίσουν την επανάσταση στην πατρίδα του. Συλληφθείς για αυτές του τις προσπάθειες ο Κροπότκιν φυλακίστηκε το 1874 και επέστρεψε στην Ελβετία μόνο ύστερα από τη δραματική του απόδραση από το στρατιωτικό νοσοκομείο της Αγίας Πετρούπολης το 1876.

11 Cobban, Alfred, *A History of Modern France*, τ. 3, 1871-1886 (London: Penguin, 1965) σ. 23.

12 Dunbar, σ. 63.

Λίγο πριν την συνάντησή τους

Τον Ιανουάριο του 1877 ο Ρεκλύ και ο Κροπότκιν βρίσκονταν σε πολύ διαφορετικά στάδια της ζωής τους και αυτή η διαφορά πιθανόν επηρέασε τη σχέση τους σημαντικά. Όταν συναντήθηκαν ο Ρεκλύ ήταν γύρω στα 47 και ο Κροπότκιν 35. Παρόλο που κανένας τους δεν θεωρούσε την ηλικία ως αιτία σεβασμού και κανένας τους δεν έδειχνε διάθεση επιβολής πάνω σε άλλους, αυτή η διαφορά ηλικίας συνδυαζόμενη με έναν αριθμό άλλων παραγόντων, έθεσε τις βάσεις ώστε ο Ρεκλύ να αντιπροσωπεύει το «πρεσβύτερο» μέρος στη μεταξύ τους σχέση.

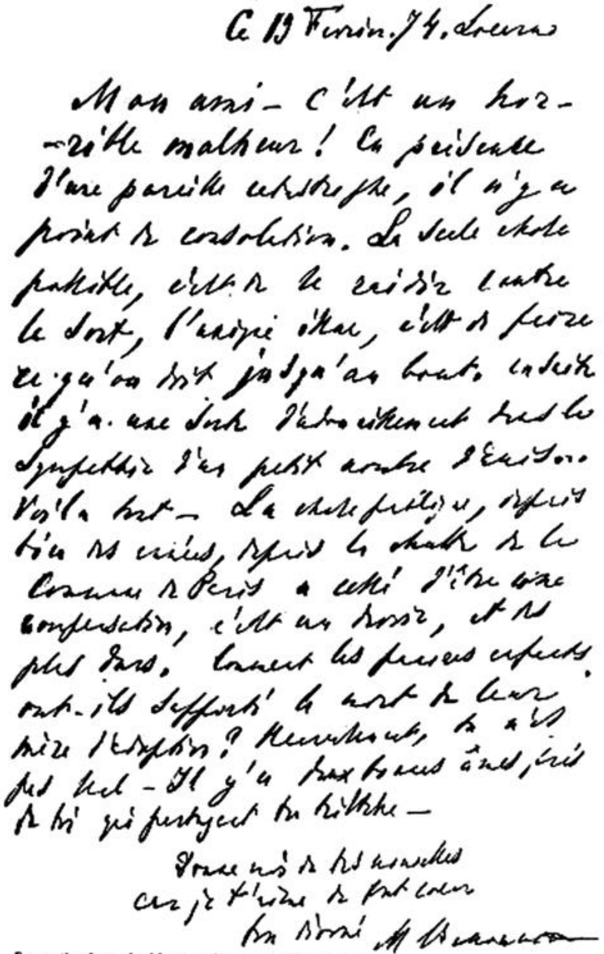
Στην πραγματικότητα υπήρχαν πολύ περισσότεροι παράγοντες από την ηλικία που συνέτειναν στο να δημιουργηθεί μια δυσαναλογία, οσοδήποτε ελαφριά, στη σχέση τους. Ίσως η πιο σημαντική διαφορά ήταν το γεγονός πως ο Ρεκλύ ήταν ήδη πολύ περισσότερο αναμεμειγμένος στο αναρχικό κίνημα, ένα κίνημα στο οποίο ο Κροπότκιν διακαώς επιθυμούσε να συνεισφέρει. Καταρχάς ο Ρεκλύ είχε πολλές άμεσες διασυνδέσεις με τους σημαντικότερους ηγέτες του αναρχικού κινήματος. Όταν γύρισε από την Αμερική συναντήθηκε με τον Προυντόν, ενώ αντίθετα ο Κροπότκιν απλά τον είχε διαβάσει όταν βρισκόταν στη Σιβηρία. Ο Προυντόν φυσικά ήταν η αιτία της στροφής και των δύο στον αναρχισμό και η από κοινού εκτίμηση τους για τις ιδέες του δημιουργούσε μια φυσική έλξη μεταξύ τους. Πέρα όμως από αυτή την άμεση επαφή με τον μεγάλο ελευθεριακό στοχαστή, ο Ρεκλύ είχε μια ακόμα στενότερη σχέση με τον πρεσβύτερο της δεύτερης γενιάς των αναρχικών, τον Μιχαήλ Μπακούνιν.[13] Ο Ρεκλύ είχε συναντήσει τον Μπακούνιν στο Παρίσι όταν ο τελευταίος τον επισκέφτηκε τον Νοέμβριο του 1864. Ο Μπακούνιν στρατολογούσε μέλη για τη μυστική Διεθνή Αδελφότητα την οποία είχε ιδρύσει νωρίτερα την ίδια χρονιά, αλλά μόνο όταν τον Ιανουάριο του 1865 ο Ρεκλύ ανταπέδωσε την επίσκεψη του πηγαίνοντας στη Φλωρεντία, συνδέθηκε με τον ήδη θρυλικό επαναστάτη στην Διεθνή Αδελφότητα που είχε ιδρύσει. Ο Μπακούνιν είχε επίσης ζητήσει από τον Ελιζέ να συνοδέψει τον Fanelli στο μοιραίο του ταξίδι για να διαδώσει τον αναρχισμό στην Ισπανία.[14] Η επιρροή που του ασκούσε επιδέχεται αρκετή εξέταση, επειδή ο Ρεκλύ είχε ήδη πλήρως ανεπτυγμένες αναρχικές αρχές, αλλά φαίνεται αρκετά δίκαιο να πούμε πως ο Μπακούνιν ριζοσπαστικοποίησε περισσότερο τον Ρεκλύ και τον ώθησε περισσότερο προς την αγωνιστικότητα από ό,τι είχε κάνει ήδη από μόνος του. Παρά τις μεταξύ τους προστριβές, ο Ρεκλύ έτρεφε βαθιά εκτίμηση για τον Μπακούνιν, διατηρούσε μια φιλική σχέση μαζί του και όταν πέθανε εκφώνησε έναν από τους 5 εγκωμιαστικούς λόγους που ακούστηκαν πάνω από τον τάφο του.[15] Έτσι, όταν ο Ρεκλύ και ο Κροπότκιν συναντήθηκαν ήταν και οι δύο αναρχικοί, αλλά ο Ρεκλύ προφανώς ήταν ο πιο έμπειρος. Δεδομένων των άμεσων δεσμών του με τους δύο μεγάλους διαμορφωτές της αναρχικής παράδοσης, τη στιγμή που ο Κροπότκιν δεν είχε συναντήσει κανέναν τους και για την ακρίβεια μετάνιωνε που δεν είχε προσπαθήσει καν να συναντήσει τον Μπακούνιν το 1872[16], θα μας προκαλούσε έκπληξη αν ο Κροπότκιν δεν έδειχνε προς τον Ρεκλύ

13 Ο Godwin και ο Προυντόν χρονολογικά απείχαν δύο γενιές από την πρώτη ιστορική γενιά των αναρχικών. Ο Μπακούνιν, ο οποίος ήταν μόνο 5 χρόνια νεότερος του Προυντόν, ήταν μαθητής του και ιδρυτής μιας νέας σχολής της αναρχικής σκέψης, του κολεκτιβιστικού αναρχισμού. Ο Κροπότκιν, μια χρονολογική γενιά νεότερος του Μπακούνιν και ο Ρεκλύ, μισή γενιά αντίστοιχα, ίδρυσαν μια τρίτη τάση του αναρχισμού, τον αναρχοκομμουνισμό.

14 Ο Ελιζέ αρνήθηκε να πάει αλλά ο Ελί Ρεκλύ που τελικά πήγε στην Ισπανία κατά τα φαινόμενα απέφυγε επίμονα να ακολουθήσει τις οδηγίες του Μπακούνιν προς μεγάλη ενόχληση του Fanelli. Στην πραγματικότητα το ταξίδι έγινε πηγή διένεξης του Μπακούνιν με τα δύο αδέλφια επειδή ο Ελί φαινόταν πως ήταν πρόθυμος να συναντήσει άτομα από όλες τις πολιτικές τάσεις στην Ισπανία. Ο Μπακούνιν ήλπιζε ότι ο Fanelli και ο Ελί θα προσεταιρίζονταν τους ριζοσπάστες αλλά οι επαφές του τελευταίου με τους ρεπουμπλικάνους και τους φουριερικούς και η συμμετοχή του αργότερα σε μια αστική εφημερίδα υπήρξαν αιτία τσακωμού με τους Ρεκλύ, τους οποίους ο Μπακούνιν αντιμετώπιζε ως ίδιους.

15 Οι άλλοι λόγοι εκφωνήθηκαν από τους Guillaume, Schwitzguébel, Zhukovsky και τον Brousse. Βλέπε και Stafford, David, *From Anarchism to Reformism: A study of the political activities of Paul Brousse within the First International and the French socialist movement 1879-90* (Toronto: University of Toronto Press, 1971), σ. 72.

16 «Δεν τον συνάντησα και τώρα το μετανιώνω πάρα πολύ....» (Miller, σ. 82).

Fac-simile Letter by MICHAEL BAKUNIN to Elisée Reclus

κάποιο είδος πηγαίας εκτίμησης, ίσως και ζήλεια, ή ακόμα σεβασμό (αφότου ξεπέρασε τους αρχικούς του δισταγμούς – βλ. παρακάτω).

Το πρόβλημα με αυτή την ερμηνεία έχει δύο όψεις. Καταρχάς, ο Κροπότκιν ήταν κατά κάποιο τρόπο διάσημος για την αμφιθυμία του απέναντι στα πρόσωπα με κύρος και ίσως να μην έδινε καμιά σημασία αν ο Ρεκλύ είχε ή όχι επαφές με τους ηγέτες του αναρχικού κινήματος. Δεύτερον, υπάρχει η περίπτωση, όπως επισημαίνει ο Μίλερ, να μην ήθελε να τον συναντήσει και "επίτηδες να απέφυγε να δει τον Μπακούνιν."[17] Αλλά είναι επίσης πιθανό ότι, όπως είπε στον Μαξ Νεττλάου, ο λόγος που δεν τον επισκέφτηκε ήταν επειδή ο Guillaume τού είχε είπε πως ο Μπακούνιν ήταν πολύ εξασθενημένος και άρρωστος για να δέχεται επισκέπτες. Έτσι, είναι πιθανό πως το ότι απέφυγε να τον συναντήσει ήταν ένδειξη σεβασμού και όχι άρνηση απέναντι σε μια μορφή με κύρος. Απλά δεν ήθελε να του προξενήσει επιπλέον ταλαιπωρία λόγω της ασθένειας του. Δεδομένων των τύψεων που είχε για αυτή τη συνάντηση που δεν έγινε, είναι πολύ πιθανό πως η σχέση του Ρεκλύ με τον Μπακούνιν απλά προσέθετε στην εκτίμηση που έτρεφε για τον Ρεκλύ. Επιπλέον, παίρνοντας υπόψη ότι το στάτους του Ρεκλύ απέρρεε από πολλούς περισσότερους λόγους από το γεγονός ότι είχε προσωπικές επαφές με τους ηγέτες του αναρχικού κινήματος, φαίνεται να υπάρχουν αρκετές ενδείξεις πως ο Ρεκλύ κυριαρχούσε στη σχέση του με τον Κροπότκιν.

Εκτός από την ηλικία και την αρχαιότητα στο κίνημα ένας άλλος παράγοντας, μικρής έστω σημασίας, ανισότητας στη σχέση τους, ήταν το γεγονός πως ο Ρεκλύ είχε υπάρξει κομμουνάρος. Η παρισινή κομμούνα ήταν κομβικό γεγονός για τους αναρχικούς (και τους μαρξιστές) στα τέλη του 19ου αιώνα και η συνύπαρξη με έναν από τους συμμετέχοντες έδινε μια ελαφριά αίσθηση δέους στον Κροπότκιν. Ξέρουμε από τα απομνημονεύματά του πως οι δύο τους κουβέντιαζαν για την εμπειρία του Ρεκλύ στην κομμούνα. Επιπλέον ο Κροπότκιν έγραψε το έργο του για την παρισινή κομμούνα ενόσω ζούσε κοντά στον Ρεκλύ. Το άρθρο εκδόθηκε στην εφημερίδα *Révolté* την οποία ίδρυσε ο Κροπότκιν, και για την οποία αρθρογραφούσε τακτικά ο Ρεκλύ και υποστήριζε οικονομικά σχεδόν από την αρχή. Είναι σαφές πως η παρισινή κομμούνα ήταν για τον Κροπότκιν ένα κεντρικό θέμα,

17 Miller, σ. 83.

και ότι ο τρόπος που αντιλαμβανόταν την πολιτική της ήταν αποτέλεσμα των αναμνήσεων του Ρεκλύ και των συζητήσεων μαζί του.[18] Συνεπώς θα μας προξενούσε έκπληξη αν ο Κροπότκιν δεν ένιωθε τουλάχιστον υποχρεωμένος απέναντι στον Ρεκλύ για τη βοήθεια που προσέφερε στο να έρθει η κομμούνα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του και ακόμα περισσότερο αν δεν αισθανόταν σεβασμό για τον παλιό κομμουνάρο.

Ένας άλλος παράγοντας που ίσως ενίσχυσε την τάση του Κροπότκιν να θεωρεί τον Ρεκλύ πατρική φιγούρα στη σχέση τους ήταν επαγγελματικός. Μπορεί και οι δύο τους να ήταν γεωγράφοι αλλά η φήμη του Ρεκλύ ήταν καλά εδραιωμένη ήδη από το 1877. Αν και ο Ρεκλύ δεν ήταν «ακαδημαϊκός» γεωγράφος, θεωρούνταν πως είχε ήδη προσφέρει πολλά στη γεωγραφία και έτσι, κατά κάποιο τρόπο, ο Κροπότκιν ίσως είχε έρθει κοντά του περισσότερο ως μαθητής παρά ως ισάξιος του. Όταν μάλιστα αυτή η τόσο γνωστή μορφή στο χώρο της γεωγραφίας του ζήτησε να συνεισφέρει στο έργο του, γράφοντας στον 6ο τόμο της *Παγκόσμιας Γεωγραφίας* (*Nouvelle Géographie Universelle*), αυτή η σχέση σεβασμού πρέπει να δυνάμωσε αρκετά.

Τέλος, ο Κροπότκιν είχε σχετικά πρόσφατα στραφεί στον αναρχισμό. Δεν είχε προσφέρει ακόμα πολλά στο κίνημα και ανυπομονούσε να αποκτήσεις επαφές, ίσως ακόμα και μέντορες οι οποίοι θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν να βρει μια θέση μέσα σ' αυτό. Πρόθυμα έψαχνε να βρει ανθρώπους, όπως ο Brousse, ο Guilaume και ο Schwitzguébel, και συχνά ακολουθούσε τις συμβουλές τους π.χ. να γυρίσει στη Ρωσία, να κάνει σχέσεις με εργάτες, να γίνει μέλος της ομοσπονδίας της Γιούρα κλπ. Έτσι, η σχέση του με τον Ρεκλύ τον βοήθησε αρκετά στο να πραγματοποιήσει το στόχο του και να γίνει κανονικό μέλος του αναρχικού κινήματος.

Με λίγα λόγια, στις αρχές του 1877 όταν οι δυο τους επρόκειτο να συναντηθούν, βρίσκουμε τον Κροπότκιν να επιδιώκει ενεργά να αναμιχθεί με το αναρχικό κίνημα παρά το γεγονός ότι μόλις πρόσφατα είχε ασπαστεί αυτό το «πρόταγμα». Ήταν επίσης σχετικά νέος, στο ξεκίνημα της σταδιοδρομίας του ως επαναστάτης και γεωγράφος, ενώ ο Ρεκλύ, πάνω από μια δεκαετία μεγαλύτερός του, ήταν ήδη στο μέσο της γνωστής πορείας του τόσο ως αναρχικός όσο και ως γεωγράφος˙ ο Ρεκλύ ήταν ήδη ένας από τους ηγέτες του αναρχικού κινήματος ενώ ο Κροπότκιν ήταν ακόμα ένας απλός στρατιώτης˙ ο πρώτος είχε ήδη διεθνές ανάστημα ως γεωγράφος ενώ η φήμη του δεύτερου, ως ο πρώτος που χαρτογράφησε τη γεωφυσική δομή της βόρειας Ασίας, είχε μόλις αρχίσει να αναπτύσσεται. Παρακάτω θα παραθέσουμε ορισμένες ομοιότητες και διαφορές στην ιδιοσυγκρασία των δύο, αλλά σε αυτό το σημείο αρκεί να ειπωθεί πως η πραότητα, η ειλικρίνεια, η ανοχή και η διακριτική φύση του Ρεκλύ τον καθιστούσαν τον τέλειο μέντορα για έναν άνθρωπο ο οποίος από τον χαρακτήρα του δεν υποτασσόταν σε εξουσιαστικές μορφές.

Η συνάντηση του Κροπότκιν με τον Ρεκλύ

Στις αρχές του 1877 ο Κροπότκιν ήταν για άλλη μια φορά ανάμεσα στους αγαπητούς του ωρολογοποιούς, όπου αφιέρωνε το χρόνο του δουλεύοντας στο πλαίσιο της Ομοσπονδίας της Γιούρα και γράφοντας άρθρα για το *Bulletin* και το *L' Avant-Garde*. Σε λιγότερο από ένα μήνα από την επιστροφή του συνάντησε για πρώτη φορά και τον Ρεκλύ. Υπάρχει μια σύγχυση σχετικά με τη φύση αυτής της συνάντησης. Σύμφωνα με τον Νεττλάου ο Κροπότκιν έκανε την ακόλουθη δήλωση: «Τον συμπάθησα πολύ. Συζητήσαμε αρκετά και εξεπλάγην ευχάριστα που βρήκα έναν πραγματικό σοσιαλιστή (Ήμουν λίγο δύσπιστος εξαιτίας της λογιοσύνης του).»[19] Σύμφωνα με τον Miller όμως, «Η πρώτη του επαφή με τον Ελιζέ Ρεκλύ εξελίχθηκε σε καυγά και παρόλο

18 Ο Κροπότκιν έμαθε επίσης αρκετά για την Κομμούνα από τον Benoit Malon, τον συγγραφέα του *History of Socialism*, με τον οποίο συναντήθηκε και κουβέντιασε εκτενώς στη διάρκεια του πρώτου ταξιδιού του στην Ελβετία.

19 Nettlau Max, *Elisée Reclus, la vida de un sabio justo y rebelede* (Barcelona: Publicaciones de "la Revista Blanca", 1928), σσ. 193-4.

που αργότερα άλλαξε γνώμη, ο Κροπότκιν αμφέβαλε αν ο Ρεκλύ ήταν ένας “πραγματικός σοσιαλιστής”.»[20] Υπάρχουν πολλές πιθανές ερμηνείες αυτής της αντίφασης: 1) Προτού συναντηθούν, οι δισταγμοί του Κροπότκιν βασίζονταν σε περιγραφές του Ρεκλύ από δεύτερο χέρι˙ 2) ο Κροπότκιν συμπάθησε τον Ρεκλύ ως άτομο αλλά διαφωνούσε πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα ή δεν ενέκρινε αυτό που φαινόταν ως έλλειψη δέσμευσης στην πράξη από τον Ρεκλύ˙ 3) τα χρόνια που είχαν περάσει μετά την πρώτη τους συνάντηση ίσως είχαν αλλοιώσει τη μνήμη του Κροπότκιν εξαιτίας της μεταγενέστερης στενής του σχέσης με τον Ρεκλύ˙ και 4) ο Μίλερ μπορεί να παρεξήγησε τα αισθήματα του Κροπότκιν.

Όσον αφορά την πρώτη πιθανότητα, ο Μίλερ πιθανόν να μπερδεύει την εντύπωση που είχαν σχηματίσει οι δύο γεωγράφοι πριν συναντηθούν, με την εντύπωση που τους προκάλεσε η πραγματική συνάντηση. Ο Μίλερ χρησιμοποιεί τον όρο “επαφή” (encounter) παρά τον όρο “συνάντηση” (meeting) όταν αναφέρεται στις αρχικές αμφιβολίες του Κροπότκιν για τον Ρεκλύ, άρα οι δισταγμοί αυτοί μπορεί να δημιουργήθηκαν πριν τη συνάντηση. Ο Miller συνεχίζει λέγοντας, «Αφού συναντήθηκε με τον Auguste Spichiger, έναν από τους πιο γνωστούς ριζοσπάστες εργάτες μεταξύ των ωρολογοποιών της Γιούρα, ο Κροπότκιν έφυγε με μια δυσάρεστη εντύπωση [για τον Ρεκλύ].»[21] Είναι πιθανό εξάλλου αυτή η αρνητική εικόνα να προερχόταν από όσα του ανέφερε ο Spichiger για τις δραστηριότητες του Ρεκλύ. Επίσης ο Brousse, που βρισκόταν πιο κοντά στον Κροπότκιν το 1877 και ήταν μεταξύ των πιο διακεκριμένων μελών της ομοσπονδίας της Γιούρα, ίσως είχε κάνει δυσφημιστικά σχόλια για τον Ρεκλύ, που ήταν μέλος της περισσότερο εκλεκτικής ομάδας των ριζοσπαστών της Γενεύης και εκείνα τα σχόλια ίσως δημιούργησαν τις υποψίες του Κροπότκιν για τον Ρεκλύ.

Σχετικά με την δεύτερη πιθανή ερμηνεία, αφού η αρνητική άποψη για τον Ρεκλύ που παρατίθεται από τον Miler προέρχεται από ένα γράμμα που γράφτηκε στον Paul Robin στις 29 Απριλίου 1877, περισσότερο από ένα μήνα αφότου είχαν συναντηθεί τον Φεβρουάριο, είναι υπαρκτή η πιθανότητα ο Κροπότκιν να εντυπωσιάστηκε από τον Ρεκλύ ως άτομο αλλά να εντυπωσιάστηκε λιγότερο από την έλλειψη δράσης που έδειχνε. Αυτό μπορεί πραγματικά να είναι μέρος της εξήγησης αλλά δεν αποκλείει και άλλες πιθανότητες. Είναι πολύ πιθανό η ανάμνησή του από την πρώτη συνάντησή τους να άλλαξε εξαιτίας της μεταγενέστερης στενής φιλία τους ή τουλάχιστον δεν είχε λόγο να αναφέρει τις αρνητικές εντυπώσεις όταν αυτές μειονεκτούσαν έναντι των θετικών. Η περιγραφή της αρχικής επαφής γράφτηκε από τον Νεττλάου πολύ μετά το συμβάν και αφότου η σχέση των δύο είχε στεριώσει. Η περιγραφή στο γράμμα του Απριλίου προς τον Robin ήταν χρονικά πιο κοντά στο γεγονός, αλλά υπάρχει ακόμα ένα γράμμα πάλι προς τον Robin, γραμμένο στις 16 Φεβρουαρίου 1877, λίγες μέρες μετά τη συνάντηση, στο οποίο ο Κροπότκιν δηλώνει καθαρά ότι «Τον συμπάθησα πολύ... εξεπλάγην ευχάριστα που βρήκα έναν πραγματικό σοσιαλιστή.»[22] Συμπερασματικά, ο Κροπότκιν πολύ πιθανόν είχε επιφυλάξεις για τον Ρεκλύ πριν τη συνάντησή τους, βασισμένες στα λεγόμενα άλλων για τις δραστηριότητές του, αλλά αφού τον συνάντησε τον συμπάθησε, παρά το γεγονός ότι συνέχισε να έχει ουσιαστικές διαφορές μαζί του.

Δεν είναι απολύτως ξεκάθαρο ποιες μπορεί να ήταν αυτές οι διαφορές. Είναι πολύ πιθανό να είχαν να κάνουν με το ζήτημα του αν και πώς θα έπρεπε να τιμάται η κομμούνα του Παρισιού. Ο Paul Brousse οργάνωνε μια αναμνηστική γιορτή και υπήρχε η ανησυχία πως το γεγονός μπορεί να προκαλούσε την επέμβαση της αστυνομίας. Ο Κροπότκιν πίστευε ότι μια τέτοια επέμβαση θα μπορούσε να είναι πολύ χρήσιμη από την άποψη της προπαγάνδας και υποστήριζε τα σχέδια του Brousse. Ο Ρεκλύ από την άλλη ήταν επι-

20 Miller, σ. 136.

21 Ό.π.

22 Fleming, σ. 90

φυλακτικός. Μέρος του σκεπτικισμού του βασιζόταν στην κριτική του στάση απέναντι στην κομμούνα, η οποία εντέλει είχε εγκαθιδρύσει μια μορφή κυβέρνησης. Η πρόταση για τη διοργάνωση μιας γιορτής για την κομμούνα είχε γίνει την προηγούμενη χρονιά, το 1876, ως μέρος μιας προσπάθειας να αναζωογονηθεί το χαλαρό ενδιαφέρον των εργατών για το αναρχικό κίνημα. Ο Brousse θεωρούσε ότι μια τέτοια γιορτή θα δημιουργούσε ευκαιρίες για να γίνει προπαγάνδα στους εργάτες. Από τη μεριά του, ο Κροπότκιν υποστήριξε την προσπάθεια του Brousse ελπίζοντας να χρησιμοποιήσει το γεγονός για να διαχυθεί η αναρχική ιδεολογία.

Ο Ρεκλύ ανησυχούσε περισσότερο για αυτό ακριβώς το περιεχόμενο της εκπαίδευσης. Όπως σημειώνει η Fleming,

> Ο Ρεκλύ έλεγε πως το ίδιο το γεγονός ότι η κομμούνα ήταν μια κυβέρνηση και ασκούσε εξουσία την καταδίκασε στην αδυναμία, αλλά και ότι οι αρχές (της κομμούνας, Σ.τ.Μ.) θα έπρεπε να έπαιρναν την πρωτοβουλία και να προχωρούσαν στη συστηματική καταστροφή όλων των κρατικών θεσμών και στο γκρέμισμα των εμποδίων που απέτρεπαν την αυθόρμητη συλλογικοποίηση των πολιτών.[23]

Η Fleming σημειώνει επίσης ότι ο Ρεκλύ,

> αντιλαμβανόταν την πολιτική δυναμική της εκμετάλλευσης της μνήμης της κομμούνας˙ στην πραγματικότητα την προωθούσε ως κεντρικό χαρακτηριστικό της επαναστατικής ιδεολογίας. Ήταν απολύτως ξεκάθαρο στο μυαλό του ότι συμμετείχε στη δημιουργία ενός «μύθου».[24]

Το αντεπιχείρημα του Ρεκλύ σχετικά με τον εορτασμό της κομμούνας ήταν πως, ως κυβέρνηση, η κομμούνα αναπόφευκτα θα γινόταν όλο και πιο συντηρητική και θα υπονόμευε την επαναστατική ορμή των εργατών. Συνεπώς ο εορτασμός της εγκαθίδρυσης μιας κυβέρνησης ήταν, από τη σκοπιά του Ρεκλύ, προβληματικός. Η γιορτή έλαβε χώρα τον Μάρτιο, η αστυνομία απάντησε όπως αναμενόταν και

23 Ό.π., σ. 105.

24 Ό.π., σ. 93.

ενώ ο Brousse και ο Κροπότκιν έβλεπαν το γεγονός ως επιτυχία, ο Guillaume και ο Ρεκλύ ήταν πιο επιφυλακτικοί. Λαμβάνοντας υπόψη τόσο ότι αυτό το συμβάν έγινε κοντά στη χρονική στιγμή της συνάντησης του Ρεκλύ και του Κροπότκιν, όσο και το προαναφερθέν δεύτερο γράμμα προς τον Robin στο οποίο ο Κροπότκιν εκφράζει τη δυσαρέσκεια του για τον Ρεκλύ και τους ριζοσπάστες της Γενεύης, είναι πιθανό ότι η πολιτική διαφωνία γύρω από τον εορτασμό της κομμούνας του Παρισιού ήταν η πηγή των προστριβών τους πρώτους μήνες της σχέσης τους.

Η ενδυνάμωση της σχέσης τους

Στην περίοδο μετά την κομμούνα οι ριζοσπάστες στην Ελβετία ήταν διασπασμένοι σε δύο τάσεις και τα πρώτα χρόνια της σχέσης τους οι Ρεκλύ και Κροπότκιν βρέθηκαν σε αντίθετες πλευρές. Ο Κροπότκιν έβλεπε σε αυτή την περίοδο μια συνέχεια του αγώνα για ελευθερία που πήγαινε πίσω μέχρι την γαλλική επανάσταση, αν όχι και μέχρι τον μεσαίωνα. Ο Ρεκλύ αντίθετα, θεωρούσε ότι η κομμούνα σηματοδοτούσε μια διακριτή ρήξη με το παρελθόν. Έτσι δεν ήθελε να έχει καμιά σχέση με τον παλιό τρόπο άσκησης της πολιτικής ή με τα κόμματα κάθε είδους. Όπως σημείωνε η Fleming,

> Επέλεξε να σχετίζεται με την ετερόκλητη ομάδα της Γενεύης που αποτελούνταν από γάλλους και ρώσους εξόριστους, κομμουνάρους και άλλους, αντί να μπει στους σεκταριστικούς κύκλους των ιουρασιανών του Neuchâtel. Ο Ρεκλύ ήταν κάτι το αξιοπερίεργο˙ ο πιο αναρχικός από τους αναρχικούς συχνά βρισκόταν με μη αναρχικούς και για αυτό το λόγο ξεσήκωνε την οργή εκείνων οι οποίοι είχαν κοντινές με αυτόν αντιλήψεις. Και πράγματι, μεγάλο μέρος της εχθρότητας προς τον Ρεκλύ τη δεκαετία του 1870 προερχόταν από τους ανθρώπους που αργότερα έγιναν οι στενότεροι συνεργάτες του. Αυτό ήταν αλήθεια ειδικά για τον Κροπότκιν.[25]

25 Ό.π., σ. 105.

Ο Κροπότκιν έφτασε στην Ελβετία ξεχειλίζοντας από την επαναστατική θέρμη που τροφοδότησαν τα χρόνια που πέρασε στη φυλακή. Ήταν τώρα ένας αφοσιωμένος αναρχικός που φαινόταν, όπως το θέτει η Fleming, «σαγηνευμένος από τη ρομαντική ιδέα της εργασίας για ένα “γνήσιο” αναρχικό κόμμα».[26] Επομένως συνδέθηκε με αυτούς που αγωνίζονταν να κρατήσουν ζωντανή την Πρώτη Διεθνή και έγινε μέλος της ομοσπονδίας της Γιούρα.

Του ασκούσε έλξη ο Paul Brousse που του φαινόταν να είναι ασυμβίβαστα αφοσιωμένος στην επανάσταση, ενώ συγχρόνως είχε και την ενεργητικότητα για να την προκαλέσει:

> Ο Paul Brousse ήταν τότε ένας νέος γιατρός, γεμάτος πνευματική ενεργητικότητα, θορυβώδης, έξυπνος, δραστήριος, έτοιμος να αναπτύξει κάθε ιδέα με γεωμετρική λογική μέχρι τα άκρα της˙ δυναμικός στην κριτική του απέναντι στο κράτος και τους θεσμούς του˙ που έβρισκε αρκετό χρόνο για να εκδώσει δύο εφημερίδες, στα γαλλικά και στα γερμανικά, να γράψει ντουζίνες από ογκώδη γράμματα, να είναι η ψυχή μιας βραδινής εργατικής συνεστίασης˙ σταθερά σε εγρήγορση για να οργανώσει ανθρώπους, με το οξυδερκές μυαλό ενός γνήσιου «νότιου.»[27]

Διαμέσου του Brousse ο Κροπότκιν ενημερωνόταν για τις εξελίξεις, αφότου ήρθε στην Ελβετία και χωρίς αμφιβολία η δική του επιρροή ήταν που έκανε τον Κροπότκιν να σχολιάσει μέσα σε όλη τη σύγχυση της ομοσπονδίας της Γιούρα ότι «ο Ελιζέ Ρεκλύ δεν κάνει τίποτα απολύτως παρά μόνο να δανείζει το όνομα του».[28]

Όποια και αν ήταν η αιτία πάντως, η αρχική επιφύλαξη του υποδεικνύει και μια θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στους δύο άνδρες. Αφότου ο Κροπότκιν έγινε αναρχικός η εργασία του ως γεωγράφος ουσιαστικά σταμάτησε. Συνέχισε να γράφει περιστασιακά για θέματα σχετικά με τη γεωγραφία (π.χ. το 1885), συμπεριλαμβανομένης της εργασίας του με τον Ρεκλύ πάνω στο κυριότερο έργο του, αλλά για πρακτικούς λόγους η καριέρα του ως γεωγράφος έληξε, όταν ξεκίνησε η σταδιοδρομία του ως επαναστάτης.[29] Αντίθετα ο Ρεκλύ, ενεργά αν και έμμεσα, εξέφραζε τον αναρχισμό του μέσω της δουλειάς του ως γεωγράφος. Αν και με κανένα τρόπο δεν ήταν αντίθετος στην άμεση δράση, όπως φαίνεται και στη συμμετοχή του στην άμυνα του Παρισιού, ήταν ακαδημαϊκός και προπαγανδιστής, και όχι ακτιβιστής, ένα γεγονός που και ο ίδιος πρόθυμα αναγνώριζε. Το 1879 γράφοντας στο φίλο του, ούγγρο γεωγράφο Attila de Gerando σχολίαζε,

> Πολύ περισσότερο από εσένα, εγώ θα άξιζα τη μομφή του φίλου μας Κροπότκιν, πως αν και είμαι επαναστάτης όσον αφορά τις αρχές, την παράδοση και την αλληλεγγύη, ασχολούμαι μόνο με έναν πολύ έμμεσο τρόπο με τα θέματα της επανάστασης. Εκτός από κάποια άρθρα, καλέσματα, λίγη προφορική προπαγάνδα και κατά καιρούς κάποια σημεία αλληλεγγύης μεταξύ φίλων, δεν κάνω τίποτα.[30]

Αυτή η έλλειψη ακτιβισμού ίσως ήταν η ρίζα του αρχικού σκεπτικισμού του Κροπότκιν ως προς τη φύση του αναρχισμού του Ρεκλύ. Ούτε το γεγονός πως ο Ρεκλύ σχετιζόταν με μη αναρχικούς μετρίασε τους αρχικούς δισταγμούς του Κροπότκιν. Όπως και να ‘ναι, οι δυο τους σύντομα έγιναν φίλοι και συνεργάτες και, αν όχι σύντροφοι στα όπλα, σίγουρα σύντροφοι οπλισμένοι με πένες.

Ανάμεσα στη συνάντησή τους το 1877 και την απέλαση του Κροπότκιν από την Ελβετία το 1881, εργάστηκαν στενά. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου οι δύο άνδρες δημιούργησαν μια σταθερή φιλία που βασιζόταν στις τεράστιες ομοι-

26 Ό.π.

27 Kropotkin, σ. 63.

28 Miller, σ. 138.

29 Με βεβαιότητα δεν διεξήγε ποτέ ξανά πρωτότυπη έρευνα πεδίου. Έγραψε φυσικά στο μνημειώδες έργο του Ρεκλύ, *Παγκόσμια Γεωγραφία* (*La Nouvelle Géographie Universelle*), συνεργάστηκε με την Βασιλική Γεωγραφική Εταιρία της Μεγάλης Βρετανίας και εξέδωσε κάποιες σημειώσεις πάνω σε γεωγραφικά θέματα για βιοποριστικούς λόγους στη διάρκεια της εξορίας του στην Βρετανία, αλλά όλα αυτά βασίζονταν σε έρευνες που είχε κάνει πριν την εξορία του από τη Ρωσία.

30 Παρατίθεται στον Dunbar, σσ. 90-91.

ότητές τους στην εμπειρία, την ιδεολογία και τα ενδιαφέροντα, η οποία υπερτερούσε των ιδιοσυγκρασιακών τους διαφορών, που εκτείνονταν σε περισσότερα θέματα από τον ακτιβισμό:

> Ο Νεττλάου... επισήμανε ορισμένες διαφορές ανάμεσα στον Ρεκλύ και τον Κροπότκιν και προτιμούσε το ύφος του πρώτου. «Ο Ρεκλύ βρισκόταν πάντα ένα σκαλί ψηλότερα, στεκόμενος σε ένα επίπεδο ευρύτερο και υψηλότερο από τον Κροπότκιν.... Ο αναρχισμός του Κροπότκιν φαίνεται πιο σκληρός, λιγότερο ανεκτικός, πιο διατεθειμένος να είναι πρακτικός˙ ενώ του Ρεκλύ φαινόταν να είναι ευρύτερος, εκπληκτικά ανεκτικός, αλλά επίσης ασυμβίβαστος, βασισμένος σε μια πιο ανθρωπιστική βάση.»[31]

Ο Ρεκλύ, κατά τα λεγόμενα πολλών, ήταν πιο ανεκτικός (η προθυμία του να σχετίζεται με μη αναρχικούς και η στάση του απέναντι στους κλέφτες είναι δύο παραδείγματα αυτού του γεγονότος). Αν και όσο γερνούσε ο Κροπότκιν γινόταν πιο πράος, πιο δεκτικός στο να συμβιβαστεί στη βάση λιγότερων αρχών, σε αυτό το στάδιο της πορείας του επιδείκνυε εκείνο το είδος του ζήλου που σχετίζεται συχνά με τους νεοφώτιστους σε ένα θρησκευτικό δόγμα. Αυτός ήταν ο λόγος που συνδέθηκε με την ομοσπονδία της Γιούρα, το κόμμα του «γνήσιου» αναρχισμού, παρά με την ετερόκλητη ομάδα των ριζοσπαστών της Γενεύης, όπως ο Ρεκλύ.

Παρόλες τις διαφορές, οι ομοιότητες ανάμεσα στους δύο άνδρες ήταν τεράστιες. Εδώ ξανά ο Νεττλάου συγκρίνει τους δύο αναρχικούς:

> Και οι δύο ξέφυγαν βίαια από το περιβάλλον στο οποίο τους τοποθέτησε η γέννηση και η παιδεία τους, ο Ρεκλύ από τη θρησκεία, ο Κροπότκιν από τον αριστοκρατικό στρατό... Και οι δύο οδηγήθηκαν από το κίνητρο της γνώσης και της αγάπης για την ανθρωπότητα, προς την πιο περιεκτική μελέτη της φύσης και του ανθρώπου, όχι με σκοπό να εξειδικευτούν σε ένα περιορισμένο πεδίο αλλά για να αναγνωρίσουν στη βάση ακριβών παρατηρήσεων, τον τρόπο της κοινωνικής εξέλιξης και πηγαίνοντας από την θεωρία στην πράξη να αφαιρέσουν τα εμπόδια για αυτή την εξέλιξη... Και οι δύο μυήθηκαν νωρίς στον κομμουνισμό, ο Ρεκλύ στον εξιδανικευμένο κομμουνισμό των πρώτων χριστιανών και των διωκόμενων αργότερα θρησκευτικών αιρέσεων, ο Κροπότκιν στον πρωτόγονο κομμουνισμό των ρώσων χωρικών˙ και οι δύο γνώρισαν πρωτόγονους λαούς στο φυσικό περιβάλλον τους (στη Νότια Αμερική και τη Σιβηρία αντίστοιχα)... Κανένας από τους δύο δεν ανήκε σε καμιά σχολή ή κόμμα.[32]

31 Ό.π., σ. 87.

Και οι δύο ήταν διάσημοι για την καλή τους θέληση και ταυτίστηκαν βαθιά με τους καταπιεσμένους. Με πολλούς τρόπους φαινόντουσαν ότι είναι ψυχολογικά «εναρμονισμένοι», πράγμα το οποίο προσέθετε στη ροή των ιδεών τους. Στην εισαγωγή του στο *Λόγια ενός επαναστημένου*[33], μια συλλογή από άρθρα του Κροπότκιν συγκεντρωμένα από τον Ρεκλύ, ο τελευταίος σχολιάζει:

> Από όλους όσους παρατήρησαν τη ζωή του από κοντά ή από μακριά, δεν υπήρξε κανείς που να μην τον σέβονταν, που να μην έγινε μάρτυρας της μεγάλης ευφυίας του και της ξέχειλης από καλή θέληση καρδιάς του... Το έγκλημά του ήταν ότι αγάπησε τους φτωχούς και τους αδύναμους, το παράπτωμα του ότι υπερασπίστηκε την υπόθεσή τους.[34]

Από τη μεριά του, ο Κροπότκιν ανταπέδιδε αυτή τη συναισθηματική δήλωση. Στο φόρο τιμής που απέδωσε στο θάνατο του Ρεκλύ έγραψε:

> Τον γνωρίσαμε στο Κλάρενς και σύντομα όλοι μας μάθαμε να τον αγαπάμε όταν τον συναντούσαμε σε συγκεντρώσεις, σε συνέδρια και στις ανεπίσημες συνελεύσεις της ομοσπονδίας της Γιούρα.... Όταν δημιουργήθηκε η εφημερίδα Révolté στη Γενεύη, ενώθηκε μαζί μας και σύντομα ταυτίστηκε απολύτως

32 Ό.π.

33 Πρόκειται για συλλογή άρθρων που είχαν δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Ο Επαναστατημένος* το διάστημα 1879-1882. Στα ελληνικά κυκλοφόρησαν διάσπαρτα στις συλλογές *Νόμος και Εξουσία*, *Η Αναρχική οργάνωση της κοινωνίας* και *Το επαναστατικό πνεύμα*, από τις εκδόσεις Κατσάνος σε μετάφραση του Βασίλη Τομανά.(Σ.τ.Μ.)

34 Ρεκλύ στο *Kropotkin*, σ. 16.

με την εφημερίδα μας. Προκειμένου να μας βοηθήσει δεν περιφρονούσε καμιά δουλειά, όσο μικρή και να ήταν.[35]

Σαν τον πατέρα του όταν είχε βοηθήσει να θαφτεί το άλογο, έτσι και αυτός προσέφερε την εργασία του χωρίς σκέψη για ανταμοιβή, χωρίς προσδοκία για τιμητική αναγνώριση, απλά φροντίζοντας να γίνει η δουλειά. Αυτή η έλλειψη εγωισμού και τα πολλά σεμνά σχόλιά του είναι ίσως και μια ένδειξη γιατί το όνομά του δεν είναι τόσο γνωστό, ακόμα και ανάμεσα στους αναρχικούς, όπως θα έπρεπε να είναι. Παρακάτω στο απόσπασμα που παρατέθηκε προηγουμένως ο Κροπότκιν συνεχίζει:

Ο αναρχισμός έχει ήδη δημιουργήσει μια ομάδα χαρακτήρων θαυμαστής ομορφιάς. Ο Ελιζέ ήταν ένας από τους πιο εντυπωσιακούς, ένας από τους πιο πολύτιμους... Ήταν αναρχικός μέχρι τα βάθη του μυαλού του-μέχρι το μικρότερο κύτταρο της ύπαρξης του. Του αρκούσε ένα ξεροκόμματο για να επιβιώσει εν μέσω μιας επαναστατικής κρίσης και για να δουλέψει για την οικοδόμηση ενός μέλλοντος γεμάτου πλούτο για όλους. Κατάφερε να παραμείνει φτωχός παρά την επιτυχία των θαυμάσιων βιβλίων του. Η ιδέα του να κυριαρχήσει πάνω σε οποιονδήποτε δεν φάνηκε ποτέ να πέρασε από το μυαλό του˙ μισούσε ακόμα και το παραμικρό σημάδι κυριαρχίας... Αφότου η φύση, η μελέτη της φύσης, της ιστορίας και του ανθρώπου σε όλα τα γεωγραφικά πλάτη και σε όλες τις χρονικές περιόδους, τον έκανε να δει στον άνθρωπο –και μέσα στην κοινότητα και μέσα στο άτομο– ένα προϊόν του περιβάλλοντος˙ αφότου συνέλαβε τον αναρχισμό ως την ιδέα της δύναμης της προόδου που δρα διαμέσου των χρόνων, αυτή έπαψε να είναι ανώφελη λέξη, ή μια μακρινή έλλειψη για εκείνον. Είδε, ακόμα και στο σήμερα, έναν καλύτερο τρόπο για να ζουν ο άνθρωποι χωρίς να επιδιώκουν να κυβερνούν ο ένας τον άλλο. Εφάρμοσε ακόμα και στο σήμερα αυτόν τον τρόπο ζωής˙ και αν βρισκόταν ξανά σε μια εξεγερμένη Κομμούνα η αρχή του θα ήταν: «Αναρχισμός-ειλικρινής, συνεπής, τολμηρός και επομένως θριαμβευτικός!»[36]

Είναι προφανές ότι οι δύο άνδρες είχαν αναπτύξει έναν βαθύτατο αλληλοσεβασμό, καθώς ο ένας έβλεπε στον άλλο την ενσάρκωση των αναρχικών αρχών. Σε εκείνες τις ανεπίσημες συνελεύσεις, τις συναντήσεις και τα συνέδρια που πήραν μέρος και στην ανταλλαγή των χειρογράφων των πολλών εκδόσεων τους αυτός ο αμοιβαίος σεβασμός βάθυνε και ο ρόλος που έπαιζε ο Ρεκλύ πρέπει να ήταν περίπου όπως περιγράφει ο Πωλ Ρεκλύ στις παρακάτω γραμμές: «Η εντύπωσή μου είναι πως ο Ελιζέ δεν ήταν ο εισηγητής αλλά αυτός που έδινε ένα λογικό συμπέρασμα στις συζητήσεις και διατύπωνε με διαυγείς όρους τις φιλοδοξίες της ομάδας φίλων που αποτελούσαν οι Gross, Herzig, Kropotkin, Dumartheray, Grave κλπ.»[37] Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η βάση εκείνων των «συμπερασμάτων» ήταν οι ήδη καλά ανεπτυγμένες αναρχικές ιδέες του ίδιου του Ρεκλύ.

Η σημασία όλων των παραπάνω έγκειται στο ότι υπήρχαν πολλοί λόγοι για να είναι ο Κροπότκιν δεκτικός στην επιρροή του Ρεκλύ σε εκείνο το σημείο της ζωής του. Όπως σημειώνει και ο ίδιος, εκείνη την περίοδο της ζωής του ήταν που «κατέληξε στα βασικότερα από σχεδόν όλα όσα έγραψε αργότερα.»[38] Εν συντομία, η περίοδος στην Ελβετία όταν ήταν κοντά στον Ρεκλύ, είναι αυτή κατά την οποία ο Κροπότκιν παγίωσε τις βασικές αρχές του. Εξετάζοντας εκείνες τις ιδέες, είναι κατά κάποιο τρόπο εύκολο να βρεθούν αυτές οι οποίες προήλθαν κατευθείαν από τον Ρεκλύ και στην πραγματικότητα πρόκειται για ορισμένες από τις σημαντικότερες.

35 Ishill, σ. 60.

36 Ό.π., σ. 64.

37 Ό.π., σ. 23.

38 «Εδώ, με τη βοήθεια της γυναίκας μου, με την οποία συνήθιζα να συζητώ κάθε γεγονός και κάθε κείμενο, και η οποία στάθηκε αυστηρή κριτική αναγνώστρια των γραπτών μου, παρήγαγα τα καλύτερα από όσα έγραψα στη Le Révolté, μεταξύ των οποίων το *Προς τους νέους* που εκδόθηκε σε χιλιάδες αντίτυπα σε όλες τις γλώσσες. Στην πραγματικότητα, εκεί κατέληξα στα βασικότερα από σχεδόν όλα όσα έγραψα αργότερα. Η επαφή με μορφωμένους ανθρώπους που έχουν παρόμοιο τρόπο σκέψης είναι αυτό που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο λείπει σε εμάς, τους ανά τον κόσμο διωκόμενους αναρχικούς συγγραφείς. Στο Κλάρενς είχα αυτή την επαφή με τον Ελιζέ Ρεκλύ και τον Lefrançais, μαζί με την μόνιμη επαφή με τους εργάτες, την οποία ακόμα διατηρώ˙ και παρόλο που εργαζόμουν πολύ για τη γεωγραφία, μπόρεσα να παράξω ακόμα περισσότερα για την αναρχική προπαγάνδα." (Ishill, σ. 23)

Πριν προχωρήσουμε σε μια ανάλυση τους, είναι καλύτερο να ξεκαθαρίσουμε πάνω σε ποια σχέδια δούλεψαν μαζί οι δύο άνδρες, όπως και την εργασία που έκαναν χωριστά και να δείξουμε πόσο στενά αυτές συνδέονται. Ανάμεσα στο 1877 και τις αρχές του 1879 οι δραστηριότητες του Κροπότκιν επικεντρώνονταν στην ομοσπονδία της Γιούρα και οι δύο άνδρες συναντήθηκαν μόνο περιστασιακά. Στη διάρκεια αυτών των πρώτων χρόνων άρχισε να γίνεται γνωστός εξαιτίας της συμμετοχής του σε πολλά σοσιαλιστικά συνέδρια ανάμεσα στο 1877 και το 1881. Το 1877 έγιναν τρία τέτοια συνέδρια αρκετά κοντά το ένα στο άλλο. Στο τελευταίο, που έγινε στο Ghent, ο Κροπότκιν εκλέχτηκε στη θέση του ενός από τους δύο γραμματείς της πρώτης συνεδρίας, αλλά αφότου έμαθε πως καταζητούνταν από την αστυνομία, έφυγε αμέσως.[39] Το 1878 παρουσίασε το πρώτο μεγάλο πολιτικό πρόγραμμά του στο ετήσιο συνέδριο της Γιούρα στο Fribourg. Το πρόγραμμα ήταν καθαρά «μπακουνικό» και απαιτούσε κολεκτιβισμό, κατάργηση του κράτους, κοινωνική επανάσταση και προπαγάνδα της πράξης.[40] Την επόμενη χρονιά, στη διάρκεια του συνεδρίου της Γιούρα, παρουσίασε μια έκθεση με μεγάλη ιδεολογική σημασία και σε σχέση με την προσπάθειά του να αναδιοργανωθεί η Ομοσπονδία. Σ' αυτή την έκθεση εντοπίζουμε μια πρώτη κίνηση προς την κατεύθυνση του αναρχοκομμουνισμού και όπως θα φανεί παρακάτω, υπεύθυνος για αυτή τη στροφή του Κροπότκιν προς τη νέα σχολή της αναρχικής σκέψης ήταν ο Ρεκλύ. Εν συντομία αυτή ήταν και η κρίσιμη χρονιά στη σχέση τους. Μέχρι το 1880 οι δυο τους είχαν συνδεθεί στενά αρκετά και στη διάρκεια του συνεδρίου στο La Chaux-de-Fonds ο Κροπότκιν έπαιξε σημαντικό ρόλο στον επαναπροσδιορισμό του αναρχισμού σε αναρχοκομμουνιστικά πλαίσια.[41] Η τελευταία συνεδρίαση στην οποία πήρε μέρος ο Κροπότκιν πριν τον εγκλεισμό του στις γαλλικές φυλακές ήταν το Διεθνές Αναρχικό Συνέδριο του Λονδίνου, το οποίο έλαβε χώρα στις 14-19 Ιουλίου του 1881. Σ' αυτό το συνέδριο έδωσε έναν σημαντικό λόγο σκιαγραφώντας την αναρχοκομμουνιστική προοπτική της επερχόμενης κοινωνικής επανάστασης.[42] Το κρίσιμο γεγονός ανάμεσα στα διάφορα συνέδρια ήταν η συνεργασία ανάμεσα στον Ρεκλύ και τον Κροπότκιν στην έκδοση της *Révolté* και στο έργο του Ρεκλύ *Παγκόσμια Γεωγραφία.*

Σε αυτές τις δημοσιογραφικές προσπάθειες είχαν τη στενότερη συνεργασία τους και όχι στην χάραξη της πολιτικής της ομοσπονδίας. Όπως σημειώνει ο Miller «τα πρώιμα ριζοσπαστικά δημοσιογραφικά γραπτά του Κροπότκιν αντιπροσωπεύουν μερικά από τα καλύτερα έργα του. Είναι εμφανές στα πολλά άρθρα που έγραψε αυτή την περίοδο πως βαθμιαία οικοδομούσε την αναρχική ιδεολογία του.»[43] Έχοντας τον Ρεκλύ δίπλα του, πάνω από τον ώμο του ή μπροστά του, άρχισε να αρθρώνει μια νέα εκδοχή του αναρχισμού. Έτσι, ξεκίνησε να γράφει στο *Bulletin* της ομοσπονδίας της Γιούρα, αλλά μέχρι το 1878 οι εκδόσεις της ομοσπονδίας σταμάτησαν. Τότε, τον Φεβρουάριο του 1879 ο Κροπότκιν μαζί με τον Francois Dumartheray και τον Georg Herzig ξεκίνησαν τη δικιά τους εφημερίδα τη *Révolté.* Σύντομα ο Ρεκλύ προστέθηκε στην ομάδα ως συνεργάτης και χρηματοδότης και από τότε οι δύο τους ξεκίνησαν την πιο παραγωγική τους συνεργασία. Απ' αυτό το σημείο ξεκίνησε μια πραγματική ροή από ιδέες αλλά αυτή η ροή σύντομα έγινε ποτάμι, όταν την άνοιξη του 1880 ο Κροπότκιν μετακόμισε στο Κλάρενς για να είναι κοντά στον Ρεκλύ, αφού δούλευαν στην *Παγκόσμια Γεωγραφία* και ενώ η γυναίκα του ανακτούσε πάλι την υγεία της.

39 Miller, σ. 140.

40 Ό.π., σ. 141.

41 Ό.π., σ. 143.

42 Ό.π., σ. 146.

43 Ό.π., σ. 147.

Η ροή των ιδεών

Οι ιδέες του Ρεκλύ που ίσως μπορούν ευκολότερα να προσδιοριστούν ότι υιοθετήθηκαν από τον Κροπότκιν είναι όσες σχετίζονται με τη γεωγραφία. Πριν συναντηθούν ο Κροπότκιν είναι αρκετά σαφές ότι θεωρούσε τον εαυτό του γεωγράφο. Στην πραγματικότητα ήταν ο πρώτος που μελέτησε το φυσικό ανάγλυφο της βόρειας Ασίας. Αλλά ύστερα από την επαφή του με τον Ρεκλύ, πράγμα που φαίνεται καθαρά και στα θέματα σχετικά με τη Σιβηρία στην *Παγκόσμια Γεωργαφία*, έγινε κοινωνικός γεωγράφος, όπως σημειώνει και ο Μάρτιν Μπούμπερ στο *Μονοπάτια στην Ουτοπία:* «Ο Κροπότκιν δεν είναι ιστορικός˙ κι όταν ακόμα σκέφτεται ιστορικά, είναι κοινωνικός γεωγράφος, χρονικογράφος των κρατών και των συνθηκών που επικρατούν στη γη»[44] Η κοινωνική γεωγραφία του Ρεκλύ ήταν πιο μυστηριακή (mystical), ενώ του Κροπότκιν πιο πρακτική, αλλά μετά από τόσα χρόνια μαζί στο Κλάρενς είχαν γίνει βιοπεριοχιστές (bio-regionalists), που έδιναν έμφαση στα φυσικά συστήματα που δεσμεύουν τους ανθρώπους σε ένα συγκεκριμένο μέρος. Ο Ρεκλύ δεν είχε χρησιμοποιήσει τον όρο «κοινωνική γεωγραφία» όσο ζούσαν μαζί στην Ελβετία. Η πρώτη φορά που εμφανίστηκε σε έργο του ήταν το 1905 στην έκδοση του *Άνθρωπος και Γη* (*Man and Earth*), αλλά αν και τον χρησιμοποιούσε ήδη μια δεκαετία πριν, ο όρος είχε πρωτοχρησιμοποιηθεί από τον Paul de Rousiers το 1884.[45] Αλλά τις ιδέες που υποστηρίζουν τον όρο, τις χρησιμοποιούσαν ήδη ο Ρεκλύ και Κροπότκιν όταν ήταν στο Κλάρενς. Οι βασικότερες από αυτές είναι η ταξική πάλη, η αναζήτηση της ισορροπίας και η ανεξάρτητη βούληση του ατόμου.

Στενά συνδεδεμένη με την προσέγγιση τους στη γεωγραφία είναι και η σημασία που προσδίδουν στην επιστήμη εν γένει. Σε αυτό το σημείο είναι αδύνατο να ξεκαθαρίσουμε ποια υπήρξε η πηγή των ιδεών τους αλλά χωρίς αμφιβολία ήταν οι πρώτοι που υποστήριξαν μια επιστημονική προσέγγιση του αναρχισμού.[46] Παράλληλα με τις περιβαλλοντικές τους ιδέες και τις απόψεις τους για τη διανομή των προϊόντων της εργασίας, η κεντρική σημασία που προσδίδουν στην επιστήμη για την πρόοδο του αναρχισμού είναι οι τρεις πιο αυθεντικές συνεισφορές τους στον αναρχισμό, στις οποίες ίσως θα έπρεπε να προστεθούν επίσης ο αντιρατσισμός και η προώθηση των ίσων δικαιωμάτων των γυναικών από τον Ρεκλύ.

Η τρίτη καινοτόμος συνεισφορά τους στον αναρχισμό αφορά το πώς θα έπρεπε να διανέμονται τα προϊόντα της εργασίας. Η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στον κολεκτιβιστικό αναρχισμό του Μπακούνιν και στον αναρχοκομμουνισμό των Κροπότκιν και Ρεκλύ μπορεί να εντοπιστεί στη διαφορά ανάμεσα στα συνθήματα, «Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τη δουλειά του» και στο «Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του», ή σύμφωνα με τη διατύπωση που προτιμούσε ο Ρεκλύ «Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του στον καθένα σύμφωνα με την αρχή της αλληλεγγύης». Στη διατύπωση του Μπακούνιν, μόνο τα μέσα της παραγωγής κολεκτιβοποιούνται, στην αναρχοκομμουνιστική διατύπωση τόσο τα μέσα όσο και τα προϊόντα της παραγωγής θα κολεκτιβοποιηθούν.

Όταν ο Κροπότκιν και ο Ρεκλύ συναντήθηκαν, ο δεύτερος είχε ήδη εγκαταλείψει την αρχική του ταύτιση με το κίνημα των συνεργαζόμενων παραγωγών. Πιθανόν λόγω της ενασχόλησης του με τον Προυντόν και του ενθουσιασμού του αδελφού του Ελί (Elie) για τα συνεργατικά εγχειρήματα, ο Ελιζέ συνεργάστηκε και βοήθησε να ιδρυθούν πολλές συνεργατικές. Ο Ελί ήταν ανέκαθεν περισσότερο ενεργά αναμεμειγμένος με τα συνεργατικά εγχειρήματά τους και ο Ελιζέ απλά έδινε την ενεργό υποστήριξή του και έγραφε επίσης στην εφημερίδα *Cooperation*. Αλλά από την περίο-

44 Martin Buber, *Paths in Utopia* (Boston: Beacon Hill, 1958) [ελληνική έκδοση: Μπούμπερ, Μάρτιν, *Μονοπάτια στην Ουτοπία*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Νησίδες, Σκόπελος, 2000, σ. 53, Σ.τ.Μ.]

45 Dunbar, σ. 113.

46 Και ο Μπακούνιν προήγαγε την επιστήμη αλλά περισσότερο για την πρακτική της εφαρμογή παρά για την κατανόηση των κοινωνικών συνθηκών.

δο της παρισινής κομμούνας και μετά ο Ελιζέ αντιτάχθηκε σε αυτές τις προσπάθειες επειδή θεωρούσε πως αυτές οι συνεργατικές ενίσχυαν μάλλον παρά χτυπούσαν την υπάρχουσα κατάσταση τάξη. Αποκτώντας χρήματα οι εργάτες γινόντουσαν ιδιοκτήτες και έπρεπε να λειτουργούν κάτω από τους νόμους της καπιταλιστικής τάξης. Περισσότερο από το να επιδεινώνουν τις ταξικές σχέσεις, οι συνεργατικές χρησίμευαν στο να τις απαλύνουν. Τέτοιου είδους οικονομικές σχέσεις έτειναν στο να δημιουργούν μια προνομιούχα τάξη εντός της εργατικής τάξης, μια τάξη η οποία είχε περισσότερα κοινά με τους αστούς παρά με τα φτωχά αδέλφια τους που δεν είχαν τίποτα να πουλήσουν παρά μόνο την εργατική τους δύναμη.

Ο Κροπότκιν κατέληξε σε ένα παρόμοιο συμπέρασμα και φυσικά είχε επηρεαστεί από τον Ρεκλύ. Στο «The Wage System» έγραψε:

> Παρόμοια και σε σχέση με το σύστημα μισθωτής εργασίας. Αφού διακηρύξουν την κατάργηση της ιδιοκτησίας και την από κοινού κατοχή των μέσων παραγωγής, πώς θα μπορούσαν να εγκρίνουν τη διατήρηση του συστήματος μισθωτής εργασίας υπό οποιαδήποτε μορφή; Και όμως αυτό κάνουν οι κολεκτιβιστές όταν επαινούν την αποδοτικότητα των κουπονιών εργασίας (labor notes). Το ότι οι άγγλοι σοσιαλιστές των αρχών του αιώνα έπρεπε να εφεύρουν τα κουπόνια εργασίας είναι κατανοητό. Απλά προσπαθούσαν να εναρμονίσουν το Κεφάλαιο με την Εργασία... Το ότι ο Προυντόν ασχολήθηκε με την ίδια ιδέα είναι επίσης κατανοητό. Τι άλλο επιζητούσε με το μουτουαλιστικό του σύστημα αν όχι να καταστήσει το κεφάλαιο λιγότερο επιθετικό, διατηρώντας βέβαια την ιδιοκτησία την οποία κατά βάθος αντιπαθούσε, αλλά που θεωρούσε απαραίτητη ώστε να εξασφαλιστεί το άτομο απέναντι στο κράτος; (…) Οι κολεκτιβιστές ξεκινούν διακηρύσσοντας μια επαναστατική αρχή –την κατάργηση της ιδιοκτησίας– και αμέσως μόλις την διακηρύξουν την αρνούνται, διατηρώντας μια οργάνωση παραγωγής και κατανάλωσης που προέρχεται από την ιδιοκτησία... Καμιά σαφής και γρήγορη γραμμή δεν μπορεί να χαρακτεί ανάμεσα στη δουλειά του ενός ανθρώπου και τη δουλειά ενός άλλου. Το να τις μετράς σύμφωνα με τα αποτελέσματα οδηγεί στον παραλογισμό. Το να τις διαιρείς σε κλάσματα και να τις μετράς με τις ώρες εργασίας, οδηγεί επίσης στον παραλογισμό. Ένας δρόμος απομένει: να μην τις μετράς καθόλου, αλλά να αναγνωρίζεις το δικαίωμα όλων όσων παίρνουν μέρος στην παραγωγή πρώτα από όλα να ζήσουν και μετά να απολαμβάνουν τις ανέσεις της ζωής.[47]

Αυτή η κριτική στο σύστημα μισθωτής εργασίας έχει της ρίζες της στην κριτική της εργασιακής θεωρίας της αξίας (labor theory of value) και ο Ρεκλύ είναι ο πρώτος που ανέπτυξε την αναρχοκομμουνιστική κριτική και που σημείωσε τις αρνητικές επιπτώσεις του συστήματος μισθωτής εργασίας ακόμα και αν οι μισθοί πληρώνονται με κουπόνια εργασίας. Συμφωνώντας πως αφού ήταν αδύνατο να υπολογιστεί η συνεισφορά των προηγούμενων γενεών στην παρούσα παραγωγή νέων αγαθών και υπηρεσιών, ήταν δίκαιο για τα άτομα να παίρνουν από το κοινό απόθεμα για την κάλυψη των αναγκών τους. Το να κατανέμονται οι πόροι σύμφωνα με τη γραμμή των κολεκτιβιστών δημιουργεί μια προνομιούχα τάξη εργατών.

Το άτομο στο οποίο πιστώνεται η πρώτη χρήση του όρου «αναρχικός κομμουνισμός» ήταν «ο Francois Dumartheray εκ μέρους μιας ομάδας προσφύγων από τη Λυών το 1876.»[48] Την ίδια χρονιά επίσης ο Ερρίκο Μαλατέστα, ο Κάρλο Καφιέρο και ο Αντρέα Κόστα άρχισαν να προπαγανδίζουν υπέρ του αναρχικού κομμουνισμού.[49] Το σημαντικότερο ωστόσο είναι το γεγονός πως υπάρχουν ενδείξεις ότι ο Ρεκλύ συνεργάστηκε με τον Dumartheray στη δημιουργία της μπροσούρας όπου εισήχθηκε η έννοια. Ο ίδιος ο Dumartheray επισημαίνεται σε έναν λόγο του Ρεκλύ ότι έθεσε τα θεμέλια του αναρχοκομμουνισμού, περιγράφοντας το λόγο του ως «έναν πλήρως αναρχικό κομμουνιστικό λόγο.»[50] Εκείνη την εποχή, ο Ρεκλύ ήταν ο σημαντικότερος

47 Kropotkin Peter, "The Wage System", (London: Freedom Press, 1920).

48 Fleming, σ. 1-9.

49 Για τη σχετική δράση των τριών ιταλών αναρχικών βλέπε και Pernicone, Nunzio, "Η ιταλική ομοσπονδία της Διεθνούς (1872-1874)," *Ευτοπία* 20, Οκτώβρης 2011, σσ. 46-66.(Σ.τ.Μ.)

50 Ό.π., σ.110

μεταξύ των αναρχικών της Γενεύης και ανεξάρτητα από το αν συνεργάστηκε ή όχι άμεσα στην έκδοση της μπροσούρας, σίγουρα ήταν αυτός που έθεσε τις ιδέες σε κίνηση. Ο Dumartheray στη συνέχεια έγινε σταθερός σύντροφος του Κροπότκιν στην ίδρυση και λειτουργία της Le Révolté στις αρχές του 1879.[51] Ο ίδιος ο Κροπότκιν αφιερώθηκε πλήρως στο αναρχοκομμουνιστικό ιδεώδες το 1880. Όπως ειπώθηκε, ο Ρεκλύ και άλλοι προπαγάνδιζαν μια νέα αντίληψη του αναρχισμού από τις αρχές του 1876. Ο Κροπότκιν ενστερνίστηκε τον αναρχοκομμουνισμό ως στόχο το 1879, αλλά θεωρούσε τον κολεκτιβισμό ως ένα απαραίτητο μεταβατικό στάδιο. Μόνο μετά το 1880 στη συνάντηση του La Chaux-de-Fonds ο Κροπότκιν ενστερνίστηκε και τα μέσα και τους σκοπούς του αναρχοκομμουνισμού.[52]

Συμπέρασμα

Υπάρχουν πολλές ακόμα ιδέες του Ρεκλύ οι οποίες κατέληξαν να γίνουν αποδεκτές από τον Κροπότκιν που αξίζουν να διερευνηθούν, αλλά για τους παρόντες σκοπούς, το γεγονός ότι ο Ρεκλύ μετασχημάτισε τον Κροπότκιν από φυσικό γεωγράφο σε κοινωνικό γεωγράφο, από κολεκτιβιστή σε κομμουνιστή και από οπαδό της θεωρίας της αξίας της εργασίας σε κριτικό της, είναι επαρκές για να αναδείξει τον Ρεκλύ σε ένα επίπεδο τουλάχιστον ισάξιο με τον Κροπότκιν ως ιδρυτή της αναρχοκομμουνιστικής σχολής σκέψης. Μαζί οι δύο άνδρες θεμελίωσαν σταθερά το αναρχικό κίνημα στην επιστήμη, την βιοπεριοχικότητα και τον κοινοτισμό, και διατύπωσαν μια εναλλακτική ερμηνεία της θεωρίας της αξίας της εργασίας, δίνοντας έμφαση στην αδυναμία του ακριβούς υπολογισμού της συνεισφοράς των προηγούμενων γενεών στις παραγωγικές προσπάθειες των σημερινών γενεών. Όταν κάποιος λάβει υπόψη του ότι ο Ρεκλύ επίσης ήταν ο πιο δυναμικός συνήγορος της ισότητας μεταξύ των φυλών και των φύλων, ο Ρεκλύ στέκεται ως μια περιεκτικότερη και επιδραστικότερη δύναμη στην ιστορία του αναρχισμού ακόμα και από κάποιον με το ανάστημα του Κροπότκιν.

Μετάφραση: Φάνης Ευθυμιάδης

51 Woodcock G. και Avakumovic I., *The Anarchist Prince: A Biographical Study of Peter Kropotkin* (New York: Schocken Books, 1978), σσ. 173-176.

52 Fleming, σ. 110.

Μεταξύ θρησκείας και επιστήμης: ο αναρχικός Elisée Reclus

της Marie Fleming[1]

Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Μαύρο Ρόδο *(τεύχος 3, Ιούνιος 1993, σσ. 66-73) και είναι μετάφραση από το περιοδικό* Our Generation *(vol. 20, no. 1, φθινόπωρο 1988, σσ. 54-70).*

Το 1875 ο ρώσος επαναστάτης Μιχαήλ Μπακούνιν πλησίαζε στο τέλος μιας πολυτάραχης ζωής. Σε έντονη αντίθεση με τον ενθουσιασμό που είχε εκδηλώσει ορισμένα χρόνια πριν, αντιμετώπιζε τώρα με κάποια επιφύλαξη την κατάσταση που ακολούθησε τη βίαιη καταστολή της Παρισινής Κομμούνας. Μετά από επίπονη σκέψη πάνω στην αστική Γαλλική Δημοκρατία και τη βαθιά διαίρεση στο ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα, ο Μπακούνιν εμπιστεύθηκε στο φίλο του, τον αναρχικό γεωγράφο Ελιζέ Ρεκλύ (Elisée Reclus), πως το επαναστατικό ένστικτο των μαζών είχε αρχίσει να εξατμίζεται. Θα πρέπει να προβληματίσθηκε όταν ο Ρεκλύ προσπάθησε να του δώσει θάρρος υπενθυμίζοντάς του το «σπουδαίο επιστημονικό κίνημα της εποχής». Ακόμη κι αν το πνεύμα εκείνο, που ο Μπακούνιν αποκαλούσε «μεγάλο γαλλικό πολιτισμό», είχε εξαφανιστεί, υπήρχαν τώρα, του έλεγε, ακόμη σημαντικότερες κατευθύνσεις στη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης και τη συγκριτική κοινωνιολογία.[2]

Ο Ρεκλύ είχε αποστασιοποιηθεί ξεκάθαρα από την ηρωική αντίθεση του Μπακούνιν προς την επιστήμη. «Τι συμφορά για την ανθρωπότητα», είχε πει ο ρώσος επαναστάτης το 1873, «αν μια μέρα η σκέψη γίνει πηγή και μόνος οδηγός της ζωής, αν η επιστήμη και η μάθηση φτάσουν να διευθύνουν την κοινωνία... Το μόνο αποτέλεσμα που θα είχε μια τέτοια χειραγώγηση της ζωής από την επιστήμη θα ήταν να κάνει την ανθρωπότητα πιο ηλίθια».[3] Τη στιγμή ακριβώς που ο Μπακούνιν πρόφερε αυτές τις λέξεις, ο Ρεκλύ ήταν στραμμένος στην επιστήμη για να στηρίξει τον αναρχισμό του.

Για έναν αναρχικό σαν το γεωγράφο Ρεκλύ, η επιστήμη ήταν εύλογα, μια ασχολία ελκυστική που ως ένα σημείο πρόσφερε και κάποια λύση στο πολιτικό αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί μετά την Παρισινή Κομμούνα. Όχι μόνο είχε καταρρεύσει η παράδοση των οδοφραγμάτων μπροστά στα νέα τεχνολογικά μέσα που ήταν τώρα στα χέρια των κυβερνήσεων, μα, στην περίπτωση του Ρεκλύ, η ήττα της Κομμούνας είχε μεταμορφώσει την υποχωρητική σχέση του με το κράτος σε αδιαπραγμάτευτη εχθρότητα, θέτοντας έτσι τέλος σε κάθε σκέψη του για οποιαδήποτε συνεργασία με κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Ο Ρεκλύ και ο Πιότρ Κροπότκιν, που δεν καταδέχονταν να συντηρούν την πίστη τους στον αναρχισμό με συναισθηματικά αναμασήματα θεωριών, άρχισαν με ολοένα αυξανόμενο ζήλο να αναζητούν την επιβεβαίωση της παγκόσμιας σοσιαλιστικής δημοκρατίας στην επιστήμη.[4] Το 1892 ο Ρεκλύ, στον πρόλογό του της *Κατάκτησης του Ψωμιού* του Κροπότκιν, έγραψε: «Εμείς [οι αναρχικοί] επαγγελλόμαστε μια νέα πίστη και όταν αυτή η πίστη, που είναι μαζί και επιστήμη, γίνει η πίστη όλων όσων αναζητούν την αλήθεια, θα βρει τη θέση της στα πραγματικό κόσμο...»[5]

1 Η Marie Fleming διδάσκει φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Φλόριντας.

2 Reclus, Elisée, *Αλληλογραφία*, 3 τόμοι (Schleicher Freres, Παρίσι, 1911-1925).

3 Μπακούνιν, Μιχαήλ, *Κρατισμός και αναρχία,* αρχεία Μπακούνιν III. [Κυκλοφορεί σε ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Σ.τ.Ε.]

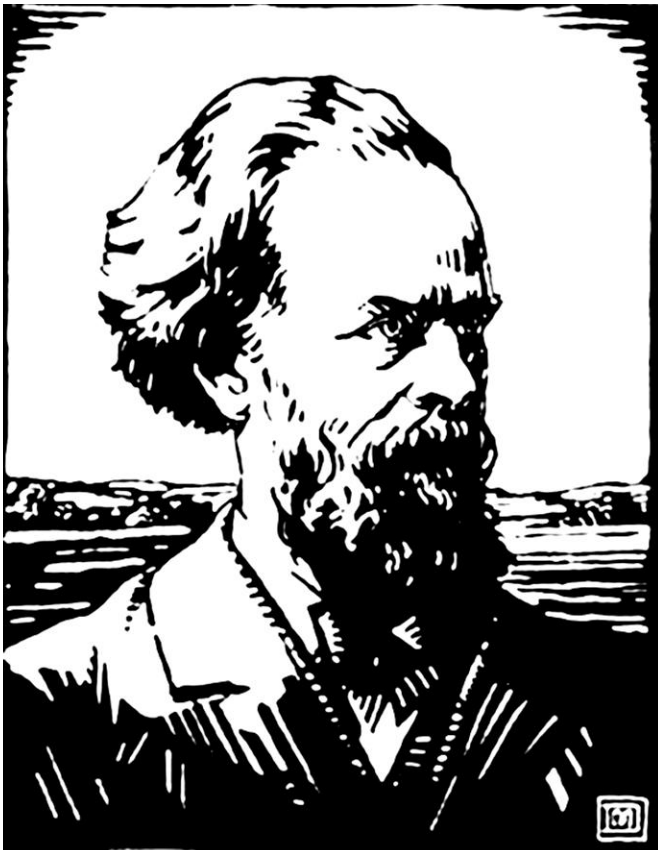
4 Βλ. Fleming, Marie, *Η γεωγραφία της ελευθερίας, Η οδύσσεια του Ελιζέ Ρεκλύ* (Black Rose Books, Montreal, 1988).

5 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο *Η Κατάκτηση του ψωμιού* του Κροπότκιν (Παρίσι, 1892). [Κυκλοφορεί σε ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Σ.τ.Ε.]

Στο άρθρο αυτό θα επιχειρήσω να αποδείξω ότι ο Ρεκλύ κατόρθωνε να κάνει τον αναρχισμό «επιστημονικό», μόνο παραμερίζοντας τους σοβαρούς του προβληματισμούς για τη φύση της επιστημονικής προόδου, θα περιγράψω πώς οι προσπάθειες του Ρεκλύ να νομιμοποιήσει τον αναρχισμό μέσω της επιστήμης τον οδήγησαν να αντιμετωπίζει τον αναρχισμό ως επιστήμη. Αυτό είχε κάποιες μοιραίες επιπτώσεις στην αναρχική θεωρία, ειδικά όταν αυτή άρχισε να ταυτίζεται ή και να συγχέεται με την αξιολόγηση της ευρωπαϊκής επιστήμης και του πολιτισμού.

Ο Ρεκλύ διατήρησε σ' όλη του τη ζωή την πρώιμη πεποίθησή του ότι η επιστήμη είχε πολλά να προσφέρει στην ανακάλυψη της γενναιοδωρίας του κόσμου. Από την αρχή τον εντυπωσίαζε βαθιά το απλό αλλά σημαντικό γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να υπάρξουν παρά μόνο σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους και με το φυσικό τους περιβάλλον. Δεν παρακολουθούσε, ωστόσο, άκριτα τις εξελίξεις στην επιστήμη. Το 1860 έγραψε: «Υπάρχει μια μυστική αρμονία μεταξύ της γης και των λαών που αυτή τρέφει και όταν κάποιες κοινωνίες ασύνετες παραβιάζουν αυτή την αρμονία, πάντοτε στο τέλος το μετανιώνουν.»[6] Σ' ένα πρώιμο δοκίμιό του για τις συνέπειες της ανθρώπινης συμπεριφοράς στη φυσική γεωγραφία περιγράφει με παρόμοιο τρόπο πώς η αμοιβαία επίδραση μεταξύ των ανθρώπινων όντων και του φυσικού τους περιβάλλοντος οδήγησε ιστορικά σε πολύ διαφορετικές σχέσεις. Κάποιες φορές, οι άντρες και οι γυναίκες απέβησαν καταστροφικοί, άλλες η γη βελτιώθηκε. Αυτό όμως, που έβρισκε πάντοτε ιδιαίτερα ενδιαφέρον ήταν ότι τα στοιχεία της παρακμής και της αναγέννησης υπήρχαν ταυτόχρονα και σε ποικίλες αναλογίες.

Ακόμη, μπροστά στην πρόοδο του «πολιτισμού», ο Ρεκλύ καταλαμβανόταν από μια έντονη αίσθηση απώλειας. Αμήχανα αναλογιζόταν την ερήμωση που μπορούσε να επιβάλ-

λει «μια σπείρα μηχανικών» σ' ένα «συμπαθητικό λιβάδι»,[7] ενώ διακήρυττε ανοιχτά την εκτίμηση προς το φυσικό περιβάλλον των πιο «πρωτόγονων» λαών. Προς το τέλος της ζωής του δήλωσε ότι οι άνθρωποι είναι τα φτωχότερα όντα, αφού αναπτύσσουν νοοτροπίες που τους αποξενώνουν από τα ζώα με το να τα υποτιμούν και να τα σκλαβώνουν. Ο ευγενής αγριόχοιρος έγινε σιχαμερό γουρούνι, ο ατρόμητος τράγος δειλό πρόβατο. Το μέλημα των σαρκοφάγων ήταν να «αυξήσουν κάποιες τετράποδες μάζες λίπους και κρέατος... ποσότητες κινούμενης σάρκας που με

6 Reclus, Elisée, "Περί του αισθήματος της φύσης στις μοντέρνες κοινωνίες", *Revue des deux mondes*, 15 Μαΐου 1866.

7 Reclus, Elisée, "Περί χορτοφαγίας", *Humane Review*, Ιανουάριος 1901 [για ελληνική μετάφραση βλ. *Ευτοπία* 18, Γενάρης 2010, σσ. 56-61, Σ.τ.Ε.].

δυσκολία άγονταν από την κοπριά ως το σφαγείο». Πολλά είδη ζώων αφανίστηκαν από απερισκεψία και βαναυσότητα. Τα περισσότερα σκυλιά δεν ήταν παρά υποβαθμισμένα όντα που τρέμουν στη θέα του καμτσικιού˙ συχνά, μάλιστα, είναι εξασκημένα να φέρονται άγρια ή ματαιόδοξα ή ηλίθια.[8] Ο «άνθρωπος» είναι συχνά εγκληματίας, όταν π.χ. σφάζει δυνητικούς συντρόφους του για να φάει.

Ο Ρεκλύ, ωστόσο, δεν εμβάθυνε σ' αυτές τις αντιλήψεις κι άφησε έτσι ένα ευρύ πεδίο ανεξερεύνητο. Πίστευε πως η κατάσταση θα άλλαζε κάποτε, πως με τις σωστές γνώσεις και την κατάλληλη στάση οι άνθρωποι θα μπορούσαν να ελαττώσουν τη βλαπτική τους δράση απέναντι στη γη και να βαδίσουν προς την κατεύθυνση της «μυστικής αρμονίας». Στην πίστη αυτή ανταποκρινόταν και το όραμα του «πολιτισμένου ανθρώπου», που καταλαβαίνει ότι το συμφέρον του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το συμφέρον των άλλων καθώς και της φύσης. «Αποκαθιστά τις βλάβες που προκάλεσαν οι πρόγονοί του και εργάζεται για να βελτιώσει την περιοχή του αντί να τάσσεται με βαρβαρότητα ενάντια στη γη...» Ο Ρεκλύ εναποθέτει μάλλον τις ελπίδες του σε κάποιο είδος πεφωτισμένου αγρότη που δίπλα στην αξιοποίηση των πόρων της γης, μαθαίνει να φέρνει «γοητεία, χάρη ή μεγαλείο» στο τοπίο.[9] Μπορούσε επίσης να φανταστεί τη σχέση των ανθρώπων με τα ζώα να αναθερμαίνεται: Όταν θα ήταν πια πρόδηλη η χρεωκοπία του παρόντος, είπε, και ο πλούτος θα είχε υποσκελίσει τη φιλία, οι άνθρωποι θα θυμόταν τα ζώα που τόσο είχαν παραμελήσει και θα αναζητούσαν πάλι τη συντροφιά τους.[10]

Παρ' όλο που το έργο του Ρεκλύ διαπνέεται από ελπίδα για το μέλλον, μας επιτρέπει ταυτόχρονα να υποθέσουμε πως η εικόνα του πεφωτισμένου αγρότη αντανακλά και κάποια χαρακτηριστικά του ρομαντισμού και ιδιαίτερα τη νοσταλγία της φύσης. Αυτό είναι και το νήμα της σκέψης που τον οδήγησε, στα 1890, να εξυμνήσει τον Ραβασόλ, τον αναρχικό «επανορθωτή της αδικίας», όπως είχε αυτοχαρακτηριστεί. Από την άλλη, όμως, ο ρομαντισμός του Ρεκλύ έτεινε μάλλον προς τα μπρος, δεν αρκούνταν σε αναπολήσεις. Ο ήρωάς του δεν ήταν τόσο ο Ραβασόλ, όσο ο «πολιτισμένος άνθρωπος» –και δεν είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε σ' αυτόν την εξιδανικευμένη εκδοχή του επιστήμονα της εποχής εκείνης. Ο Ρεκλύ εκπροσωπούσε μια νέα γενιά σοσιαλιστών που απέρριπταν τις οικονομικές και πολιτικές δομές της καθεστηκυίας τάξης, ενώ περιέργως πίστευαν στην επιστήμη που η ίδια εκείνη τάξη πραγμάτων διακήρυττε. Παρ' ότι απείχε κατηγορηματικά από την οποιαδήποτε συμμετοχή στην αστική οικονομία και πολιτική, ποτέ δεν του πέρασε από το μυαλό ότι η υπακοή στα δόγματα της δυτικής επιστήμης αποτελούσε ήδη συμμετοχή στο σύστημα που τόσο παθιασμένα αποστρεφόταν. Η επιστήμη ήταν η μόνη εξουσία που δεν μπόρεσε ν' αμφισβητήσει και η παραδοχή αυτή τον βρίσκει σύμφωνο με τον Μαρξ και τους φιλελεύθερους.

Όσο ο Καρλ Μαρξ επεξεργαζόταν τη θεωρία του «επιστημονικού σοσιαλισμού», ο Ρεκλύ επικέντρωνε τις προσπάθειές του στο να «επιστημονικοποιήσει» τον αναρχισμό. Είχε ενεργό ρόλο στη συγκρότηση της θεωρίας της αλληλοβοήθειας και θα πρέπει να είχε πολλές και εντατικές συζητήσεις με τον Κροπότκιν, που είναι μάλλον ο γνωστότερος εκπρόσωπος της θεωρίας αυτής για την εποχή του. Σύμφωνα με τον Ρεκλύ, οι άνθρωποι προχωρούν από το απλό στο περίπλοκο και μάλιστα, αν τον ερμηνεύουμε σωστά, η κίνησή τους αυτή, αν δεν διαβρωθεί από «αφύσικους» θεσμούς θα κατακτά όλο και ψηλότερα στάδια ανάπτυξης. Υπάρχουν, έλεγε, δύο νόμοι της φύσης, από τη μια ο «τυφλός και βάρβαρος αγώνας για την επιβίωση» και από την άλλη η «ομαδοποίηση αδύναμων ατόμων σε οργανισμούς όλο και πιο ανεπτυγμένους που μαθαίνουν να αμύνονται ενάντια σε εχθρικές δυνάμεις, να αναγνωρίζουν τους πόρους που προσφέρει το περιβάλλον και να δημιουργούν καινούριους». Οι

8 Reclus, Elisée, "Η μεγάλη οικογένεια", *Le magazine international*, Ιανουάριος 1867.

9 Reclus, Elisée, "Περί της δράσης του ανθρώπου στη φυσική γεωγραφία", *Revue des deux mondes*, 1 Δεκεμβρίου 1864.

10 Reclus, Elisée, "Η μεγάλη οικογένεια".

νόμοι αυτοί δεν είναι αμετάβλητοι και η πρόοδος έγκειται στη σταδιακή εξαφάνιση του πρώτου από την εντεινόμενη ροπή προς τη συνεργασία. Η ανάπτυξη αυτή συνοδεύεται με τη συνειδητοποίηση των φυσικών δεσμών που ενώνουν όλα τα ανθρώπινα όντα.[11]

Ο Ρεκλύ ασπάστηκε κι άλλες εκδοχές της θεωρίας αυτής, διατηρώντας πάντοτε την έννοια του αγώνα για την επιβίωση ακόμα κι όταν διακήρυττε την αλληλοβοήθεια. Διέβλεπε πως οι θεωρίες του Δαρβίνου περιείχαν στρατηγικά οφέλη και ισχυριζόταν ότι η θεωρία της εξέλιξης των ειδών αποτελούσε απόδειξη ότι η επαναστατική υπόθεση θα θριαμβεύσει. Απέρριπτε τη διαδεδομένη άποψη ότι η θεωρία της επιβίωσης των ισχυρών και της φυσικής επιλογής απλά δικαίωνε φιλοσοφικά την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Πίστευε, αντίθετα, πως η θεωρία αυτή παρείχε ένα πολύτιμο οπλοστάσιο για τους επαναστάτες και πως αναφερόταν –και ορθά– στη φυσική ανωτερότητα των δυνατών, δηλαδή της εργατικής τάξης.

> Μπορούμε να συγχαρούμε τους εαυτούς μας που το ερώτημα τίθεται πια τόσο απλά, καθώς τώρα είναι πολύ πιο κοντά στη λύση. Η δύναμη κυβερνά, λένε οι δικηγόροι της κοινωνικής ανισότητας˙ η δύναμη κυβερνά, κηρύττει η νέα βιομηχανία… Γιατί, όμως, να μην οικειοποιηθούν οι επαναστάτες, τα λόγια των οικονομολόγων και των εμπόρων; Ο νόμος του ισχυρότερου λειτουργεί απαραίτητα προς όφελος του εμπορίου; «Η δύναμη ξεπερνά το Δίκαιο» είχε πει κάποτε ο Μπίσμαρκ, απηχώντας πολλούς ακόμα προηγούμενους˙ ίσως, όμως θα 'πρεπε να είμαστε προετοιμασμένοι για την ημέρα εκείνη που η δύναμη θα είναι στην υπηρεσία του δικαίου".[12]

Συσπειρωμένη σε μια «συλλογική άμυνα»[13] ενάντια στον αστισμό, η εργατική τάξη έπρεπε να προχωρήσει ακάθεκτη και ακατανίκητη. «Πόσο ισχυρά να 'ναι τα μεμονωμένα άτομα, όσο πλούσια σε χρήμα, ευφυΐα και πονηριά κι αν είναι, σε σύγκριση με τις συλλογικές μάζες.[14] Η αλληλοβοήθεια στόχευε προς το μέλλον. Δεν ήταν απλά επιθυμητή: ήταν απαραίτητη και αυτονόητη, ηθικά και διανοητικά ανώτερη απ' όλες τις πρωτόγονες έννοιες του ανταγωνισμού. Οι κυρίαρχες τάξεις δεν είχαν θέση ή λόγο στην ηθική και διανοητική ανάπτυξη του ανθρώπινου είδους και σύμφωνα με το νόμο της φυσικής επιλογής, ανήκαν σ' έναν κόσμο που σύντομα θα αφανιζόταν. Όπως έγραψε στον Μπακούνιν το 1875, παλιότερα δεν ήταν τόσο σίγουρος για την «αποφασιστική αυτή συνέπεια» μόλις πρόσφατα είχε αρχίσει να πιστεύει ότι η πρόοδος ήταν αναπόφευκτη.[15] Αργότερα θα επέμενε ότι «στην ιστορία του κόσμου όλοι οι στρατοί τον Ναπολέοντα δεν αξίζουν όσο μια λέξη του Δαρβίνου, καρπό μιας ολόκληρης ζωής έργου και σκέψης».[16]

Η κοινωνιολογία παρέχει στους αναρχικούς δύο βασικές αρχές, έλεγε στα 1870: πρώτον, κάθε άνθρωπος είναι εξαρτημένος και καταρρέει στην απομόνωση και δεύτερον, η κοινωνική πρόοδος κατακτάται με τη δύναμη της ατομικής βούλησης. Αν συμμορφωθούμε στον πρώτο «κανόνα» γινόμαστε συλλογικοί, αν συμμορφωθούμε στον δεύτερο, αναρχικοί. Οι νόμοι αυτοί, έλεγε, είναι επιστημονικοί και διαφέρουν πολύ από τους νόμους που επέβαλε το κράτος, νόμους, δηλαδή, εξωτερικούς προς την ανθρώπινη φύση. Οι αναρχικοί βρίσκονται σε διαρκή εξέγερση[17] ενάντια στους νόμους του κράτους. Ο Ρεκλύ έβλεπε στην αναρχία «ζωή χωρίς αφέντες, ούτε της κοινωνίας ούτε του ατόμου», «κοινωνική αρμονία που δεν πηγάζει από τον αυταρχισμό και την υπακοή, από τον νόμο και τους ποινικούς του κώδικες, αλλά από την ελεύθερη ένωση ατόμων και ομάδων που φροντίζουν για το συμφέρον όλων και ταυτόχρονα του

11 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο βιβλίο του Metchnikoff *Ο Πολιτισμός και οι μεγάλοι ιστορικοί ποταμοί* (Hachette, Παρίσι, 1889).

12 Reclus, Elisée, *Εξέλιξη και επανάσταση* (Imprimerie Jurassienne, Γενεύη, 1884).

13 Reclus, Elisée, στον Richard Health, *Αλληλογραφία* II, 1884.

14 Reclus, Elisée, *Εξέλιξη και επανάσταση*, από τα "Pages de sociologie prehistorique" στην *L' Humanite nouvelle*, Φεβρουάριος 1898.

15 Reclus, Elisée, *Αλληλογραφία* II.

16 Reclus, Elisée, γράμμα προς ανώνυμο παραλήπτη, 18 Ιουλίου 1892, *Αλληλογραφία* III.

17 *La Travalleur*, Φεβρουάριος/Μάρτιος 1878.

καθένα χωριστά».[18] Οι κυβερνήσεις, ανακοίνωσε το 1878, στηρίζονται στην αρχή του εξουσιάζειν, υποβοηθούμενες από τη θρησκεία και την επίσημη ηθική, «όμως εμείς, οι εξεγερμένοι, έχουμε την επιστήμη και το δίκιο με το μέρος μας».[19]

Ως επιστήμονας ταγμένος να κατανοήσει τους γενικούς νόμους που διέπουν την ανάπτυξη, ο Ρεκλύ δεν επαναπαυόταν στην τυφλή πίστη ότι η βούληση του λαού θα ανέτρεπε τη φύση του υπάρχοντος συστήματος. Αναζητούσε αποδείξεις μιας τέτοιας αντιπολίτευσης στο παρελθόν και σχέδια δράσης για το μέλλον. Η επιστήμη έπρεπε να τον βοηθήσει ν' ανακαλύψει τους νόμους της κοινωνικής αλλαγής. Πίστευε ότι τους είχε βρει στη θεωρία του της εξέλιξης και της επανάστασης. Η θεωρία αυτή, που περιλαμβάνεται σε μια ομιλία που έδωσε ο Ρεκλύ στη Γενεύη το 1880, συγκεντρώνει μια σειρά από σκέψεις που καλλιεργούσε για χρόνια. Η ομιλία του δημοσιεύτηκε στην μπροσούρα *Εξέλιξη και Επανάσταση* (*Evolution et Revolution*), η οποία εκδόθηκε αρκετές φορές και σε διάφορες γλώσσες. Εμπλουτισμένη, δημοσιεύτηκε σε μορφή βιβλίου το 1898.[20] Το ζήτημα της εξέλιξης και της επανάστασης έγινε κομβικό στα γραπτά του και σχεδόν ό,τι έγραψε μετά το 1870 σχετίζεται μ' αυτό.

Το επιχείρημά του ήταν απλό. Κανείς δεν μπορούσε να ισχυριστεί, έλεγε ο Ρεκλύ, ότι η εξέλιξη και η επανάσταση είναι εναλλάξιμες μορφές κοινωνικής αλλαγής˙ πρόκειται, ουσιαστικά, για αλληλοδιαπλεκόμενες έννοιες. Ενώ η εξέλιξη εκπροσωπεί μια περίοδο ανάπτυξης των ιδεών και της ηθικής, δεν είναι ικανή από μόνη της να ανοίξει το δρόμο προς το μετασχηματισμό των θεσμικών δομών, αφού η αλλαγή βρίσκεται σε συνεχή αναμέτρηση με την αδράνεια. Η πίεση, ωστόσο, ενάντια στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων δεν δημιουργείται αόριστα, με τη μορφή σωματικών σοκ και επαναστάσεων. Η επανάσταση είναι, λοιπόν, λογική και φυσική συνέπεια της εξέλιξης. Η αλλαγή σύμφωνα με τον Ρεκλύ, επέρχεται με μια σειρά από εξελίξεις και επαναστάσεις και λίγο τον ενδιαφέρει αν η διαδικασία αυτή ονομάζεται εξελικτική ή επαναστατική, από τη στιγμή που ενσωματώνει στοιχεία τόσο με σταδιακό χαρακτήρα όσο και με χαρακτήρα επιτάχυνσης. Είναι, εξάλλου, μια διαδικασία που μελέτησε και υπό το πρίσμα της «διαρκούς εξέγερσης».[21]

Η επιστήμη αποτελούσε, κατά μία έννοια, ένα εργαλείο που ο Ρεκλύ χρησιμοποιούσε για να υποδείξει στον κόσμο μια κοινωνία χωρίς αφέντες. «Αγωνίζομαι γι' αυτό που ξέρω ότι είναι το σωστό», έγραφε, «επειδή έτσι διατηρώ την αίσθηση του δικαίου». Δεν τον απασχολούσε η αποτυχία των προσπαθειών του˙ «τουλάχιστον θα έχουμε ερμηνεύσει την εσωτερική φωνή».[22] Συνέβαινε, όμως, κάτι περίεργο. Παρ' όλο που ο Ρεκλύ καταδίκαζε την εφαρμογή της επιστήμης στην καπιταλιστική κοινωνία –«λανθασμένη χρήση», την αποκαλούσε– ποτέ δεν εξέταζε εις βάθος τη σημασία της επιστήμης σε μια τέτοια κοινωνία. Η ιδέα του για την επιστήμη εναρμονίστηκε με το όραμά του για την ελεύθερη κοινωνία του μέλλοντος που θα διαμορφωνόταν μέσω της αλληλοβοήθειας.

> Ξέρουμε ότι αν οι απόγονοί μας κατακτήσουν ποτέ την επιστήμη και την ελευθερία, θα το χρωστούν στη (…) διαρκή συνεργασία, στην αλληλοβοήθεια που γεννά την αδελφοσύνη.[23]

Σύντομα η διάδοση της επιστήμης έγινε συνώνυμη με την πρόοδο προς μια αναρχική κοινωνία. Στον πρόλογο για την *Κατάκτηση του Ψωμιού* του Κροπότκιν, ο Ρεκλύ έγραφε ότι η επόμενη δεκαετία θα ήταν κάτι πολύ διαφορετικό απ' αυτό που οι διάφοροι κινδυνολόγοι αποκαλούσαν «τέλος του αιώνα». Σίγουρα, επερχόταν το τέλος μιας εποχής, το παλιό θα έδινε τη θέση του στο καινούριο. Βάση της πί-

18 Reclus, Elisée, γράμμα προς ανώνυμο παραλήπτη.

19 *La Travalleur.*

20 Reclus, Elisée, *Εξέλιξη, επανάσταση και το αναρχικό ιδεώδες* (P.-V. Stock, Παρίσι, 1898).

21 Reclus, Elisée, Προς το συνέδριο της ομοσπονδίας της JURA, στο L' Avant-garde, 12 Αυγούστου 1878.

22 Reclus, Elisée, γράμμα στον Victor Buurmans, 25 Ιουλίου 1878, *Αλληλογραφία* ΙΙ.

23 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο βιβλίο του Metchnikoff *Ο Πολιτισμός και οι μεγάλοι ιστορικοί ποταμοί.*

στης όλων όσων αναζητούσαν την αλήθεια θα γινόταν η επιστήμη, πράγμα που θα τους έστρεφε αναμφίβολα προς τον αναρχισμό. Σ' όλα τα επίπεδα έμελλε να γίνουν θετικές αλλαγές: «η αναρχική κοινωνία ανθεί εδώ και πολύν καιρό» –στη σκέψη που είναι απαλλαγμένη από δόγματα, στην ανεξάρτητη έρευνα, στην άρνηση της υποταγής στην εξουσία. «Όλα αυτά είναι αναρχικά, αν δεν το έχουμε συνειδητοποιήσει ακόμη».[24]

Ο Ρεκλύ έφτασε να ερμηνεύσει κάθε πράξη εξέγερσης με τους όρους ης εξιδανικευμένης του αντίληψης για μια κοινωνία βασισμένη στην επιστήμη. Θεωρούσε, για παράδειγμα, ότι οι «μηδενιστές» στη Γαλλία στις αρχές της δεκαετίας τον 1890 βρισκόταν στα όρια μεταξύ ενστίκτου και συνειδητότητας. Εκπροσωπούσαν την ενστικτώδη αγωνία για δίκιο που χαρακτήριζε τις περασμένες επαναστάσεις και την έλλογη επανάσταση του μέλλοντος. Έθιγαν, επίσης, τα λάθη του παρελθόντος, λάθη απ' τα οποία θα 'πρεπε να μάθουμε. Μέχρι στιγμής, οι επαναστατικές δυνάμεις δεν είχαν καταφέρει να θριαμβεύσουν απόλυτα, είπε το 1898, επειδή καμία επανάσταση δεν ήταν πλήρως ορθολογική. Το 1848 πάρα πολλοί χωρικοί ήταν απροετοίμαστοι. Το 1871, το μισό μόνο Παρίσι και οι βιομηχανικές περιοχές ήταν επαναστατικές, γι' αυτό και η κομμούνα κατέληξε σ' ένα λουτρό αίματος. Δεν αρκούσε να επαναλαμβάνουμε τις παλιές συνταγές με την ελπίδα ν' αναζωπυρώσουμε το επαναστατικό πάθος, αφού η επιτυχία εξαρτιόταν από την ανάπτυξη «συνειδητών» δυνάμεων. «Πρέπει πρώτα να συμβεί η μεταβολή στα μυαλά και στις καρδιές κι ύστερα να τεντωθούν οι μυς για να πραγματωθεί η ανατροπή».[25]

Η μάχη για το σοσιαλισμό δεν συνίσταται μόνο στη συνειδητοποίηση της καταπίεσης, μα και στην κατανόησή της. Ο Ρεκλύ πίστευε πως, αφού κανείς δεν ήθελε να εξαπατάται, μόλις οι άνθρωποι μάθαιναν την αλήθεια θα την διεκδικούσαν αγωνιστικά. Θεωρούσε αυτονόητο ότι όσο πιο επίμονα εξετάζονταν και καταστρέφονταν οι φόβοι και οι προκαταλήψεις, τόσο πιο ανίσχυρες θα γίνονταν οι δυνάμεις τις αντίδρασης και τόσο λιγότερη αντίσταση θα προέβαλαν ενάντια στην επανάσταση. Κάποια στιγμή στο εγγύς μέλλον, το μόνο που θα 'χε μείνει θα 'ταν μια χούφτα άπληστων καπιταλιστών που θα 'χε ν' αντιμετωπίσει τις ορδές του συνειδητοποιημένου λαού, γεμάτου ιερή αγανάκτηση.[26]

Για τον Ρεκλύ, όπως μαρτυρεί ένας φίλος, «η επιστήμη και η γνώση δεν ήταν μια υπόθεση αφηρημένη, μια ασχολία του ήσυχου σπουδαστηρίου, αλλά μια πραγματικότητα εφικτή και χρήσιμη για την ευημερία όλων».[27] Η πεποίθησή του αυτή τον οδήγησε στη διάκριση μεταξύ της επιστήμης που από τη φύση της ανήκε σε όλους τους ανθρώπους και της επιστήμης που χρησιμοποιείται στην καπιταλιστική κοινωνία, μια επιστήμη διαστροφική, όπως την αποκαλούσε. Επεσήμανε συνεχώς τις απάνθρωπες συνέπειες των εφαρμογών της επιστήμης στα εργοστάσια, όπου ο καταχρηστικός διαχωρισμός της εργασίας εξυπηρετούσε απλώς την αύξηση των κερδών. Παράλληλα, παρατηρούσε ότι στα πανεπιστήμια οι μελλοντικοί καταπιεστές είναι ταυτόχρονα θύματα μιας απάνθρωπης διαδικασίας, αφού το εκπαιδευτικό σύστημα, για να εξασφαλίσει τη διαιώνισή του, ενθαρρύνει το κυνήγι της καριέρας και τον οπορτουνισμό. Εκλείπει εντελώς το ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη και το κοινωνικό ζήτημα, και οι φοιτητές στερούνται ακόμα και τη χαρά της μάθησης. Ενώ οι φυσικές, οι μαθηματικές και οι κοινωνικές επιστήμες συμβάλλουν στην κατανόηση των πραγματικών και των δυνητικών συνθηκών της ανθρώπινης ύπαρξης, η επιστημονική εξειδίκευση στην καπιταλιστική κοινωνία αδιαφορεί για την κοινωνική ενημερία.[28] Ο Ρεκλύ, από τη δεδομένη του θέση, το μόνο που μπορούσε να αντιπροτείνει ήταν η επιστήμη και η εξειδίκευσή της να τεθούν στην υπηρεσία της ανθρωπότητας και όχι των καπιταλιστι-

24 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του ψωμιού.*

25 Reclus, Elisée, *Εξέλιξη, επανάσταση και το αναρχικό ιδεώδες.*

26 Ό.π.

27 Ramus, Pierre, "Εις ανάμνησιν του Ε. Ρεκλύ, στο Ishill, Joseph, *Elisée and Elie Reclus: In Memoriam* (Oriole Press, Berkeley Heights, N.J., 1927).

28 Reclus, Elisée, *Το ιδανικό και η νεότητα* (Βρυξέλλες, 1894).

κών θεσμών.

Την τελευταία δεκαετία της ζωής του ο Ρεκλύ δίδασκε γεωγραφία στο Νέο Πανεπιστήμιο των Βρυξελλών. Οι φήμες ότι θα κήρυττε τη διδασκαλία του αναρχισμού κατέρρευσαν σύντομα. Παρ' όλη τη λάσπη που έριχνε ο τύπος εξαιτίας της δηλωμένης συμπάθειας του Ρεκλύ προς τους «μηδενιστές», δεν υπήρχε λόγος ανησυχίας: ο Ρεκλύ ποτέ δεν θα καταδεχόταν να γίνει προπαγανδιστής˙ θεωρούσε τον αναρχισμό αποκάλυψη μιας επιστημονικής αλήθειας. Αν λοιπόν ίσχυαν τα επιχειρήματά του θα επαληθεύονταν και με την επιστημονική μέθοδο. Αν πάλι δεν ευσταθούσαν απόλυτα, η επιστήμη θα αποκάλυπτε τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να βελτιωθούν. Ως κύριος ομιλητής στην τελετή έναρξης του Νέου Πανεπιστημίου τον Οκτώβριο του 1895 όρισε τον «κοινό στόχο» όσων συνδέονταν μ' αυτό.

> Η επιστήμη όπως την αντιλαμβανόμαστε και όπως ζητούμε να την ερμηνεύσουμε, κατέχει τον ανώτατο ενωτικό κρίκο και βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με την ανθρώπινη σκέψη. Ένας άλλος δεσμός μεταξύ των μελών του πανεπιστημίου γεννάται από την κοινότητα της μεθόδου, την αδιάσειστη επιμονή να μην εξάγει κανείς συμπεράσματα που δεν προκύπτουν από την παρατήρηση και το πείραμα και να παραμερίζει κανείς κάθε προκατάληψη, κάθε αντίληψη παραδοσιακή ή μυστικιστική. Μετρούμε, τέλος, έναν τρίτο δεσμό, αυτόν που μαθητές και δάσκαλοι θα πλέξουν με την αγάπη τους για την αλήθεια και την υψηλοφροσύνη τους για ειλικρινή και αμερόληπτη μελέτη.[29]

Το μόνο που χρειαζόταν ήταν να ενθαρρύνει τους φοιτητές του να συμμετάσχουν στην αναζήτηση της αλήθειας μέσω της επιστήμης. Γα τον Ρεκλύ, αυτό ήταν ταυτόχρονα κι ένα κάλεσμα για επανάσταση, για την εγκαθίδρυση μιας κοινωνίας βασισμένης στην αναρχική ιδέα.

Ο αναρχικός δρόμος προς τον σοσιαλισμό δεν περνούσε ούτε από το κοινοβούλιο, ούτε από τον αναρχοσυνδικαλισμό, αλλά από τον επίπονο αγώνα να διαλυθούν οι προκαταλήψεις. Οπλισμένος με την πεποίθηση αυτή, επένδυε όλον τον ενθουσιασμό του στη μελέτη και την διδασκαλία στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Και έπαιρνε μέρος στον επιστημονικό διάλογο του καιρού του με την αίσθηση του επείγοντος. Εδώ είναι που η επιστήμη του Ρεκλύ στράφηκε εναντίον του αναρχισμού του, εναντίον των δηλωμένων του προθέσεων. Στο φυλετικό ζήτημα, για παράδειγμα. Η καλοπροαίρετη υπεράσπιση της ουσιαστικής ισότητας όλων των λαών πρόσφερε, άθελά του, επιχειρήματα υπέρ της ευρωπαϊκής επέκτασης.

Την περίοδο αυτή, η φυλετική θεωρία χρησιμοποιούταν για να στηρίξει την αντίληψη ότι τα πιο «προηγμένα» έθνη είχαν κατακτήσει την ανωτερότητά τους μεσ' από τη φυσική επιλογή και ότι η «επιβίωση των ισχυρών» απαιτούσε κι άλλες κατακτήσεις για να μη χάσει το πλεονέκτημά της. Χρησίμευε επίσης ως προειδοποίηση στα ιμπεριαλιστικά έθνη να μην αφομοιώνουν τους λαούς που υποτάσσουν, οι οποίοι, όπως λέγονταν, είχαν τη δική τους ιδιάζουσα φυλετική σύσταση που έπρεπε να αφεθεί να αναπτυχθεί ανενόχλητη στους δικούς της ρυθμούς. Ο Ρεκλύ διέκρινε, φυσικά, ότι τα επιχειρήματα αυτά ήταν κατασκευασμένα για να εξυπηρετούν τα κυρίαρχα συμφέροντα, ή ακόμα για να κατευνάσουν κάποια «φωνή συνείδησης» των ισχυρών έτσι ώστε να συνεχίσουν, εφησυχασμένοι, να εκμεταλλεύονται τους αδύνατους. Παρόμοια επιχειρήματα προστάτευαν ταξικά ή πατριαρχικά προνόμια. Στο φυλετικό ζήτημα, ο Ρεκλύ ακολούθησε μια πορεία σκέψης που είχε εισάγει ο ίδιος μισό αιώνα, περίπου, νωρίτερα. Τότε, σε αντίθεση με ανθρώπους όπως ο Gobineau, πρώτος αυτός είχε αντιτάξει στην έννοια της φυλετικής καθαρότητας την έννοια της μείξης των φυλών.[30] Αυτό που τον ενδιέφερε τώρα ήταν να καταδείξει γιατί οι άνθρωποι που ήταν ουσιαστικά «ίσοι» εκφράζονταν με τρόπο τόσο «άνισο».

Οι θέσεις του Ρεκλύ διαπνέονται από την αντίληψη ότι ο

---

29 Νέο Πανεπιστήμιο των Βρυξελλών: Εναρκτήρια τελετή της 22ας Οκτωβρίου 1895, Ομιλία του Elisée Reclus (Βρυξέλλες, 1895).

30 Fleming, Marie, *Η γεωγραφία της ελευθερίας*, κεφ. 2.

«εθνικός χαρακτήρας» καθορίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος από το περιβάλλον στο οποίο ζουν οι άνθρωποι και ειδικότερα, ότι η γεωγραφική θέση βοηθά στη διαμόρφωση κοινωνικών και πολιτικών θεσμών. Στην εισαγωγή του για τον Πολιτισμό και τους Μεγάλους Ιστορικούς Ποταμούς (La Civilisation et 1es Grands Fleuves Historiques, 1889) του Leon Metchnikoff αναφέρει ότι «το κεφάλαιο που θεωρεί σημαντικότερο απ' όλα» είναι αυτό που μιλά για την επίδραση του περιβάλλοντος στις φυλές.[31] Στα 1890 επέμενε ότι, η φύση όλων των ανθρώπων, συχνά μεταμφιεσμένη ή φαινομενικά αλλοιωμένη από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, ήταν κατ' ουσία κοινή. Όλοι θα μπορούσαν να εντοπιστούν κάπου στο φάσμα της κοινωνικής εξέλιξης και το υψηλότερο επίπεδο εξέλιξης ήταν αυτό της δυτικής Ευρώπης.

Σήμερα μας φαίνεται περίεργο πώς ο Ρεκλύ που με τόσο σθένος αγωνίστηκε ενάντια στις φυλετικές προκαταλήψεις των συντηρητικών μπορούσε, την ίδια στιγμή, να συμμερίζεται τις απόψεις τους για την ανωτερότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Σε τι θα ωφελούσε, όμως το να μεμφθούμε τον Ρεκλύ για μια προκατάληψη που οι περισσότεροι σύγχρονοί του άφησαν αναπάντητη; Όπως και ο Κροπότκιν (και ο Μαρξ), δεν δυσκολευόταν να αντλεί από την Ευρώπη τα μέτρα και τα σταθμά με τα οποία θα έκρινε τους μη Ευρωπαίους. Η προοπτική αυτή του φαινόταν λογική, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη μας και την πίστη τους στις απελευθερωτικές συνέπειες της επιστήμης. Θεωρούσε πως διαχώριζε ξεκάθαρα τη θέση του από τους ρατσιστές και τους υποστηρικτές της ευρωπαϊκής επέκτασης απλά διακηρύττοντας ότι δεν ήταν η φυλετική ανωτερότητα η αιτία για την πρόοδο της Ευρώπης και ότι, για διάφορους γεωγραφικούς και ιστορικούς λόγους, κάποιοι θεσμοί που ευνοούν την ανθρώπινη πρόοδο έτυχε να εξελιχθούν στην Ευρώπη.[32]

31 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο βιβλίο του Metchnikoff.

32 Reclus, Elisée, "Ηγεμονία της Ευρώπης", *La Societe Nouvelle*, Απρίλιος 1894.

Το πρόβλημα που απασχολούσε τον Ρεκλύ ήταν μάλλον το αν το προβάδισμα των Ευρωπαίων ήταν παροδικό ή μόνιμο. Ο αναρχισμός του δεν του επέτρεπε βέβαια να ανεχτεί την αντίληψη ότι η εγγενής ανωτερότητα των Ευρωπαίων θα τους εξασφάλιζε μια παντοτινή υπεροχή, κι έτσι βάλθηκε να αποδείξει γιατί οι παράγοντες εκείνοι που είχαν προωθήσει τα εντυπωσιακά άλματα των Ευρωπαίων είχαν παρακμάσει και δεν μπορούσαν πια να εφαρμοστούν. Σ αυτό το πνεύμα πρέπει να εντάξουμε και την άποψή του ότι ολόκληρος ο κόσμος «εξευρωπαϊζόταν». Σήμερα, πλησιάζοντας το τέλος του εικοστού αιώνα, μας προκαλεί έκπληξη το ότι ο Ρεκλύ, σε μια απεγνωσμένη του προσπάθεια να αποδείξει την ισότητα όλων των λαών, μίλησε για τη «φυσικότητα» με την οποία είχε εξαπλωθεί ο ευρωπαϊκός πολιτισμός. Σήμερα, είναι ξεκάθαρο ότι ο Ρεκλύ και οι άλλοι σοσιαλιστές του καιρού του πρόσφεραν αφελώς υποστήριξη στον δυτικό ιμπεριαλισμό, εξαιτίας του εννοιολογικού οπλοστασίου που είχαν στη διάθεσή τους. Η εκτίμηση αυτή με κανέναν τρόπο δεν μειώνει την αξία των εμπνευσμένων του ιδεών (και δεν ήταν λίγες)˙ η κριτική αυτή ασκείται στο πλαίσιο του αναρχισμού του Ρεκλύ.

Στα τέλη του 1894 ο Ρεκλύ δήλωσε ότι η δυτική Ευρώπη ήταν «το κέντρο της ισορροπίας μεταξύ των δυνάμεων τον ανθρώπινου γένους», ότι εξέπεμπε «όχι μόνο όλες τις εμπορικές οδούς, αλλά και τις ιδέες και τις επιδράσεις της κοινωνικής ζωής στη συλλογική της αλληλεγγύη». Παρ' όλο που οι αντιθέσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης ήταν ακόμη οξυμένες και σε πολλά σημεία ο συμβιβασμός τους έμοιαζε ανέφικτος, η ανάπτυξη της συγκοινωνίας και του εμπορίου συνέβαλαν σταδιακά στην «αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των ανθρώπινων φυλών που δείχνει το δρόμο προς την ένωσή τους». Στην Ινδία, για παράδειγμα η ομογενοποίηση του πληθυσμού που επέφερε η Αγγλία άμβλυνε τις αντιθέσεις και παρείχε τις προϋποθέσεις για μια ηθική ενότητα.[33] Το 1898, ο Ρεκλύ έβλεπε στο χώρο της εργασίας ενοποι-

33 Reclus, Elisée, "Ανατολή και Δύση", *Contemporary Review*, Οκτώβριος 1894.

ητικές δυνάμεις με πολλά υποσχόμενες προοπτικές. Η Ιαπωνία είχε μεταβληθεί σε ευρωπαϊκή δύναμη, «αν όχι στη γλώσσα, την ιστορία και τις παραδόσεις, σίγουρα πάντως στην τέλεια αναδιάρθρωση του διοικητικού της συστήματος, των θεσμών της, των εθίμων και των θεωριών, στην προσήλωσή της στην επιστήμη, στην ανενδοίαστη αποδοχή μιας πρακτικής βασισμένης στην παρατήρηση και την εμπειρία». Αυτό ήταν και το «γεγονός του αιώνα».[34]

Για τον Ρεκλύ, υπήρχαν αδιαμφισβήτητα σημάδια που προοιώνιζαν παρόμοιες μεταβολές στην Κίνα και σ' όλες εκείνες τις χώρες όπου οι διάφορες φυλές έρχονταν σ' επαφή με τον αρειο-ελληνο-λατινικό πολιτισμό. «Καταρρέει, λοιπόν και ο πολύ συνήθης ισχυρισμός ότι η φυλή είναι μια οριστική και αμετάβλητη κατάσταση, ότι είναι αδύνατο να υπερισχύσει οποιαδήποτε επιστημονική ή ηθική αλήθεια που να εναντιώνεται στην έννοια της φυλής». Οι αλλαγές στην Κίνα δεν συνέβαιναν στο κυβερνητικό επίπεδο, όσο εκεί που είχε πραγματικά σημασία να συμβούν: στον λαό. Τα ατμόπλοια στα ποτάμια και τα εργοστάσια στις όχθες τους ήταν οι «μηχανές της επανάστασης». Η επιστήμη είχε παρεισφρήσει και στα σχολεία και οι γνωσιολογικές της βάσεις είχαν αρχίσει να ανταγωνίζονται την ίδια την κομφουκιανή φιλοσοφία. Όσο μικρός κι αν ήταν ο αριθμός των Ευρωπαίων στην Κίνα, οι αλλοδαποί αυτοί, άσχετα με την ηθική τους ποιότητα ως άτομα, ήταν οδηγοί της μάθησης και οι προάγγελοι των ιδεών».[35]

Ο εξευρωπαϊσμός διέλυε σταδιακά την απομόνωση μεταξύ των χωρών και δημιουργούσε έναν κόσμο αλληλοσυνδεόμενο. Στο εξής η ιστορία θα ήταν παγκόσμια και θα κατέγραφε τις σχέσεις ανάμεσα στους λαούς ολόκληρου του κόσμου. Δεν θα 'χε πια νόημα, πίστευε ο Ρεκλύ, να μιλάμε για την ιστορία μιας συγκεκριμένης χώρας. Τα συμβατικά σύνορα μεταξύ των χωρών σιγά σιγά θα αίρονταν από την ορμή των περιστάσεων και ο πιο ένθερμος πατριώτης θα γινόταν «πολίτης του κόσμου».

> Παρά την αποστροφή του προς τους ξένους, παρ όλη την ταρίφα (φορολογία) που τον προστατεύει από το εξωτερικό εμπόριο, παρ' όλα τα κανόνια κι απ' τις δυο πλευρές των συνόρων, τρώει ψωμί από την Ινδία, πίνει καφέ που έχουν συλλέξει Νέγροι και Μαλαισιανοί, ντύνεται με υφάσματα από νήματα Αμερικής, χρησιμοποιεί συσκευές που είναι τα προϊόντα της συνδυασμένης εργασίας χιλιάδων εφευρετών κάθε φυλής και εποχής, έχει σκέψεις και συναισθήματα κοινά σε εκατομμύρια ανθρώπους από τη μια άκρη του κόσμου ως την άλλη.[36]

Καθώς οι επιμέρους ιστορίες συμπτύσσονται σε μία, οι άνθρωποι, επέμενε ο Ρεκλύ, άρχιζαν να αντιλαμβάνονται την κοινή τους φύση. Μπορεί, βέβαια, τα εθνικά μίση να επιβιώνουν ακόμα, οι άνθρωποι, ωστόσο, αποδέχονταν «τους ίδιους επιστημονικούς νόμους, διατυπωμένους στη γλώσσα της ακρίβειας και συνεπώς τους αναγνώριζαν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο˙ ερευνούσαν τις ίδιες θεωρητικές πηγές, τα ίδια ιστορικά πρόσωπα και καταπιάνονταν με τα ίδια πολιτικά και κοινωνικά προβήματα.[37]

> (Αυτό) είναι γεγονός πρωτίστης σημασίας, καθώς καταδεικνύει πώς η συρρίκνωση της γης που επήλθε με την πρόοδο της επιστήμης και την εξέλιξη των μέσων επικοινωνίας έχει ως συνέπεια τη διεύρυνση του μυαλού του ανθρώπου και τη γενίκευση κάθε ερωτήματος που τον απασχολεί.[38]

Αναρωτιέται κανείς κατά πόσο ένιωθε άβολα ο Ρεκλύ καταθέτοντας μια τέτοια εκτίμηση του εξευρωπαϊσμού. Εν πάση περιπτώσει, στην προσπάθειά του να βαθύνει την άβυσσο που τον χώριζε από τους υπέρμαχους του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού, πρόσθεσε ότι η συρρίκνωση αυτή του κόσμου δεν έπρεπε να χαιρετιστεί με άκριτο ενθουσιασμό, αφού μπορεί απλώς να προμήνυε ότι ένα ακόμα μεγαλύτερο ποσοστό του ανθρώπινου πληθυσμού θα έπεφτε θύμα

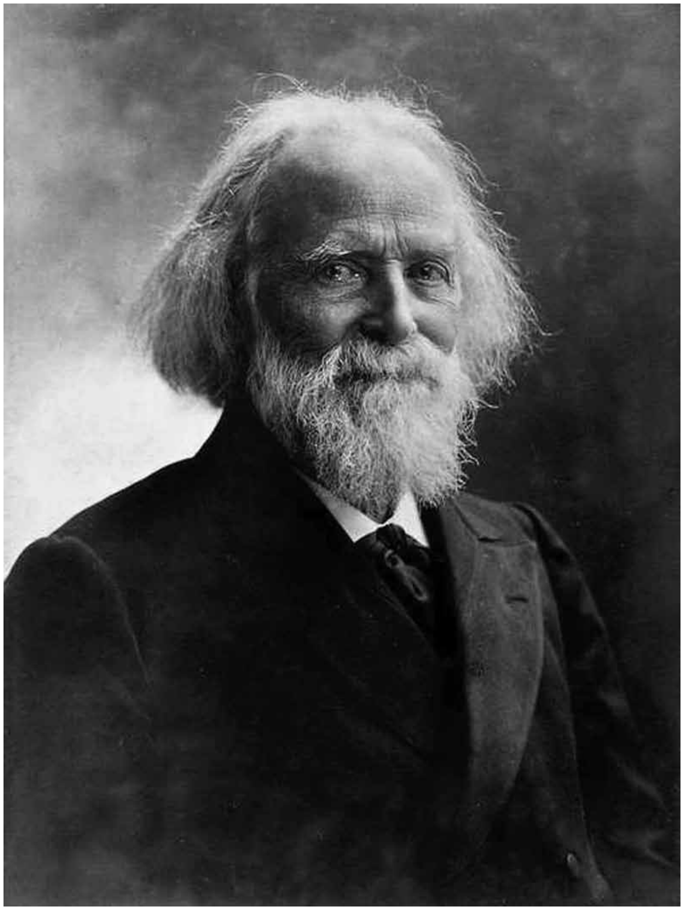
34 Reclus, Elisée, "Ο διαμελισμός της Κίνας", *Atlantic Monthly,* Σεπτέμβριος 1898.

35 Ό.π.

36 Reclus, Elisée, "Ολίγα περί ιστορίας", *La Societe Nouvelle*, Νοέμβριος 1894.

37 Ό.π.

38 Ό.π.

της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Το όραμα, εξάλλου, της παγκόσμιας σοσιαλιστικής δημοκρατίας ήταν πάντοτε ζωντανό στη σκέψη του και ήταν πεπεισμένος ότι με τους συλλογικούς αγώνες των καταπιεσμένων η καπιταλιστική εκμετάλλευση δεν θα 'ταν παρά ένα προσωρινό, άτυχο στάδιο στη πορεία της ανθρώπινης εξέλιξης. Και ήταν προς το συμφέρον της επανάστασης το ότι οι σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας θα διαδραματίζονταν πλέον στον παγκόσμιο στίβο. Όλα τα κοινωνικά ζητήματα θα μπορούσαν πια να συζητιούνται δημόσια και οι καπιταλιστές θα καταλάβαιναν επιτέλους πως είχαν να κάνουν με τους αδικημένους ολόκληρης της γης.

Στα 1870, ο Ρεκλύ είχε εκφράσει κάποια ανησυχία για την εκμετάλλευση του φθηνού, αλλοδαπού εργατικού δυναμικού από τις βιομηχανοποιημένες χώρες.[39] Το 1898 οι φόβοι του είχαν καταλαγιάσει, αφού είχε δει πόσο γρήγορα είχαν μάθει οι Κινέζοι της Νέας Υόρκης και της Βοστώνης να παζαρεύουν και να διεκδικούν μισθούς ισότιμους με αυτούς των λευκών ομολόγων τους. Το σχέδιο ανάπτυξης στην Άπω Ανατολή –κι εδώ αναφερόταν ειδικά στο ρόλο των Αμερικάνων– θα έπρεπε να αναχθεί λογικά στο ευρύτερο αίτημα για «ψωμί και δικαιοσύνη» για όλους. Για μια ακόμη φορά, ο Ρεκλύ μίλησε για το πώς μια άσχημη κατάσταση μπορεί να έχει αίσια κατάληξη αν η βούληση είναι ισχυρή. Οι άνθρωποι, όχι μόνο θα αναγνώριζαν αλλήλους ως αδελφούς, μα θα επιτάχυναν τη χειραφέτησή τους ενορχηστρώνοντας τη δράση τους ενάντια στον κοινό εχθρό. Το φυλετικό ζήτημα δεν έπρεπε να σκιάσει την υπόθεση της επανάστασης.[40]

Ο Ρεκλύ στράφηκε επίσης προς το ζήτημα της θρησκείας. Γιος καλβινιστή πάστορα, είχε κάποτε σκεφτεί να συμμετάσχει στο υπουργείο των Καλβινιστών˙ σύντομα όμως έκοψε κάθε δεσμό με τον χριστιανισμό και αρνήθηκε την εξουσία της θρησκείας. Αργά στη ζωή του, ωστόσο, αναζήτησε κάποια επιστημονική εξήγηση της αξιοσημείωτης αντοχής της θρησκείας στην ανθρώπινη εξέλιξη.

Σε μια ομιλία του στις Βρυξέλλες προσπάθησε να εντάξει τη θρησκεία στη γενική παγκόσμια εξέλιξη. Ανατρέχοντας στις πρώιμες μορφές της, τις προλήψεις και το φόβο του αγνώστου, ερμήνευσε τον τρόπο που, με το πέρασμα του χρόνου, οι προλήψεις περνούν στους μύθους και τα σύμβολα και παγιώνονται σε δόγματα και θεολογίες. Υπό την

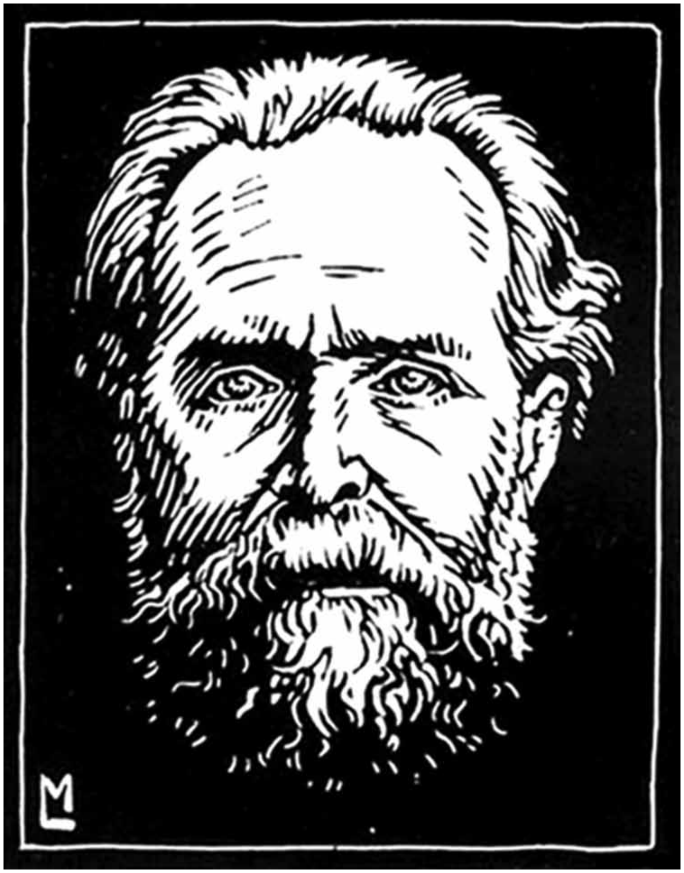
39 Reclus, Elisée, "Η Διεθνής και οι Κινέζοι", *La Travalleur,* Νοέμβριος 1894.

40 Reclus, Elisée, "Ο διαμελισμός της Κίνας", ό.π. και "Η Κίνα και η ευρωπαϊκή διπλωματία", *L' Humanite nouvelle*, Σεπτέμβριος 1900.

αυστηρά ετυμολογική τους έννοια,[41] οι προλήψεις περιγράφουν τα συναισθήματα και τις ιδέες που επιζούν στους αιώνες˙ το παιδί είναι προληπτικό επειδή «κάθε άνθρωπος εξελίσσεται όπως εξελίσσεται και η ανθρωπότητα». Η σύγχρονη, ωστόσο, κοινωνία, επέμενε ο Ρεκλύ, γινόταν όλο και πιο έτοιμη να απαλλαχθεί από τέτοια στοιχεία που έχουν καταφέρει να επιβιώσουν. Η καταγωγή και η εξέλιξη της θρησκείας έπρεπε να μελετηθούν επιστημονικά και να διαρρηχθεί το πεδίο της, έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί ευκολότερα η επίθεση της επίσημης θρησκείας.[42]

Όπως μας δείχνει αυτή η ανάλυση, ο Ρεκλύ αφομοίωσε άκριτα μια σειρά από υποθέσεις και οργανωτικές αρχές της κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής έρευνας του τέλους του δεκάτου ενάτου αιώνα. Στη ρίζα της έρευνας αυτής βρίσκεται η εξίσωση της οντογένεσης και της φυλογένεσης και η αντίληψη ότι τα στάδια της ωρίμανσης του ατόμου είναι ανάλογα με τα στάδια της ωρίμανσης του ανθρώπινου γένους. Όταν αυτό ζευγαρώνει με την πεποίθηση ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και η επιστήμη του αποτελούν το απόγειο της ανθρώπινης εξέλιξης, είναι ευκολότερο να καταλάβουμε πώς η εμπειρία του ενήλικα ευρωπαίου άντρα παγκοσμιοποιείται ως μέτρο των επιτευγμάτων όλων των κοινωνιών.

Δεν θα μπορούσαμε, βέβαια, να ‘χουμε την απαίτηση ο Ρεκλύ να έχει αναπτύξει αυτόν τον προβληματισμό. Από μια μεταγενέστερη οπτική γωνία κρίνουμε σήμερα πόσο επικίνδυνη είναι η αβασάνιστη πίστη στην επιστήμη που υιοθέτησε ο Ρεκλύ και οι σύγχρονοί του. Να σημειωθεί, μάλιστα, ότι ο Ρεκλύ έφτασε σ’ ένα σημείο όπου αναρχισμός, θρησκεία και επιστήμη μόλις που διακρίνονταν το ένα από το άλλο. «Επαγγελλόμαστε μια νέα πίστη», είπε το 1892, «και όταν αυτή η πίστη, που είναι μαζί και επιστήμη, γίνει η πίστη όλων όσων αναζητούν την αλήθεια, θα βρει τη

θέση της στον πραγματικό κόσμο, αφού ο πρώτος νόμος της ιστορίας είναι ότι η κοινωνία διαμορφώνεται σύμφωνα με τα ιδεώδη της».[43]

Η σύνδεση θρησκείας και σοσιαλισμού, ιδιαίτερα στην περίπτωση τον Ρεκλύ, είναι μια παλιά ιδέα και πολύ πρόσφατα αποδείχθηκε πως είναι πολύ πιο περίπλοκη απ’ όσο πιστευόταν. Σήμερα, μπορούμε πια να θέσουμε το ερώτημα γιατί σοσιαλιστές σαν τον Μαρξ και τον Ρεκλύ πίστεψαν στην επιστήμη η οποία διακήρυττε το ίδιο το σύστημα που πολεμούσαν. Ο Ρεκλύ, ως αναρχικός, ήταν πιο προσεκτικός

41 Superstition, από το λατ. super (υπέρ) και το λατ. sto (τίθημι).[Σ.τ.Μ.]

42 Reclus, Elisée, “Η διαμόρφωση των θρησκειών”, διάλεξη στο Σχολείο Ελεύθερων Σπουδών (Βρυξέλλες, 1894).

43 Reclus, Elisée, Πρόλογος στο Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του ψωμιού.*

από τον Μαρξ και αποκήρυξε κάθε δρόμο προς το σοσιαλισμό που θα μπορούσε να αποβεί υπέρ του καπιταλιστικού κράτους˙ συμφωνεί, ωστόσο, με τον Μαρξ στο ότι οικειοποιήθηκε τη φιλελεύθερη αστική άποψη ότι η επιστήμη είναι ο αμερόληπτος διαιτητής του δικαίου και του άδικου. Η θρησκευτική προέλευση του Ρεκλύ αποκτά ίσως πρόσθετη βαρύτητα όταν διακηρύττει «μια νέα πίστη... που είναι ταυτόχρονα και επιστήμη». Τώρα δικαιολογούμε τη δυσπιστία του Μπακούνιν όταν ο Ρεκλύ του έλεγε πως αντί να μεμψιμοιρεί για την απώλεια του επαναστατικού ενστίκτου από τις μάζες θα 'πρεπε να τον καθησυχάζει το «μεγάλο επιστημονικό κίνημα της εποχής».

Πριν από κάποια χρόνια είχα πει πως η μεγάλη έμφαση που είχε δοθεί στον Μπακούνιν είχε αποπροσανατολίσει τη ριζοσπαστική ιστοριογραφία από το καίριο ζήτημα της «επιστημονικής» κατεύθυνσης που εισήγαγαν στον αναρχισμό ο Ρεκλύ και ο Κροπότκιν στο τελευταίο τέταρτο του δέκατου ένατου αιώνα. Θα 'θελα να προσθέσω ότι η μαρξιστική ρητορική συνέβαλε κατά ένα μεγάλο μέρος στον εξορισμό των αναρχικών στη σφαίρα του «μη – επιστημονικού» που με τη σειρά του χαρακτήρισε τους αναρχικούς ως «ουτοπιστές» και «χιλιαστές». Σχολιάζοντας τη θέση που είχα διατυπώσει τότε, ο Frank Harrison έγραψε ότι «επιστήμονες σαν τον Ρεκλύ και τον Κροπότκιν ουσιαστικά τεκμηριώνουν το επιχείρημα τον Μπακούνιν».[44]

Θα πρότεινα να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι σε απόψεις που θεωρούν πρόοδο τα βήματα του Κροπότκιν και του Ρεκλύ. Αντί να βλέπουμε τον Μπακούνιν στο κατώφλι της υπεράσπισης της επιστήμης, ας αναγνωρίσουμε τη διορατικότητα στην καχυποψία του απέναντί της, σε μια εποχή που όλα γύρω του εξυμνούσαν τις αρετές της. Οι απόψεις του Μπακούνιν κάθε άλλο παρά ανεπίκαιρες ή «εκτός θέματος» είναι σήμερα. Σε πολλά θέματα συναντούν και τους σύγχρονους προβληματισμούς για την απουσία της κριτικής στην επιστήμη του προηγούμενου αιώνα. Μα ο Μπακούνιν δεν ήταν που προειδοποιούσε πως: «Οι μεταφυσικοί και οι θετικιστές, οι πρωταθλητές της επιστήμης, στο όνομα της οποίας πιστεύουν ότι είναι οι εκλεκτοί να υπαγορεύσουν τους νόμους της ζωής, είναι όλοι τους –είτε το ξέρουν είτε όχι– αντιδραστικοί»; Η στροφή προς την επιστήμη του Ελιζέ Ρεκλύ και του Πιοτρ Κροπότκιν αποτελεί σταθμό του ευρωπαϊκού αναρχισμού και θα πρέπει να εξετάσουμε τις συνέπειες και τις επιπλοκές του. Μπορούμε, ταυτόχρονα, να δούμε τις επιφυλάξεις απέναντι στην επιστήμη που ο Ρεκλύ άφησε ανεξερεύνητες υπό το φως της εξουσίας που ασκεί η επιστήμη σήμερα.

μετάφραση: Λία Γυιόκα

44 Harisson, Frank, *Το σύγχρονο κράτος: μια αναρχική ανάλυση* (Μόντρεαλ, 1983).

Κυκλοφορία ελευθεριακών ιδεών

Γιόκαρης, Βασίλης, Κολέμπας, Γιώργος, *Κοινωνικοποίηση – Η Διέξοδος από τις Συμπληγάδες του Κρατισμού και της Ιδιωτικοποίησης*, Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα, 2012, σ. 192: Η πρόταση για κοινωνικοποίηση της παραγωγής και της παροχής υπηρεσιών έρχεται να διεμβολίσει το δίπολο που υπάρχει μεταξύ της κρατικής και ιδιωτικής οικονομίας, το οποίο έχει κυριαρχήσει εδώ και πολλές δεκαετίες στη ζωή μας. Ουσιαστικά, μία τέτοια προοπτική έρχεται να συμβάλει στην αδήριτη ανάγκη των σημερινών αδιεξόδων στα οποία έχουν επέλθει οι κοινωνίες. Έτσι λοιπόν, η κοινωνικοποίηση, ως διαδικασία διαμόρφωσης μίας ευρύτερης κοινωνικής οικονομίας, μπορεί να αποτελέσει σήμερα έναν τρόπο διεύρυνσης όχι ενός βάρβαρου αλλά πιο «λαϊκού καπιταλισμού» αλλά το σημαντικότερο μπορεί να ξεπεράσει τέτοιες λογικές, αν το επιβάλει ένα ισχυρό κοινωνικό ρεύμα, και να θέσει τις προϋποθέσεις για τη μετάβαση σε ένα εντελώς διαφορετικό οικονοπολιτικό σύστημα οργάνωσης και χειραφέτησης της κοινωνίας. Οι προσεγγίσεις επομένως αυτού του ενδιαφέροντος βιβλίου ενδιαφέρουν λοιπόν ένα μεγάλο εύρος κοινού, το οποίο κινείται είτε στο ανταγωνιστικό κίνημα είτε σε θεσμικές διαδικασίες κυρίως της λεγόμενης τοπικής αυτοδιοίκησης.

Λάμπος, Κώστας, *Άμεση δημοκρατία και αταξική κοινωνία, Η μεγάλη πορεία της ανθρωπότητας προς την κοινωνική ισότητα και τον ουμανισμό*, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 507: Σημαντική δουλειά που αποτυπώνει όλα τα αμεσοδημοκρατικά εγχειρήματα από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα. Σε αντίθεση με άλλες μελέτες που όταν αναφέρονται στην άμεση δημοκρατία αρκούνται σε αναφορές στην αρχαία Αθήνα, την παρισινή κομμούνα και την εμφυλιοπολεμική Καταλωνία, ο Λάμπος αναδεικνύει λιγότερο γνωστές στο ευρύ κοινό απόπειρες. Βέβαια ο Λάμπος δεν περιορίζεται μόνο σε αμεσοδημοκρατικές απόπειρες, αλλά προσανατολίζεται σε ευρύτερα αταξικά ή αποκαλούμενα «ουτοπικά» προτάγματα, γι' αυτό στο βιβλίο του χωρούν αναφορές ακόμα και στην Πολιτεία του Πλάτωνα. Σε κάθε περίπτωση το βιβλίο του Λάμπου μπορεί να λειτουργήσει ως ένας «εγκυκλοπαιδικός οδηγός» για τα μη ιεραρχικά επαναστατικά κινήματα.

Lafargue, Paul, Πολ, *Η θρησκεία του κεφαλαίου*, μτφρ. Νίκος Β. Αλεξίου, Άντα Γαρμπή, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 2011, σ. 76: Μια ειρωνικά αστεία σάτιρα του Λαφάργκ, στην οποία επιτίθεται στην αστική τάξη και στην παράλογη λατρεία της στη «θρησκεία» του κεφαλαίου. Ζητήματα με τα οποία ασχολείται στο πιο γνωστό του βιβλίο, το *Δικαίωμα στην Τεμπελιά*, τα επαναφέρει και εδώ με διαφορετικό (ίσως και πιο ενδιαφέροντα) τρόπο, χρησιμοποιώντας ένα κάπως «βιβλικό» στυλ για να παραθέσει τα πρακτικά ενός υποθετικού Διεθνούς Συνεδρίου που συντάσσει τη μορφή της νέας θρησκείας. Μία θρησκεία, η οποία θα αποτελέσει ταυτόχρονα και το τέλος της Ιστορίας. Κεντρική μορφή ο «μισθωτός» που περιμένει την ανταμοιβή στη μετά θάνατον ζωή: «*... Μετά το θάνατο, το Κεφάλαιο θα με αφήσει να κάτσω και να ξαποστάσω...*».

Breda, Andrea, Staid, Andrea, Ibañez, Tomás, Seda, Antonio, Colombo, Eduardo, *Επανάσταση;*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2012, σ. 64: Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει ορισμένες από τις εισηγήσεις που έγιναν στα πλαίσια ενός σεμιναρίου που διοργάνωσε το Κέντρο Ελευθεριακών Μελετών στο Μιλάνο, τον Δεκέμβριο του 2010. Κύριο αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί η σύγχρονη σχέση του αναρχισμού με την έννοια της επανάστασης. Μεταξύ αυτών, ενδιαφέρου-

σα είναι η εισήγηση του Ed. Colombo και ακόμα πιο ενδιαφέρουσα εκείνη του T. Ibañez.

Rubel, Maxililien, *Ο Μαρξ θεωρητικός του αναρχισμού*, μτφρ. Γ. Πετροβουνιώτης, Ασύμμετρη Απειλή, Αθήνα, 2012, σ. 96: Το κείμενο αυτό του M. Rubel έρχεται να επανεκδοθεί ύστερα από πολλά χρόνια από τις εκδόσεις της Ασύμμετρης Απειλής. Σε αυτό το κείμενο, ο Rubel διερευνά τις πιο ελευθεριάζουσες και αντικρατικές προσεγγίσεις στα γραπτά του Μαρξ, επιχειρώντας να καταδείξει πως η ουσιαστική σκέψη του Μαρξ γύρω από την έννοια του κομμουνισμού σχετίζεται πολύ περισσότερο με την ελευθεριακή παράδοση σκέψης παρά με τις μετέπειτα ερμηνείες πάνω στις οποίες στηρίχτηκαν οι «λαϊκές δημοκρατίες» του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ και όχι μόνο. Στην παρούσα έκδοση, περιλαμβάνεται ως επίμετρο και ένα κείμενο των Φ. Κατέβα και Θ. Μπέλτσιου, το οποίο αναδημοσιεύεται από το εικοστό τεύχος της Ευτοπίας.

Colombo, Eduardo, *Αλλάζοντας παράδειγμα*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2011, σ. 96: Ο Εντουάρντο Κολόμπο έχοντας μια ιδιαίτερα συγκροτημένη συνείδηση του παρόντος και της ιστορίας, προσπαθεί στο βιβλίο αυτό, όχι μόνο να καταγράψει την ιστορική κίνηση της αλλαγής παραδείγματος που λέγεται αναρχισμός, αλλά και να συμβάλλει στην σε βάθος απομυθοποίηση εννοιών και τάσεων που ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος έχει μυστικοποίησει - διαστρεβλώσει, συχνά οδηγώντας στην παρανόηση. Εξετάζει λοιπόν έννοιες όπως κοινωνική υποχρέωση, καθήκον υπακοής, αρχή, αναρχία, θεσμοί, κράτος, ιεραρχία, κυριαρχία, ελευθερία, μέσα σε διαφορετικό κάθε φορά πλαίσιο, για να εξηγήσει ότι η ιστορία και η πορεία των ριζοσπαστικών κινημάτων περιστρέφεται γύρω από τη διαμάχη όχι μόνο των ερμηνειών αλλά και της διεκδίκησης του μονοπωλίου της αποκλειστικής ερμηνείας των παραπάνω εννοιών.

Ευχαριστούμε τις εκδόσεις Δαίμων του Τυπογραφείου, Εκδόσεις των Συναδέλφων, Ελεύθερος Τύπος *και* Νησίδες *για την προσφορά νέων εκδόσεών τους στην Ευτοπική Βιβλιοθήκη. Θα θέλαμε, με την ευκαιρία αυτή, να υπενθυμίσουμε ότι μπορείτε να αποστέλλετε τις εκδόσεις σας στην ταχυδρομική θυρίδα του περιοδικού, ώστε αυτές να ενταχθούν στο δυναμικό της βιβλιοθήκης. Ευελπιστούμε ότι σε κάποιο ορισμένο χρονικό διάστημα η Ευτοπική Βιβλιοθήκη θα διαθέτει και πάλι δικό της χώρο προκειμένου να λειτουργεί ανοιχτά σε τακτική βάση.*

Η Ευτοπία ξανοίγεται και σε άλλες σελίδες…

Τον Δεκέμβρη που μας πέρασε ήρθε να προστεθεί στα αρκετά και αξιόλογα εκδοτικά εγχειρήματα που παρέχουν πεδίο έκφρασης στην ελευθεριακή σκέψη στην Ελλάδα, και αυτό της Ευτοπίας, με στόχο τον εμπλουτισμό της συζήτησης γύρω από το περιεχόμενο και τις μορφές οργάνωσης που μπορεί να λάβει σήμερα η έννοια της αυτόνομης και αυτό-οργανωμένης κοινότητας-κομμούνας αλλά και την ανάδειξη λιγότερο γνωστών πτυχών της ιστορίας του ελευθεριακού προτάγματος. Αυτό που οδήγησε την Ευτοπία να επεκτείνει την παρουσία της και στις προθήκες των βιβλίων ήταν η ανάγκη, υπαρκτή όλα τα προηγούμενα χρόνια, να παρουσιαστούν κείμενα που είναι αφενός πολύ μεγάλα για να χωρέσουν στην ύλη ενός περιοδικού και αφετέρου ιδιαίτερα σημαντικά για να περιοριστεί η παρουσία τους στην περιοδική κυκλοφορία ενός εντύπου.

Το βιβλίο που εγκαινίασε το εκδοτικό εγχείρημα της Ευτοπίας, ενταγμένο στη σειρά Σύγχρονη Ελευθεριακή Σκέψη, είναι το βιβλίο του Amedeo Bertolo *Πέρα από τη Δημοκρατία: Αναρχία.*

Ο Amedeo Bertolo έχει εργασθεί ως λέκτορας στο πανεπιστήμιο του Μιλάνου. Συμμετέχοντας ενεργά στο αναρχικό κίνημα της Ιταλίας, αποτελεί περίπτωση ακαδημαϊκού του οποίου οι απόψεις δεν διαμορφώνονται αποκλειστικά σε ένα πλαίσιο διαλόγου με κείμενα άλλων στοχαστών αλλά κυρίως κάτω από το πρίσμα της ριζοσπαστικής και ελευθεριακής δράσης και πράξης. Τα τρία σημαντικά άρθρα, που απαρτίζουν το βιβλίο, συνοδεύονται από πρόλογο του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση.

Στο πρώτο άρθρο, με τίτλο «Οι φανατικοί της ελευθερίας», ο Ιταλός συγγραφέας επιχειρεί να διερευνήσει το περιεχόμενο της έννοιας της ελευθερίας από μια αναρχική σκοπιά. Θεωρεί τον αναρχισμό ως κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς του Διαφωτισμού, κάτι που του επιτρέπει να μπει σε διάλογο γύρω από την έννοια της ελευθερίας με άλλα ρεύματα (φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός) και να τα συναντήσει σε μια «ουδέτερη» περιοχή. Για τον Bertolo, η ελευθερία θεμελιώνεται εκτός ορίων της λογικής ανάλυσης, είναι πάθος και άρα επιλογή. Πραγματώνεται τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα ενοποιώντας τους όρους της ανθρώπινης ύπαρξης.

Το δεύτερο άρθρο φέρει τον τίτλο «Η δημοκρατία και πέρα από αυτή» και ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο ο αναρχισμός δύναται να χρησιμοποιήσει και να διευρύνει εργαλεία και κατηγορίες της δημοκρατικής σκέψης και πρακτικής. Τασσόμενοι υπέρ μιας κοινωνικής οργάνωσης που αντιτίθεται στην ιεραρχία οι αναρχικοί προτάσσουν

μορφές αυτοκυβέρνησης όπως οι συνελεύσεις. Ο Bertolo εξετάζει τρόπους λήψης αποφάσεων (ομοφωνία, πλειοψηφία), την ιδέα της εκπροσώπησης σε ομοσπονδιακές και συνομοσπονδιακές συναρθρώσεις, τον εξουσιοδοτικό και ανακλητό χαρακτήρα της όποιας εντολής. Καταλήγει ότι ο αναρχισμός είναι μια ολιστική αντίληψη της κοινωνίας που δεν υποτάσσεται ούτε στην πολιτική ούτε στην οικονομία αλλά εγκολπώνεται διαστάσεις της ιδιωτικής (οικογένεια) αλλά και της ημιδημόσιας (εκπαίδευση, σχέσεις φύλων) σφαίρας.

Στο τρίτο άρθρο με τίτλο «Εξουσία, δύναμη και κυριαρχία», ο Bertolo επιχειρεί να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η αναρχική σκέψη την έννοια της Εξουσίας. Προτείνει να αποδοθεί ο όρος Δύναμη στη λειτουργία δημιουργίας κανόνων, αναγκαίας σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία. Όταν η δύναμη αρθρώνεται με όρους ιεραρχίας λαμβάνει την μορφή της Κυριαρχίας, μία ασύμμετρη σχέση που δηλώνει το προνόμιο κάποιων σε βάρος κάποιων άλλων.

Η πρώτη έκδοση του βιβλίου εξαντλήθηκε και το βιβλίο σύντομα θα επανεκδοθεί.

Το βιβλίο του Andrea Staid *Arditi del Popolo: Ο πρώτος ένοπλος αγώνας ενάντια στο φασισμό, 1921-1922* είναι το δεύτερο βιβλίο των εκδόσεων Ευτοπία. Πρόκειται για την άγνωστη ιστορία της ιταλικής μαχητικής αντιφασιστικής οργάνωσης Arditi del Popolo(AdP), άγνωστης, αφού η κυρίαρχη ιστορία αποφάσισε σχεδόν να διαγράψει αυτό το κίνημα από τις σελίδες της. Το βιβλίο του Andrea Staid δείχνει ξεκάθαρα όχι απλώς ότι η έκβαση των γεγονότων επιβεβαίωσε τις θεωρητικές τοποθετήσεις των αναρχικών της εποχής, όπως του Μαλατέστα (καταρρίπτοντας ταυτόχρονα όλες τις μαρξιστικές θέσεις και προβλέψεις), αλλά και ότι στην πράξη ο αναρχικός χώρος ήταν το μόνο πολιτικό κομμάτι που στήριξε ολόψυχα και ξεκάθαρα τον αντιφασιστικό αγώνα συμμετέχοντας -συλλογικά και ατομικά- σε αυτόν. Η σύντομη αυτή μελέτη της ιστορίας των AdP δεν καταλήγει στο να προσδιορίσει στο ποιοι ακριβώς ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στην ήττα του αντιφασιστικού αγώνα, αναδεικνύει όμως θεωρητικά ζητήματα καθώς και ζητήματα τακτικής, χρήσιμα για μία συγκυρία σαν τη σημερινή. Να σημειώσουμε ότι στην ελληνική βιβλιογραφία απουσίαζε κάθε αναφορά στους AdP, μέχρι τον Ιούλιο του 2012, οπότε εκδόθηκε από το Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο ένα βιβλίο του ακαδημαϊκού Tom Behan για το ίδιο θέμα. Ο Behan, αν και ιδιαίτερα οξυδερκής στην ανάλυσή του περί φασισμού και ιδιαίτερα αναλυτικός στις αναφορές του γύρω από την άθλια στάση του ιταλικού Σοσιαλιστικού και Κομμουνιστικού κόμματος της εποχής, καταφέρνει την ίδια στιγμή να υποβιβάσει, και σε κάποιες περιπτώσεις να αγνοήσει πλήρως, τόσο την αναρχική παράδοση στην Ιταλία, όσο και τη συμβολή του αναρχικού κινήματος στον αντιφασιστικό αγώνα του ‘21-‘22.

Αποσπάσματα από μια συνέντευξη με τον Στέργιο Κατσαρό

«Αν ήμουνα περήφανος για τη γενιά του '64,
είμαι πολλαπλάσια περήφανος για τη σημερινή νεολαία»

Ευτοπία: *Στέργιο, ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο το οποίο είναι σχεδόν αγνοημένο από το σύνολο της αριστεράς, είναι οι νεολαιίστικες ομάδες που οδήγησαν στη Νεολαία Λαμπράκη, οι μορφές οργάνωσής τους και ο βαθμός στον οποίο αυτές οι ομάδες ήταν αυτόνομες ή εξαρτημένες από τις επίσημες αριστερές οργανώσεις. Θα μπορούσες να μας πεις αν αυτές οι ομάδες έχουν κάποια κοινά στοιχεία με τους σημερινούς αυτοδιαχειριζόμενους χώρους που είναι οργανωμένοι κυρίως από αναρχικές και αυτόνομες πολιτικές συλλογικότητες;*

Στέργιος Κατσαρός: Οι πρώτες οργανώσεις νεολαίας που άρχισαν να εμφανίζονται ήδη από το '55, δεν ήταν επανδρωμένες κατ' ανάγκη από παιδιά ή συγγενείς αριστερών οικογενειών. Υπήρχαν κι άλλοι ευαίσθητοι αγωνιστές που συμμετείχαν. Ήταν πολύ περιορισμένες αρχικά σε αριθμό και ζούσανε στο περιθώριο και υπό συνεχείς διώξεις. Τώρα, και αντικειμενικά αλλά και υποκειμενικά, το Κόμμα, η Αριστερά, η ΕΔΑ ήταν αδύνατο να ελέγξει αυτές τις οργανώσεις. Γιατί ήταν νέοι άνθρωποι που δεν είχαν γνωρίσει την ήττα του Εμφυλίου –παρά σαν παιδιά, απ' έξω– και λίγο πολύ δεν ελέγχονταν απόλυτα. Αλλά και αντικειμενικά, η ηγεσία δεν μπορούσε να τους ελέγξει.

Οι οργανώσεις της νεολαίας της ΕΔΑ είχαν πάρει μέρος σε όλους τους αγώνες του 1963, που κορυφώθηκαν με την δολοφονία και την κηδεία του Λαμπράκη και είχαν πληθύνει αρκετά και είχαν μαζικοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό. Μέσα σ' αυτά τα γεγονότα, που οδήγησαν και στην ανατροπή της κυβέρνησης Καραμανλή, βασικό ρόλο παίξανε αυτές οι οργανώσεις. Ωστόσο, το αυθόρμητο ξέσπασμα από μεγάλο αριθμό νεολαίων που ξεσηκώθηκαν εκείνη την εποχή ήταν έξω και από τον έλεγχο της ηγεσίας της ΕΔΑ, αλλά έξω και από την επιρροή των οργανώσεων της νεολαίας της ΕΔΑ. Τώρα, απ' το '63, απ' την κηδεία του Λαμπράκη μέχρι το '64 υπήρχε μια επανάπαυση και μια περίοδος ρουτίνας, παρόλο ότι και τότε το κίνημα χτυπήθηκε επιλεκτικά: οι φοιτητές το '64, αλλά και οι εργάτες σε μια απεργία στο εργοστάσιο Καρέλια. Αυτή η περίοδος εφησυχασμού κράτησε μέχρι τον Ιούλιο του '65. Τον Ιούλιο του '65 με το βασιλικό πραξικόπημα ο κόσμος ξεσηκώθηκε αυθόρμητα. Τα Ιουλιανά ήταν εβδομήντα μέρες αγώνα και είχε συμμετάσχει το σύνολο του κόσμου, όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά και στην Θεσσαλονίκη και σε όλη την Ελλάδα. Τότε, εκείνη την εποχή ακριβώς, γίνεται μια προσπάθεια να μετατραπεί η νεολαία της ΕΔΑ σε νεολαία Λαμπράκη. Έχουμε μαζική προσέλευση στις οργανώσεις της νεολαίας της αριστεράς και τότε γίνεται η μετατροπή της νεολαίας σε νεολαία Λαμπράκη. Αυτό έφερε μια σημαντική διαφοροποίηση. Κάποιες λέσχες που δημιουργήθηκαν σε χωριά, σε συνοικίες των πόλεων είχαν διαφορετική διαδρομή ανάλογα με τις συνθήκες και με τα παιδιά που τις πλαισίωναν. Υπήρξαν λέσχες Λαμπράκηδων με καθαρά ανατρεπτικές απόψεις, αλλά υπήρχαν και λέσχες με καθαρά ρεφορμιστικές απόψεις που φτάνανε μέχρι το σημείο να πάνε να φυτέψουνε κάποια δέντρα ή να καλλωπίσουνε ή να μαζέψουνε σκου-

πίδια. Αλλά υπήρχαν και λέσχες οι οποίες είχαν μια στάση και άποψη καθαρά ανατρεπτική.

Τώρα, το ερώτημα είναι αν έχουνε κάποια σχέση με τα παιδιά που συγκεντρώνονται γύρω στα αυτόνομα στέκια. Νομίζω πως το μόνο κοινό είναι ο νεανικός αυθορμητισμός και η μαχητικότητα. Γιατί, πολιτικά, η αναρχία ήταν εντελώς άγνωστη εκείνη την περίοδο. Υπήρχε μόνο μια συγκεχυμένη ιδέα για έναν κόσμο ελεύθερο, χωρίς πολέμους, χωρίς πείνα, χωρίς καταπίεση.

Ε.: *Τόσο στα Ιουλιανά του '65 όσο και στο Πολυτεχνείο του '73, το υποκείμενο των εξεγέρσεων βγήκε απρόσμενα στο προσκήνιο, έγραψε ιστορία και αποσύρθηκε με εξίσου απρόβλεπτο τρόπο. Αναλογίες υπάρχουν και στο Δεκέμβρη του 2008. Αν και δεν παραβλέπουμε τα φανερά αποτελέσματα αυτών των εξεγέρσεων, το ερώτημα παραμένει: ποιοι είναι αυτοί που «ξεπήδησαν από το τίποτα και χάθηκαν στο πουθενά»; Αυτός ο κόσμος, αυτός ο δυναμισμός, που υπήρχε για παράδειγμα στα Ιουλιανά, φαίνεται ότι με κάποιο τρόπο ξεφούσκωσε, σαν να κόπασε ένα κύμα οργής. Αυτό μπορείς να το ερμηνεύσεις, να το εξηγήσεις γιατί έγινε;*

Στ.Κ.: Κοιτάξτε να δείτε. Με τα Ιουλιανά έχουμε μια αποκορύφωση των συνδικαλιστικών και των επιμέρους αγώνων με καθαρά πολιτική μορφή. Το κύριο αίτημα εκείνης της εποχής ήτανε αυτό που εκφράστηκε από την επίσημη αριστερά ως «εκδημοκρατισμός του κράτους». Για να καταλάβουμε τι ήταν αυτό το πράγμα: μέχρι τότε οι δομές στο ελληνικό κράτος ήταν καθαρά εμφυλιοπολεμικές. Οι άνθρωποι που είχαν επικρατήσει στον Εμφύλιο, δηλαδή οι δωσίλογοι, οι μαυραγορίτες, και όλα τα κατακάθια της ελληνικής κοινωνίας, ήταν αυτοί που με το στρατό και τα ανάκτορα, όχι ακριβώς κυβερνούσαν, αλλά καταπίεζαν ολόκληρη την ελληνική κοινωνία, ακόμα και την αστική τάξη. Αίτημα πολιτικό έβγαινε λοιπόν να μπει ένα τέρμα σ' αυτή την κατάσταση και να αντικατασταθεί με κάποια δημοκρατική διακυβέρνηση. Που αυτό σημαίνει δηλαδή να μπορείς να πηγαίνεις στο χωριό σου ή στη συνοικία σου χωρίς τον κίνδυνο να σε πάνε στο κρεβάτι νεκρό. Δηλαδή ήταν καυτά τα αιτήματα, είχανε σημασία. Αυτό το κίνημα έφτασε στην εξέγερση. Κάθε εξέγερση όμως όταν δεν μετατραπεί σε μια αποτελεσματική εξέγερση, ούτως ώστε να επιβάλει τη θέλησή της, πιστεύω ότι κατά κανόνα οδηγείται σε ήττα. Ο κόσμος κουράστηκε, απογοητεύτηκε, γύρισε στα σπίτια του. Οι οργανώσεις άρχισαν να φυλλορροούνε, και όταν έγινε το πραξικόπημα το '67 δεν κινήθηκε φυλλαράκι.

Ακολουθεί το Πολυτεχνείο, αλλά και τα γεγονότα '74-'76, αυτή η εργατική εποποιία που έδωσε τα εργοστασιακά σωματεία, που το '76 οδηγήθηκε σε υποχώρηση και ήτανε η έναρξη της μεγάλης υποχώρησης στο εργατικό κίνημα που συνεχίζεται πιστεύω μέχρι και σήμερα.

Με βάση λοιπόν τη δική μου εμπειρία, για να μην επεκταθούμε στην ιστορία, βλέπουμε ότι το κίνημα, η ταξική πάλη, έχει μια παλιρροϊκή μορφή. Κατεβαίνει ο κόσμος, ενώνεται, έχει αλληλεγγύη, έχει μαχητικότητα, αγωνίζεται στους δρόμους, ξαναεπιστρέφει. Γιατί; Πιστεύω –κάτι που δεν αληθεύει για όλες αυτές τις κινητοποιήσεις που είπαμε, αλλά τουλάχιστον για τα Ιουλιανά– ότι ο λόγος είναι πως το κίνημα δεν ολοκληρώθηκε με τη νίκη, και ο παράγοντας της νίκης είναι η εξέγερση να μετατραπεί σε ένοπλη εξέγερση. Μεγάλη κουβέντα, αλλά τελικά το ίδιο μπορείς να πει κανένας και για το Πολυτεχνείο. Δεν μπορούμε να το πούμε για την εργατική κινητοποίηση το '74-'76, ούτε για το 2008.

Το 2008 έχουμε ένα νεολαιίστικο κίνημα, ένα κίνημα αγανάκτησης για την δολοφονία ενός παιδιού. Οι στόχοι τη εξέγερσης του '08 ήταν πάρα πολύ περιορισμένοι. Στρεφόταν ενάντια στην αστυνομική καταστολή, η οποία όμως, για να λέμε την αλήθεια, ήταν επιλεκτική. Άγγιζε τη νεολαία. Δεν άγγιζε όμως ολόκληρη την ελληνική κοινωνία, όπως ήταν με τα Ιουλιανά και το Πολυτεχνείο. Η καταστολή και η καταπίεση άγγιζε ένα πολύ μικρό μέρος. Η ελληνική κοινωνία ακόμα το 2008 βρισκόταν σε λήθαργο και πίστευε πως μπορεί να αγοράσει ένα μεγαλύτερο τζιπ ή να φτιάξει ένα μεγαλύτερο σπίτι.

Ε.: *Μια που μίλησες για νεολαιίστικο κίνημα, βρίσκεις ότι*

αυτό το νεολαιίστικο κίνημα που φαίνεται από το 2006 και μετά κάπως να αναπτύσσεται στην Ελλάδα, ότι έχει κάποιες σχέσεις με το νεολαιίστικο προοδευτικό κίνημα της εποχής του '60; Πιστεύεις ότι υπάρχουν κάποιες σχέσεις; Το λέω από την άποψη ότι, μετά το 2006 φαίνεται ότι υπάρχει μια μεγαλύτερη πολιτική εγρήγορση και ίσως γι' αυτό υπήρχε και αυτή η ετοιμότητα το 2008.

Στ.Κ.: Κοιτάξτε. Πρέπει να δούμε τις εξεγέρσεις και τις άλλες μορφές αγώνα, όχι μόνο σα μορφές αλλά και απ' το περιεχόμενο που περικλείουν. Δηλαδή όσον αφορά τα πολιτικά αιτήματα, τη γενική ιδεολογική ατμόσφαιρα που επικρατεί. Όταν μιλάμε τώρα για το Πολυτεχνείο ή μιλάμε για το '74-'76 ή ακόμα για τα Ιουλιανά, πρέπει να λάβουμε υπόψη την παγκόσμια περιρρέουσα ατμόσφαιρα: ήτανε η ήττα των γιάνκηδων στο Βιετνάμ, ήταν η νίκη της αλγερινής επανάστασης, ήταν η νίκη της κουβανικής επανάστασης, ήταν ότι μπορούσαν κάποιες χώρες, όπως ήταν η Γιουγκοσλαβία, η Ινδία και η Αίγυπτος, οι λεγόμενες αδέσμευτες χώρες, να δημιουργήσουν κάτι. Σίγουρα η Σοβιετική Ένωση ήταν απωθητική για πάρα πολλούς νεολαίους, οι οποίοι πίστευαν όμως ότι τα ενενήντα εκατομμύρια των σοβιετικών προλετάριων θα ανατρέπανε αυτή την καμαρίλα και θα δημιουργούσαν μια πραγματικά εργατική δημοκρατία. Εντάξει, οι χώρες αυτές είχαν ενισχύσει ένα σωρό αντεπαναστατικά καθεστώτα, αλλά από την άλλη μεριά ήταν αναγκασμένες για να επιβιώσουνε να μιλάνε κάπως αριστερά. Υπήρχε μια ελπίδα για το μέλλον, υπήρχε ένα όραμα. Μετά το '80 αυτό το πράγμα έχει αλλάξει. Ιδιαίτερα μετά το '89 άλλαξε εντελώς. Δηλαδή άρχισε να λείπει το όραμα για το μέλλον. Άρχισε να λείπει συγκεκριμένο πρόγραμμα, συγκεκριμένο όραμα, συγκεκριμένα σχέδια, μια συγκεκριμένη προοπτική. Αυτός ο μηδενισμός και η απομεταρσίωση, που λέει και ο Μαρκούζε, που είχε αρχίσει στη Δύση, κατέκλυσε την κοινωνία. Δεν υπήρχε διέξοδος. Επομένως αυτό που επικρατούσε μέσα στη νεολαία το 2006 και μετά, ιδίως το 2008, είναι το «καταστρέφουμε απλώς για να καταστρέψουμε». Και συγκεκριμένα καταστρέφουμε τις δομές της αστυνομικής ή της κρατικής καταστολής. Δεν μπορούσε να ήταν διαφορετικά. Νομίζω ότι αυτό έχει τελειώσει.

Πάντως αυτή ήταν η μεγάλη διαφορά του 2008 με τις εξεγέρσεις που αναφέραμε προηγουμένως: είχε πολύ περιορισμένους στόχους.

Ε.: *Ποια σχέση μπορεί να έχει σήμερα ο συνδικαλισμός βάσης με τα νέα υποκείμενα αντίστασης που ξεφυτρώνουν διαρκώς στις γειτονιές μέσα από τη συγκρότηση αμεσοδημοκρατικών συνελευσιακών δομών;*

Στ.Κ.: Ναι αυτό το ερώτημα αξίζει. Πιστεύω, αν παραμείνουμε στη χώρα μας αλλά και γενικότερα στην ιστορία, είναι άλλο πράγμα ο συνδικαλισμός και άλλο η πολιτική πάλη. Πολλές φορές δε συμπέσανε. Στην Ουγγαρία το '18 η αναστολή στην επανάσταση ήταν τα συνδικάτα. Δεν ξέρω τι ρόλο παίξανε στην Βενεζουέλα τα συνδικάτα, που ήτανε μια θάλασσα μιας μάζας καταπιεσμένων που δεν είχαν στον ήλιο μοίρα. Οι εργαζόμενοι, οι πετρολέρος ιδιαίτερα, αυτοί που δουλεύανε στη βιομηχανία πετρελαίου που ήτανε και σχεδόν η μοναδική βιομηχανία στην Βενεζουέλα, ήτανε οι μόνοι που αντισταθήκανε σε κάποιες καινοτομίες, έστω δειλές, που προσπάθησε να κάνει ο Τσάβες. Εδώ στην Ελλάδα τα συνδικάτα –εκτός από τη Φεντερασιόν στην Θεσσαλονίκη όπου μπορούμε να δούμε μορφές ανεξάρτητης αυτοοργάνωσης και πρωτοβουλίας των εργαζομένων– δημιουργήθηκαν και αντικειμενικά λειτούργησαν σαν ένα όργανο του πολιτικού κόμματος, του ΣΕΚΕ ή του ΚΚΕ. Δηλαδή, το συνδικαλιστικό κίνημα, ο συνδικαλιστικός αγώνας ήταν λίγο-πολύ εξάρτημα της πολιτικής της αριστεράς. Ωστόσο, οι στόχοι που έβαλε πολλές φορές το κίνημα ήταν πολιτικοί, αλλά ήταν αντίθετοι με τους πολιτικούς στόχους της ηγεσίας του. Κι αυτό έγινε με τους οικοδόμους και το '59 και το '60. Οι οικοδόμοι εκείνη την εποχή, διαγραμμένοι από τα κρατικά συνδικάτα, ήταν ανεξάρτητο συνδικάτο και χρησιμοποιούνταν κάτω από την ηγεσία της αριστεράς, σαν ένα όργανο που ασκούσε πίεση υπέρ της πολιτικής της αρι-

στεράς. Το Δεκέμβρη του '59 και το Γενάρη του '60 όμως, ο αγώνας των οικοδόμων ήταν μεν πολιτικός αλλά δεν περιείχε μόνο τα πολιτικά αιτήματα της ηγεσίας, έβαζε και δικά του πολιτικά αιτήματα, τα οποία ήταν πιο προχωρημένα, στρεφόντουσαν ενάντια στην κρατική καταστολή. Ενώ η ηγεσία ήθελε να διαμαρτυρηθεί, οι οικοδόμοι προσπάθησαν, και εν μέρει το κατόρθωσαν, να σπάσουν την κρατική καταστολή. Ήταν η πρώτη φορά που η αστυνομία έφαγε ξύλο, ήταν η πρώτη φορά που η αστυνομία υποχώρησε και αυτό που έχει σημασία είναι ότι πάρα πολλοί αστυνομικοί παραιτηθήκαν μετά απ' αυτά τα γεγονότα. Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι οι αγώνες του '74-'76, ήτανε καταδικασμένοι από το ΚΚΕ, που πίστευε ότι κάθε αγώνας μπορούσε να οδηγήσει στην ανατροπή του Καραμανλή και στην επανεμφάνιση της δικτατορίας.

Ε.: *Σύμφωνα με κάποιες αναλύσεις της αριστεράς, η κρίση θα καταφέρει να συσπειρώσει ένα κίνημα, το οποίο με τη σειρά του θα συμβάλει στην πολιτική ενεργοποίηση των λαών, ίσως και σε επαναστατικές διαδικασίες. Ποια είναι η άποψή σου γι' αυτή τη θέση;*

Στ.Κ.: Εντελώς αντίθετη. Καταρχήν το να πεις τι θα γίνει στο μέλλον είναι λίγο δύσκολο. Συνήθως η γλαύκα της Αθηνάς πετάει στο λυκόφως. Η γνώση έρχεται εκ των υστέρων, δεν μπορούμε να προφητέψουμε. Μπορούμε βέβαια να δούμε τι έγινε στο παρελθόν, κάποιες αναλογίες, να δούμε και κάποιες τάσεις που υπάρχουν σήμερα, πού μπορούν να οδηγήσουν.

Να πάρουμε την πιο γνωστή κρίση, την κρίση του '29. Η κρίση του '29 εκτός από τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου εν πάσει περιπτώσει, το νιου ντηλ (new deal), αν και δεν ήταν απόλυτα προοδευτικό, έφερε κάποια ανακούφιση στην εργατική τάξη και στη φτωχολογιά και έσωσε κάποιες δημοκρατικές ελευθερίες οδήγησε στον φασισμό, στον ναζισμό, στον πόλεμο και στην καταστροφή. Ωστόσο η κρίση του '29 είχε και κάποια άλλα αποτελέσματα. Σε πρώτη φάση έχουμε την Ισπανική Επανάσταση, που ήταν σχεδόν αποτέλεσμα της κρίσης. Επίσης έχουμε το κύμα καταλήψεων στην Ιταλία. Βέβαια, εντάξει, που οδήγησε; Στο Μουσολίνι και στη σφαγή. Στην Γερμανία έχουμε διαδοχικές επαναστάσεις, οδηγήσαν στη δημοκρατία της Βαϊμάρης και στον Χίτλερ, στον ναζισμό. Έχουμε επίσης την εξέγερση στην Καντόνα, η οποία σφαγιάστηκε. Λέω λοιπόν πως η κρίση οδηγεί σε εξεγέρσεις, εάν όμως τελικά δεν νικήσει έχουμε μια οπισθοδρόμηση. Είχαμε μια οπισθοδρόμηση τουλάχιστον.

Τώρα αν θέλουμε να μιλήσουμε για το σήμερα: η δυνατότητα παραγωγής είναι απεριόριστη, από την άλλη μεριά όμως αυτά που παράγονται δεν είναι αγαθά, είναι εμπορεύματα. Πρέπει να πουληθούν για να παράγουν κέρδος. Για να παράγουν κέρδος, πρέπει να καταναλωθούν. Από ποιους; Απ' τη μάζα των δισεκατομμυρίων πάνω στον πλανήτη, που δεν μπορεί να τα αγοράσει; Ναι, πιστεύω, ότι η τομή που υπάρχει σήμερα είναι σημαντική. Δεν πιστεύω ότι θα ξεπεραστεί. Το σύστημα σαν τέτοιο, ο καπιταλισμός σαν κοινοβούλια και αστικές δημοκρατίες, δεν μπορεί να υπάρξει, παρά μόνο ως ολοκληρωτισμός. Πιστεύω ότι η ανθρωπότητα γενικά θα αντιδράσει. Τώρα, πώς, ποιοι είναι οι παράγοντες της νίκης της επανάστασης, δεν μπορεί να δει κανείς. Πιστεύω ότι η χώρα μας πολύ γρήγορα θα χρεοκοπήσει. Και δεν είναι ότι θα χρεοκοπήσει η αστυνομία και ο στρατός, που δεν θα χρεοκοπήσει γιατί πιστεύω ότι θα χρηματοδοτηθεί από κάποια κονδύλια απ' έξω. Δεν ξέρω πώς. Αλλά εκείνος που θα χρεοκοπήσει, είναι τα νοσοκομεία, τα σχολεία, η κοινωνική πρόνοια κι όλες οι άλλες κοινωνικές δομές που το εργατικό κίνημα πέτυχε μέχρι τώρα. Ναι, πιστεύω ότι η χώρα μας βρίσκεται στην αιχμή των καταστάσεων, των εξελίξεων που θα γίνουν σε όλον τον πλανήτη, ίσως να είναι και πειραματόζωο αυτή τη στιγμή. Όπως πιστεύω ότι μέσα στα σενάρια που έχουν σκεφτεί για το μέλλον για την Ελλάδα υπάρχει και το ενδεχόμενο της εξέγερσης και το πώς θα το αντιμετωπίσουν. Από την άλλη μεριά υπάρχει ένα κομφούζιο. Δηλαδή η κοινωνία έχει γίνει μια σάλτσα, μια σαλάτα,

μια σούπα. Η εργατική τάξη, που θα μπορούσε να παίξει ένα ρόλο, έχει διαλυθεί. Δεν πιστεύω ότι οι εργαζόμενοι στις ΔΕΚΟ και στο Δημόσιο μπορούν να παίξουν αυτό το ρόλο. Πιθανόν θα τους βρούμε απέναντί μας, αντίθετους. Η μόνη ελπίδα αυτή την περίοδο είναι η νεολαία που υπάρχει στη χώρα μας, η οποία είναι η πιο μορφωμένη, με τις μεγαλύτερες ικανότητες, με τις μεγαλύτερες εξειδικεύσεις. Αν ήμουνα περήφανος για τη γενιά του '64, η γενιά σήμερα, η νεολαία, είναι πολλαπλάσια καλύτερη από κείνη τη γενιά. Ωστόσο αυτός ο κόσμος θα μπορέσει; Γιατί δεν έχουμε ανάλογο στην ιστορία, οι άνεργοι να είναι το κυριότερο υποκείμενο των αλλαγών. Εάν μπορέσουν μέσα από ομάδες αυτοοργάνωσης, συνεύρεσης, επιτροπές όλων αυτών των ειδών, τα στέκια όλων αυτών των ειδών, εάν μπορέσουν να συνενωθούν και να αποκτήσουν μια συνείδηση του εαυτού τους. Γιατί σαν οικονομική τάξη, είναι μια συνείδηση καθαυτή, είναι μια συνείδηση αντικειμενικά υπάρχουσα, αλλά το πώς θα γίνει τάξη, πώς θα αποκτήσει συνείδηση των κοινών συμφερόντων και του κοινού της μέλλοντος, για μένα είναι ένα ερωτηματικό. Ίσως γιατί ανήκω και σε έναν άλλο κόσμο χθεσινό. Δεν είμαι σημερινός. Ναι, πιστεύω η μόνη εγγύηση είναι αυτός ο κόσμος που μπορεί να γίνει το υποκείμενο των αλλαγών.

Ε.: *Και μια τελευταία ερώτηση που έχει να κάνει με τη συνεχώς αυξανόμενη καταστολή, την οποία καταστολή τη βλέπουμε στους χώρους δουλειάς, στα σχολειά, στους δρόμους. Θέλω να μας πεις ποια πιστεύεις ότι είναι τα μέσα αντίστασης που πρέπει να χρησιμοποιήσει ο λαός.*

Στ.Κ.: Καταρχήν δεν είναι μόνο ένα ερώτημα που βασανίζει εμάς, αλλά βασανίζει και την ίδια την εξουσία. Το ίδιο το καθεστώς στη χώρα μας έχει χάσει κάθε νομιμοποίηση. Αυτό το πράγμα δεν μπορώ μόνο εγώ να το πω ή εσύ, το λένε αστοί δημοσιογράφοι, αστοί οικονομολόγοι και αστοί διανοητές. Έχουν χάσει κάθε νομιμότητα. Τώρα πώς θα αντιμετωπιστεί απ' τη μεριά τη δική μας; Μέσα απ' την εμπειρία, μέσα απ' την καθημερινή συζήτηση θα δημιουργηθούν σε όλες τις πολιτικές συλλογικότητες κάποιες μορφές αυτοάμυνας. Μέχρι το '80, σ' όλες τις οργανώσεις, τουλάχιστον της άκρας αριστεράς, υπήρχαν οι παράνομη και η νόμιμη διάρθρωση της οργάνωσης. Όλα αυτά θα πρέπει να τα ξανασκεφτούμε. Η αναγκαιότητα περιφρούρησης και αυτοάμυνας σήμερα μπαίνει σε μεγαλύτερη προτεραιότητα. Αλλά χρειάζεται πάρα πολύ προσοχή. Στο πίσω μέρος του μυαλού μου υπάρχει μια υπόνοια ότι μπορεί να προχωρήσουν σε μια προβοκάτσια ολκής. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να παραιτηθούμε αλλά η σχέση όπλων ανάμεσα σε εμάς και τους άλλους είναι μια σχέση δυναμική, δεν είναι μια σχέση στατική. Κάθε φορά θα πρέπει να παίρνει οποιεσδήποτε μορφές και να είναι τουλάχιστον αποτελεσματική σε σχέση με τη βία που δεχόμαστε. Είναι κάτι που πρέπει να βρεθεί.

Η συνέντευξη του Σ. Κατσαρού έλαβε χώρα στο Στέκι Μεταναστών, στη Θεσσαλονίκη, στις 15 Οκτωβρίου 2011 και είναι διαθέσιμη σε DVD από το περιοδικό για κινηματική χρήση.

Βιβλιογραφία Στέργιου Κατσαρού:

Εγώ ο προβοκάτορας, ο τρομοκράτης. Η γοητεία της βίας, Ισνάφι, Γιάννενα, 2008

«Ο Τσε στο ιστορικό του περιβάλλον», επίμετρο στο: Ernesto Guevara, *Ο ανταρτοπόλεμος*, Άποψη, Αθήνα, 2005

Πρόλογος στο: Xavier Cañadas Gascón, *Υπόθεση Σκάλα. Βαρκελώνη, 1978*, Ισνάφι, Γιάννενα, 2011

In the dark times
Will there also be singing?
Yes, there will also be
singing
about the
dark
times

Προηγούμενα τεύχη της Ευτοπίας

Τεύχος 1 - Μάρτης 1999

- *Για να γίνουν πράξεις πρέπει πρώτα οι ιδέες να κυκλοφορούν…*
- *Σχέδιο "Καποδίστριας": Οι κοινότητες στο μάτι του κυκλώνα*
- *Αυτόνομη Παρέμβαση Πολιτών Γλυκών Νερών*
- *Προδρομικές Κατακτήσεις στην Τοπική Αυτοδιοίκηση*
- *Κοινότητες και λαϊκές συνελεύσεις στην περιοχή των Σερρών επί Οθωμανικής Κυριαρχίας (1383-1912)*
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα - Τάκης Φωτόπουλος*

Τεύχος 2 - Ιούλης 1999

- *Τα εν' οίκω εν δήμω*, αναδημοσίευση από το περιοδικό "γη και ελευθερία", τεύχος 3, Τροιζηνία, Μάης 1998
- *Τουρισμός: Το δίκοπο μαχαίρι των τοπικών κοινωνίων*
- *Αρχιτεκτονική: Το παράδειγμα της Οίας*
- *Μια αναρχική προσέγγιση της πολεοδομίας*, του Colin Ward, απο το βιβλίο "Talking houses"
- *Το κοινοτιστικό εγχείρημα του Σαρακήνικου*
- *Η ιστορία του τέλους της ιστορίας*
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Η ιστορία των ουτοπιών - Λιούις Μάμφορντ*

Τεύχος 3 - Νοέμβρης 1999

- *Κόμης Καποδίστριας το αδερφάκι του μεγάλου αδελφού*
- *Ο Νόαμ Τσόμσκυ μιλάει για τα Κιμπούτς*
- *Απόπειρα για λειτουργία συνελεύσεων και επιτροπών γειτονιάς στα Γλυκά Νερά*
- *Τι είναι η περιεκτική δημοκρατία*, του Τάκη Φωτόπουλου
- *Βιοκαλλιέργεια της αγοράς ή συνεργατική βιοκαλλιέργεια*
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Και πάλι μόνοι: η ηθική μετά τη βεβαιότητα - Zygmunt Baumann*

Τεύχος 4 - Απρίλης 2000

- *Περί εκλογών & Δημοκρατίας ή κάθε τέσσερα χρόνια μια Κυριακή πολίτες*
- *Κοινότητα και τοπική δράση. Μια πρώτη καταγραφή απόψεων*
- *Μικρο –και Μακρο– Αυτοδιαχείριση*, του Υβόν Μπουρντιέ
- *Ένα γράμμα για μια προτεινόμενη Κομμουνιστική εγκατάσταση*, του Π. Κροπότκιν
- *Οι ψευδαισθήσεις της ανάπτυξης*
- *Η αναρχία στην πράξη - Μια βελγική κολλεκτίβα*, από Alternative Libertaire, Βρυξέλλες
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Πιερ Κλαστρ: Εξουσία και ελευθερία στις πρωτόγονες κοινωνίες*

Τεύχος 5 - Ιούλης 2000

- *Οι μικρές μας ορδές απαιτούν την Ευτοπία*
- *Η σημασία της Κοινότητας και του Συνομοσπονδισμού και η ανάγκη για μια νέα πολιτική*, του Μάρεϊ Μπούκτσιν
- *Η δημοκρατία και πέρα από αυτή*, του Αμεντέο Μπέρτολο
- *Αυτοδιεύθυνση: θρησκεία, σπιριτουαλισμός ή πολιτική εγρήγορση;*
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Γιώργος Σ. Βλάχος: Η συνείδηση ενάντια στον Νόμο - Επαναστατικές σέκτες και ουτοπιστικές αιρέσεις στον 16ο και 17ο αιώνα*
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Democrasy & Nature (Δημοκρατία και Φύση), Διεθνής Επιθεώρηση για την Περιεκτική Δημοκρατία*

Τεύχος 6 - **Δεκέμβρης 2000**

- *ή οι Άνθρωποι ή τα Κέρδη*
- *Ενάντια στην αγοραιοποίηση της ζωής μας - Διήμερο Εκδηλώσεων-Συζητήσεων στο Πολυτεχνείο*
- *Ξαναφτιάχνοντας τον Δημόσιο Χώρο… το παράδειγμα των αυτοδιαχειριζόμενων κήπων της Ν. Υόρκης*
- *Αυτοδιεύθυνση και ιεραρχία*, των Κ. Καστοριάδη & Ντ. Μοτέ
- *Σχετικά με τη διαμάχη Μερλίνο-Μαλατέστα*
- *Γιατί το διαδίκτυο είναι τόσο επικίνδυνο για την πραγματική δημοκρατία*, των Matt Hern και Stu Chaulk

Τεύχος 7 - **Μάης 2001**

- *Δάση και καπιταλιστική ανάπτυξη ή πώς κανένα άρθρο 24 δεν προστατεύει τη φύση*
- *Τοπική δράση. πραγματικότητες, δυσχέρειες και προσανατολισμοί*
- *Κοινοτισμός: τι είναι μια τοπική κοινότητα συνεργασίας*
- *Επτά σημεία (ανάμεσα σε τόσα άλλα)*
- *Τοπική Αυτοδιοίκηση και κράτος*
- *Η άμεση δημοκρατία στ'Απεράθου της Ορεινής Νάξου (1987-1999)*
- *Άσυλο, χωριό και οχυρό*, του Λούις Μάμφορντ
- Βιβλιοπαρουσίαση: *Μάρτιν Μπούμπερ: μονοπάτια στην Ουτοπία*

Τεύχος 8 - **Δεκέμβρης 2001**

- *Λειψυδρία: σκιαγραφώντας ένα διαρκώς διογκούμενο πρόβλημα*
- *Εργαλεία για μια κοινοτική οικονομία*, του Thomas Faith
- *Ένα σχόλιο με αφορμή το άρθρο του Thomas Faith*
- *Ο αναρχισμός στο κίνημα των Kibbutz*, του Yaacov Oved
- *Λαϊκές κοινότητες σε αντίσταση*
- *Το αυτόνομο Στέκι της Καβάλας*
- *Σκοποί και αρχές λειτουργίας της Δημοτικής Κίνησης Πολιτών στα Γλυκά Νερά*
- *Βιβλιοπαρουσιάση: "Κ. Σπέρας: Η απεργία της Σερίφου"*

Τεύχος 9 - **Ιούλης 2002**

- *Από την ελληνική "πόλιν" έως την παρισινή κομμούνα*
- *Σχετικά με την κοινωνία των πολιτών*
- *Για τους δημόσιους χώρους*
- *Τοπική αυτοδιεύθυνση*
- *Αργεντική: μεταξύ της φτώχειας και της αντίστασης*
- *Η κομμούνα Niederkaufungen*
- *Οι αγροτικές κολλεκτίβες της Ισπανίας στην εποχή μας*
- *Αυτοάμυνα της αναρχικής κολλεκτίβας*, Colectividad Manzanares
- *Κοινοτικοποίηση - Κοινοτική ιδιοκτησία της οικονομίας*, του Μάρεϊ Μπούκτσιν
- *Η ελληνική γεωργία και η παγκοσμιοποίηση*
- *Σε ποιον ανήκουν η γη, τα φυλλώματα, το νερό;*
- *Η απεργία στην Καμάριζα τον Απρίλιο του 1896*

Τεύχος 10 - **Γενάρης 2004**

- *Απαλλοτριώσεις στο λόφο Φιλοπάππου ή ο στραγγαλισμός των δημόσιων χώρων*
- *Το Αυτόνομο Στέκι Καβάλας ενάντια στις νέες δεξαμενές καυσίμων*
- *Πρόταση για τη συγκρότηση ομάδων λαϊκής βάσης*
- *Τοπικές οικο-κοινότητες αλληλεγγύης και συνεργασίας*
- *Ελευθερία, ισότητα, κοινοτισμός*, του Φραντσέσκο Μπέρτι
- *Η επιβολή των πολυεθνικών στην ινδική γεωργία - Πράξεις αντίστασης*
- *Αυτονομία και Δημοκρατία στον Κ. Καστοριάδη*

Τεύχος 11 - Σεπτέμβρης 2004

- *Στων πολυεθνικών την κυριαρχία το πρόταγμά μας είναι γη και ελευθερία*
- *Κολλεκτίβα La Cabe*
- *Το αγροτικό ζήτημα στη Νάξο*
- *Η συμμετοχική υποκρισία*
- *Η κοινοτιστική προσέγγιση του χώρου*
- *Παίρνουμε τις Ζωές στα Χέρια μας: "Τριήμερο Σπυρούδη"*
- *Η πόλη και η αστική γεωγραφία στο έργο του Ελιζέ Ρεκλύ μέσα από την εποχή του*
- *Αναρχοκομμουνισμός: η διερεύνηση του μέλλοντος στο παρόν*

Τεύχος 12 - Ιούνης 2005

- *Λιούις Μάμφορντ*
- *Η ευτοπία του Λιούις Μάμφορντ*
- *Σχόλιο στο κείμενο του Λιούις Μάμφορντ Τεχνική & ανθρώπινη φύση*
- *Έχει σημασία το έργο του Μάμφορντ «Η Πόλη στην Ιστορία» ύστερα από 40 χρόνια;*
- *Θα υπάρξουν πραγματικά σκεπτόμενες μηχανές;*
- *Η πρόοδος ως «επιστημονική φαντασία»*

Τεύχος 13 - Μάρτης 2006

- *Urupia: μια συγκεκριμένη ουτοπία*
- *Cecilia: Μια πειραματική αναρχική κοινότητα του 19ου αιώνα*
- *Τόποι και μύθοι στον αναρχισμό της Ιταλίας τον 19ο και 20ό αιώνα*
- *Ονίσια μια κολλεκτίβα στην Κύπρο*
- *Τα καλντερίμια της αντίστασης*
- *Παιδαγωγική υπεροψία και η αναζήτηση του Καλού Σχολείου*

Τεύχος 14 - Φλεβάρης 2007

- *Όχι άλλα εμφράγματα στον Αχελώο*
- *Άραχθος, έμφραγμα στο φράγμα*
- *Ελευθεριακό παιδικό στέκι El Paso*
- *Μάρεϊ Μπούκτσιν, ο στοχαστής της ελευθερίας και της οικολογίας*
- *Βάσεις για τη διαμόρφωση κομμουναλιστικών προγραμμάτων*
- *Η Παρισινή Κομμούνα του 1871*
- *Αναρχισμός και αγροτικά κινήματα στην Πελοπόννησο της σταφιδικής κρίσης*
- *Βιβλιοπαρουσίαση: Μιχαήλ Μπακούνιν, Φιλοσοφία, Θρησκεία, Ηθική*

Τεύχος 15 - Νοέμβρης 2007

- *Σκέψεις με αφορμή τις πυρκαγιές του καλοκαιριού του 2007*
- *Για τον αδέσμευτο κοινοτικό αγώνα στο Ζαγκλιβέρι Θεσσαλονίκης και πέριξ*
- *Ολυμπιάδα Χαλκιδικής 1987 - 2003*
- *Η εξέγερση της Οαχάκα*
- *Βιοτεχνολογία: Οι καινούριες ιδέες για τη ζωή, η "νέα ευγονική", ο "μετάνθρωπος" και η προοπτική της τεχνοφασιστικής κοινωνίας*

Τεύχος 16 - Ιούλης 2008

- *Σαμποτάζ στη Θεσσαλονίκη*
- *Σχεδίασμα μιας κριτικής κατανόησης του σύγχρονου σχολείου*
- *Το λυκόφως έρχεται νωρίς*, του Murray Bookchin
- *Η ρήξη του Μπούκτσιν με τον αναρχισμό*, της Janet Biehl
- *Νέα σημαία, παλιές ιδέες*
- *Εκδηλώσεις της Ευτοπίας για την ιστορία του αναρχικού κινήματος της Ιταλίας*
- *Απομονωμένη αξιοπρέπεια: Ο κοινοτισμός της Ολύμπου στην Κάρπαθο*

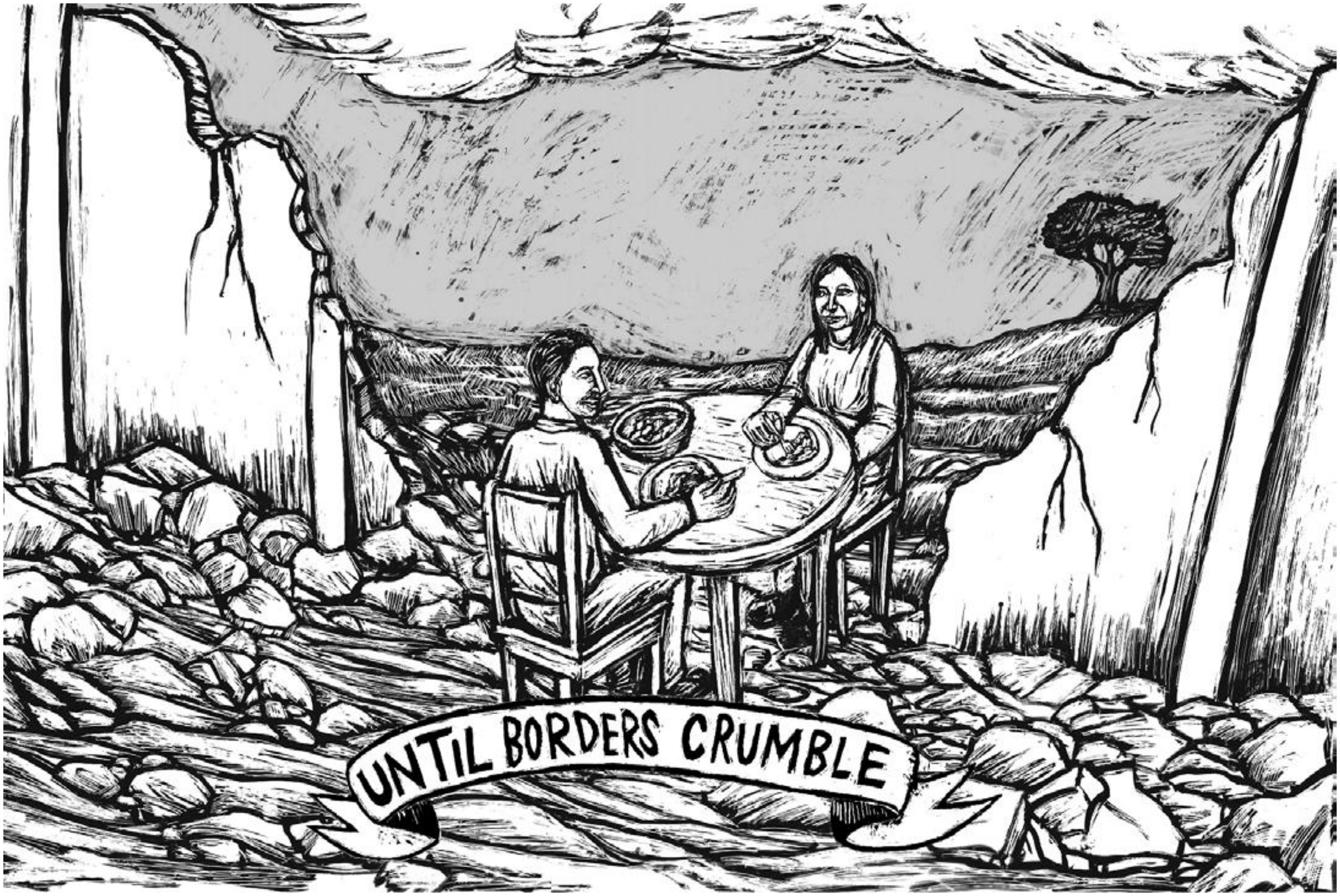
Τεύχος 17 - Ιούνης 2009

- *Ο Δεκέμβρης και το μετά*
- *Για τις νέες κοινότητες ταξικού και κοινωνικού αγώνα*
- *Το κοινοτιστικό εγχείρημα του Φλαμουρίου*
- *Η αναρχική κοινωνιολογία του φεντεραλισμού*, του Colin Ward
- *Νέες κυβερνήσεις, νέα κινήματα*, από το περιοδικό "Alter"
- *Οι sections του Παρισιού*
- *"Η κοινότητα ως αντίλογος στο ιδεολόγημα της ασφάλειας"*

Τεύχος 18 - Γενάρης 2010

Τεύχος 19 - Οκτώβρης 2010

Τεύχος 20 - Οκτώβρης 2011

Τα σχέδια στο εξώφυλλο και στις σελίδες 4, 137 και 143 είναι του Erik Ruin και οι φωτογραφίες στις σελίδες 7, 24, 26, 47 και 58 του Αλέξη Τσιόγκα. Ευχαριστούμε θερμά και τους δύο.